

Nagy Emil
(Nagy Sándor rajza)

V 156/2000

NAGY EMIL

EGY POLITIKUS ÉLETE

A Kossuth-párttól a kitelepítésig

Válogatta, szerkesztette és sajtó alá rendezte
JUHÁSZ JÓZSEF

*Az első borítón Nagy Emil mellett
három lánya: Éva, Erzsébet és Adél látható (1921),
a hátsó borítón Nagy Emil három fiával:
István, Sándor és Kristóf (1941);*

Hárs József közlése

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000875258

X154897

© Fapadoskonyv.hu Kft.

© Nagy Emil jogutódja

VÁMOSI NAGY ISTVÁN

BEVEZETÉS

Édesapám, Nagy Emil, 1946 nyarán Rostás-pusztán, 75 éves korában, szinte egy ihlet lendületében két hónap leforgása alatt írta meg emlékiratait. Forrásmunkákat nem használt, csak a tárcáiból és előadásaiából merített szó szerinti idézeteket iktatta be később kéziratába. Munkaköréből eredt, hogy könnyen és ízesen fogalmazott, mert életének tekintélyes részét a betűk világában töltötte, s vagy periratokat készített, vagy cikkeket írt. A századfordulótól a háború utolsó szakaszáig folytatott ügyvédi gyakorlatot, kisebb megszakításokkal 35 éven át volt képviselő, és 1902-től az 1944. március 19-i német megszállásig rendszeresen írt vezércikkeket, tárcákat. Előbb a *Budapesti Hírlap*, később a *Pesti Hírlap* állandó munkatársa volt, de szórványosan más lapokban is megjelentek írásai. Tárcáinak száma több ezerre rúg. Angliáról írt újságcikkei *Londoni levelek* címen könyv alakban is megjelentek.

Emlékiratainak tehát az a legjellemzőbb vonása, hogy párhuzamosan bontakozik ki belőlük a *jogász*, a *politikus* és a *publicista*. Hol az első, hol a második, hol a harmadik lép előtérbe. Ezért is sikerült szerencsés arányban vegyítenie a tartalmas jogi-politikai eszmefuttatásokat a humorral átszótt színes leírásokkal, és magvas történelmi események hiteles felelevenítésével. Önéletrajzának a magyar történelem szempontjából talán azok a legértékesebb fejezetei, amelyekben – delegációs működése kap-

csán – a Monarchia ellentmondásos politikai életét ábrázolja, a század elejétől az első világháború kirobbanásáig.

Minthogy Nagy Emil már századunk első éveiben tagja volt az Osztrák–Magyar Monarchiában működő Delegációnak, az Interparlamentáris Uniónak, majd később a Nemzetközi Jogász Szövetségnek, s a három intézmény konferenciáin rendszeresen részt vett, Európa legtöbb országát beutazta. Emlékiratainak egyik figyelemre méltó vonása, hogy – bármelyik országban járt – szubjektív élményeit mindig összekapcsolta a szóban forgó ország vagy város történelmi eseményeinek és társadalmának tömörre fogott, objektív ábrázolásával. Ebből származik, hogy emlékiratain Európa történelmének csaknem fél évszázada lüktet végig.

Nagy Emilt gyakran úgy emlegetik, mint nyugalmasított igazságügyminisztert, holott összesen nyolc hónapig töltötte be a miniszteri tárcát, és *sohasem élvezett nyugdíjat*. A bethleni konszolidáció idején azért vállalta el az igazságügyminiszteri tisztséget, hogy segítsen felszámolni a fehérterror utolsó maradványait; előmozdítsa az ország demokratikus fejlődését, a jogszolgáltatás igazságosságát, humanizmusát, és kiharcolja az adott körülmények között megvalósítható földreformot. Első tevékenységei közé tartozott, hogy mindenkit szabadon bocsátott, akit az 1919-es Tanácsköztársaság idején betöltött szerepe miatt börtönbe zártak, többek között Stromfeld Aurélt és Szakasits Árpádot. Hamarosan szembefordult Bethlen politikájával, mert szociális okok miatt ellenezte, hogy a kormány elfogadja a népszövetségi kölcsönt, amely a kis jövedelemmel rendelkező embereket sújtotta.

A fasizmus térhódítása folyamán egyre inkább visszavonult a politikától, s nyilvános tevékenysége arra szorítkozott, hogy újságcikkeiben olyan élesen támadja a német és az olasz diktatúra hatalmi törekvéseit, fajelméletét, antiszemitizmusát, amennyire az adott körülmények között tehette. Ezért adtak ki ellene a nyilasok 1944 novemberében elfogató parancsot.

A felszabadulás után, részben előrehaladott kora, részben egyéb okok miatt sem ügyvédi, sem publicisztikai tevékenységet nem folytathatott, ezzel szemben – 74 és 80 éves kora között – buzgó angol nyelvtanár lett. Ekkor zúdult rá az újabb csapás: 1951 májusában kitelepítették a fővárosból. De hová? A Szolnok melletti Kőtelekre, oda, ahol 1905-ben első próbára sikerrel Kossuth-párti képviselőnek választották meg. Ennek a kerületnek rövidebb-hosszabb megszakításokkal 30 évig volt képviselője, s választói annyira szerették – parasztok, értelmiségiek egyaránt –, hogy akár ellenzéki, akár kormánypárti, akár párton kívüli jelöltként lépett fel, döntő többséggel került a Parlamentbe. A Kossuth-díjak korszakában szinte tragikomikusan hangzik, hogy egy volt Kossuth-párti képviselőt éppen abba a kerületbe száműzzenek, amelyben hosszú éveken át működött.

A kitelepítés alatt kísérletet tett arra, hogy önéletrajzát folytassa. De ebből csak naplószerű vázlatok készültek el. Ezért emlékiratainak utolsó, *A kitelepítés* című fejezetét én állítottam össze a töredékben maradt folytatásból, édesapám leveleiből és személyes elbeszéléseiből.

NAGY EMIL
Egy politikus élete

A KOSSUTH-PÁRTTÓL
A KITELEPÍTÉSIG

„Emberi számítás szerint évtizedek telnek el, amíg életrajzom napvilágot lát, s addigra nevem már többé-kevésbé feledésbe merül...”

GYERMEKKOROM

Sok értékes barátom unszol évek óta, hogy írjam meg az életemet. Most úgy látom, elérkezett az idő, hogy állandó sürgetésüknek eleget tegyek, és papírra vessem életem folyását, annak minden csalódásával és bánatával, örömeivel és vígságával egyetemben. Az Úristen kitűnő emlékezőtehetséggel áldott meg, s ezért két-három éves koromig visszamenőleg apró gyermekkorom minden nevezetesebb eseményére ma is egészen világosan emlékszem.

Kaposon születtem 1871. november 16-án. Szándékosan nem Kaposvárt mondtam, mert akkor még szülővárosomat mindenki csak „Kapos”-nak nevezte. Első gyermekkori élményeim közül legerősebben maradt meg a lelkemben egy nagy csalódás. Egyik délután kedves kis fehér gólyácskák estek le az égből. Néhányat nagy örömmel összeszedtem belőlük, s ráraktam a folyosó lépcsőjére. Valamiért elhívhattak, s mire visszakerültem, a szép fehér gólyák helyett, amelyekkel játszani akartam, csak egy nagy tócsát találtam a lépcsőkön. Sírva futottam visz-

sza édesanyámhoz, s elpanaszoltam neki, hogy szép fehér gólyácskáimat valaki elvitte, s vizet öntött helyükbe.

Gyermekkori élményeim között akad egy olyan furcsa valami, amin később, érett ésszel sokat nevettem magamban. Ennek az a lényege, hogy egész kaposi gyermekéveim alatt soha se ettem ép almát, hanem mindig csak olyat, ami már legalább negyedrészen, sőt, sokszor félig is rohadt volt. A különös dolog a következőképpen történt.

Anyám szüleinek volt két szép szőlőkertje. Egyiket mi csak úgy hívtuk, hogy „öregmama szőleje”, a másikat meg úgy, hogy „öregapa szőleje”. A kettő közül az előbbi volt az érdekesebbik, mert annak lankás oldalán sűrű bozót terült el, ami igen alkalmas volt zshiványos játékra. Abban az időben még utolsó korát élte a régi, romantikus betyárvilág, s akkor a gyerekek, abban a békevilágban, még nem „katonásdit” játszottak, hanem „betyárosdit”. Savanyú Jóska, Patkó Pista, Séta István híres betyárok voltak, s nagy népszerűségnek örvendtek. Sokat énekeltek ezt a nótát:

*Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy,
Hej, te szegény Séta Pista hová mégy?
Elmegyek a régi szeretőm után,
Megkérdezem, szeret-e még igazán?*

Mind a két szőlőben nagyon sok almafa volt. Öregszüleimtől minden ősszel kaptunk néhány ezer almát. Ezeket apám a padláson szétteregette, nagy gonddal zsupp-szalmára rakta, és ilyeneket tett az almák fölé is a téli fagy ellen. Engem, mint egészen kislányt kinevezett

almamesterré, s az én kötelességem volt, hogy minden nap lehozzak ebédre néhány almát a padlásról. Apám szigorúan meghagyta, hogy mindig azokat az almákat szedjem össze elsősorban, amelyek már „hibásak”. Én a kapott parancsot gondolkodás nélkül végrehajtottam, s minden nap valóságos hajtóvadászatot rendeztem a padláson, hibás almák után. Miután az almák szaporábban hibásodtak, mint amilyen arányban fogyasztottuk őket, az lett az eredmény, hogy mindig csak többé-kevésbé sérült almákat hoztam le a padlásról, s az egészen épekre sohasem került sor. Később, érett ésszel sokat mulattam és bosszankodtam magamban azért, hogy az a merész reformeszmé nem ötlött fel bennem, hogy néhány napot átugrom, s csak ép, jó almát hozok le magunknak, a rosszakat pedig külön rakva leviszem a malacoknak, de ilyen reformeszmé a szigorú apai utasítással szemben eszembe se jutott. Így történt az, hogy testvéreimmel együtt egész kaposi létünk alatt csakis többé-kevésbé sérült almát ettünk.

Ezt a gyermekkori élményt egyszer elmondtam választókerületemben ebéd közben, az egyik főjegyző asztalánál, amikor gyönyörű szép almákat szolgáltak fel desszertnek. A főjegyző – igen szellemes ember volt – nevetve így reagált:

– Látja, képviselő úr, én így lennék a sok rendelettel, amit Pesten a zöld asztalnál gyártanak a falusi életet nem ismerő urak, de Isten mentsen, hogy azokat szó szerint végrehajtsam, hanem kiválogatom belőlük, azt, ami rohadt, ezeket félrerakom, egyszerűen nem hajtom végre, és így nincs semmi baj.

Kaposi elemista koromban apámat, aki szigorú ember volt, s akitől mi gyerekek nagyon féltünk, felrendelték a budapesti királyi ítélőtáblára, úgynevezett „kisegítő bírónak”. Akkor még csak egyetlen királyi tábla működött az egész országban, a budapesti tábla, amelynek akkor Vajkay Károly volt nagy tiszteletben álló elnöke, aki a háborús bünszéként kivégzett Imrédy Bélának volt a közelmúlt idők felfogása szerint „hibás származású” nagyapja, amiből annyi kellemetlenség szakadt az antiszemitává átvedlett, de ezzel szemben valami zsidó vért magában rejtő Imrédy Bélára. Vajkay Károly nagyon tekintélyes ember volt, s akkor képtelenségnek számított volna, hogy az ő unokájánál társadalmi foltnak számíthasson az, hogy Vajkay Károly volt a nagyapja. Az igazságügyminiszter akkor Pauler Tivadar volt, aki – tekintettel a Tábla sok restanciájára – bevezette azt a rendszert, hogy a jelesebb vidéki törvényszéki bírók közül néhány jöjjön föl Pestre a Táblához, s akik közülük beválnak, azokat később is, a hátralékok feldolgozása után fenntartják Pesten, mint kinevezendő táblabírókat; akik pedig nem válnak be, azokat visszahelyezik vidéki törvényszéki bírói állásukba. Ennek a különös rendszernek természetes következménye volt, hogy az illető „kisegítő táblabíró” nem vihette Pestre családját, s nem is kapott volna erre a célra költözködési költséget. Tehát apám felment Pestre lakni, mi meg anyámmal lent maradtunk Kaposban.

Szegény drága jó édesanyám! Hogy ő akkor mennyi gyötrelmet állhatott ki, azt csak érett ésszel tudtam felfogni! Mert nem csupán velünk, saját rakoncátlan gyermekeivel kellett vesződnie, de ehhez még más baj is járt: apám igen szigorú hírben állt, s ezért több vidéki barátja

megkérte arra a szívességre, hogy a kaposvári gimnáziumban járó fiuk nálunk lakhassék, apám keze alatt, és természetesen velünk kosztolhassanak. A Pap utcában laktunk (ma már és még Zárda utca), volt [...] házunk, akkori fogalmaink szerint nagy kerttel, s a házban a kosztos fiúk is elfértek, anyámnak meg jól esett, hogy a háztartási pénzügyi teher a fizető kosztos fiúk révén jelentékenyen enyhül. Legkisebb öcsém, Uzor, aki az első világháborúban hősi halált halt, 1–2 éves lehetett, két másik öcsém és két húgom néhány évvel voltak idősebbek, s én 7–8 éves lehettem, Aladár bátyám pedig két és fél évvel idősebb, mint én. Ő, aki felnőtt korában a legszelídebb emberek egyike lett, kicsi korában úgynevezett „igen rossz gyerek” volt. Erre elmondok egy jellemző esetet.

Egyik este apám és anyám átmentek vacsorára anyám szüleihez, akik a közelben laktak, s mi heten gyerekek egyedül maradtunk vacsorára, mert a kosztos fiúk hazamentek az ünnepekre. A szakácsnő feltette az asztalra a jó szaftos paprikás csirkét *noklival*. Mielőtt elkezdtünk volna enni, Aladár bátyám egy jó nagyot köpött a tálba. Erre mi hatan, többiek éktelen bőgésre fakadtunk, s nem akartunk enni a megcsúfított paprikás csirkéből, mire Aladár röhögve, jóízűen egyedül megette az egész paprikás csirkét. A durva csínyért apám jól elverte. Ez az eset is íze-lítője annak, hogy anyámnak mennyi baja lehetett saját hét gyermekével is, ehhez járulván még a vesződés négy kosztos gyerekkel, amikor apám elment Pestre kisegítő bírónak. De mielőtt a rettenetes főeseményre rátérnék, amiben kulminált édesanyám kétségbeesése, elmondom, hogy kisöcsém hogyan jutott a furcsa Uzor névhez.

Apám az ő különleges észjárásával, már eleve elhatározta, hogy sok fia lesz – az esetleges lányok mellett –, s azt is elhatározta, hogy minden fia a *magánhangzók ABC-sorrendjében* kapja a keresztnévét. Így lett az első Aladár, én, a második, Emil, a harmadik lett Imre, a negyedik Ottó, de ő csecsemő korában meghalt, helyébe lépett Orbán, s végül, amikor az „U” betűhöz értünk, apám valahonnan kihalásztta az Uzor nevet, mint szerinte ősi magyar nevet.¹ De szegény Uzornak később sok baja támadt a nevével. Az én irodámban volt ügyvédjelölt, s mikor a tárgyalást vezető elnök megkérdezte, hogy hívják, s ő felelte:

– Dr. Nagy Uzor.

Az elnök ezt így adta tovább:

– Írja, kérem jegyző úr, Dr. Nagy Izor.

Mikor öcsém protestált, hogy ő nem Izor, hanem Uzor, a liberális érzékű elnök így intette le:

– Kérem, ne cifrázza, az nem szégyen, ha valaki Izornak született, minek ezt elforgatni Uzorrá.²

De most már rátérek édesanyám rettenetesen szomorú esetére.

Mi házi fiúk, bátyám és én, a négy kosztos fiúval hatan alkottunk egy kis pandúr szakaszt, s más vendég fiúk voltak a betyárok, s a két tábor nagy lövöldözésbe tört ki. Az udvaron hevert egy nagy halom kukoricacsutka, amit

1 Úz: török név, eredeti jelentése: nyíl

2 Vámosi Nagy István jegyzete:

Dr. Nagy Uzor irataival bujkált a német megszállás után Szakasits Árpád. Még Schifferné Szakasits Klára is tévesen emlékezik meg róla, „Ozor”-ként.

odadobáltak a kukorica lemorzsolása után. Ezek szolgáltak puska, pisztoly és golyók gyanánt. A szabály úgy szólt, hogy akit egy kukoricacsutka alaposan eltalál, az meghalt, annak ki kell állni a harci sorból. Igen ám, de egyesek folyton csaltak, s letagadták a találatokat. Erre támadt Sárközy Bandi kosztos fiúnak az a pokoli ötlete, hogy sokkal jobb lenne paradicsommal lőni, mert azt nem lehet letagadni, ha valakit pofon talál a duzzadó, érett, nagy paradicsom. Szegény jó anyám sok paradicsomot ültetett, hogy legyen mit befőzni a télire, a sok gyereknek, s éppen minap akarta megkezdeni a paradicsomszedést. Sárközy Bandi ötletét egyhangúan elfogadtuk, s a két csoport felállott a paradicsombokrok között. Valóban nem lehetett letagadni a találatot. Volt köztük több könnyebb sebesülés, de a legtöbb találat arcba lőtt telitalálat lett, a ruhára dúsan lecsepegő lével. Ezek a szabály szerint meghaltnak számítottak, s még dúlt a zord csata a két oldalon megmaradt utolsó Mohikánok között, amikor szegény jó anyám kiért a csatamezőre. Minden paradicsom szétfroccsenve arcon, ruhán, földön, s fuccsba ment az egész téli befőzési terv. Nem írom le részletesen szegény anyám kétségbeesését, mert még ma is fáj érte a szívem. Így töltöttük az időt Kaposban, míg apám kisegítő táblabíróként dolgozott Pesten.

Életem első kaposi periódusát tartalmazó fejezetét, az elemista kort le is zárom. De miután az az idő szorosan összefonódott drága jó édesanyám képével, rövidített formába ide iktatom zárórésznek azt az újságcikkemet, amelyet halálakor, 1926-ban írtam.

ANYÁMRÓL

Elment örökre az én leghűbb olvasóm. Minden reggel türelmetlenül várta a *Budapesti Hírlapot*, s először mindig azt nézte, hogy van-e benne cikk éntőlem? Ha volt, akkor elvonult vele valami csendes helyre, s elolvasta, nemcsak egyszer, de többször is, s akkor egész nap mindenkinek a cikkem tartalmát magyarázta. Persze mindig az én véleményemben osztozott. Ha pedig nem volt cikkem a lapban, akkor az első mondata mindig így szólt:

– Nincs bent cikk az én Emil fiamtól.

Míg legutóbbi londoni leveleim közül is elolvastam azt, amelyiket a Temze partján töltött vasárnap délutánról írtam, de már a legutolsót, az angol király uzsonnájáról nem olvashatta. Akkor már lelke az örök isteni király hajléka felé közeledett. Szinte alig tudok uralkodni magamon, amikor most ezeket a sorokat írom a *Budapesti Hírlap*ba, mert ez az első írás életemben, amelyről már írás közben tudom, hogy nem olvassa el az édesanyám. Nemrég történt, hogy egy olyan ember, akinek sokat adok a szavára, azt mondta a hátam mögött egyik barátomnak, hogy a cikkeim nagyon jók, csak az a kár, hogy egy kicsit túl sokszor írok. Talán igaza volt, de mi tagadás benne, gyakori írásaimba az is belejátszott, hogy másnap reggel az édesanyám ne tegye félre csalódottan a *Budapesti Hírlapot*. Most már elment a leghűbb olvasóm, most már ritkábban is írhatok, s mindenek felett él bennem az a

különös érzés, hogy addig semmi szín alatt se tudok új cikket írni, ameddig el nem búcsúszom az én leghűbb olvasómtól, akinek örökre eltávozása egy kedves szép korszakomra teszi rá a fekete pecsétet...

Csodásan szerette a könyveket, persze inkább csak regényféléket. Hiszen életének javarésze harisnyakötésben és stoppolásban, tisztogatásban és efféle foglalkozásban telt el, s nehéz ezekkel mélyebb könyvek olvasását egybekötni. De azért nem tudott meglenni anélkül, hogy minden nap ne olvasson valamit. A súlyos háztartási gondok tengerét oda temette bele. Mikor mindenki lefeküdt a házban, akkor ő elkezdett olvasni, néha bele az éjszakába, s reggel mégis ő volt mindig legelőször talpon, hogy a sok gyerek el ne késsék az iskolából, s az urának is meg legyen mindene, akinek 54 éven át volt hűséges kiszolgáló felesége. Egész lénye felolvadt a gyerekei és az ura szeretetében, s amit nem adott meg a sors, megtalálta a regényekben.

Életét nem tekintette öncélnak, csak eszköznek arra, hogy urának és gyerekeinek meg legyen mindenük, amit a szerény otthon és háztartás megadhat. Ha csak az édesanyám lett volna ilyen, nem merném feleleveníteni emlékét, mert úgy tetszik, mintha ez csak az én magánügyem lenne. De hány ilyen anya élt, s talán még ma is él! Ezek a magyar anyák nem ismerték azt a fogalmat, hogy élvezni kell az életet, de nem is tekintették azt valami kötelességteljesítésnek, hogy az egyéni öncél

minden árnyéka nélkül csak a családjuknak éljenek, mert azt olyan magától értetődő dolognak vették, mint azt, hogy nyáron süt a nap, ha nincs felhő az égen... Kihalóban van ez a szent ember-típus, a családi érzés tökéletesen önzetlen női apostolainak típusa.

Az új női nemzedék már természetesen másfajta. Annak már sajátmagának is vannak egyéni céljai, a családtól elvonatkoztatott egyéni ambíciói, nem is szólva azokról, akik már maguk akarják élvezni az életet. Mindez a női függetlenség érthető következménye, s tisztelet illeti, ha nemes módon nyilvánul meg.

De engedtessek meg nekem, hogy amikor most örökre búcsúzom az én leghűbb olvasómtól, ennek a lenyugvó szentséges napsugárnak küldhessek egy búcsúcsókot: a csak urának és gyerekeinek élő, apostolian önzetlen, foltozgató, főző, tisztogató, mindig spóroló és szeretteiért vakon lelkesedő régi vágású magyar asszonynak, amelyik akkor látható igazán, ha a lelkünk elé varázsolt régi otthon ablakán át nézzük – fiúi szívvel...

*

1882. szeptember havában íratott be édesapám a budai katolikus főgimnázium Ilona utcai sárga és vörös palotájának első osztályába. Akkor jöttünk fel lakni Budára. A gimnázium második osztályába jártam, amikor gyermekkorom egyik legsúlyosabb benyomása zúdult még csak rügyező belvilágomra: Majláth György országbíró,

a M. Kir. Kúria elnökét, a hatalmas tekintélyű urat kegyetlen módon meggyilkolták fent a Várban, Dísz téri palotájában. A hír azért hatott olyan szörnyű erővel gyermeki lelkemre, mert mi is a Dísz téren laktunk.

Kora reggel hozta meg a rémhírt halálra ijedt szakácsnőnk. Mire lefutottunk, már megtelt a Dísz tér izgatott, elképedt emberekkel.

A budai Vár akkoriban a világ egyik legcsendesebb, legmaradibb, legfiliszteribb pontja volt. A törzsökös várbeli családok tagjai németül beszéltek egymás között, az úri nők a Várszínházban, még a földszinti zsöllyékben is harisnyát kötöttek... Hogy olyan rettenetes dolog egyáltalán megtörténhessék, saját palotájában meggyilkolják az ország egyik legelső méltóságát, olyan hihetetlen szörnyűségnek hatott, ami túlment a Vár lakóinak emberi képzeletképességén, s alapjában megrázta az egész ottani életet.

Ebben a szörnyűségben természetesen nagymértékben osztozott az én tízéves érzékeny gyermeklelkem is.

Különösen annak a látása csigázta fel gyermeki fantáziámat, hogy a meggyilkolt országbíró Pest felé néző házának balkonjáról egy hosszú, vadonatúj kötélletra csüngött le a Hunyadi János úti – akkor még Albrecht út – bástya falára.

Amikor odaértem, a rendőrök, akiknek akkor „Mihászna András” volt a népies nevük, fel-alá mászkáltak a kötélletrán.

Akkor éltem át ott egy jelenetet, ami örökre bevésődött emlékezetembe.

Kora reggel megjelent a helyszínen Kozma Sándor, a hírneves főügyész – akit, mint apám jó barátját személye-

sen ismertem –, s rettenetesen leszidta azért a rendőröket, hogy a vadonatúj kötélletrán mászkáltak. Mert – mint szakértelemmel magyarázta – a rendőrök ügyetlenkedése nélkül meg lehetett volna állapítani, hogy a gyilkosok a vadonatúj kötélletrát tényleg használták-e, vagy csak felülről, a rendőrség félrevezetésével kötötték-e a balkonra? Tízéves lelkemre megrendítő hatást tett ez a szidalom és szakértő magyarázat, s egyszerre felderült bennem a bűnügyi nyomozás művészetének, fogásainak és rejtelmeinek egész fogalmi világa, s később, amikor mint bűnügyi védő magam is sokat foglalkoztam nyomozási kérdésekkel, sokszor eszembe jutott Kozma Sándor szidalma, s a meggyilkolt országbíró balkonjáról lelógó vadonatúj kötélletra.

A gyilkosságot Berecznek, az országbíró belső komornyikjának segédkezésével ennek két urasági inas-bajtársa, Spanga és Pitély együtt követte el. Mind a hármat felakasztották.

A hírhedt bűnügy majdnem végzetes következménnyel járt az én szegény kis diák-pályafutásomra.

Előre kell bocsátanom, hogy sohasem kedveltem a számtant, s később is, ha ügyvédi munkám közben akár milyen csekély számítási műveletet kellett végeznem, becsöngettem titkárnőmet. Összeadni még csak tudok valahogy, azonban például az osztási művelet ma sem kényerem.

Természetesen már kis gimnazista koromban is sok keservet okozott a számtan, amit még fokozott az a körülmény, hogy számtantanárunk, a jeles Wohlrab Floris, minden tanulóból kitűnő matematikust akart tenni, s így rettenetes szigorral kezelte tantárgyát. Az én szám-

tan-ellenes belvilágomon azonban megtört minden tanár becsvágya. Az országbíró meggyilkolásának rettenetes eseménye azt is előidézte lényemben, hogy mindig csak odagondolván még kevésbé figyeltem a számtan-tanár úr előadására, mint azelőtt. Sőt, mi több, ez a hatás még oda is vezetett, hogy éppen a számtanóra alatt megszállott a régi regösök költői ihlete, s húrok kísérelése helyett csupán tollszáramat rágva, két regös énekbe foglaltam az országbíró meggyilkolásának szörnyű történetét, mégpedig – Uram, bocsáss meg! – egészen egyszerűen beleírva a verseket magába a hivatalos számtanfüzetbe.

A vers bizony cudarul rossz volt, de enyhítő körülmény a költő 10 éves kora.

Derengő emlékezetem szerint éppen bele akartam kezdeni egy harmadik regös énekbe, de akkor beütött a bomba.

A tanár úr hirtelen abbahagyta a számtani példa magyarázását, s valóságos párdúcugrással a padok között teremvén, kikapta kezemből a számtanfüzetet, s amikor ott számok helyett verseket talált, éktelen haragra gyulladt, azonnal hazakergetett, tanári konferencia elé idéztetett, s mindenáron azon volt, hogy a szörnyű bűncselekményért csapjanak ki, ami – gondolom – csakis édesatyám előkelő bírói állására tekintettel maradt el.

Rettenetes kínládással később mégis vittem annyira, hogy egyébként jeles érettségi bizonyítványomban a számtan „jó” osztályzattal szerepelt. De micsoda gyötrelmeket éltem át ezért a hat év alatt! Nem túlzok, ha azt mondom, hogy a nehéz matematika megkeserítette egyébként boldog gyermekkoromat.

A második osztálybeli számtanórai tragédia, s a sok számtani szenvedés ellentéte gyanánt a boldogság legmagasabb érzésével gondolok vissza egy másik diákkori emlékemre: az országbíró halálával kapcsolatos számtanórai regös gyászesetem után két évre, a negyedik gimnáziumban azt kaptuk feladatul, hogy a magyaróra alatt tegyük át prózába Arany *Toldijának* második énekét. Amikor a tanár úr, Szerelemhegyi Tivadar, a *Pesti Hírlap* kitűnő munkatársának édesatyja, a legközelebbi órán behozta az általa átnézett dolgozatokat, bevezetésül ezt mondta:

– Valaki olvassa fel Nagy Emil dolgozatát, hogy lássák, hogyan kell írni!

Egész életre kiható boldogság és büszkeségérzését keltették fel bennem ezek a szavak.

A gimnázium első hat osztályában eltöltött idő iskolai részére nem gondolok vissza örömmel, sőt, arra úgy emlékszem, mint kellemetlen iskolai vergődések láncolatára. Az osztályban hatvanan voltunk. A tanár urak nem foglalkozhattak velünk egyénenként. Körülbelül minden hónapban egyszer sablonosan kihívtak felelni, s szerencse vagy balszerencse dolga volt, hogy éppen arra az alkalomra megtanultuk-e a leckét? Ha nem, úgy beütött a szekunda, amit csak hosszú idő után lehetett kireparálni, feltéve, hogy akkor is nem hívtak-e ki éppen rosszkor felelni? Ha pedig a felelés véletlenül éppen jókor esett meg, akkor tudtam, hogy megint egy hónapig nem hív ki felelni a tanár úr. Ilyen képtelen rendszerben igazán erős jellemnek, nagy akaraterő birtokosának kellett lennie abban a kislánynak, aki mégis kivétel nélkül mindennap elkészül minden leckével. Egyik tanár úr sem törődött azzal, nem

is tudta, hogy mit ad fel a másik, csak adták fel a sok leckét vaktában. Áldom az Istent, hogy tömérdek feladatot nem tanultam meg mindig rendesen, sőt, ritkán egészen rendesen. Ha a rengeteg leckét minden nap jelesre megtanulom, nem friss, üde elmével és lélekkel, hanem elcsenévészedett testtel és aggyal léphettem volna bele az életbe.

Naponta nyolc órától egy óráig ültünk a padban. Mindjárt ebéd után hozzá kellett volna kezdeni a tanulásnak, s tanulni, tanulni vacsoráig, sőt, még éjszaka is, ha az összes tárgyból „jelesre” akartam volna megtanulni a feladott leckét. Ehelyett a körbástya volt kedvenc szórakozóhelyem, 25–30 pajtással. Akkor még a budai vár „várjellegét” nem szüntették meg Ferenc József irányában való talpnyalásból, mely szerint hamisan lojális magyar tempóval eltűntették Ófelsége szeme elől annak a várnak a várjellegét, ahol 1848-ban a magyar seregek megverték Ófelsége kedvencét, a várat védő Henczit. A volt Fehérvári kapu felett a mai bástyasétány déli végénél volt egy nagy kör alakú és fűvel benőtt terület, amit körbástyának hívtunk. Közel hozzá a kaszárnya, s a katonák tornaszerei: nyújtó, korlát, ott álltak állandóan a körbástyán. Ezeken tornáztunk, a tornázáson kívül kis metát, nagy metát játszottunk labdával, verekedtünk, vagy gumipuskával célba lőttünk, s így telt el a délután. A leckének pedig elég volt reggel fél óra, s minden tantárgyra természetesen csak egész felületesen készültünk fel. Ilyen tanulásban persze nem volt semmi öröm, éveken át örökös kapkodás és vergődés volt az egész, minden valódi művelődési haszon nélkül.

Akadtak közöttünk egyes nagy jellemek, akik minden Isten áldotta napon minden tantárgyból jelesre tanulták

meg a feladott leckét. Igazságügy-miniszter koromban Mikó Feri, az elnöki osztály kitűnő vezetője, elem tette azoknak a járásbíróknak a névsorát, akiket tanácselnökké kellene kinevezni, s említett egy nevet, azt fűzvéen hozzá, hogy ő lenne leginkább soron, de nincs olyan bírói minősítése, hogy elő lehetne léptetni. A név megütötte a füleimet.

– Nekem volt egy ilyen nevű iskolatársam a budai gimnáziumban – mondtam, aki a legjelesebb tanuló volt véges-végig, csak nem ez az, hiszen annak, az esze után ítélve, már kúriai bírónak kellene lennie, vagy táblai tanácselnöknek, nem pedig egyszerű járásbírónak.

Megnéztük a személyi adatait, s kitűnt, hogy bizony ő volt az én jeles iskolatársam.

– Te Feri – szoltam erélyesen –, én, aki mindig csupán annyit tanultam, hogy éppen csak valahogy tisztességgel átcsúsztam az osztályokon, hogyan mellőzhessem mint miniszter azt a toronymagasan felettem állott jeles tanulót?

Hamarosan jelentkezett nálam volt jeles iskolatársam. Félénken – nem is tegezett – így szolt:

– Emlékszik excellenciád, hogy milyen jeles tanuló voltam, s eddig csak mellőzés ért a pályán?

– Elég számár voltál, édes öregem – feleltem, de emellett szeretettel átölletem, s természetesen megtiltottam, hogy ezúttal megint mellőzzék.

De mindaz, amit az imént keserves iskolai vergődésemről elmondtam, csak a hatodik osztály befejezéséig lefolyt időre érvényes. Aztán bekövetkezett egy csodás fordulat, ami egész életemre kihatott. Édesanyám test-

vérbátyja, Csorba Ede, kaposvári ügyvéd, nekem egyúttal keresztapám is, nagyon szeretett engem, s mint mondani szokás, sokat tartott rólam. Volt neki egy kedves fia, nálam öt évvel fiatalabb, akinek nehezen ment a tanulás. Ede bácsi Budán nálunk jártában rábeszélte arra, hogy menjek le hozzájuk Kaposvárra, s legyek a fia nevelője, azaz instruktora. A teljes ellátáson kívül még nagy fizetést is ígért, havi 20 forintot, ami akkor rettenetes sok pénznek számított. Elfogadtam az ajánlatot, s a hetedik gimnáziumi osztályra visszamentem Kaposvárra, ahol annak idején elemibe jártam. Csak nyolcan voltunk az osztályban, s ezért minden nap biztosan feleltünk. Egy év alatt lelkem és elmém egész erejével megszerettem a tanulást, aminek szívet-lelket gyönyörködtető szépségéről homályos sejtelmem se volt Budán, ahol csak slendrián módon, gyorsan bedobálva agyamba az ismereteket kínlódtam végig az órákat.

Egy év után Ede bácsi úgy döntött, hogy fiának, Lajosnak mégis csak jobb lesz egy időre kimennie a szülői házból, ahol nagyon is kényeztették, s elküldte a csurgói konviktusba, én pedig visszamentem a budai gimnáziumba. Tanárain elbámultak, hogy mi lett belőlem ezalatt az egy év alatt, s még inkább ámultak-bámultak iskolatársaim a hihetetlen metamorfózison. A nehéz tárgyakból: latinból, számtanból, fizikából, görögből, s mindenből jeles lettem a kaposvári egy év alatt. Szóbeli érettségimre, mint egy diadalnapra emlékszem vissza.

Lutter Nándor, a kérlelhetetlenül szigorú piarista főigazgató elnökölt a szóbeli érettségim. Én tézisnek Horatiust húztam ki. Lutter Nándor kezembe adta Horatius verseskötetét, ezekkel a szavakkal:

– Űsse fel bárhol, s elűszűr olvassa fel a verset, aztán fordítsa le.

Én találomra kinyitottam a könyvet, s láttam, hogy a verset könyv nélkül tudom. Becsuktam tehát a könyvet, s fejbűl elkezdtem mondani a verset. A főigazgató a könyvet kikapta a kezembűl, s rám rivallt:

– Barátom, így nem alkuszunk, majd én jelölűk ki egy verset.

Kijelűlt egyet, de azt is kívűlrűl tudtam. Nem akart hinni a fűlének, még egy próbát tett ugyanazzal az eredménnyel. Ekkor Gyurmán Andor, latintanárom közbeszűlt:

– Ne veszűdjűk, főigazgató úr, tudja az kívűlrűl valamennyit.

Ebben némi jóakarató túlzás rejlett, mert valamennyit nem tudtam, de tovább nem is kérdezett a főigazgató úr, s így voltaképpen latinbűl nem is érettségiztem. A kaposvári év alatt az egész életre kihatúan annyira megszerettem a tanulást, hogy diadalmas érettségi vizsgám után minden jogi szigorlatomat, ügyvédi vizsgámat kitűntetéssel tettem le, s ma is szenvedéllyel tanulok, ha mást nem, legalább Shakespeare-bűl az angol nyelvet.

OTT ÁLLTAM A KűLNI DűM ELűTT.

AZTÁN BEVONULTAM

Már nyolcadik gimnazista koromban elhatároztam, hogy ügyvéd leszek. De valamilyen rejtűlyes és bizonytalan ifjúkori nagyravágástűl hevítve olyan formában képzeltem, hogy valamivel több akarok lenni, mint egyszerűen „űgyvéd”, s hogy még mi egyéb, arról persze nem volt tiszta képem... Talán képviselő is, talán írűű is, vagy talán csak úgy általában *européer*, ami abban az idűben csábítű divatos fogalom volt, de semmi esetre se csak „űgyvéd úr”.

Ez a fellengűű ambíciűű gyakorlatilag úgy nyilvánult meg, hogy érettségi elűtt kijelentettem édesapámnak: azonnal érettségi után ki szeretnűk menni a Rajna mellé a bonni egyetemre, aztán pedig Párizsba. Ebédnél űltűűk kis kertes családi házunkban, a Halászbástya tűvében, amikor szédítű tervemet nagy merűszen elűadtam. Apám hét gyerekes táblabíró volt, vagyonunk kevés, s az én tervem valóban annyira szédítűnek hatott, hogy apám elűszűr nagy szemet meresztett rám, s aztán a távolabbi párizsi eszmére nem is hederítve, klasszikus bírűű rövidsűggel csak ennyit mondott:

– Szamár vagy, hiszen nem tudsz németűl!

Hogy szamár vagyok, azt akkor fiatal ésszel nem hittem el. Ilyesmire az ember csak késűbb jűű rá magátűl, idűsebb korában, de az valóban igaz volt, hogy nem tudtam németűl, s így bizony bajosan mehettem azonnal, az érettségi után német egyetemre. Ámbár, már az elemitűl

kezdvé tíz éven át tanultunk az iskolában németül, de az a hosszú tanulás a pedagógia kifürkészhetetlen bölcsessége révén olyan módszerrel történt, hogy mindazokkal az iskolatársaimmal egyetemben, akik *von Haus aus* (házulról) nem tudtak németül, annyira sem vitték a tíz esztendei tanulás után, hogy akárcsak egy tisztességes mondat erejéig is beszélni tudtak volna. Pompásan bevágtuk a nyelvtant, nagyszerűen hadartuk, hogy „Ich werde geworden sein, Du wirst geworden sein”, stb., s később már a felsőbb osztályokban Goethe és Schiller verseit is tanultuk, de beszélni egy mukkot sem tudtunk.

Mai eszemmel úgy nézem azt a nyelvtant egyoldalúan erőltető, unalmas gimnáziumi nyelvtanítási módszert – azóta bizonyára megváltozott –, mintha egy kisfiút úgy akarnánk arra megtanítani, hogy mi az a fülemüle és pacsirta, hogy először apróra bemagoltatnánk vele a madarak csontszerkezetét, mielőtt még élő madarat mutattak volna neki.

Úgy látszott édesapámnak igaza volt merész elhatározásom drasztikus visszautasításában.

De másképp gondolkodott, vagy inkább érzett az édesanyám. Láttá, hogy mennyire elszomorodtam apám erélyes ellenállása miatt, s elhatározta, hogy segítségemre lesz. Megkérte porosz nagybátyámat, Hölscher bácsit, eszközölje ki rokonainál, akik Buerben, Westfáliában éltek, hogy náluk lehessen néhány hónapig német szóra, aztán elmehessenek a bonni egyetemre a Rajna mellé.

A válasz kedvező volt, s én örömmámorban úsztam. Boldogságom olyan nagy volt, hogy az érettségi utáni hagyományos margitszigeti táncos mulatságot se vártam

meg – pedig ez súlyos lemondást jelentett – csakhogy mielőbb kiutazhassak Westfáliába.

Csodálatos szép utazás után végre megérkeztem Kölnbe.

Amikor a Dóm főkapuja előtt álltam, s feltekintettem arra az égbenyúló felséges, művészien gyönyörű épület-tömegre, el sem akartam hinni, hogy valóban én vagyok az, aki ott állok a kölni Dómnál, én, a szegény kis budai bírónéfiú. Kimondhatatlanul boldog voltam!

A régi békeidőben a németek rendszeres, kollektív összeműködésére irányuló lelki világának legjellemzőbb társadalmi megnyilvánulása volt az egyetemeken kifejlődött színes, s vegyesen szigorú és kedélyes, eleven *Student*-élet³.

Amikor a Rajna mellett közéjük kerültem, 19 éves leányem számára egészen új, eddig ismeretlen világ tárult fel. Bonnak ezek a kedvesen hetyke, színes sapkás *Studentek* adták meg azt a különleges jellegét, ami az egyetemi várost jelentette. *Verein*-ekbe⁴, *Burschenschaft*-okba⁵ tömörültek. Én a Verein Ascania-ba kerültem.

Még az együttes sörözés is pontos szabályok szerint történt, s különösen ez az utóbbi dolog rettenetesen tetszett nekem, mert individualista budai gimnazista elmemmel el sem tudtam képzelni olyan sörözést, aminek régi szokásjogon alapuló, s szigorúan kötelező törvényerejű szabályok szerint kell „lefolynia.” Ezt az utóbbi

3 tanulóélet

4 egyesület

5 diákszövetség

igét annyiban is helyesen alkalmazom arra az együttes sörözési aktusra, mert ott bizony tömérdek sör folyt le a Student-gégéken.

Nem volt szabad anélkül inni, hogy a *Bursch* ne fordult volna söröskancsójával valamelyik másik *Bursch* felé ezekkel a szavakkal:

– *Auf Ihr Wohl!* (Egészségére!)

Ez viszont azt jelentette, hogy az eképpen söröskancsóval üdvözlötnék is együtt kellett innia az üdvözlővel, vagy ha erre éppen abban a pillanatban nem volt kedve, kötelezően így kellett felelnie:

– *Ich komme nach* (Követem) –, s ez a varázsige csekély halasztást adott a kötelező egyidejű viszontivás irányában. Miután egy-egy sörözésen nyolcvanan, százan is részt vettek, s miután a távolabb ülőket az „*Auf Ihr Wohl*” kapcsán természetesen név szerint kellett megnevezni, ez az együttes sörözés furcsa zene-bona összevisszasággal járt.

De a *Burschenschaft*okban természetesen nemcsak a sörözés ment pontos szabályok szerint, hanem az intézmény egész belvilágában a nemes gondolkodás és cselekvés tekintetében is igen szigorú törvények uralkodtak, amik ellen az egész életre megszégyenítő kizárás terhe alatt erkölcsi lehetetlenség volt vétetni. Valóságos jellemképző intézménynek számítottak ezek a *Burschenschaft*ok.

Bonnból kiindulva nagy részben gyalog bejártam az egész Rajna vidékét Rudesheimig, ahol fent a magasban, a gigászi Niederwald Denkmal (emlékmű) néz át a francia földre, az 1871-es győzelmes háború emlékére. Alig van ott olyan várrom, kastély, amihez fel ne kapaszkod-

tam volna, pedig hosszú sorban díszlegtek egymás után, fent a Rajna feletti hegyormokon. Felséges panoráma ez még annak is, aki hajón utazik végig a festői várromok és kastélyok alatt, s el lehet képzelni, hogy 19 éves lelkem számára micsoda mérhetetlen boldogságot jelentett mindezeket a feledhetetlenül gyönyörű helyeket végigyalogolni, mert a szép vidéket igazán csak a gyalogos tudja élvezni. Drachenfels várromáról, amelyik legjobban tetszett valamennyi között, leszakítottam egy nagy repkénylevelet, s ma is úgy őrzöm még, mint ereklyét. A közben lefolyt 56 év alatt egészen sárga lett. Alfred Musset verse szerint a szerelemből nem szokott más megmaradni, csak kedvesünk hajfűrtje, de nekem a drachenfelsi száraz repkénylevél több mint Rajna-menti boldogságom hajfűrtje. El-elnézegetem néha, s ilyenkor mélabús érzések fognak el, nem azért, mintha elmúlt ifjúságomat siratnám, mert egyelőre az öregkorral is egészen meg vagyok elégedve; hanem azért, mert úgy érzem, hogy akkor, a múlt század utolsó évtizedében, a Rajna-menti magányos merengéseim közben mégis másképp képzeltem el az egész életet, valahogyan olyannak, amiben a jó, igaz és szép eszméje uralkodik. Merész álmomban sem gondoltam volna, hogy két világháborút megélek, lebombáztott városokat, tömeges embermészárlást és emberégetést.

A német-tanulás játszi könnyedséggel ment. Miután itthon a rossz iskolai rendszerrel tízévi tanulás után se vittem semmire, ott már egy hónap múlva egészen tűrhetően kezdtem beszélni. Persze sokat segített az is, hogy volt a háznál két kedves lány, akik vállvetve oktattak, ilyesmiről a gimnáziumban szó sem lehetett. Közreját-

szott még az az előnyös körülmény is, hogy a kis porosz városban hamar híre ment annak, hogy egy magyar fiatalember lakik Hölscheréknél, és miután egész világéletükben nem láttak még eleven magyart, se öreget, se fiatalot, Buer egész társadalma kíváncsi volt az ifjú hun ivadékra, s ezért minduntalan meghívtak hol ide, hol oda, s hamarosan népszerű lettem mindenfelé. Mulattattam a kedélyes jó németeket, s hogy eleinte a „der, die, das”-t következetesen elhibáztam, nem volt baj, mert a társaság annál jobban mulatott.

De egyszer, mindjárt kezdetben mégis nagyon megjártam, s ezt a gyászos esetet ideiktatom.

Sokan voltunk együtt fiatalok, s én vittem a szót, úgy ahogy tudtam, szemtelen bátorsággal. Megtanítottam őket a nálunk akkortájt divatos társasjátékra, a „zalogosdira”. Egy nagyon szép lánynak, *Fräulein Nanny Hölling*nek is ki kellett váltani az általa adott zálogot. Én azt javasoltam, hogy „essék kútba”, ami tudvalévőleg a játékban azt jelentette, hogy aki kútba esik, annak meg kell mondania, hány méter mélyre zuhant, annyi csók volt a jutalom a kútból kihúzásért. Ezt nagyon könnyű elmondani így magyarul, de annál nehezebb volt kezdetleges nyelvtudásommal megmagyarázni németül. De azért merészen nekivágtam, imígyen:

– *Fräulein Nanny sollen in den Brunnen fallen, und jemand wird sie ausziehen.* (Nanny kisasszony, ha beleesik a kútba, senki se fogja kihúzni.)

Nem folytathattam tovább az ékes nyelvű magyarázatot, mert az utolsó szónál az egész társaság egyszerre felhördült, a szép Nanny pedig fülig elpirult, s a fiatal-

emberek nekem rontottak, hogy ilyen zálogkiváltási mód illendő lehet a magyar pusztai sátrakban, de nem Westfáliában... Én értelmetlenül álltam a viharban. Rejtély volt számomra, hogy mi adhatott okot erre az általános méltatlankodásra, s ahogy tudtam, védekeztem. Végül kiderült, hogy az én vétkem mindössze az volt, hogy a „kihúzni” ígét nagyon is szolgai módon találtam németre fordítani, s az *ausziehen* helyett azt kellett volna mondanom, hogy *herausziehen*, mert ez teszi azt, hogy „kihúzni”, ellenben az *ausziehen* azt jelenti, hogy „levetkőztetni”. Miután a félreértés szerencsésen tisztázódott, óriási nevetésben tört ki az egész társaság, s még népszerűbbé tett, mert a pikáns nyelvbottlásnak hamar híre ment a kisvárosban, s mindenki még inkább meg akarta ismerni Hölscherék fiatal magyar vendégét, aki társasjáték során akaratlanul azt indítványozta, hogy vetkőztesék le Hölling kisasszonyt.

Szép emlékü westfáliai tartózkodásom nem csupán azzal az előnnyel járt, hogy négy és fél hónap alatt egészen jól megtanultam németül, hanem a kedves vígságok közepette szereztem ott olyan értékes tapasztalatokat is, amik kitörölhetetlen bélyeget nyomtak lelkületemre, s egész későbbi életfelfogásomra.

A Lügge-féle kocsmában hetenként összegyűltek a férfiak, együtt söröztek, s közben pompás eszmecserék folytak. Mindjárt ott-tartózkodásom elején feltűnt, hogy a jelenlévők igen előzékenyen kezeltek egy egyszerű külsejű urat, mintha hallgatagon elismert feje lett volna a társaságnak. Járásbíró, polgármester, pénzügyi igazgató...? Ügyvédek, orvosok, mind különös tisztelettel szóltak

hozzá, s ha kinyitotta a száját, mind elhallgattak, s az ő szavára figyeltek. Hitem szerint valami nagy előkelő állású úr lehetett a vidékről, s a mellettem ülő Herrmannt halkan megkérdeztem, hogy ki az az „előkelő úr”?

– Herr Höllner – felelte Hermann röviden.

Most még inkább furdalt a kíváncsiság, hogy micsoda magas állású ember lehet ez a Herr Höllner. Hermann csak annyit felelt: *Kaufmann*⁶. Eleinte azt gondoltam, hogy tréfál, de aztán komolyan azt is hozzátette, hogy indigó-kereskedő, aki kora reggeltől záróráig üzletében tartózkodik, s szorgalmával vívta ki ezt az elismerést. El kellett hinnem, hogy Herr Höllner bizony nem nagy úr, hanem *csak* kereskedő, s egész este azon tűnődtem, hogy micsoda furcsa világ lehet az, ahol a kereskedő azért részesül ilyen általános társadalmi elismerésben, mert a legnagyobb lelkiismeretességgel végzi a dolgát. A kereskedői pályának ilyen fokú megbecsülése szinte kinyilatkoztatásszerű erővel hatott 19 éves fogékony lelkemre, aminek emléke megmaradt benne egész életemen át.

Visszagondolva erre a nagy benyomásra, hirtelen felötlik lelkemben egy másik társadalmi kép hazulról, amit a westfáliai érdekes tapasztalat ellenpéldájaként mondhatnak.

Tizenhat évvel később, az 1906. januári közgyűlésen, mint fiatal képviselőt beválasztottak az Országos Kaszinó választmányába. Ez igen nagy társadalmi kitüntetésnek számított, mert akkor a választmány tagjai mind idősebb urak voltak. Nemsokára, egyik ülésen az történt, hogy

6 kereskedő

egy jó nevű belvárosi kereskedőt, Latzkovics Elemért tagul ajánlották. Ez nagy ellenzést váltott ki az előkelő urakban. Már-már kialakult az a vélemény, hogy kereskedőt nem lehet felvenni a Kaszinóba. Rendszertelen vitatkozás fejlődött ki, amiben én is részt vettem, persze azt a westfáliai „Herr Höllner-emlékemet” dobva serpenyőbe a felvétel mellett. Ekkor az egyik méltóságos úr (akkor még kevés volt) a következőket mondta:

– Azt az urat ismerem, az üzlettel egyáltalán nem törődik, feléje se néz, viszont kitűnő galamblovó.

Ennyi enyhítő körülményre volt szükség, hogy felvegyék a Kaszinóba, annak ellenére, hogy kereskedő... A német kereskedőt azért övezte tisztelet, mert *minden idejét üzletében töltötte*, a magyar kereskedőt pedig csak azért vették fel a Kaszinóba, mert *üzlete felé se néz*.

Hermann társaságában volt egy másik furcsa westfáliai élményem is. Egyik szombat este azt javasolta, hogy másnap kora délután menjünk el gyalog egyik anyai nagybátyjához, Herr Ostrophoz, aki földbirtokos, s egy kis *Rittergut*⁷ tulajdonosa. A két órás gyaloglás közben Hermann elmagyarázta, hogy a birtok alig nagyobb száz holdnál, de jól jövedelmez, mert Herr Ostrop főzelék-féléket termel, ami a szénbányákkal, s nagy ipartelepekkel megtömött vidéken kitűnő mezőgazdasági üzletág. Én boldog voltam, hogy megismerhetek egy *Rittergutbesitzer*⁸. Amint beérünk birtokára, látom, hogy ott egy hóri-

7 uradalom

8 nagybirtokos

horgas, bőrnadrágos, csizmás ember egyedül szánt, s tőle nem messze néhányan kapálnak.

– *Hallo, Onkel!*⁹ – kiáltott Hermann.

Bennem meghűlt a vér. Lábam a földbe gyökerezett, s magamban zúgolódtam, hogy Hermann elhoz engem ilyen „snasz” rokonhoz, aki maga szántja a földjét, mintegy paraszt, mert odahaza csak ezt láttam. Herr Ostrop odakiáltott az egyik *Knecht*-nek¹⁰, hogy vegye át tőle az ekét, s bementünk a házba. Pompás berendezés, díszes szalon, külön könyvtárszoba, s a dohányzó falán ott lógott a szántóvető házigazda ulánus tiszt felszerelése... Hamar átöltözött, s nagy ámulatomra megjelent az ajtóban egy elegáns férfi. Később leült a zongorához. Kitűnően játszott. Felesége szép asszony volt, akitől pompás vacsorát kaptunk. Én 19 éves akkori magyar eszemmel csak ámultam-bámultam egész este, s meg nem foghattam, hogy ilyen vagyonos és művelt kultúrember, ősi lovagi birtok gazdája nem szégyell nagy csizmában, bőrnadrágban maga szántani. Lassan-lassan finom rajnai bor mellett beleszállott tökéletlen fiatal fejembe az a megértés, hogy lehet valaki művelt, igazi kultúrember akkor is, ha maga fogja meg az eke szarvát.

Westfáliából és a bonni egyetemről kiszélesedett látókörrrel, s német nyelvtudással hazatérve, belekezdtem egyetemi tanulmányaimba.

Híres-neves tanárok tanítottak akkor a jogi egyetemen: Vécsey, Hajnik, Kovács Gyula, Concha, Pulszky,

⁹ Hahó, nagybácsi!

¹⁰ cseléd, uradalmi szolgál

Zsögöd, Kerkápoly, Kantz, Láng Lajos. Öröm volt tanulni tőlük.

Azt a célt tűztem magam elé, hogy gyorsan leteszem az utolsó szigorlatokat, s így, mármint „dr. juris” vonulok be önkéntesnek. Ez sikerült is. 1894-ben, februártól szeptemberig letettem mind a három szigorlatot, mégpedig kitüntetéssel. A szigorlatokra való felkészülés egyébként életemnek mindig boldog korszakához tartozott. Kora reggeltől késő éjszakáig tanultam.

Apám, mint idealista ember, aki a gyakorlati, köznapi dolgokat is felülről nézte, szintén azt javasolta, hogy doktorként vonuljak be, mert ez a rang bizonyára majd emeli tekintélyemet katonáéknál. Kinyomattam tehát a *doctor*-t névjegyemre. De vesztemre! Vízitkártám véletlenül Pászthy Kálmán kapitány kezébe került. Több se kellett! Egész önkéntesi időm alatt „doktor úrnak” szólított. De nem elismerést jelző hanglejtéssel, hanem mélységesen megvető és gúnyosan megsemmisítő hangsúllyal! Gyakran a „doktor úr” címzést még olyan főnevektől, jelzőktől és ígéktől kísérvé használta minduntalan, amelyek nem tűrnek nyomdafestéket.

De történt egy ízben valami, ami végérvényesen tekintélyt szerzett nekem Pászthy Kálmán és a többi tisztek előtt is.

Csepei Zoltán Elek tábornok volt akkor a honvéd lovassági felügyelő, s egy ízben kiüzett, hogy eljön az önkénteseket inspiciálni elméleti tárgyakból. Pászthynak magának se volt ínyére az elmélet, amit Hegedűs Pál és Fráter Jenő főhadnagyok tanítottak. A rettegett nagyúr többek között engem is kiszólított a padok elé. Ő maga

tette fel a kérdéseket. A *Gyakorlati Szabályzat*ból vizsgáztatott, s éppen az a fejezet került sorra: *Hogyan kell bánni a lóval?* Pászthy is, a tanárok is nyugodtak voltak, hogy kitűnő feleleteket fogok adni, mert hiszen mi volt nekem ez a csekély katonai elmélet, aki három jogi szigorlatot tettem le kitüntetéssel. Akadt azonban egy bökkenő, hogy éppen akkor, amikor a honvéd lovassági felügyelő úr vizsgáztatott bennünket, farsang volt, s én bizony többször álmos voltam, elaludtam az órákon, s így semmit sem tudtam abból, amit akkortájt tanultunk.

A rettegett nagyúr szigorú, rideg hangon így szólt:

– Önkéntes, sorolja fel a „buzdításokat”.

„No, ennél nincs könnyebb”, gondoltam magamban, s pusztán a vélt józan ész alapján szaporán elrebegtem, hogy a lovat buzdítjuk nyelvcsettentéssel, vesszősuhogatással, lábszárnyomással, sarkantyúval, nádpálcáütéssel... Láttam, hogy a tisztek ijedten összenéztek, szemükkel intettek is nekem, de ezt nem tudtam mire vélni. Amikor azt gondoltam, hogy kitűnően megfeleltem a kérdésre, mert hiszen mindent elmondtam, amit kellett, a rettegett tábornok kaján hangon valósággal lecsapott rám, mint a kánya a csirkére:

– Igen, ön szerint, önkéntes, mindez „buzdítás”, hát akkor most sorolja fel a „büntetéseket”.

Halotti csend támadt a teremben, mindenki várta, hogy mi lesz most? Én azonban azonnal tudomásul vettem a lovassági felügyelő úr szavaiból, amit addig nem tudtam, hogy a *Gyakorlati Szabályzat* nyilvánvalóan különböztet „buzdítás” és „büntetés” között, s egy szempillantásnál rövidebb idő alatt átcikázott rajtam, hogy én

tudatlan fejjel mindent elmondtam, mint „buzdítást”, s most már nem maradt semmi a „büntetésre”, azonnal határozott hangon így válaszoltam:

– Tábornok úrnak alázatosan jelentem, a *Gyakorlati Szabályzat*ban foglalt különböztetés „buzdítást” és „büntetés” között helytelen és gyakorlatiatlan, mert mindig az illető ló vérmérsékletétől függ, hogy mit vesz buzdításnak, és mit vesz büntetésnek. Bogisich önkéntesnek például olyan lusta lova van, hogy annak még a pálcával megverés is csak buzdítás, az én lovam pedig olyan érzékeny, hogy ha akár csak egy kicsit megnyomom az oldalát, azt is már büntetésnek veszi...

*Tableau!*¹¹ Vértárogasztó csend a teremben. A tábornok úr pedig tökéletesen zavarba jött, hol sápadt, hol elvörösödött, mert érezte, hogy tökéletesen igazam van, miután az az éles különböztetés buzdítás és büntetés között csakugyan számárság, mert bizony minden az illető ló természetétől függ, és egyetlen rendreutasító szó se jött ki a tábornok úr összeszorult torkán, hanem csak annyit mondott:

– Elég, köszönöm!

[...]

Hamarosan felállt, és elment. A tiszt urak természetesen kikísérték. Ezalatt társaim sajnálattal vettek körül, s számígtatták, hogy hány heti kaszárnyaáristomot szab majd ki rám Pászthy, amiért szorultságomban olyan szemtelenül ki mertem tanítani a lovassági felügyelő urat. Aztán visszajöttek a tisztek, élükön Pászthy, aki szinte

11 Dráma!

tántorgott a hahotázástól, s csak ennyit nyögött ki folytonos nevetés közben:

– Na, öcsém, magából miniszter lesz!

Lettem is, csak azt nem tudnám hirtelenjében eldönteni, hogy a miniszterség politikai pályafutásomban buzdítás volt-e vagy büntetés?

A nyár elején az önkéntesek a központi lovasiskolából szétszéledtek, ki-ki saját ezredéhez. Én, aki a pécsi 8. huszárezred kötelékébe tartoztam, a keszthelyi osztályhoz kerültem, akkor már, mint káplár. Addig csak én szalutáltam mindenkinek, néha a sötétben elnézésből még postásnak és hordárnak is, most, amikor megkaptam a két fehér csillagot, már mások szalutáltak még nekem is, s rajtam volt a sor, hogy kegyesen fogadjam a köszöntést.

Keszthelyi tekintélyemet nagyon megnövelte egy különös eset. Az egész tisztikar, s én is, aki mint önkéntes társadalmilag tisztnek számítottam, együtt ültünk ebédnél az Amazon Szállodában, amikor egy jól öltözött civil úr a tisztek előtt meghajtva magát francia nyelven előadta, hogy ő francia katonatiszt. Törökországban volt fontos küldetésben, s visszafelé utaztában meg akarta nézni a Balatont, Keszthelyre került, de itt elvesztette pénztárcáját, s most nem tud hazamenni, pedig sürgős katonai ügyben kellene neki Párizsban jelentést tennie felsőbb hatóságoknál. A magyar huszártisztek bajtársai lovagiasságára apellál tehát, s kéri, hogy segítsék ki pénzzavarából, természetesen a pénzt [...]

CSATANGOLÁSAIM PÁRIZSBAN

Az önkéntességi év befejezése után mindjárt azon járt az eszem, hogy megvalósítsam tökéletesítési ábrándomat, és egy évre kimenjek Párizsba világot látni, jól megtanulni franciául, és magasabb általános műveltséget szerezni. Ezt a tervemet már egy évre rá keresztül tudtam vinni.

1895-ben elmehettem Párizsba azzal a nagyszabású programmal, hogy egy esztendőn át Darrest semmítőszéki ügyvéd irodájában dolgozom, természetesen csak *amateur*¹² alapon, ami a francia ügyvédi nyelvjárás szerint azt jelentette, hogy fizetés nélkül.

Darrest nagyhírű ügyvéd volt, a különböző országok törvényeit összehasonlító jogtudománnyal foglalkozott, s hogy az idegen jogrendszereket hitelesen megismerje, egyebek között megtanult magyarul is, sőt, lefordította franciára a magyar büntetőkódexet. Készségesen vállalta levélben, hogy ügyvédi irodája keretében szívesen bevezet a francia jogrendszer ismeretébe.

Késő este érkeztem Párizsba. Életem boldog emlékei között kimagasló helyet foglal el annak a feledhetetlen órának a nagyszerűsége, amikor megláttam az éjjeli Párizst.

Ki se csomagoltam, hanem kíváncsiságtól égő vágygal azonnal nekivágtam a nagyvárosnak, kezemben szorongatva Párizs térképét. Amikor eljutottam a Place de la Concorde-ra, későbbi tapasztalatokon nyugod meg-

12 amatőr, kezdő

állapításom szerint az egész világ egyik legszebb terére, s onnan megláttam a nyílegyenes, beláthatatlan hosszúságú széles sugárút, a Champs-Élysées két oldalán elhúzó-dó tömérdek tarka-barka vendéglő és mulatóhely nappali fényességben pompázó felséges kivilágítását, fenn a magasban ugráló, százféle pazarfényű tüzes reklámképpel, lelkemet úgy megragadta ennek a látványnak sohasem képzelt nagyszerűsége, hogy csak álltam, néztem, álltam, néztem, moccanni se tudtam, mert egész lényemet szinte leigázta a nagy pillanat szédítő benyomása.

Abban az időben Pesten a halvány pislogású gázlámpákon kívül nem volt semmi más fényesség a város éjjeli életében, s a kivilágított reklámképeknek híre-hamva se volt még, s így képzelőtehetségem birodalmában még csak halvány fogalmam se lehetett arról, hogy olyan tarka-barka éjszakai tobzódó fényesség egyáltalán lehetséges, mint ami ott élém tárult. Egy pillanatra a gyermekkor meséiben szerepelt tündérvárak varázslatos képe szökött vissza 24 esztendő, ámuló-bámuló lelki világomba.

A Madeleine templomnál felkapaszkodtam egy olyan omnibusz tetejére – párizsi nyelven Imperiale-ra –, amire fel volt írva, hogy végigmegy az összes Boulevard-okon. Az a csoda, amit onnan felülről megláttam, végképpen megkoronázta lelkemben az első párizsi benyomás feledhetetlenül óriási méreteit.

Mai eszemmel már nyugodtan felállíthatom azt a diagnózist, hogyha az első világháború után csak megközelítőleg is lett volna a bölcsességnek és méltányos belátásnak annyi fényessége a francia politikusok agyvelejében, mint amekkora fényesség elbűvölt engem 46 évvel ezelőtt

a párizsi éjszakában, akkor nem születtek volna meg a sötét békeparancsok, s a XX. század történelme gyökeresen másképp alakul.

A régi Budavár csendes utcáinak népszerű alakja volt az öreg Mme Zulavszky, családi nevén Pigée. Francia származású volt, púpos és kicsit sánta, de friss élénksége és hangos francia kedvessége ellensúlyozta testi fogyatékosságát. Reggeltől estig bicegve libegett Budavár utcáin, egyik tanítványától a másikhoz. Én is tőle tanultam franciául, mégpedig hitem szerint fényes sikerrel. Ezért, amikor az egyetem elvégzése után boldogan kimentem Párizsba ügyvédbojtár gyakorlatra, szentül meg voltam győződve róla, hogy igazán jól tudok franciául. Érkezésem másnapjának estéjén lelkes várakozással siettem a Théâtre Français, másik nevén Comédie-Française karzatának egyik ülésére, hiszen Párizs irányában táplált örömöm javarésze Molière színházának élvezésére összpontosult, s vártam a nagy pillanatot, amikor Mme Zulavszkytól szerzett tudományommal úgy istenigazában élvezhetek egy szép színdarabot, gyönyörű klasszikus francia nyelven.

Victor Hugo *Hernaniját* adták. A függöny felgördült, s én lázasan figyeltem. Az éneklésnek is beillő pompás francia szavalás hanghullámai kéjesen megragadták ugyan fülemet fent a magasban is, de hogy ott lent a színpadon mit beszéltek a színészek, arról homályos sejtelmem se volt. Rettenetesen megijedtem. Szent Isten, hiszen ez egészen más francia nyelv, mint amit én otthon Budán tanultam! „No, de sebj”, gondoltam magamban, talán csak az első félóra lesz ilyen katasztrófális, de aztán

hozzászokom a párizsi nyelvhez. Sajnos csalódtam, mert ámbár ott ültem a színházban kerek négy órán keresztül, s halló és értelmi képességeim minden húrjának megfeszítésével figyeltem, mégse értettem egy mukkot se abból, amit a színpadon mondtak, azaz mégis, amikor az egyik színész így kiáltott fel:

– *Hélas* (sajnos) –, ezt az egyetlen szót megértettem, de ezentúl semmi egyebet.

Éjjel felé mélységesen lesújtva, s egész lelkemben megrendülve, kétségbeesetten hagytam el a színház küszöbét, amelyet négy órával ezelőtt dagadó kebellem, büszkén léptem át. Életem egyik legszörnyebb csalódása nehezedett huszonnégy éves lényemre.

Kis egyszerű szobámban a Quartier Latinban (diáknegyed) szomorúan roskadtam le az ágyra. Szertefoszlott az a bizakodó hitem, hogy tudok franciául.

De amikor reggel felébredtem, az éjszakai kishitűség átalakult lelkemben olyan valami dacos eltökéltséggel, hogy csak azért is meg fogom érteni a Théâtre Français színészeit. „A francia gárda meghalt, de magát meg nem adja...” Tisztába jöttem azzal, hogy célomat csak úgy érhetem el, ha annak rendje és módja szerint valósággal felkészülök a legközelebbi előadásra. Kinéztem az újságból, hogy kb. tíz nap múlva Dumas *fi* híres darabját, a *L'ami des femmes*-ot (*Nők barátja*) adják. Megvettem tehát a szöveget, s az egész színdarabot csaknem könyv nélkül megtanultam. Tíz napon át alig csináltam mást szabad időmben, mint fel-alá sétálva vagy padra telepedve magoltam a színdarabot a szép Luxembourg Park virágai és szobrai között. De azt is éreztem, hogy nem járhatok fel a

karzatra, hanem közelebb kell ülnöm a színpadhoz, mert úgy majd jobban megértem a színészeket, ha látom a szájuk mozgását. Igen ám, de megfigyeltem a karzatról, hogy lent a földszinten mindenki frakkban van, s megtudtam, hogy az első sorokba másképp nem is eresztik be az embert. Tehát frakkot kellett csináltatnom, hogy közelebb ülhessek a színpadhoz. De azt is láttam a karzatról, hogy a földszintre mind cylinder-kalappal mentek le az urak, s az volt a szokás, hogy amikor a felvonások után a függöny legördül, mindenki fejére csapta a cylindert. Vettem tehát egy szép cylindert is.

Amikor így kívül-belül mindennel készen voltam, zenekari zsöllye-jegyet váltottam, s így csak pár lépésnyire ültem a színpadtól, együtt az előkelő párizsi világgal. Minden szót a legvilágosabban megértettem, ami egészen természetes volt, hiszen minden szónál előre tudtam, hogy mit mondanak majd a színészek, s így zavartalan örömmel élveztem végig hihetetlen boldogságban a pompás előadást.

Az első felvonás után én is fejemre csaptam a cylindert, mint a bennszülött párizsiak, s már „lenézve” pillantottam fel a karzatra, ahol tíz nappal ezelőtt értelmetlenül és szomorúan szorongtam.

Remek gárdája volt akkor a Théâtre Français-nak. Az utolérhetetlen Mounet-Sully volt a nagy tragédiák hősszeplője. Temperamentumát illetően a mi Jászai Marink és Nagy Imre hasonlítható hozzá. A szalondarabokban a nagyszerű Le Bargy felelt meg a mi Nádayknak, Mme Baret Márkus Emíliának, Reichenberg pedig, akinek nevét a párizsiak „Resamber”-nek ejtették ki, Csillag Teréz-

zel mutatott sok közös vonást. A két Coquelin, az idősebb és ifjabb, sokoldalúságában a mi halhatatlan Újházynkra, s Hegedűsünkre emlékeztettek.

A Párizsban átélt ifjúkori esztendő sokféle gyönyörűsége között természetesen kimagaslóan nagy hatást tett lelki világomra a Louvre.

Hónapokon át csatangoltam teremről-teremre, emeletről-emeletre... Amikor azt gondoltam, hogy most már láttam a Louvre összes kincseit, még mindig új és új, addig nem képzelt szépségekre bukkantam.

Nem jártam el olyan rendszerességgel, ahogy a világot beutazó angolok szoktak cselekedni, szemüket és elméjüket elsősorban a *Baedekerbe*¹³ vagy a katalógusba süllyesztve, s onnan fürkészve ki szigorú pontossággal és szófogadó lélekkel azokat a nyomtatott erkölcsi parancsokat, amelyek határozottan előírják a látogató számára, hogy mit tartoznak megnézni, s miben kötelesek gyönyörködni. Nekem az volt a boldog szenvedélyem, hogy minden konvencionális előírásnak fittyet hányva, egyéni lélekkel úgy csatangoltam nap-nap után a tömérdek nagy mennyiségben összegyűjtött művészi kincsek között, ahogy az ember valami nagyszabású virágkiállítást vagy valami gyönyörű szép vidéket szokott élvezni, gondtalanul átengedve egész belső világát az egymás után lepergő sok ezer perc minden szakértői utasítástól mentes őszinte örömeinek. Mindig csupán akkor néztem bele a katalógusba, ha valami saját szemem, lelkem és szívem egyéni sugallata szerint felébresztette közelebbi tudásvágyamat.

13 útikönyv

Ezeket a boldog csatangolásokat a Louvre-on kívül természetesen lépésről-lépésre kiterjesztettem Párizs minden egyéb művészi kincsére. A Luxembourg-múzeum modern szobrai és képei, s a középkori iparművészeti mesterművekben pazarul gazdag romantikus fekvésű Musée de Clugny egy-egy kimagasló állomás voltak a minden megtalálható szépet sorra felkereső csatangolásaim során. A Párizs városának egész történetét nagyszerű részletességgel, plasztikusan feltáró Musée Carnevaletban különösen egy kép ragadta meg fiatal képzeletemet. A kép alatt ezt a szöveget olvastam: „Bál a Tuillériákban a Bastille lerombolásának előestéjén.” Gyönyörű toaettekben pompázó, ékszerektől gazdagon csillogó dámák és fényes ruhájú urak tarka-barka színes tömegében ott ült a kettős trónon a forradalom során kivégzett fiatal királyi pár. Együtt volt ott abban a bálteremben mindaz, amit születési előny és vagyon egy nagy ország felső osztályainak juttathat, s a nagyúri gondtalan előkelőségnek ragyogó pompájától duzzadó társaság, a francia nemesség színe-java, még csak nem is sejtette, hogy mialatt ők fent mulatnak az aranyos termekben, élvezve az előkelő életet, az alatt lent a tömegek lelkének földalatti folyosóiban már a másnap kitört forradalom tisztító szele süvített végig.

A költők közül legközelebb férközött a szívemhez Alfred de Musset. Misztikus szerelmes verseit szenvedélyesen tanultam könyv nélkül. Semmi sem sikerült neki az életben, s meghatóan szép versben arra kérte barátait, hogyha majd meghal, fűzfát ültessenek föléje, mert annak a halványsárga árnyékában akar pihenni. Felkerestem sírját a Père-Lachaise temetőben, s elszorult szívvel szem-

létem ott egy vérszegény, gyatra kis fűzfát. Az őr elmagyarázta, hogy minden erőlködés ellenére sem sikerült életerős fűzfát növeszteni a síron. Tehát a szerencsétlen költőnek még az utolsó kívánsága sem teljesült. A Père-Lachaise a világ egyik leggyönyörűbb temetőkertje. Hatalmas kiterjedésű domboldalon emelkedik felfelé, beláthatatlanul nagy területen. Mire felértem a legmagasabb ponthoz, Corneille és Racine sírjához, már leereszkedett Párizsra és a temetőre az esti szürkület. A temetőn túl terült el Párizs, de a félhomályban a távoli házak már úgy egybefolytak a város felé mélyen lenyúló lankás temető ezer és ezer sírkövével, mintha egész Párizs maga is csak folytatása lenne a temetőnek, s nem lehetett látni, hogy hol végződik a halál birodalma, és hol kezdődik az élet Metropolisza.

A békebeli Párizs egyik igen jellegzetes társadalmi intézménye volt az, amit abban az időben úgy neveztek: Boulevard-szalonok.

A nagy francia forradalom végeredményben az alsó nép sorsán nem sokat segített. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavai mögött nem volt még semmi szociális tartalom. Robespierre erősen vallotta ugyan, hogy az ezerszámra lenyakazott gazdag főnemeselek hatalmas vagyonából elsősorban az alsó nép fog részesülni, de ebből kevés valósult meg, mert a kivégzettektől elkobzott főnemesi vagyonok eltűntek a forradalmi bürokrácia protekciós csatornáiban.

A forradalomnak látható és megfogható eredménye az volt, hogy a régi feudális főnemesség helyét mind az állami, mind a társadalmi élet vezetésében, a Napóleon által

létrehozott új mágán osztály mellett főleg az úgynevezett felső polgári osztály foglalta el. Ennek utódai tartották fenn az én párizsi tartózkodásom idejében azokat a fényes Boulevard-szalonokat, ahol külföldi embereket mindig szívesen láttak. Így jutottam be én is néhány olyan pazar újmódi palotába, amelynek falai között a három Lajos király alatt kifejlődött érdekes és változatos szalon-élet az 1871-ben végleg meggyökeresedett köztársaság uralma alatt is zavartalanul folytatódott.

Egy-egy fogadódélutánon 100–150 vendég gyűlt egybe a perzsaszőnyegekkel, pálmákkal, virágokkal, gyönyörű bútorkkal és értékes műtárgyakkal gazdagon kibélelt tágas termekben.

A nálunk divatba jött *jour-ok*¹⁴ szörnyűsége: az értelmetlen konvencionális tömeges bemutatkozások, s össze-vissza variált és kombinált, keresztül-kasul lebonyolódó kézfogások zűrzavara ismeretlen volt a párizsi nagy szalonokban. Minden érkező vendég nevét bekiáltotta a főterembe a vezető komornyik. Ez azt jelentette, hogy mindenkit bemutatnak egymásnak, s az új érkezőnek kényújtásos bemutatkozási műveletei nem szakították félbe minduntalan a társalgást.

Amikor ezt a szót: „társalgás” papírra vetem, ezzel voltaképpen semmit sem mondtam meg még abból, ami a párizsi nagy szalonok szellemi világát igazán jellemezte. Ezt a fogalmat csakis azzal a két szóval lehet kifejezni, amely a letűnt fényes udvari életből kisugárzott pazar nagyúri szalon-életben úgyszólván mindent jelentett.

14 zsúr

Igében úgy hangzik: *causer*, főnévben: *causerie*¹⁵. Ezt a fogalmat semmilyen más nyelv se tudja pontosan kifejezni.

Ehhez a fogalomhoz a régi párizsi szalon-élet világában nélkülözhetetlenül hozzátartozott, hogy aki abban vezető szerepet akar betölteni annak múlhatatlanul rendelkeznie kell a következő tulajdonságokkal: tudás, szellemesség, önálló egyéniség, fordulatos visszavágó képesség, nagy életismeret, gondnélküliség, humor, és mindenekfelett szókimondó bátorság. Miután ez a kellék nem lehet meg együtt mindenkiben, a nagy szalonokban az a helyzet szokott kialakulni, hogy az egész társaság 10–15 külön csoportra oszlott. Ezeken belül néhány kimagasló egyéniség – leginkább hírneves írók és politikusok – vitték a szót. Ragyogó vitatkozásaik minduntalan valóságos szellemi csatákká fejlődtek.

Egy ízben a Boulevard Saint Michel, párizsi nyelven egyszerűen „Bulmis” egyik kávéházi teraszán abszint szűrőcsölgetése közben – akkor még nem tiltották meg az abszint gyártását – elmondtam egyik barátomnak, hogy most már csak a Saint Germain-i régi arisztokrácia első világát nem ismerem Párizsban.

– No, majd azért kárpótolom valamivel – felelte barátom, s megígérte, hogy harmadnap elvisz egy bálba, s ott bepillantást nyerhetek a Saint Germain-i előkelőségek zárkózott világába. Frakkot kellett felvenni, s hozzá a divatból azóta már régen kiment selyem *claque*-ot, a kedves, laposra összenyomható cilindert, s fehér kesztyűt. Mikor odaértünk, a nagy terem már tele volt frakkos urakkal és

15 csevegni, csevegés

szépen öltözött fiatal hölgyekkel. Azóta sem láttam olyan mesterien kimért eleganciájú, tökéletesen kifogástalan modorú báli gyülekezetet.

Eleinte tetszett, hogy ilyen könnyen bejutottam a történeti nagy mágnások báljára, de hamarosan egy és más jelenségből, amit nem akarok részletezni, mégis szimatolni kezdtem valamit, amit nem találtam egészen rendben lévőnek, és csakugyan kisült, hogy a barátom becsapott, mert ahová elvitt, az nem a Saint Germain-i régi főnemesség bálja volt, hanem a Saint Germain-i főnemesség lakájainak és komornáinak elit-bálja. Ezek éppen olyan zárkózott, elkülönített társadalmi életet éltek, mint gazdáik, s olyan előkelők voltak, hogy alantasabb palotákban szolgált lakájokkal és komornákkal a világért se keveredtek volna. Barátom, aki telivér párizsi fiatalember volt, s látásból ismerte a történelmi főnemesség kimagasló tagjait, egymásután megnevezte azokat a rangos személyeket, akik viselőit modorban fellépésben utánozták saját lakájaik.

– Látja – mondta –, az az igen elegáns úr herceg Montmorency főlakája. Könnyen meg lehet ismerni, mert taglejtésében, egész fellépésében híven utánozza gazdáját. Az a másik pedig gróf Clemont Tonnerre főkomornyikja, akikre szó szerint érvényes ugyanez, saját gazdáját illetőleg, s a mellette álló szép férfi herceg Rouchefoucauld első inasa.

Ilyen módon végigmutogatta nekem a Saint Germain-i főnemesség tagjait – eleven másolatukban.

Lestem, hogy vacsoránál, evés közben nem esnek-e aki lakájok gazdáik nagyszerű utánzásából? De bizony

ilyesminek nyomát sem fedeztem fel. Kitűnő modorú, ki-mérten előkelő maradt a társaság éjjel két óráig, amikor előálltak a fogatok.

Mielőtt még lezárom párizsi emlékeim felelevenítését, el kell mondanom a mai nemzedék okulására, hogy a külföldi ösztöndíj akkoriban szinte ismeretlen fogalom volt. Azóta ezrek és ezrek tanulnak külföldön állami költségen, magyar kollégiumokban laknak, s azt gondolják, hogy ez a dolgok természetes rendje. Súlyosan tévednek!

Amikor megfogant lelkemben az a 46 év előtt szédületesnek mondható terv, hogy kimegyek Párizsba ügyvédbojtárnak, természetesen fő kérdéssé vált a családban a párizsi lét elengedhetetlen alapja: a pénz.

Édesapám először elvitt Wlassics Gyulához, aki akkor kultuszminiszter volt, s törekvő fia számára valami ösztöndíj-félét kért tőle. Szorongó szívvel hallottam a miniszter szavaiból, hogy ilyesmiről szó se lehet. Az államnak semmiféle költségvetési rovat alatt nincs arra pénze, hogy ambiciózus fiatal embereket külföldre segítsen.

Az első balsiker után elmentünk Erdély Sándor igazságügyminiszterhez, aki szinte ingerülten válaszolt apámnak:

– Hogyan képzeled azt, Sándor, hogy az igazságügyi tárca keretében pénzt lehessen arra találni, hogy fiatal emberek külföldön tanuljanak?

Az 1896. évi két elutasító miniszteri megnyilatkozás utólag úgy hat rám most, mintha száz évvel ezelőtt hangzott volna el, még a szabadságharc előtti időkben.

Így tehát nem maradt más hátra, mint az, hogy magunk gondoskodjunk a szükséges pénzről.

Apám kitudakolta, hogy egy igénytelen, egyszerű életű fiatalembernek mennyi pénz kell ahhoz, hogy a párizsi diáknegyedben egy éven át tisztességesen megélhessen. Ezt a pénzt meg is kaptam havonként, és nem is lett volna semmi baj, ha nem szeretek bele a Comédie-Française színészeinek gyönyörű francia beszédébe, de ehhez jegyek kellettek, frakk és cylinder, ahogy már megírtam. Nem maradt más hátra: a Comédie-Française kedvéért felbillent párizsi költségvetési egyensúlyomat olcsó étkezéssel kellett helyreállítanom.

A legegyszerűbb helyen ebédeltem. Este pedig legtöbbször kakaót vacsoráztam egy kis olcsó tejcsarnokban. pusztán kakaóval nehezen tudta volna beérni 24 éves gyomrom de én kihalásztam azt a jó rendszert, hogy az akkor párizsi szokás szerint a szép zsemlye-fajtákért – amelyeket hosszú rudakban tettek az asztalra – semmit se kellett fizetni. Ez úgy hívták, hogy *pain à discretion*¹⁶. Ebből az ingyen zsemlyéből annyit szeltem bele a kakaóba, hogy a zsemlyerúd bizony néha kiegyenesedett a csészéből, és egészen felszívta a kakaót. Amikor ezt az öreg tejcsarnokos néni meglátta, szeretetre méltóan – csak úgy barátságból – utána öntött friss kakaót, amittől a bögrében szorongó és kakaóval átitatott zsemlye-tömeg újra felélénkült, s így a bögre tartalma némiképpen folyékonyabb jellegűvé vált.

Ezt a vacsorázási módot néha mégis meguntam, és otthon készítettem magamnak vacsorát. Édesanyám adott velem egy kis vízforraló készüléket, aminek akkor

16 „tapintatos kenyér”

szép magyarsággal *Schnellsieder*¹⁷ volt a neve, és az élelmiszerüzletekben vásároltam hideg ennivalót. Miután a tulajdonos minden falatnak feltüntette az árát, bő lehetőség nyílt megfontolt pénzügyi jellegű vizsgálódásra.

Egyik este felfedeztem egy nagy hentesüzletet, ahol az addig tapasztaltnál is olcsóbban jelzett felvágott-féléket láttam. Pompás, ezután mindig itt vásárolom meg a vacsorát! Bementem az üzletbe, gondosan szemügyre vettem mindent, s miközben erősen tanakodtam, hogy melyik falat lenne a legolcsóbb és mégis jó, a kövér gazda megszólított:

– *Quel âge a votre chien?* (Milyen idős a kutyája?)

Rettenetesen bambán nézhettem rá, mert a gazda a francia üzletember kedélyességévé nagyon elnevette magát, a nevetése úgy hatott rám, mint a cikázó villám, amelynek fényénél megláttam a kínos valót, hogy abban az üzletben *kutyaeledeleket* árulnak. Ész nélkül rohantam ki a boltból, mert a szép francia színpadi szónoklás irányában táplált szerelmem mégse volt akkora, hogy kutyatáplálékot vacsorázzam.

Ilyen volt az én szegényes diákéletem, amikor senki se látta, de ha este megjelentem a szép estélyeken senki sem gondolta, hogy nem dúskálok az ezresekben.

Munkácsy Mihályné volt egyik pártfogóm. De nemcsak engem segített különböző ismeretségekhez, hanem pártfogolta mindazokat a fiatal magyarokat, akik akkor tájt Párizsban időztek. Hatan voltunk, s a meghívók is a „hat magyarnak” (*les six Hongrois*) szóltak. Gróf Soms-

¹⁷ gyorsforraló

sich József, a későbbi vatikáni követ és külügyminiszter, Pekár Gyula, Szcitovszky Tibor, Lovrich József, a későbbi jeles nőgyógyász, Tóth Béla, a Pesti Hazai Takarékpénztár igazgatója és szerény magam voltunk a „hat magyarok”, s mindig együttesen kaptuk a meghívókat Somssich kezéhez, aki azokat a többi öt magyarnak továbbította.

Amikor először látogattam meg Munkácsyt, éppen az *Ecce homot* festette. Áadtam neki Rákosi Jenő ajánlólevelét, amelyben Jenő bácsi hízelgő fotográfiát nyújtott „nagy reményekre jogosító Emil öcsémről” (így írta), de Munkácsy elolvasás nélkül zsebre vágta a levelet, jelentékeny bánatomra. Nagyon beteg volt már akkor, s nemsokára rá meg is halt. Felesége azonban óriási zsúrokat adott, és sok értékes embert ismertem meg rangos házában.

A sok szép párizsi emlék között van egy különösen kalandos emlékem is, ami azért fontos az életemben, mert azzal kapcsolatban majdnem otthagytam a fogamat, s csak Isten különös segítségének köszönhetem, hogy életben maradtam.

Egyik gondtalan csatangolásom közben az érdekes Saint Jacques torony mellett megpillantottam egy széles lépcsőt, ami levezet a föld alá. Hamarosan tisztában voltam vele, hogy ezen a lépcsőn lemenve lehet meglátni a híres földalatti csatornák világát, aminek a neve: „*Les égoute de Paris*”.

Leérve a mélységbe megtudtam, hogy egész Párizs alatt nagyszerű hálózatban széles folyosók vonulnak el. A folyosók közepén folyik a szennyvíz a Szajnába, de anynyi abban a sok elfolyó tiszta vízvezetéki víz is, hogy lent a föld mélyén, a házak alatti csatornában egy rendes kis

*propeller*¹⁸ közlekedik, amelyen csekély összegért be lehet hajókázni a csatorna hálózatát. Természetesen beültem a kis hajóba. Csuda érdekes dolgot láttam. A széles folyosók mindkét oldalán a falhoz erősítve, nagy csövek húzódnak el a tiszta vízvezetéki vízzel, de ezek mellett egyéb csövek beékelve húzódnak el a összes kábelek, villany, telefon, gázcsövek... A középén folydogáló víz mindkét oldalán keskeny gyalogút vezet végig. Ennek a zseniális berendezésnek köszönhető, hogy Párizsban sohase kell feltörni az utca járdáját és az úttestet, ha elromlik valami kábel, vagy valahol kilyukad a gázcső, elreped a vízvezetéki cső, mert lent a kanális két oldalán az örök éppen úgy naponként bejárják a sokféle cső birodalmát, akárcsak fenn a napvilágon a vasúti bakterek a síneket, s ha valahol baj támad, azonnal kiigazítják a hibát, amiről fent, a közlekedési utcákon mit se tudnak az emberek.

A propeller megindult a jól megvilágított földalatti folyosókban, s a sokféle berendezés bámulásában megszakított egy rokonszenves férfi hangja:

– Ha nincs kifogása ellene, összebarátkozhatunk... Nekem ön nagyon rokonszenves.

Abban a korban az ember könnyen elhiszi, hogy mások igen rokonszenvesnek találják. Formálisan is bemutatkoztunk. Nem jól értettem a nevét, megkérdeztem hogy hívják, de ő azzal az utolérhetetlen kedvességgel, ami a vérbeli párizsiak sajátja, így válaszolt:

– Ne vesződjék nehéz nevemmel, szólítson csak Pierre-nek.

18 átkelőhajó

Erre még boldogabb lettem. Ilyen kedves, finom párizsi barát után vágyódtam. Az ügyvédi irodai kollegák nehézkes fiúk voltak, de az én új Pierre barátom maga a ragyogó szellemesség. Mindent tudott Párizsról. Elmondta, hogy tartalékos tüzértiszt, amellettt újságíró, ami örömet a legfelsőbb fokra emelte, mert már akkor derengett bennem valaminő vonzódás az újságírás irányába.

Mire délfelé kikerültünk a földalatti folyosókból, Pierre és Emil már nagy barátok voltak.

Bementünk egy vendéglőbe a Palais Royal mellett. Ő ki akarta fizetni mindkettőnk ebédjét, de én ezt persze nem engedtem, s én fizettem mindkettőnkért, amit Pierre barátom bájosan leplezett örömmel elfogadott, de annak szigorú hangsúlyozásával, hogy azt a legközelebb viszonozza. Ugyanez megismétlődött az uzsonnánál és vacsoránál is. Közben elvezetett a legérdekesebb helyekre. Többet láttam és tanultam Pierre révén egyetlen napon, mint máskor három hét alatt. Nem is szólva a hasznos nyelvgyakorlatról. Kedves barátom segítségével új korszakot láttam magam előtt párizsi tartózkodásomat illetőleg. Vacsora után sokáig elbeszélgettünk, s ennek vége felé így szólt Pierre:

– Most csináljuk meg az esti programot. Olyan helyre nem viszem, kedves Emil, ahová a külföldiek szoktak elmenni, hanem olyan helyeket mutatok meg, ahová nélkülem nem jutna el. Először elmegyünk egy alvilági apacskocsmába, ami a vásárcsarnok alatt van – „les Cavaux sous les Halles” –, utána kikocsizunk a Butte de Chaumont-ba, amely egy külvárosi elhagyott park neve volt.

Ez az utóbbi terv, pesti fogalmak szerint azt jelenti, mintha éjjel kimennénk a Népligetbe, de úgy, hogy ez künn lenne valahol messze Kőbányán túl...

Mindkét eszme lelkesített.

De azért a földalatti apacskocsmától kissé megijedtem. Lehetett ott két-három helyiségben kb. hatvan személy, férfiak és nők vegyesen. Sohasem képzeltem, hogy létezhesseken olyan undok, ronda, torz alakok. Mulattak, ittak, táncoltak. A kőpadlón folyt a bor. Csatakos lett tőle a cipőnk. Bűzös volt ott minden.

Amint beléptünk, körülvettek bennünket ezek a szörnyű alakok, s mellénk ültek a fapadokon. Huncutul rosszszul kezdtem érezni magam. A sok utálatos alak jó pénzért rám erőltetett mindenféle holmit. Egyik le is rajzolt, s ezt is meg kellett vennem. Közben rettenetesen imponált, hogy Pierre milyen otthonosan érzi magát a sok alvilági alak között. Az volt az érzésem, hogy ezek az emberek itt főzik ki a gyilkosságokat, s hogy Pierre ezekkel is olyan nagyszerűen tudott bánni, csak emelte előttem a tekintélyét. Hiába – gondoltam –, ilyen vérbeli párizsi fiatalember, aki nemcsak a szalonokban, de az apacsok tanyáján is egyforma könnyedséggel mozog...

Közben Pierre egy percre elment mellőlem, s eltűnt a szomszéd szobában. Hallani lehetett lépéseit a bortócsában. No, de ekkor következett valami, amitől végleg megrökönyödtem, s ijedtségem elképzelhetetlen fokra emelkedett, amikor az ő távollétét felhasználva, az addig körülöttem ülőknél sokszorta undokabb alak telepedett le mellém a fapadra. Fél arca be volt kötve piszkos gyolccsal, amelyen vérátszivárgást lehetett látni. Haja torzon-

borz volt, piszkos ruhája irtózatosan rongyos, de tekintélye lehetett a többiek között, mert egy intésére mind elhúzódtak mellőlem...

Ekkor következett életem egyik legszörnyűbb pillanata.

Az undok, piszkos, véres, rongyos alak egy trágár nóta fogott, s egyre trillázva, mind közelebb tolta arcomhoz a fejét, majd fél kézzel egészen átölelt. Csak úgy dőlt belőle a borszag, s közben a fülemben danolt. Az volt az érzésem, hogy azonnal belém dőf egy bicskát!

Eszembe jutott az édesanyám, s éppen segítségért akartam kiáltani Pierre barátom után, amikor a nyakamat folyton átölelve tartó rettenetes alak a fülemben dano-lásból egyszerre alsó hangnembe csapott át, s a következő szavakat súgta:

– Ne féljen tőlem, én detektív vagyok. Pierre nevű barátja a gyilkos apacsok vezére, meneküljön tőle, amíg nem késő, ha kedves az élete...

Ebben a pillanatban Pierre mosolygó, finom rokon-szenves alakja megjelent az ajtóban...

Még hirtelen csak ezt tette szavaihoz a detektív, sutogva:

– Uralkodjék magán! – és azonnal átcsapott újra a rőfögő trillázásba, s nehezen felemelkedve eltántorgott mellőlem.

Pierre újra oldalamra ült. Mondtam neki, hogy ámbár hálás vagyok ezért a nagyszerű éjszakai földalatti élményért, de azért most már elég volt belőle...

– Helyes – mondta ő szeretetre méltó mosolyával –, most kikocsizunk a Butte de Chaumont-ba, a friss levegő jót fog tenni az apacstanya után.

– Pompás lesz – feleltem, de magyarul hozzágondoltam, hogy „megyünk ám az ágyod térdébe...”

De még nem tudtam, hogyan szabadulok meg Pierretől.

Éppen amikor megpillantottunk egy éjszakai bérkocsi állomást, ismert kimért járásukkal két rendőr ért közvetlen közelünkbe. Láttam, hogy erősen megnézik Pierre-t, s félszemükkel engem is. Barátom közömbösen nyugodt maradt, de én a veszély sugallta hidegvérű tettetéssel így szólítottam meg a két rendőrt:

– Mondják csak, biztos urak, nem késő ilyen sötét éjszakában kimenni Butte de Chaumont-ba barátommal, oda akarunk kikocsikázni...

A rendőrök még csak nem is felelhettek, s már az volt az érzésem, hogy Pierre nem áll többé mellettem, valahogy hirtelen úgy eltűnt, mintha bűvös sapka került volna a fejére...

Elmondtam a rendőröknek összes eddigi élményemet, s főleg a detektív intelmét, akinek nyilván az életemet köszönhettem, mert bizony, hogy a Butte de Chaumont bozótjai között várakoztak rám Pierre barátom apacs alattvalói, hogy leüssenek, hiszen látniuk kellett, hogy van még pénz a tárcámban.

– Louis jól csinálja – mondta az őrmester –, remek detektív, még nem leplezték le az apacsok, s ő előre bejelent minden gyilkossági tervet, amit az apacstanyán kifőznek...

– Hát ha így ismerik az apacsok vezérét – kérdeztem a rendőröket –, miért nem tartóztatják le?

– Nem lehet – felelte az őrmester. – Nappal a legjobb társaságokba jár, mindenfelé szeretik, képviselőkkal is

barátkozik, nem vagyunk képesek hozzányúlni, pedig tudjuk, hogy tömérdek gyilkosság terheli a lelkét, s Ön lett volna, uram, a legfrissebb áldozat...

Amikor kocsiba ültem, hogy hazasiessek, láttam, hogy a két rendőr figyelő állásban marad, vajon Pierre barátom egy másik kocsin nem jön-e utánam?

De Pierre többé nem mutatkozott.

Párizsból levelet írtam édesapámnak, hogy miután amúgy is közel vagyok Angliához, ejtsük annak valami módját, hogy oda is átmehessek néhány hónapra, úgyahogy megtanulni angolul. De apám azt felelte, hogy ez egészen felesleges nekem, mint középosztálybeli fiatalembernek, mert az angol nyelvre sohase lesz semmi szükségem, az nekem csak luxus lenne. Angolul beszélni csak „mágnás majomkodás”, ilyenre nekem már nincs időm, ellenben itt az ideje annak, hogy belekezdjek választott életpályámba, az ügyvédkedésbe.¹⁹

Így is történt. Lelkes ügyvéd voltam mindig, s ügyvédi élményeimről később még írok, de előbb rátérek első feleségemmel történt rostási találkozásomra.

19 Vámosi Nagy István jegyzete:

Ez volt akkoriban az általános felfogás. A legtöbb gimnáziumban még később, a két világháború közötti időben az élő nyelvek közül a német mellett a franciát tanították. A második világháború befejezéséig kevesen beszéltek angolul.

ELSŐ HÁZASSÁGOM TÖRTÉNETE

1898 nyarán, mint a 8. pécsi honvéd huszárezred tartalékos hadnagya bevonultam hadgyakorlatra. Ez a kétévénként megismétlő kedves katonásdi játék igazi gyönyörűség volt az életvidor és egészséges városi fiatalember számára, aki ezek révén pompásan kapcsolódott az íróasztal mellett végzett állandó nehéz munkából. Tolna és Veszprém megyére kiterjedő nagy manővert készült rendezni a Monarchia haderejének vezérkara, s Lepsény-Mezőkomárom között kellett lefolytania a két szemben álló sereg „nagy összeütközésének”.

Tudtuk, hogy a puskák és ágyúk golyó nélkül dörognének, s így a „harc” veszélytelensége mellett kétszeres erővel lépett előtérbe a 28 napos katonásdi minden víg romantikája. Ezek a manőverek csak a magas állású tábornok urak számára voltak komoly esetek, mert ezeken dőlt el, hogy ki lovagol közülük nyugdíjba a manőver után, s ki megy még felfelé a ranglétrán.

Erőltetett menetben először fellovagoltunk Pécsről Veszprémbe, s onnan kellett újra visszafelé jönni a nagy csatára. Veszprém előtt egy éjszakát Lepsényben töltöttünk. Ott nagy murit csaptunk a falu egyik kocsmájában.
[...]

Veszprémbe megtudtuk, hogy legközelebbi pihenőhelyünk Rostás-pusztá lesz, kb. 13 kilométernyire Veszprémtől, s azt is megtudtuk, hogy ott az én századomat Kenessey Pongrácz nagybirtokos házában szállásolják el, s onnan megyünk majd vissza Lepsénybe. Sőt – ami

a manővereken általában igen fontos körülmény –, az a hír is fülünkbe jutott, hogy Rostás-pusztá urának nagyon szép fiatal lánya van. Az utóbbi hír miatt kétszeresen kétségbe ejtett az a cudar pech, hogy Veszprémbe felbukott velem a lovam, s én térdre esvén a kövezeten, megsérült állapotban nem tudtam lóra ülni. Csigó Kálmán, kedves kapitányom megengedte, hogy sérült térdemmel a Veszprém melletti Jutas-pusztán maradjak, a derék béres asszonynál, akinél szállásom volt, s parancsa úgy szólt, hogyha majd annyira leszek a térdemmel, hogy újra lóra tudok ülni, Rostás és esetleg még Lepsény kihagyásával is lovagoljak utánuk Mezőkomáromba, ahol majd megtalálom őket...

Századom tehát elmenetelt Rostára nélkülem, háromnap pihenőre, én pedig szomorúan visszamaradtam Jutasson tiszti legényemmel. De a sors csodálatos rendeltetése folytán a derék béres asszony egyúttal „javasasszonyi” tudomány bölcs birtokosa is volt, s ebben a nagyszerű minőségében valami vastag, húsos győgyleveleket tett szapora isméltésekkel szegény sebes térdemre. Ezek a javasasszonyi győgylevelek egész életem későbbi alakulására döntő jelentőségűvé váltak, miután olyan rohamosan megjavult térdem állapota, hogy a harmadik nap reggelén már lóra tudtam ülni. Úgy gondoltam, hogy századomat még Rostáson érem, tehát arrafelé vettem utamat. De nemcsak a kötelesség hajtott Rostásra, hanem bizsergett bennem valami megnevezhetetlen gondolat, hogy Kenessey Pongrácz szép lányát megismerjem... Két óra felé lehetett, amikor betoppantam a hatalmas ebédlőbe. Már az előszobába kihallatszott a nagy hahotázás, víg

hangos társalgás, amelyből erősen kiütött Merey Árpád főhadnagynom zengzetes előadása. Persze, arról sejtetem se volt, hogy min mulattak olyan nagyot? Beléptem. Hosszú asztal mellett, ebédnél ült egy nagy társaság, a háziak és századom tisztai kara. Megjelenésem szemmel láthatóan kínosan érintette az egész társaságot. Kapitányom bemutatását a háziak nagyon csendben fogadták s a ház csodaszép lánya pedig mélyen elpirult... „Hát ezeket mi lelte?“, kérdeztem magamban, hogy úgy megijedtek tőlem, mint egy hazajáró kísértettől.

Később aztán – jogi nyelven szólva – kialakult előttem a következő tényállás: a ház úrnője: Kenessey Pongráczné, született felsőbükki Nagy Mária széles e világ legpuritánabb erkölcsű és legprűdebb úri dámája volt. Erkölcsi kérdésekbe hozzá fogható mereven és szűkkeblűen gondolkodó nőt azóta se láttam. Aki néhány pohár bort megivott, szerinte már részeges fráter, gyönyörű szép lányát pedig abban a veszélyben nevelte fel kint a pusztán, hogy valamiképpen meg ne tudja, hogy nem a gólya hozza a gyermeket, s az volt életének fő gondja, hogy a bájos szép Adélka, aki akkor 18 éves volt, még csak meg se ismerkedhessék olyan fiatalemberrel, aki nem állott a legszolidabb és legpuritánabb elvek szent piedesztálján. A ház gazdája többé-kevésbé hasonló nézeteket vallott a leánynevelés tekintetében. Az volt szívük vágya, hogy Adélkát olyan valami, érettebb korú, szolid elvekkal rendelkező előkelő birtokos ember vegye majd feleségül, akinek legszigorúbb és mélyen megalapozott erkölcsiségéhez még a kétség árnya se férhessen... S ebben a rettenetesen erkölcsös magányos pusztai és szolid családi atmoszférában Merey

Árpád főhadnagynom az egész ebéd alatt – mint délután megtudtam – igénytelen személyemről tartott változatosan érdekes előadást ilyen formában:

– Tudják, kérem hölgyeim, halálos véték, hogy egyik tartalékos tisztársunk, Nagy Emil, elmaradt tőlünk, mert nagyon megütötte a térdét, nem tud lóra ülni. Tudja, Adél nagysád (akkor még így szólították a fiatal úri lányokat), maga még senkit se látott úgy csárdást táncolni. Pesti ügyvéd, német egyetemen is tanult, egy esztendőn át volt Párizsban, ahol ügyvédi irodában is dolgozott, szépen beszél franciául, nagyszerű szónok, szellemes pohárköszöntőivel mindig nagy tetszést arat, s a kávéházban ő a társaság lelke... Aztán arról fogalmuk sem lehet Önöknek, kedves hölgyeim, hogy mennyire bírja az italt. Pár nap előtt a leányi csárdában egy éjszaka megivott öt liter bort, és meg se kotytyant neki, úgy járta a csárdást az asztal tetején, mint egy vad bika, s amikor végül felrúgta magát mellé az asztal tetejére a szolgálólányt, s azzal járta tovább a csárdást, majd meghaltunk nevettünkben... Halálos véték, Adél nagysád, hogy maga nem ismerte meg ezt az embert...

A ház úrnőjének csak ennyi volt a csendes megjegyzése:

– No kérem, én meg azt mondom, ezer szerencse, hogy ez a Nagy Emil megütötte a térdét, mert ilyen részeges, erkölcstelen lump fráter, aki kocsmai szolgálánnyal táncol csárdást az asztal tetején, s öt liter bort megiszik egy éjjel, nem szívesen látnék a házukban.

A tisztok hangosan nevetve ellentmondtak, s még el sem csendesedett a vitázó zaj, amikor meglepetésszerűen beléptem az ebédlőbe, s összeütve sarkantyúmat megha-

joltam a társaság előtt... Tableau! Én első szempillantásra beleszerettem a ház csodaszépségű lányába, de talán még soha a világon, a szülők oldaláról nézve, szerelmes fiatalember házassági ügye nem indult még ilyen szörnyű *handicap*-el²⁰, mint az enyém a lepsényi dorbézolás miatt. Merey Árpádot nem érhette gáncs, hogy vétett a férfi betyárbecsület ellen, mert nem is sejtette, hogy én még Rostáson utolérem őket...

A ház úrnője – egy évre rá az anyósom – később elmondta, hogy amikor beléptem az ebédlőbe, szörnyen kínos érzés merevítette meg a lelkét, mert engem megpillantva, valami rettenetes sejtelem azt súgta neki, hogy szent Isten, Adélka még bele talál szeretni ebbe a részeges, lump fráterbe...

Csigó Kálmán, kedves kapitányom szemügyre vette a térdemet, s megállapította, hogy még nincs olyan állapotban, hogy hosszabb lovaglásra vállalkozhassam, s „elrendelte”: még két napig pihenjek Rostáson, s aztán menjek utánuk Lepsénybe. De kedves, tréfás hangon hozzátette:

– Annak a szép ártatlan leánynak aztán el ne csavard a fejét...

A század másnap reggel elindult, én pedig Rostáson maradtam. Két estén át mulattattam a családot rajnai, westfáliai, párizsi élményekkel, szavaltam németül Goethe, Schiller, Heine verseiből, s franciából Musset-t. Igyekeztem szépíteni a lepsényi kalandot is, mondván, hogy elvégre, ha magamfajta ember kiszabadul a szűk irodai légkörből, *manőveren* természetesen kicsit kirúg

a hámból, stb. A kedves öreg úr egyenesen kimondta a szentenciát:

– Persze, öcsém, nem vesszük olyan szigorúan a lepsényi szolgáló-esetet, manőveri tréfa...

A rettenetesen erkölcsös jövendő anyós, aki pár évvel ezelőtt, 92 éves korában halt meg Sopronban, rosszállóan nézett ugyan az urára, de a jég mégis megtört...

Két nap múlva nehéz búcsút kellett vennem a szép Adéltól, s századom után lovagoltam Mezőkomáromba. a szigorú parancs szerint senkinek sem olt szabad elhagynia a falut, mert közel volt az ellenség, de engem elfogott az ellenállhatatlan vágy, hogy visszamenjek Rostásra. Két hatásló volt velem a manőveren. Sárga szolgálati kincstári lovam mellett volt egy úgynevezett „saját lovam” is – ami egy rokon bácsitól kaptam kölcsön a manőverre –, hatalmas, szép, nagy erős pejparipa. Délután, amikor mindenki pihent, mert ünnep volt, Kisasszony napja, felnyergeltettem, s a mezőkön át kionsonva ellovagoltam Rostás felé. Negyven kilométerre becsülöm a távolságot Rostástól Mezőkomáromig, de az egész utat úgyszólván vágatva tettem meg, s még vacsora előtt Rostásra értem. Oda volt a család a csodálkozástól, s éreztem azt a hatást, hogy ennyi fékezhetetlen energia mellett meg lehet bocsátani a lepsényi csárdást is az asztal tetején a szolgálóval. A szép, kedves Adél ilyen fokú romantikus szerelemnek teljesen behódolt, s már ekkor tudtam, hogy velem ugyan nem fog konkurálni az a négy sablonos, konvencionális, igen vagyonos gavallér, akik Adélka bizalmas közlése szerint kezéért versengtek...

De ez a romantikus kaland majdnem rosszul végződött. Éjjeli 11 óra felé járt már az idő, amikor a családi kört elhagyva, újra lóra ültem. Megint vágózni akartam véges-végig, de az történt, hogy a Rostás és Akarattya közötti dűlő úton sebes vágta közben a koromsötétben lovam belelépett egy mély lyukba, s olyan bukfcencet hányt velem mint egy cigánylegény. Én persze a ló fején át előre repültem, s teljes hosszúságban elterültem a földön, de szerencsére a kantárszár megmaradt a kezemben. Éppen azért, mert mereven fogtam a kantárt, lovam hamarabb feltápázkodott mint én, s látva előtte fekvő alakomat a sötétben, horkolva, fújva hátrálni kezdett, maga után húzva engem is a kantárszárnál fogva, amit nem eresztettem el. Ijedten láttam a sötétben is, hogy az út mellett tátong egy mélyárok, s ha a ló még egy lépést hátrál, múlhatatlanul beléesik, s akkor búcsút mondhatok a másnap reggeli mezőkomáromi nagy parádés szemlének, amit már beharangoztak. Szerencsére hatalmas hanggal áldott meg a jó Isten (aminek 7 évvel később a szolnoki piactéren nagy hasznát vettem, mint képviselőjelölt, amikor tízezreknek kellett beszélnem az akkor még ismeretlen mikrofon nélkül), s *stentori*²¹ hangon rákiáltottam lovamra, hogy: Állj! Mire a jól fegyelmezett állat azonnal megállt, s én végre fel tudtam cihelődni. Ráültem lovamra, de ijedten éreztem, hogy erősen sántít. Szó se lehetett vágatáról, de még ügetésről se. Lépésben kellett nyomorúságosan elbicegnünk Mezőkomáromba. Csak annyi idő maradt már a díszszemléig, hogy át tudtam öltözni tábori

21 erős, átható

ruhába, s az őrmester által már felállított szakaszon élére lovagolhattam sárga szolgálati lovamon. A szép, büszke pejparipa, az én másik lovam, úgy festett – mai hasonlattal élve –, mint egy összelőtt romház. Mindkét térde véresre feltörve, amellet a hosszú vágatástól, s a kínos hazabicegéstől tönkrefáradva szinte beleroskadt az istállóban a szalma közé.

Felálltak szemlére a lovasdandárok, s Forinyák Gyula generális, akinek tiszteletére a díszszemlért rendezték, s aki ölesnél jóval magasabb termetű ember, szinte óriás volt, fülem hallatára így szólt vontatott hangján:

– Lovam kicsit sántít, nem akarom erőltetni, kérnék valamelyik tiszt úrtól egy nekem való magas, erős lovat, éppen csak most a szemle tartamára.

Ezredesem, a kitűnő huszár Eckensberger nagy készséggel válaszolt:

– Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, Nagy Emil hadnagy úrnak van egy olyan lova, jó magas, erős, amelyik éppen meg fog felelni Nagyméltóságodnak.

Együttal harsány hangon kiadta a parancsot, hogy nyergeljék fel és vezessék elő Nagy Emil hadnagy úr saját lovát a kegyelmes úr számára. Ha van alapja és lehetősége annak a metaforának, hogy valakiben „meghűlt a vér”, hát akkor az bennem valóban meghűlt. Forgott velem a világ, szent Isten, mi lesz ebből? Szerettem volna odakiáltani szakaszom éléről: „Az Isten szerelmére, ne nyúljanak a lovamhoz!” De az ilyesmi katonáéknál a legnagyobb bűncselekmény lett volna... Ha feszesen kivont karddal, a sorok előtt álló hadnagy a hangját hallatja a magas tiszt urak felé, vagy akár elmozdul a helyéről, hogy szólásra

jelentkezzék, minősíthetetlen bűncselekmény... Szédelgő fejjel, dobogó szívvel vártam, micsoda szörnyűséget rejt számomra méhében a jövő.

Közben a kegyelmes úr megkezdte a szemlét, s nem tellett bele több, mint negyedóra, íme egy rettenetes komikus látvány bontakozik ki, ami számomra több tragédiát rejtett magában, mint Shakespeare *Machbeth*-jében a birnámi erdő közeledése. Örmesterem a parancsot hűen és bután teljesítve, kantáránál vezette előre sánta lovamat. A kegyelmes úr környezetével együtt hangos kacajba tört ki, mert a látvány valami olyan hihetetlenül komikus volt. Ezredesem odarúgott az örmesterhez, s csak annyit mondott:

– Maga marha, vigye vissza ezt a dögöt!

Viszont az altábornagy felé így szólt:

– Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, valami tévedés történt, mindjárt hoznak egy megfelelő lovat Nagyméltóságodnak.

A nagyúr még akkor is jóízűen nevetett.

Pihenő alatt tisztbajtársaim találgatták, hogy micsoda büntetést kapok, mert tilalom ellenére nyilván hosszú útra elhagytam a falut, hiszen csak ezzel magyarázható lovam szörnyű állapota. De a szemle után derék jó Csigó Kálmán kapitányom mindössze ennyit mondott:

– Ugye Rostáson voltál, te gazember..., jó-jó megértelek, de egy huszárnak mégis jobban kell vigyáznia a lovára.

Semmi büntetést se kaptam.

A gyászos végű lovaglás óta eltelt 48 éven át többet nem voltam a rostási házban. Kenessey Pongrácz kiad-

ta haszonbérbe birtokát, a család felment Pestre lakni. Farsangon bemutatták az úri világnak a szép gazdag Kenessey Adélt, többen versengtek a kezéért, érett, tisztas érdemes urak, én pedig oltárhoz vezettem őt a kis kenesei templomban, 1899. november 4-én.

Most újra Rostáson vagyok 48 év után, és itt vágom bele a fejszemet abba a nagy fába, hogy megírom lefolyt életemet. Természetesen itt tódul a legerőtjelesebben lelkembe minden, ami arra a drága lényre, Adélkára emlékeztet, akihez negyven kilométert idevágattam, 1898: Kisasszony napján. Július 10-én lesz már 36 esztendeje annak, hogy eltemettük a Kerepesi úti temetőben.²²

Később, életem eseményeinek leírása során kitérek arra is, hogy a Kenessey családdal való egybeolvadásom után ezen a vidéken szerettem meg a magyar falusi népet, s azok körében főleg a kisgazda társadalmat, amely érzelmi világomra rányomta bélyegét 35 esztendőn át tartott képviselőségemre. Amikor 1907-ben az akkor még óriási Esterházy-hitbizomány jószágigazgatója, s később, a forradalom alatt jószágkormányzója lettem, abban a működési körömben is fő vágyam volt, hogy minél több földet juttassak a szorgalmas falusi népnek, természetesen akkor még csak hosszúléjartatú olcsó kisbérletek formájában, hiszen hitbizományból nem lehetett tulajdonba adni földet. A hosszúléjartatú kishaszonbérletek intézmé-

22 Felesége sírfelirata, melyet Nagy Emil fogalmazott:
Olyan anya volt és olyan feleség, amilyen ritkán mutatkozik a földön. Gyermekei és azok maradékainak imája kísérje szent emléket minden időközön át.

nyének a gondolatát Esterházy Miklós herceg is magáévá tette. Amikor 1923-ban igazságügyminiszter lettem, Nagyatádi Szabó István, a kispap első apostola, többek között így szólt az ünnepi banketten, mint az új miniszterkollégát felköszöntő szónok:

– Ha annak idején Nagy Emil tanácsai nyomán Esterházy Miklós herceg példáját követték volna a többi mágus urak, és tömegesen rátértek volna a hosszúléjárati kisbérletek intézményére, én politikai értelemben meg sem születtem volna.

De sajnos nem tették.

Nekem egész politikai pályám során ideálom volt az a demokrácia, amelyben a nagy-, közép- és kisbirtokosok egymás iránt való méltányos megértésben olvadnak össze. Ennek persze, az volt az alapfeltétele, hogy minél több földet kapjanak a szorgalmasan dolgozni akaró kispapok és törpebirtokosok.

Az imént csak egyszerűen odavetettem, hogy Kenesseyék Rostásról Pestre költöztek, s én Adélkát 1899. november 4-én a kenesei templomban oltár elé vezettem. Ez úgy hangzik, mintha a dolog simán ment volna. Mi ketünk között a szerelem biztos talajon állott már a romantikus rostási napok óta, s ez végleg megerősödött a pesti együttléte alatt, de mindez nem jelentette még, hogy a szülők simán beleegyeznek a házasságba is, sőt, ezen a téren erősebb zökkenők következtek. Arról meggyőződtek ugyan a szülők, hogy egyáltalán nem voltam se lump, se iszákos, sőt, éppen ellenkezőleg: rettenetesen törekvő, szorgalmas és szolid fiatalember, s egyéniségemet nem lehet a manőveri lepsényi dorbézolási kaland szemszögéből

megítélni, de elkövetkezett másvalami, ami a szülőket némileg elhidegítette tőlem.

Elmondom, mint *kortörténeti adalékot*.

Egyik vacsora után, amikor Adélka már megvallotta szüleinek, hogy engem szeret, apja óvatosan megkérdezte tőlem, hogy mi a nemesi *predikátumunk*²³? Ezt a kérdést már a jogász segélyegyletben feltették nekem, több évvel ezelőtt, egyetemi tanulmányaim kezdetén, s a telivér ifjú dzsentrigyülekezetben csodálkozó mosolyt váltott ki az a válaszom, hogy nekem erről fogalmam sincs, mert ez a kérdés családi életünkben sohase merült fel. Akkor megkérdeztem édesapámat, hogy mi a nemesi előnevünk, mert a „fiúk” az után kérdezősködtek. Apám erre éktelen haragra gyulladt, cifra szavakkal szitkozódott, s kicsin múlt, hogy egyetemi polgár létemre nem kaptam egy nyaklevest. Ilyen fogadtatás után a predikátum kérdését többet nem mertem bolygatni. Ugyanezt a választ adtam hát az öreg Kenesseynek is, amit adtam a segélyegyletben. Az öregúr erre nagyon elkomolyodott, s miután Adélka mindig megsúgta nekem, hogy milyen a szelek járása a szülők oldalán házassági tervünket illetően, megtudtam tőle, hogy apja kerekén kijelentette: „Ha nem vagyunk nemesek, úgy a házasságból semmi se lehet.” [...] Ezt a körülményt híven elreferáltam apámnak, aki akkor kúriai bíró volt, de ő ezúttal már nem gyúlt haragra, mint jogász koromban, nem is szitkozódott, hanem elkomolyodott, mert akkor már ő is találkozott Kenesseyékkel, s Adélkát őszintén megszerette. Mindenképpen kedvére

való volt, hogy ez a gyönyörű lány, akiből valósággal kisugárzott az ártatlan, nemes szívjószág, az én feleségem legyen. Láthatólag rettenetesen bántotta ez a nemesi predikátum-kérdés, ami a házasság akadálya lehet. Behívott a dolgozószobájába, rágyújtott nagy tajtékipájára, s komor, meghatott hangon, amit eddig az ő szigorú lénye oldaláról ritkán észleltem, elmondta a következőket.

1868-ban, amikor kezdett kialakulni nálunk a később erősen meghonosodott liberális világ, a [...] szabadelvű eszmék irányába való [...] lelkesedéstől eltelve, ugyanabban az erkölcsi atmoszférában, amelyben Jókai lemondott az akkor még nemességet jelentő „ipszilonról”, s Jókayból Jókai lett, apám több barátjával együtt Kaposváron polgári kört alapított, amelynek keretében egyenlősítési vágytól hevítve, ünnepélyesen lemondtak mindennemű nemesi megkülönböztetéstől, sőt, fogadalmat tettek, hogy soha életükben nemesi predikátumot nem használnak, s mindezek tetejében apám liberális hevületének egyik érthetetlen percében elégette mindazokat, a család nemesi eredetét tanúsító iratokat, amelyeket annak idején édesapjától megörzésre átvett.

– Ilyen előzmények után természetesnek találod – mondta apám –, hogy ebben az ügyben Kenesseyéknél egy lépést se tehetek.

De miután erősen csüngött tervezett házasságom eszméjén, búskomor lemondással és megvető kézlegyintéssel kijelentette, mint kompromisszumot, hogy ámbár megvan botránkozva a világ csúfos reakciós visszafejlődésén, nincs az ellen semmi apai kifogása, ha a nemességet tanúsító iratokat saját költségemre valahogy összeszedem.

Erre megindult a levélváltás különböző plébániákkal és megyei levéltárakkal, s hamarosan megjött apai nagyapámnak, Nagy Istvánnak a keresztlevele, amelyben határozottan szerepelt, hogy a család a vármegyei nemességhez tartozik. Predikátumról ugyan nem volt szó, akkor az még nem volt divat, ezt Orbán öcsém sokkal később halásztta ki nagy utánajárással (a predikátum: vámosi), de annyi is nagy eredmény volt, hogy legalább nemességünk kétségtelenül beigazolást nyert. Adélka diadalmasan adta át apjának öregapám keresztlevelét, mire a vihar elült ugyan, de azért fájlalták, hogy az eljegyzési értesítőn az én oldalamon csak anyám predikátuma szerepel (szakácsi Csorba Hermin), szemben a másik oldalon a „kenesei” és „felsőbükki” fényes előnevekkel, amelyek mellett rosszul fest a predikátum nélküli egyszerű „nemes Nagy Emil”.

Miután az imént említettem, hogy anyám nemesi előneve „szakácsi”, mielőtt még elmondanám házasságom további történetét, egy kis kitéréssel elmesélem a Csorba család „szakácsi” előnevének a történetét is.

Édesanyám öregapja, Csorba József, híres tudós-orvos és Somogy vármegye „főfizikusa” volt. Másfélszáz évvel ezelőtt már kiadott nagyszerű orvosi könyveket, ami akkor hallatlan kulturális eseménynek számított. (Mint érdemes tudóst, a Kálvin téri református templomban temették el.) A megyei főfizikus, aki akkor még nem volt nemes ember, a megyei gyűlésen éles szóváltásba keveredett Bottka alispánnal. Tudvalévően abban az időben az alispánok, s általában a megyei élet előkelő vezetői nem kaptak fizetést (Angliában ez ma is így van); amire nem

is voltak rászorulva, hiszen valamennyien törzsökös birtokosok voltak, ellenben a főfizikus természetesen hozott fizetést a vármegyétől. Amikor a büszke alispán egyéb érvekből már kifogyott, dühösen rákiáltott a főfizikusra:

– Hallgasson maga szolga, vármegyei szolga!

Erre nagy felzúdulás következett a megyegyűlésen, mert az egész vármegyében nagyra becsülték a tudós főfizikust, aki még orvosi könyveket is tudott írni. De Csorba főfizikus megőrizte nyugalját, s két karját melle előtt összefonva csak így reagált a sértésre:

– Talán nagyságod nem szolgálja a vármegyét?

Erre az alispán így dörgött vissza:

– Igen, én is szolgálom a vármegyét, de nem pénzért, mint maga, hanem becsületért.

Az egész megyegyűlés lélegzetét visszafogva várta, hogyan fog reagálni a főfizikus erre az újabb gorombászkodásra, de az továbbra is nyugodtan maradt, s meghajolva így riposztózott:

– Mindenki azért szolgál, ami neki nincs. Nekem pénzem nincs.

A megyegyűlés óriási *gaudiummal*²⁴ fogadta ezt a finoman szellemes, és mégis erős visszavágást. De az öregurat azért bántotta a dolog, befogott négyes fogatába, felhajtott Bécsbe, s meghozta a *donáció*²⁵ nemesi levelet a Marcali mellett fekvő Szakácsi-pusztára, s ő volt Magyarország utolsó donációs nemese, mert aztán már a nemességi levelekben a predikátum csak névleges lett,

24 ujjongás

25 adományozott

s nem függött össze birtokkal. Itt fekszik előttem egyik orvosi könyve, amely 1829-ben jelent meg *Hygiastika, vagyis orvosi oktatás* címmel. Kitűnik belőle, hogy a tudós-orvos egyaránt otthon volt a latin, német, sőt francia tudományos orvosi irodalomban is, ami abban az időben ritkaságszámba ment.

Formailag még nem született meg a beleegyezés az eljegyzésünkbe, amikor hivatalos ügyben Lőcsére kellett utaznom. Onnan küldtem Adélkának levelet egy kis verssel. Felhívom arra a figyelmet, hogy a sorok kezdőbetűi felülről lefelé olvasva az édes lény nevét mutatják:

*Késő este van már a lőcsei utcán,
Egyedül járkálok gondolatim útján,
Nem jó reám álom, nyugalmam nem lelem,
Elűzi fényével fakadó szerelem.
Szerelmet kerestem egész életemben,
Szerelemért őszinte szerelmet cserében,
Ez a kettős csillag kelt fel mostan nékem,
Int biztató fénnel betlehemi égen.
Ah, de a kutató vándorral megeshet,
Délibábot kerget árnyas erdő helyett,
Én bennem is dúl a kétségek vihara,
Lelkem félve néz a felkelő csillagra!*

Amikor négy-öt nappal a vers megérkezése után Lőcséről hazatérve felfelé lépkedtem az Izabella utcai ház márvány lépcsőházába, már előre megélveztem azt a nagy elismerést, ami az egész család részéről majd felém mosolyog, szép versemért. De alighogy beléptem a nagy

szalonba, szembeszökően kedvetlen, barátságtalan arcomat láttam, kivéve persze Adélkáét. Az öregúr eddig se intézett hozzám soha semmi szemrehányás félét közvetlenül nekem irányozva, hanem mindig Adélka volt a szócső. Most is hamarosan megtudtam tehát, hogy:

– „Api” és „Anyi” nagyon zokon vették, hogy mielőtt még beleegyeztek az eljegyzésbe, maga nekem szerelmes verset írt.

A mai generációk fiai és lányai számára mindez már talányszerű, de megvallom, hogy én is dühbe gurultam ennyi prűdéria láttára ezelőtt 48 évvel is...

Végre kénytelen-kelletlen beleegyeztek az eljegyzésbe, s rá fél évre a házasságba. Adélka már a házasság után mondta el, hogy apja közvetlenül az esküvő előtt le akarta még rólam beszélni a lányát.

[...]

Sőt, pár nappal az esküvő előtt az öreg Kenessey így szólt a lányához:

– Ma még Kenessey Adél vagy, aztán már csak Nagy Emilné leszel.

Hat évre rá képviselő lettem, hatalmas ügyvédi irodát létesítettem pár év alatt, mint publicista is hamar jó névre tettem szert a régi *Budapesti Hírlap* hasábjain, 1906-ban delegátus lettem, ami nagy szó volt a régi Monarchiában, s amikor 1907-ben az akkor még 500.000 holdas Esterházy hercegi hitbizomány jószágigazgatója is lettem.

[...]

Egy ízben tréfásan megpendíttem apósomnak – aki vel akkor már évek óta kitűnő barátok voltunk –, hogy Adélka mégse lett „csak” Nagy Emilné.

Négy lányunk és egy fiunk született. A négy lány közül Adélka 1900 decemberében született, s rá 11 hónapra ikerlányok [...] s így egyszerre három rendbeli egy évesnél fiatalabb lányporonttyal törődés szakadt szegény feleségem nyakába. Ő erkölcstelennek tekintette volna a gólya „dirigálását”, ebbe semmiképpen se egyezett bele, s ennek a szent felfogásnak lett a vértanúja. Előbb Ádám fiam született, aztán Margitka lányom, s amikor 10 évi házasság után hatodszor szállt házunkra a gólya, feleségem meghalt gyermekágyban az újszülöttel együtt. Csiszér János, jeles szobrász szép síremléke a Kerepesi úti temetőben kisgyerekekkel a karján ábrázolja őt, mert ahogy innen Rostástól elindulva én lettem úgyszólván minde- ne az életben, ezt az érzésvilágot rövidesen a legszentebb anyasági érzés egészítette ki.

A Baross utcai klinikán halt meg. Halála pillanatában, amikor elszállt belőle a lélek, olyan sikolyt hallatott, hogy az szüntelen fülemben kísértett később is, hosszú időn át. Évek múlva Esterházy Miklós herceg arra kért, hogy – ha van hozzá kedvem – a kismartoni vadaskertben lőjek dámvadteheneket, mert túlságosan elszaporodtak. Ezt meg is tettem. Egy fiatal dámvadtehenet talált el a golyóm ezer lépésről, s odaérve hozzá, láttam, hogy még él. A szokásos módon meg akartam neki adni törömmel a kegyelemdöfést, s föléje hajoltam. Abban a pillanatban ugyanolyan sikoly tört ki belőle, mint haldokló feleségemből a szülészeti klinikán. Eldobtam a puskát, és azóta nem vadásztam...

HOGYAN LETTEM POLITIKUS?

Az 1848-as szabadságharc előtt gyönyörűen megindult egy hatalmas belpolitikai reformmozgalom a nemzet legjobbjainak a közreműködésével. Miután én nem törtenelmet akarok írni, hanem életrajzot, a részletekbe nem bonyolódok, hanem nagyjában állapítom meg, hogy a reformpártból kiindulva egyik szép törvényjavaslat született meg a másik után. Ezek mind a magyar földből, s a magyar erkölcsi légkörből fakadtak, s alkalmasak lettek arra, hogy egy eredményes szép népies nemzeti jogi és erkölcsi kultúra alapjait vessék meg. A nagy reformmozgalom hatalmas lépést tett előre azzal, hogy Széchenyi István állott annak élére az ország lakosságának gazdasági fellendítését, s erkölcsi és szellemi megfinomítását tűzve ki gyönyörű törekvése céljául, amíg Deák, Kölcsey, s mind a többi nagy jogász megfelelő jogi törvények kidolgozásával vesződött. Mindezt a pompás fellendülési mozgalmat egy csapásra tönkretette a szabadságharc gyászos kimenetele, s a rákövetkező közel húsz éves nemzeti elnyomatás, mialatt idegenek igazgatták az országot, idegen jogszabályok szerint.

Amikor 1867-ben megtörtént a kibékülés nemzet és király között, a Deák, Andrássy és más nagy államférfiak által létesített úgynevezett Kiegyezéssel, az országgyűlés újra megnyílt házába betódult az a megyei dzsentri, amelynek nem volt semmi elméleti iskolája, hanem kizárólag a húsz éves hazafias ellenállás emlőin nevelkedett fel, híjával volt az ismeretnek, s jogi, politikai látókörnek.

A modern élet kíváncsi az azonban erősen dörömböltek a törvényhozás kapuján, s miután az országot addig vezetett nemesség – mint az imént mondtam – lemaradt az elnyomatás alatt a világot áttekintő szellemi haladásról, a jogi jellegű törvények készítését mind olyan férfiak vették kezükbe, akik nem voltak magyar származásúak, de a német és francia nyelv kitűnő ismeretével európai jogi tudásra és látókörre tettek szert. Ezek az egyénenként kétségtelenül tanult férfiak készítettek majd minden törvényt 1867-től kezdve. De hogyan? Úgy, hogy egyszerűen lemásolták, és ide átültették az idegen, főleg német törvényeket, semmit se számolva a különleges magyar viszonyokkal, s a magyar nép lelki világával és kulturális állapotával, amelyet a nagytudású *kodifikátorok*²⁶ alig ismertek. Ezek a szép törvények aztán, amelyek a műveltség dolgában előbbre haladt nyugaton jól beváltak és szépen virultak, végzetessé váltak itthon nálunk. Sokat tanulmányoztam ezeknek a törvényjavaslatoknak képviselőházi iratait, s kerestem, hogy vajon akad-e legalább egy-két olyan tőzsgyökeres magyar képviselő, akár a kormánypárti, akár az ellenzéki oldalon, akik rámutattak volna arra, hogy ezeknek az idegenből szolgailag átmásolt szép törvényeknek pusztító hatásuk lesz a magyar népre? Még a nyomát sem találtam ilyen kísérletnek. Ezek az idegenből másolt törvények minden kiigazítás, s a magyar viszonyokhoz való átidomítás nélkül kerültek be a *Magyar Törvénytárba*. Amikor a falusi nép életviszonyaival közelebbről és nagy szeretettel kezdtem foglalkozni, lép-

26 jogalkotó, törvényhozó

ten-nyomon elszörnyedve észleltem, hogy ezek a [...] jogi törvények micsoda pusztítást végeztek a mi népünk körében. Messze vezetne, és egy külön kötetet kívánna, ha meg akarnám ismertetni mindezeket a népre vészt hozó jogi paragrafusokat, amiket annak idején összegyűjtöttem, mint a magyar törvényhozás gyászos alkotásait. Csak ízelítőnek nyújtok belőlük valamit: egyik legszebb törvényként üdvözölték nálunk az egész magyar jogi és üzleti világban az 1876. évi Kereskedelmi Törvényt, amit szolgai módon elejétől végig németből másoltak le.

Ennek van néhány olyan paragrafusa, amelynek következtében évtizedek során át sok ezer meg tízezer falusi gazda vagyona került újra józ. Például: [...] van kétoldali és van egyoldali kereskedelmi ügylet. Kétoldali kereskedelmi ügylet, amit kereskedő köt kereskedővel. Ezekre természetesen a Kereskedelmi Törvénynek nemcsak anyagi jellegű intézkedései irányadóak, hanem, ha ilyen kétoldali kereskedelmi ügyletből vita származik, a perben a bíróságok kereskedelmi tanácsai ítélik meg kereskedelmi eljárási szabály szerint. Budapesten felállítottak erre a célra egy külön bíróságot, a Kereskedelmi Törvényszéket. Ha pedig az ügylet csak egyoldali kereskedelmi ügylet, vagyis például a falusi parasztember gépet vesz ügynök útján, per esetén az ilyen ügylet nem kerül ugyan a Kereskedelmi Törvényszék elé, de azért a Kereskedelmi Törvény anyagi jellegű intézkedései ilyenkor is irányadóak. Vagyis: olyan üzleti jogszabályokat, amelyek Brémában, Hamburgban hosszú időn át kifejlesztették becsületes, tapasztalt üzleti felek között, a bölcs magyar törvényhozó testület kötelezővé tette a magyar

parasztra, mint ügyletfélre is. Mit jelentett ez a gyakorlatban? Például a következőket: a Kereskedelmi Törvény előírja, hogy ha a szállított áru a vevő megítélése szerint nem felel meg a létrejött üzleti kikötésnek, akkor a vevő az árut a megérkezés után azonnal köteles az eladónak a rendelkezésére bocsátani, azaz, rögtön tartozik írni egy üzleti levelet, amelyben megjelöli az érkezett áruval szemben táplált kifogásait. Ha ennek azonnali megírását és elküldését a vevő elmulasztja, később már nem állhat elő a rossz áruval szemben semminő kifogással se, hanem minden ilyen későbbi kifogást a bíró elutasít. Ez helyes és okos jogszabály volt Brémában és Hamburgban, mert hiszen enélkül nem bonyolódhatott volna le simán az üzleti élet. Ellenben ugyanez szörnyű csapást mért a magyar parasztra, mint üzletkötő félre. Mert például, ha a kenesei gazda becsapásával jó, új gép helyett – amit előre kikötöttek – egy újonnan átfestett ócska gépet szállított Kenesére, a Kereskedelmi Törvény szerint a gazda kötelessége lett volna azonnal, amint a suskusra rájött, tollat fogni, s levelet írni a szállító cégnek, vagy az ügynöknek, hogy a küldött gép nem felel meg, mert az nem új, hanem komisz, ócska jószág. Csakhogy a szegény kenesei gazdának fogalma se volt a [...] jogszabályról, aztán tinta se igen volt a háznál (az akkori paraszt íráskészségéről nem is beszélve), s így rendelkezésre bocsátó üzleti levél helyett cifrán elkáromkodta magát, s elhatározta, hogy az ócska gépet majd beviszi a legközelebbi veszprémi vásárra, s visszaadja az ügynöknek. Az azonban az arcába nevetett, s kijelentette, hogy fűtül a gazda kifogására, mert a törvény értelmében panaszával elkésett, ellenben szó nélkül

perelt a kötlevel és váltó alapján, s a gazda hiába protestált, hogy a gép nem megfelelő, a bíró öt perc alatt elmarasztalta a gép árának megfizetésére, mert elmulasztotta az állítólag meg nem felelő árut idejében „rendelkezésére bocsátani”. A gazda fellebbezett, de hiába, jött először a biztosítási, aztán a kielégítési végrehajtás, s legtöbb esetben a gazda csak azért ment tönkre, mert nem ismerte a nagykereskedői világban ismert szabályokat.

[...]

A falusi nép köréből tucatszámra érkeztek hozzám az ilyen keserves panaszok, amelyek felbőszítettek.

[...]

A Kereskedelmi Törvény mellett ott voltak a váltótörvény szörnyűségei is, amelyek alapján tetszés szerint foszthatta ki minden csaló a népet.

Azt a bajt, hogy törvényhozóink idegenből átmásolt jogszabályokat alkalmaztak az elmaradt falusi népre, fokozta még egy másik körülmény: abban az időben, a 70-es, 80-as és 90-es években egy eszmeáramlat uralkodott Európa-szerte, amit *Manchester-liberalizmusnak* neveztek. Ennek az eszmeáramlatnak kevés köze volt azokhoz a szép és magasztos szabadelvű eszmékhez, amiket a feudális bilincsek lerázásával a nagy francia forradalom indított útnak. Ennek egyik alaptétele az volt, hogy az ügyesség, élelmesé a világ, s a törvényhozónak nem lehet az a hivatása, hogy az együgyű szegény egyedek apró bajaival vesződjék, mert az erősek és ügyesek viszik előre a világot, nem pedig ezek a szegény ostobák. A Manchester-liberális eszmék utat találtak az 1878-ban megalkotott magyar büntetőtörvénykönyvbe is, ahol például a „csalás” fogal-

mát olyan körülményesen határozták meg, hogy a bíró legjobb jóakarattal se tudta elítélni a csalót. A hamis és vétkes bukás fogalma is olyan nehézkesen volt körülírva a törvényben, hogy valósággal tenyészték a hamis és vétkes bukások, anélkül, hogy a bíróság czeken segíteni tudott volna. Különben a bíróságokba is befészkelte magát ennek a Manchester-liberalizmusnak egész eszmeáramlata. Apám, mint a Kúria büntetőbírája állandóan küszködött ezzel az irányzattal, amelyik szabadjára engedte a csalót, s nem vette védelmébe a falusi népet.

Miután az úgynevezett liberális törvényhozók által elkövetett népgyilkos hibákat tisztán láttam, s lellem mélyén nagyon megszerettem a magyar falusi népet, az imént csak röviden vázolt kérdés-komplexusnak szemteltem magam, aminek az lett az eredménye, hogy 1903. július 8-án és szeptember 6-án két dörgedelmes vezércikket írtam Rákosi Jenő és Csajthay Ferenc engedélyével a *Budapesti Hírlapban*, amely sajtóorgánium akkor vezető szerepet vitt a magyar közéletben, s kifejtettem mindazt, amit az imént fő vonásokban leírtam. Különösen élesen támadtam a 48-as párti képviselőket. Ha a kormánypárt nem törődik a falusi néppel, azt valahogy csak megértem, hiszen a magyar falusi nép a kiegyezési rendszer ellensége volt, s a paraszttal a kormánypárti képviselők csak úgy találkoztak, ha megvesztegették őket a választásokon... De hogy a 48-as képviselők, akiket a magyar nép Kossuth nevének csüngő vallásos áhítattal küld be a törvényhozásba, még az ujjukat se mozdítják, a saját hűségese, lelkes választóikat megnyomorító törvények, rendeletek és jogszabályok ellen, ez megbocsáthatatlan bűn. Ezen változtatni

kell, s szakítva a kuruc urak által is vallott Manchester-liberális tanokkal, a 48-as Párt törekvéseibe sürgősen bele kell vinni, hogy mindent kövessenek el annak érdekében, hogy az egész jogrendszer átdolgozásával töröljék ki a magyar életből mindazokat az idegenből átvett népgyilkos törvényeket, amelyek alatt szenved a magyar nép.

Második vezércikkemet szó szerint így fejeztem be:

Sok, nagyon sok a teendő ezen a téren, ami mind gyönyörűen beleillik a Függetlenségi Párt programjába, sőt, nézetem szerint egyenesen kötelessége a Függetlenségi Pártnak a belpolitika terén tüzzel-vassal működni ama nagy földműves-osztály gazdasági létének a megmentésén, amelyik földműves-osztály immár harminckilenc év óta úgyszólván egyedül hordozza imaszerű áhítattal a nemzeti állam ideájának terheit. Pedig kétségtelen, hogy a Függetlenségi Párt idáig nemzeti kötelességeinek ezt a részét nem teljesítette kellőképpen. Régóta fáj az már sok tiszta szemű magyar embernek, hogy a Függetlenségi Párt, amelyet zömmel a földműves-osztály küld a házba, alig tett valamit ezért a földműves-osztályért, mert minden erejét lefoglalta a közjogi vívmányokért folyó tiszteltreméltó küzdelem.

Ez a két vezércikkem országos vihart kavart fel. Erről beszéltek szélteében-hosszában a politikai világban, és különösen nagy zavart keltett a 48-as képviselők körében. Második cikkem megjelenése után pár nappal a Függetlenségi Párt elnöke, Kossuth Ferenc elküldte hozzám titkárát, Pallay Sándort azzal az üzenettel, hogy szeretne megismerni. Akkor a Rökk Szilárd utca 32. sz. alatt laktam, s csak néhány lépésre volt onnan Kossuth lakása

a Körút és a József utca sarkán. Éreztem, hogyan dobog a szívem, amikor beléptem Kossuth dolgozószobájába. Igen szívélyesen fogadott. Előzőkeny modorú, igazi *grand seigneur*²⁷ volt. Később sokszor kifejtettem azt a nézeteimet, hogy egyéniségéhez sokkal inkább illett volna az angol nagyköveti állás, mint a hazai kurucpárti vezérkedés. Dicsérettel nyilatkozott nagy port felvert két vezércikkemről, s felszólított, hogy adjam elő szóval is a Függetlenségi Párt belpolitikája irányában táplált nézeteimet. Harmincegy éves voltam. Elmondtam nagyjából ugyanazt, amit cikkeimben is megírtam, aminek az volt a veleje, hogy ámbár tisztelettel hajlom meg a 48-as elveket s a perszonálunió elérése után való törekvést állandóan istápoló nemzet jogfenntartó álláspont előtt, de az élet sürgető szava azt is megköveteli, hogy a Függetlenségi Párt belpolitikai kérdésekkel is foglalkozzék, amit eddig teljesen mellőzött, s ezen a téren szakítania kell a merev liberalizmus gazdasági tanaival, s ehelyett – tekintettel arra, hogy választóinak 90%-a a falusi néphez tartozik – erőteljesen rá kell lépnie a modern parasztvédő agrárpolitika ösvényeire, s olyan belpolitikai rendszert kell követelnie a törvényhozástól, amelynek irányelvei szerint a kormányhatalom köteles megvédeni a gazdaságilag gyengébbeket a gazdaságilag erősebbek ellen...

Kossuth nagy figyelemmel hallgatott, s felfogásomat nagyjában helyesnek ismerte el, de amellet nyomatékosan hangsúlyozta, hogy mindez szép és jó ugyan, de azért a Függetlenségi Párt fő hivatása mégiscsak az, hogy ébren

tartsa Kossuth Lajos jogfenntartó függetlenségi eszméit, s szüntelenül támadja a 67-es kiegészítés közjogilag megalukvó politikáját, állandóan a nagy nemzeti gondolatnak, a perszónálunióknak az eszméjét kell a nemzet előtt képviselnie. Ő azért jött haza, hogy mint atyja szellemi örököse szemben a Deák-féle kiegészítéssel ezt a függetlenségi zászlót fennen lobogtassa.

Aztán magánviszonyaim felől tudakozódott, s amikor elmondtam, hogy tanultam német egyetemen is, s egy évet töltöttem Párizsban ügyvédi irodában, a további beszélgetés már francia nyelven folyt, s végül ezekkel a szavakkal zárta le az audienciát:

– Önnek, fiatal barátom, képviselőnek kell lennie.

Így indult meg az én politikai pályám.

Egyelőre annyi történt, hogy Kossuth javaslatára november 8-án felvettek a párt kültagjai közé.

Ebben a minőségemben jelen voltam az egyik pártértekezleten, pusztán, mint hallgató. A Rába-szabályozási törvényjavaslattal foglalkozott a pártértekezlet. Kubik Béla volt az előadó, s beszéde mindössze ennyiből állt:

– Ebben nincs politika, ezt meg lehet kérem szavazni.

És senki se érdeklődött a törvényjavaslat részletei iránt. Ezen szörnyen megbotráncoltam, s újból megerősödött bennem az a meggyőződés, mely szerint az egyenes képtelenség, hogy a legnagyobb parlamenti ellenzéki párt egyáltalán ne érdeklődjék semmiféle belpolitikai kérdés iránt se, hanem egyedül csakis a függetlenségi jogfenntartási gondolat nagyhangú és kényelmes képviselését tartsa kizárólagos hivatásának.

Szokás volt, hogy Újév napján a párt üdvözölte a pártvezért. Felmerült az a kívánság, hogy a kültagok nevében is köszöntse valaki Kossuth Ferencet, s erre engem jelöltek ki. Nemes Bertalan barátommal, aki miskolci közjegyző, ketten jelenünk meg Kossuth lakásán a kültagok nevében. A képviselők szónoka után én is Kossuth elé léptem, s elmondtam nagyjából ugyanazt, amit szeptember közepén már előadtam Kossuthnak. Az érdekes idős urak bámuló csodálkozással hallgatták beszédemet, amit szó szerint így fejeztem be:

– Mert nem elég, Uraim, mindig csak ugyanazt a hazafias nótát verklizni (kezemmel verkliző mozdulatot tettem), hanem tenni is kell valamit a magyar népért a belpolitika világában.

Erre nagy morajlás támadt a képviselők soraiban. Babó Mihály jeles idősebb halasi képviselő haragos arccal így fakadt ki beszédem elmondása után:

– Mégis csak hallatlan, hogy egy fiatalember így akarjon leckéztetni bennünket!

A hamarosan bekövetkezett események azonban semmit se kedveztek annak a törekvésemnek, hogy belevigyen a Függetlenségi Pártba az agrár eszméket.

A magyar hadsereg minden más kérdést elsöprő nemzeti gondolata vált egyedül uralkodó eszmévé az állami és a társadalmi élet egész vonalán.

Bécsben nagyarányú katonai programot dolgoztak ki a Monarchia haderejének növelésére, hiszen tudjuk, hogy ekkor már sok jelenség mutatta egy nagyobb európai konfliktus lehetőségét, s természetesen a magyar kormány a képviselőház elé terjesztette a megfelelő katonai

javaslatokat, amiket Fejérváry Géza, honvédelmi miniszter, Ferenc József bizalmi embere képviselt.

A kormány katonai követeléseivel szemben orkánszerű erővel zúgott végig az országon az a kívánság, hogy azzal a feltétellel szavazhatja meg a törvényhozás a katonai követeléseket, ha az összmonarchikus ízű ármádia kebelében jelentősen kidomborodik a magyar nemzeti hadsereg fogalma. Ebben a kérdésben Apponyi Albert volt a vezető szív és elme, aki csodás hatású szónoki erejével megformálta, és fényesen kimutatta a nemzet előtt, hogy Deák Ferenc 67-es kiegyezése nem zárja ki a hadsereg magyar felének magyarrá tételét, sőt, a kiegyezés szellemének és szavainak helyes értelmezése magában foglalja azt a követelményt, hogy a hadsereg magyar fele a nemzeti magyar jelleget képviselje.

Persze Ferenc József ilyesmiről hallani se akart, és Fejérváry generális kereken „kikérte magának”, hogy a képviselő urak a hadsereg ügyeibe beleavatkozzanak. Így tehát fel sem merült az a lehetőség, hogy a kormány ebben a kérdésben engedjen.

Kitört tehát a katonai kérdés miatt a legelkeseredettebb parlamenti harc, ami végül az össze-vissza kavardott események és drámai fordulatok csúcán oda vezetett, hogy Ugron Gábor is a saját 48-as Pártjával, és Apponyi Albert is a vezérlete alatt álló Nemzeti Párttal belépett Kossuth Ferenc Függetlenségi Pártjába, amely ezekkel a belépésekkel hatalmas közjogi párttá duzzad fel. Emellett Andrássy Gyula is megalakította a Szabadelvű Pártból kilépett elvbarátaival az Alkotmánypártot, s mindezek a parlamenti erők és tényezők a Zichy Ala-

dár vezetése alatt álló Katolikus Néppárttal együtt nemzeti koalícióba léptek, hogy így vívják meg a Szabadelvű Párttal és Tisza Istvánnal az 1905. évi januári választási harcot, amelynek során döntenie kellett a nemzetnek arról, hogy melyik politikai irányt akarja-e, azt-e, amelyik a katonai kérdésekben nem akar újat húzni a császár-királyal vagy azt-e, amelyik ragaszkodik a hadsereg magyarországi részének magyarrá tételéhez?

A választási küzdelem varázselszava lett a „Magyar Vezényszó”. (Erre még visszatérek.) Ebben a két szóban sűrűsödött össze az egész magyar nemzeti politika országboldogító irányzatának minden kívánsága. Ebbe a két szóba a gróftól a napszámosig mindenki belemagyarázhatta mindazt a szépet és jót, amit saját magyar lelke óhajtva várt. *In hoc signo* (ebben a jelben) a koalíciós hadak le is győzték a Szabadelvű Pártot, helyesebben mondva Tisza Istvánt. Mert ő nemcsak miniszterelnök volt, hanem egyúttal klasszikusan kidomborodó és minden küzdelemre elszánt kifejezője annak az irányzatnak, amely egyrészt a magyar élet zökkenőmentes fejlődésének a biztosításáért harcolt, másrészt a Monarchia európai súlyának növekedése végett kerülni akart minden összetűzést a katonai kérdésekben a makacsul hajthatatlan öreg császár-királyal.

Ilyen sajátosan feszült légkörben zajlottak le az 1905-ös választások, amelyeken én is indultam.

A „KIRÁLYSÜRGÖNY”. ELSŐ VÁLASZTÁSI GYŐZELMEM SZOLNOKON

Amikor 1905. január végére kiírták a választást, a Függetlenségi Párt klubhelyisége lehetetlen képet nyújtott. Egyik kerület küldöttsége másik után szorongott benne, s valamennyien függetlenségi jelöltért esedeztek. Jöttek küldöttségek olyan kerületekből is, ahol addig a 48-as talajnak még híre-hamva sem volt.²⁸

Szinte bámulatba esett mindenki, amikor még Ferenc József kedvenc Gödöllőjéről is beérkezett a küldöttség, s szónokai ékesen magyarázták, hogy a kerületben 48-as hangulat van, csak egy jó jelölt kell a biztos sikerhez. Én magam is hajlandó lettem volna jelöltséget vállalni, hiszen már két éven át kültagja voltam a pártnak, s ezért türelemmel vártam arra, hogy valamelyik kerületi küldöttség majd határozottan engem akarjon jelöltnek.

Egyik délután megjelent a pártkörben két szolnoki ügyvéd: Kreutzer Mihály és Mandl Sándor, akik az ottani Függetlenségi Párt nevében szintén függetlenségi jelöl-

²⁸ Vámosi Nagy István jegyzete:

Ennek a lázas hangulatnak az okát Nagy Emil néhány oldallal előbb aprólékosan leírja. A lényege az, hogy az 1904. év végén annyira kiéleződött már a helyzet Tisza István és az ellenzék között, hogy az életre-halálra szóló mérkőzés elkerülhetetlennek látszott. Olyan tekintélyes politikusok, mint Károlyi Sándor, Andrássy Gyula, Darányi Ignác és a legélesebben Apponyi Albert is szembefordultak Tiszával.

tet kerestek. Őszinte becsületességgel elmondták, hogy a kerület ugyan nehéz dió, de azért megfelelő jelölttel szép kilátás van a győzelemre. Azt is elmondták, hogy az előző, Széll Kálmán-féle választáson Kreutzer Mihály apja, Kreutzer Balázs, gazdag szolnoki kisiparos volt a függetlenségi jelölt, de megbukott Kiss Ernő, kormánypárti jelölttel szemben, aki természetesen újból indul a mandátumért. Éppen ott volt a pártkörben Darányi Ignác is, aki jól ismert engem, s kifejezte azt a nézetét, hogy a kerület nekem való lenne, mert ámbár nem kifejezetten függetlenségi kerület, az én agrár 48-as álláspontom ott jó talajra találna, s kapacitált, hogy vállalam a jelöltséget. Maga az a körülmény, hogy a kerület „nehéz dió”, nem riasztott vissza, mert már előzőleg elhatároztam, hogy én a nemzeti ügy (akkor még így láttam a dolgokat) érdekében csak nehéz kerületben vállalom küzdelmet. Mint ügyvédnek jelentékeny anyagi sikerei voltak, s apósomtól, Kenessey Pongrácztól nagyobb összeget kaptam az önálló ügyvédi pályám elindulására (amire ugyan nem volt szükségem), így nehezebb választási küzdelem irányában nem volt semminő *pénzügyi* nehézségem se. Darányi Ignác tanácsával szemben az volt az ellenvetésem, hogy én nem ismerek a kerületben egy árva lelket se. Azaz, két urat mégis ismertem, egyik volt maga az ellenjelölt, nekem jó pajtásom, hiszen több éven át egy osztályba jártam vele a budai gimnáziumban, a másik maga a főispán, Lippich Gusztáv. Őt onnan ismertem, hogy apámat meleg barátság fűzte Ádám András, neves nagybíróhoz, s az ő feleségének, Bella néninek féltestvére volt Lippich Gusztáv. Amikor ezt – az ellenzéki jelölt szempontjából – na-

gyon is groteszk kétoldalú kerületi személyi kapcsolatot kedélyesen elmondtam, s hangsúlyoztam, hogy rajtuk kívül senki mást nem ismerek a kerületben, Darányi Ignác jót nevetett, a szolnoki küldöttek viszont bizalmatlankodva összenéztek. De mégis hallgattam Darányira, és vállaltam a jelöltséget. Levelet írtam Kiss Ernőnek és a főispánnak, s mindkettőnek *quasi*²⁹ lovagiasan hadat üzentem, biztosítván őket arról, hogy én tisztességes mérközést akarok, és se gyűlölködésre, se személyeskedő harcra nem vállalkozom. Mind a ketten feleltek, s miután Szolnokon nagy volt a gyűlölködő társadalmi ellentét a kormánypárt és az ellenzék vezető urai között, mindketten, a főispán is, meg az ellenjelölt is, szinte örültek, hogy olyan ember lett a jelölt, aki az akkor szokásos választási szójárás szerint biztosan *nem fog komiszkodni*. A főispán szó szerint ezt felelte:

Kedves Öcsém!

Örülök, hogy Te vagy az ellenzéki jelölt, csak arra kérek, mint jóakaró bátyád, hogy vigyázz az erszényedre és az egészségedre.

Szeretettel köszönt:

Gusztai bátyád

Ez a levél nem azt mutatta, mintha Gusztai bácsi megijedt volna jelölésemtől, sőt, abból kisugárzott vállalkozásom nem csekély lenézése is. Hallottam, hogy úgy nyilatkozott a kaszinóban is:

²⁹ szinte

– Sajnálom ezt a kedves fiút. Istenem, mekkorát fog bukni.

Január 3-án érkeztem Szolnokra, azzal az elszánt elhatározással, hogy csak a választás után térek haza, remélhetőleg mandátummal a zsebemben. Kreutzernek és Mandlnak még Pesten megadtam a felhatalmazást, hogy rendeljenek sok zászlót és tollat. A kormánypártot akkor *jobb pártnak* hívták, a 48-ast pedig *bal pártnak* (népiesen „bópárt”), s a jobb párt tollának a színe volt a piros, a bal párté meg a zöld. Azóta a színek úgy látszik értelem és érzület dolgában meglehetősen eltávolodtak... Rendeltem néhányszor tízezer tollat, amelynek zöld levelén huszártiszti egyenruhás arcképem virított, mert hirtelenében nem volt más jó arcképem.

Leérkezésem napján ebéd közben és után tárgyalunk a helyi 48-as korifeusokkal, akik „jelölt úrnak” szólítottak. Undok és költséges elnevezés. Előadták a választási stratégia tervezett menetét, mely szerint hozzávetőleg a jelölt úrnak egy hétig Szolnokon kell látogatásokat tennie, s „aztán majd kimegyünk a falvakba is”. Én úgy mentem le Szolnokra, hogy sarkantyús huszárcsizmámhoz egy zsinóros kékes színű népies feszes nadrágú magyar ruhát csináltattam, hozzá árvalányhajas pörge kalappal és rézfokossal.

Az imént említettem, hogy mi volt a függetlenségi korifeusok stratégiai terve. Ezzel szemben én a leghatározottabban kijelentettem, hogy erről szó sem lehet, ellenben:

– Tudják meg kérem, hogy melyik községben lehet ma este táncolni, mert én még ma este táncolni akarok va-

lamelyik külső községben, s maga Szolnok, a város, ráér később is.

Engem ugyanis az okos Darányi Náci bácsi úgy oktatott ki, hogy a szolnoki nép politikailag teljesen megbízhatatlan, mindig a mellé a jelölt mellé áll, akiről azt hiszi, hogy győzni fog, s ezt abból állapítja meg, hogy melyik párt hoz be több szavazatot vidékről (mert akkor a kerület központjában történt a szavazás, oda kellett mindenkinek bejönnie), s ha valamelyik párt sok szavazót hoz be a községekben, jóval többet, mint a másik [...] s a szolnoki nép idejében a győztesnek *látszó* mellé áll a választás napján. Tehát – fejezte be Náci bácsi bölcs oktatását – a súlypontot helyezd a vidékre, s ha ott túlsúlyra jutsz, akkor Szolnok magától hull az öledbe. Ezt a tanácsot megszívleltem, s emellett a magam gyenge eszével is tudtam, hogy a szolnoki urak és zsidók (akkoriban ez volt a szavajárás) szükségképpen kormánypártiak, s azoknál úgyis hiába teszek udvariassági látogatásokat. Ebből a kétágú bölcseségből fakadt az a kijelentésem, hogy: „én még ma este valamelyik községben táncolni akarok!” A korifeusokban egyhangú volt az a meggyőződés, hogy egészen megőrültem. Csikorgó fagy volt, térdig érő hóval, de én szigorúan ragaszkodtam ahhoz, hogy azonnal tudják meg, melyik községben lesz este bál? Akkor még magánházaknál nem volt telefon, csak a hivatalokban. A jászladányi jegyzői hivatalból estefelé megjött a válasz, hogy ott ma este nagy iparos bált tartanak.

– Megyünk Ladányba – hangzott elhatározásom.

– De kérem az Istenért, jelölt úr – szólalt meg Mandl ügyvéd –, hiszen ma már nem is megy vonat Ladányba!

– Hát az is baj? Kérem Volentik úr – ő volt a kijelölt választási rendező –, azonnal menjen ki a MÁV fűtőházba, rendeljen egy különvonatot két személykocsival, azt azonnal fűtsék be, s tudja meg, mit kell fizetni, s azonnal kiküldöm a különvonat árát.

A vezetők összenéztek. „Ez nagyszabású bolond”, gondolták magukban a korifeusok. Akkorára már este 6 óra lett, koromsötétség. Felsiettem a Nádor szállóbeli szobámba, felhúztam a zsinóros ruhát és a sarkantyús csizmát, volt jó bekecsem is, gyorsan megvacsoráztam, s a korifeusokat felmentve a kalandos kirándulásban való részvétel kötelezettsége alól, magam mellé vettem húsz fizetett kortest, akiket ottani nyelvjárás szerint káplárok-nak hívtak, felrakattam a különvonatra sok zászlót és tolat, s este fél 9-kor koromsötétben, óriás fagyban, hóban, különvonatom kiszuszogott a szolnoki állomásról Jászapáti felé. Útközben kioktattam a káplárokat, hogy nincs más dolguk, csak az, hogy torkukszakadtából szüntelenül ordítsák: „Éljen dr. Nagy Emil”, s lengessék a zászlókat.

Kilenc óra tájt kiértünk Ladányba. Az állomástól még hosszú út visz az iparskörig. A káplárok felsorakoztak, s éktelen ordítózással és zászlólengetéssel megindultunk a ladányi nagy utcán. Fél tíz tájban értünk az iparskörhöz. A kívülről beható nagy zajra a mulató párok öregek-ifjak, kitódultak az udvarra. Elhallgatott a cigány, senki sem tudta mire vélni a dolgot, hiszen még a választás kiírásáról sem értesültek. De én harsány hangon elkiáltottam:

– Kérem, ne zavartassák magukat, én csak táncolni jöttem, most nem politizálunk!

De a káplárok azért pazarul osztották szét a tollakat, és lelkesen ordítva lengették a zászlókat. Hirtelenében derékon kaptam a legszebbnek látszó lányt, s bepördültem vele a terembe a cigány elé, s újra-hajrá, neki a csárdásnak. Aztán táncra kértem a másikat, harmadikat, lányokat, menyecskéket vegyesen, s jártam a csárdást reggelig.

Másnap már a szentgyörgyi bálon táncoltam végig az éjszakát három napra rá Jászkiséren, s tovább a többi községben. Mire az ellenpárt felébredt, hogy szintén kelene tennie valamit, már én végigtáncoltam valamennyi községet, s enyém volt az egész vidék. Derék jó Kiss Ernő, az ellenfél, már hiába ment ki a községekbe, ott minden házon „Nagy Emil-zászló” lengett, mindenkinek zöld toll volt a fejfödője mellett, s minden község csak attól az ordítástól visszhangzott: „Éljen dr. Nagy Emil!”, és még egy szál beszédet sem tartottam, csak táncoltam, táncoltam a csárdást. Ez volt a bevezetés, aztán jött az érdemleges rész, a politikai beszédek. Az ellenfeletem már meg sem akarták hallgatni, noha személy szerint szerette őt mindenki. Addigra eltáncoltam előle a kerületet.

Egyik ötletet a másik után röptették ki kortes irodáim. Abban az időben az a mondás járt a sajtóhirdetéseken, hogy: „Kis szerencséje nagy”. Valami sorsjátékkal kapcsolatban emlegették ezt a népszerű, jól hangzó reklámondást, amit mindenki ismert. Ezt némi változtatással kinyomattam sok ezer levelezőlapra arcképemmel együtt huszárhadnagyi atillában, a jelzőket felcserélve tulajdonnevekkel, így: „Kiss szerencsétlensége Nagy”, s ilyen kártyát kapott a postán minden egyes választó felesége. Volt nagy hahota az egész kerületben, s a kártyák bekerültek a

„tisztaszobába”, a tükörrámába az arcképemmel. Akkor a nőknek még nem volt szavazati joguk, de közvetve óriási befolyásuk volt a választók lelki világára, s a nők mind velem tartottak, hiszen nagy részükkel táncoltam is, a többiek pedig remélték, hogy még ezután táncolok velük.

De azért nem ment minden egészen simán, gondoskodott erről a főispán, Lippich Gusztai bácsi. Ha a külső községek választói túlnyomó százalékban az én szavazóim lesznek, akkor Szolnok is mellém áll, s kész a rettentő csúf bukás. Így kellett látnia a helyzetet mindenkinek. Megindult tehát a legerősebb hivatalos presszió a községekben. Akkor a választónak tömérék érdeke függött jegyzőtől, főszolgabírótól, pénzügyigazgatóktól, csendőroktól, fináncoktól, takarékpénztáraktól, s még az állatorvostól is, a szavazás pedig nyílt volt.

Ez a nagy hivatali gépezet kíméletlenül működésbe lépett a kormánypárt jelöltje mellett. De Jászladyban ezúttal minden hivatalos erőlködés hiábavalónak bizonyult. A hozzávetőleg hatszáz szavazatból sokat mondok, ha sikerült tizenötöt a kormánypártnak megnyerni.

Itt valami még drasztikusabb, rendkívüli eszközhez kell folyamodni, s azt hiszem, ez is Gusztai bácsi eszméje volt.

A Jászságban abban az időben nem volt mulatság bicskázás nélkül, de az ilyesmit senki se vette komolyan, a bicskanyomok gyorsan gyógyultak. Egyik kocsmái verekedés után, ahol szintén bicskázás folyt, a közigazgatás urai, élükön a főispánnal, kiadták a jelszót, hogy Ladányban lázadó hangulat uralkodik, s ennek alapján sürgősen karhatalmat kértek, miután már nem volt mesz-

sze a választás napja. Ki is utazott Szolnokról egy zászlóalj, s majd minden szavazó házába beszállásoltak egy-egy bakát. Tudni kell: a választási menet úgy zajlott le, hogy a választás napján már hajnalban el kellett hagyni a falukat, hogy a választók idejében beérkezzenek Szolnokra. A kormánypárti fogás mindig az volt, hogy kihúzták a szavazást bele az éjszakába, s amikor a rosszabb ellátást élvező tanyákon elfogyott már az étel és ital, akkor a kormánypárti kortesek a sötétség leple alatt elcsalták az ellenzéki tanyákról a szavazókat. Ez mindig így történt a régebbi választásokon is, s így köztudottá vált, hogy minden szavazás azt jelenti, hogy a szavazó egy egész nap és másfél éjszaka távol kellett lennie otthonától, mialatt odavissza megjárta Szolnokot és leszavazott.

Miután a bakák egyenként elhelyezkedtek a választók házáinál, s híre ment, hogy ott maradnak a választás utánig, ijedten rohant hozzám ladányi főkorteseim:

– Jelölt úr, végünk van, a választók kijelentették, hogy nem mennek be Szolnokra szavazni, mert két éjjelre és egy napra egyik sem hagyja otthon a háznál a feleségét egyedül a bakával, kivéve az egész öregeket, akiknek ilyesféle aggodalmaik már nincsenek.

– Tyű, a kutya fáját! – pattantam fel. – Ennek a felesé se tréfa, mert ha Ladány egészen elesnék, ez a számszerű szavazati veszteség mellett árnyékot vetne a szolnoki hangulatra is... Itt sürgősen közbe kell lépni!

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a főispán ezzel az erőszakos és törvénytelen eljárással gorombán megsértette megállapodásunkat. Hiszen mi abban egyeztünk meg, hogy becsületes eszközökkel harcolunk egymás ellen. Én,

mint az ellenzék jelöltje az erőszakra nem válaszolhattam erőszakkal, ezért az igazság érdekében cselhez kellett folyamodnom. Elsiettem tehát a parancsnokhoz, aki egy cseh-német őrnagy volt, s alig tudott valamit magyarul. Ennek megmagyaráztam, hogy a katonai szolgálati szabályzat határozottan előírja, hogy lázadás esetén nincs helye az egyéni beszállásoknak, ami érthető, mert hiszen külön-külön minden bakát egyenként lefegyverezhetnek a lázadók az egyes házaknál. Lázadás esetén csak *kollektív* beszállásolásnak van helye majorban, pajtában, iskolában, stb.

– *Ich weiss es auch sehr gut* (Ezt én is nagyon jól tudom), – felelte az őrnagy –, *aber Befehl ist Befehl, ich habe von dem Herrn Oberst diese Instruktion bekommen* (de a parancs az parancs, én ezt az utasítást az ezredes úrtól kaptam).

– Úgy, tehát őrnagy úr hajlandó kortesfogás szolgálatában a hadsereget szabálytalan dologba belevinni, ennek súlyos következménye lesz – feleltem méltóságteljes komolysággal.

Az őrnagy kicsit megszeppent, ötölt-hatolt, de megint csak a kapott parancsra hivatkozott.

– No jó – folytattam –, én pedig emiatt sürgönyözni fogok Bécsbe őfelségének, akit van szerencsém személyesen ismerni, s be fogom önt panasolni törvénytelen eljárásért, s ha majd megjön a nagy dorgatórium, mit gondol, őrnagy úr, az ezredes úr fogja-e tartania a hátát, s nem fogják-e a főispánnal együtt őrnagy urat szépen bent hagyni a pácban (*im Sich lassen*). Ez a dolog őrnagy úr rangjába kerülhet – fejeztem be emelkedett szigorú han-

gon –, hiszen ön saját maga beismerte, hogy eljárása katonailag szabálytalan.

Az őrnagynak reszketett a szája széle. Dühöt színlelve elrohantam a postára, s annak rendje és módja szerint feladtam a következő magyar nyelvű sürgönyt:

Öfelsége Ferenc József, Wien.

Felséged dicső hadseregét Lippich főispán aljas kortes célra akarja felhasználni, ez ellen, mint Felséged hűségese tartalékos huszárhadnagya mélységes hódolattal tiltakozom, és sürgősen kérek megfelelő magas intézkedést. Felséged hű jobbágya:

Nagy Emil, Kossuth-párti képviselőjelölt, Jászladány

Nem volt annak semmi akadálya, hogy a sürgöny elmenjen Bécsbe. Azonnal el is ment. Az őrnagyot nagyon izgatta a dolog, ellopódzott a postahivatalba, ott kikérdezte a postáskisasszonyt, hogy valóban elment-e a sürgöny Bécsbe, s ha igen, milyen szöveggel? A kisasszony megmondta, hogy a sürgöny elment, s a szöveget németre fordítva közölte az őrnaggyal, amitől az nagyon megijedt, s reszketve hagyta el a postát. Persze, sürgönyöm a bécsi Burgban papírkosárba került, mint más egyéb ilyesfajta zöldség.

Ellenben Burg Kornél barátomat és fő kortesemet megkértem, hogy a hajnali vonattal utazzék Pestre, onnan reggel tovább mehet Bécsbe, s Marcheggen át már Bécsben van déli 12 órakor, onnan azonnal válaszoljon a én sürgönyömre, Gondoskodtam róla, hogy addig már egész Ladány tudja, hogy a főispánt sürgönyileg bepanaszoltam közvetlenül Öfelségénél. Az izgalom tetőfokra

hágott, amikor másnap délután 5 óra felé már megjött Bécsből „Öfelsége” sürgönyi válasza, amit nekem azonnal kézbesítettek Abban csak ez állt:

Nagy Emil, képviselőjelölt, Jászladány.

Sürgönyét megkaptam, intézkedni fogok.

Király.

Persze, a bécsi postakisasszonynak sejtelve sem volt arról, hogy a Király annyit jelent: Majestät.

A sürgönnyel elrohantam az őrnagyhoz, s lekendezve jelentettem, hogy:

– *Seine Majestät hat mir geantwortet!* (Öfelsége válaszolt nekem!) –, s átnyújtottam neki a sürgönyt. Nem akart hinni a szemének, rettenetesen megrémült, felkötötte kardját, úgy rohant el a postára, hogy saját szemével győződjék meg, a sürgöny autentikus-e, s minden kétséget kizárólag Bécsből érkezett-e? A kisasszony megmutatott neki mindent, s kétség se fért hozzá, hogy a sürgöny autentikus bécsi sürgöny. A halálra ijedt őrnagy gyülekezőt fúvatott, s az összes bakát azonnal kirendelte egy majorba szabályszerű kollektív beszállásolásra, a féltékeny férjek pedig mind hiánytalanul bemehettek harmadnap szavazni Szolnokra.

Burg Kornél is hazatért Bécsből a választásokra, mint ha csak Szolnokon járt volna. A történetet később elmeséltem képviselő társaimnak, akik a „királysürgönyt” óriási hahotával fogadták.

Annyi szavazatot hoztam be a vidékről Szolnokra, mint még soha senki 1867. óta. Aggastyának, bénák, va-

kok mind bejöttek szavazni. A három nagy Jász község hozzátételül kétezer szavazóját irgalmatlanul hosszú külvonlat hozta be Szolnokra. Ott előbb már lefoglaltam az összes fiákerokat, hogy azok vigyék be a vasúti állomásra a párttanyákra az agastyánokat és a betegeket, de amikor ezt a főispán megtudta, hatóságilag megállította a fiákerek menetét. Rávette az állatorvost, jelentse ki, hogy a szolnoki lovak között takonykór ütött ki, s így a fiákeresek nem foghatnak be. De ez már a végső kapáldzás volt, mert én lóra ülve, díszmagyarban ügettem az állomásra, s onnan személyesen kísértem be kétezer jászt a kortes tanyára.

A választás napjának délelőttjén, amikor éppen a határban fogadtam a kocsikra érkező szavazókat, s utána visszatértem kortes főhadiszállásomra, azzal a hírral leptek meg, hogy itt járt Károlyi Mihály, aki 8 ezer koronát adott a választási költségekre, s üdvözlését küldi.

Károlyi Mihály, az akkori nagy agrárvezér ennyire érdeklődött választásom kimenetele iránt.

Elsőpró többséggel győztem!

De volt a szavazásnak még egy olyan csodálatos intermezzója, amiben Isten ujját látta a nép a 48-as párti jelölt javára. A dolog megértéséhez tudni kell, hogy amikor reggel megkezdődött a szavazás, mindegyik párt választóinak saját pártjuk táborába kellett vonulniuk, nehogy egymásba vegyülve összeverekedjenek, s a szavazás úgy folyt le, hogy 40–50-es csoportokban felváltva vonultak a pártok szavazói a választási helyiségbe. Tehát, amikor egy szavazó belépett az elnök elé, már voltaképpen tudni lehetett, hogy melyik jelöltnek a szavazója. Megtörtént az

az eset, hogy egyik szavazóhelyiségbe belépett egy igen öreg jászkiérsi parasztember, Csur András. Az elnök megkérdezte tőle, hogy kire szavaz? Megmondta, hogy Nagy Emilre, s mikor utána vissza akart menni a párttanyára, már a szavazóhelyiségben összeesett és meghalt. Ugyanebben a félórán a másik választási helyiségben ugyanilyen tragikus eset történt, de azzal a nevezetes különbséggel, hogy a kormánypárti szavazó előbb meghalt, semmint ki tudta volna ejteni a száján Kiss Ernő nevét. Isten ujját látta a nép abban a körülményben, hogy az én szavazóm még meg tudta mondani, hogy énram szavaz, de a kormánypárti szavazó már előbb meghalt, semmint le tudott volna szavazni Kiss Ernőre. Tehát nyilvánvaló – úgy vélte a néphit –, hogy az Isten is a 48-as Pártnak kedvez.

A DELEGÁCIÓ

Alighogy befejeződött az 1905-ös választás, már elkövetkezett az a részben felemelő, részben államjogi és nézeti harc, amit darabont- és tulipán-korszak néven ismer az újabb kori magyar történelem, amíg végre Ferenc József annyiban engedett, hogy Wekerle Sándort, akinek nem volt semmiféle pártja, megbízta kabinet-alakítással, amelybe belekerültek az egyesült ellenzéki pártok vezetői „Koalíciós Kormány” név alatt.³⁰

Az új kormány 1906 májusában új választásokat írt ki. Majdnem csupa egyhangú választás volt. Az évtizedeken át örök életre berendezkedett hatalmas Szabadelvű Pártból egyszerűen hírmondó se került vissza az új képviselőházba. Emlékszem, hogy az én összes választási költségem ezen a májusi választáson az a százkoronás bankó volt, amit a cigánynak adtam az egyhangú választás után rendezett ünnepi ebéden.

A Függetlenségi és 48-as Párt abszolút többségre tett szert, s a három egyesült pártból alakult kormánypárttal szemben nem volt más ellenzék a Házban, mint néhány

³⁰ Vámosi Nagy István jegyzete:

1905-ben az úgynevezett darabont-kormányzat (darabont-kormányzatnak is nevezik) ellen hazafias társadalmi mozgalom indult, amely a magyar ipar pártolását is jelszavává tette. A mozgalom résztvevői Tulipánkert Szövetségbe tömörültek, amelynek tulipán volt a jelvénye. 1907 táján azonban kialakult a lelkesedés, és a mozgalom beolvadt az Országos Magyar Házipari Szövetségbe.

szociáldemokrata, s a nemzetiségi képviselők, nem szólva a horvátországi képviselők külön testületéről.

A döntő Kossuth-többség láttára vészjósló érzések támadtak sok jó magyar lélekben. Ennek a rossz előérzetnek a választás eredményének ismerete után Andrássy Gyula ezzel a látszólag ártatlan, de azért sokatmondó jellemzéssel adott hangot:

– *La fiancée est trop belle.* (Túl szép a menyasszony.)

A Kossuth-párti abszolút többség igen kellemetlen volt elsősorban Wekerlére, a miniszterelnökre, de kellemetlenül érintette Andrássyt is, aki az általa alapított Alkotmány Párttal egyetemben Wekerlével egyezően szilárdan megmaradt a 67-es kiegyezés mellett. A dualisztikus kiegyezést akarta megtölteni több nemzeti tartalommal, de arra semmiképpen sem számított, hogy a koalíciós választásokon a perszonáluniós Kossuth-párt jusson abszolút többséghez. Ennek a kellemetlen abszolút többségnek az volt a természetes parlamenti következménye, hogy mind a Kossuth-pártnak, mind általában a kormánynak is egyrészt törekednie kellett volna az ország Bécstől való függetlenítésére, az önálló nemzeti hadsereg felállítására és az önálló vámterületre, külön nemzeti bankkal, másrészt addig is, amíg mindez bekövetkezik, s Magyarország eléri Bécstől való teljes függetlenségét, a Kossuth-pártnak kénytelen-kelletlen részt kellett vennie a kiegyezési kormányzás támogatásában, s elsősorban be kell vonulnia a Delegációba. Azaz, abba a közel negyven éven át megvetéssel szidott és lepocskon-díázott, átkos közügyes kormányzás legsajátosabb intézményébe, ahol összpontosult a kiegyezési kormányzás

egész külpolitikai és katonai kérdéstömegének minden mozzanata.

De az abszolút többségtől Wekerlénél és Andrássynál is jobban megrémültek maguk a többségre jutott tősgyökeres kurucok, akiknek soha eszük ágában se volt, hogy valamikor is részt vegyenek az ország kormányzásának felelősségteljes munkájában a 67-es kiegyezési alapon. Nekik kitűnően megfelelt, hogy folyton csak hirdessék Kossuth jogfenntartó elve ételmében a gyönyörű hazafias eszméket, a perszonáluniót, az önálló magyar hadsereget, az önálló vámterületet, s amikor ezekkel a hazafias nemzeti szólamokkal elnyerték a mandátumokat, minden kormányzási gondtól és felelősségtől mentesültek, kedélyesen kártyázhattak a függetlenségi klubban, szidhatták az átkos közös ügyeket és az átkos kormányt, annyit kellemetlenkedve az utóbbinak, amennyit tudtak. S íme most egyszerre itt van az abszolút többség, amit eddig félig-meddig a „hazaárulás” megjelölésével szerettek emlegetni.

A legkeményebb dió a Delegáció volt. De hiába berzengtek a 48-as képviselők, az abszolút függetlenségi többség uralmát azon a groteszk módon kellett megkezdniük, hogy Kossuth Ferenc pártvezérrel az élen beléptek a Delegációba. Ebben a fonák helyzetben nem akadt más választásuk. Az imént már jellemeztem ezt az összekuszált szituációt, de úgy érzem, a dolog teljes megértése céljából bővebben ki kell térem arra, hogy tulajdonképpen mi is volt az a Delegáció?

Amikor Ferenc József 1867-ben elfogadta a Deák Ferenc által javasolt kiegyezést, abba törődött bele, hogy

az országigazgatás belügyi, igazságügyi közoktatásügyi, stb. területein, vagyis általában az összes belső országos kérdésekben a magyar törvényhozás visszanyerje a Szabadságharc leverése után elszenvedett szuverenitását. Ebben a tekintetben Magyarország tehát független lett ugyan Ausztriától, viszont a külügy és hadügy a dualisztikus kapcsolatba került két testvér-állam: Ausztria és Magyarország között közös ügy maradt. Ez a valóságban úgy festett, hogy Bécsben székel a Hadügyminisztérium, és ugyanott, a régi híres Bell Platz-on a Külügyminisztérium is.

Ez a két minisztérium, azaz, a két közös miniszter *közvetlenül* nem tartozott felelősséggel egyik ország parlamentjének se, s az ő ügyvitelükbe a két parlament *közvetlenül* nem szólhatott bele. Volt még egy harmadik közös miniszter is, a közös pénzügyminiszter, de ő nem volt pénzügyminiszter a fogalom ismert értelmében, hanem csak quasi a hadügyi és külügyi közös minisztériumok házi pénztárosa azok között a keretek között, ahogy a két parlament megszavazta a hadügyi és külügyi költségeket. Amikor aztán 1879-ben megtörtént Bosznia okkupációja s miután ennek a közös pénzügyminiszternek nem volt sok dolga, rábízták Bosznia igazgatását, amivel a hadügy és külügy mellé még Bosznia kormányzása is közös ügy lett.

De Deák Ferenc, a kiváló jogász vigyázott arra 1867-ben, hogy *elvileg és jogilag* hazánk teljesen visszanyerje önállóságát, parlamenti szuverenitását. Ennek alapján a kiegyezési törvény kimondta, hogy az újoncmegajánlás, vagy meg nem ajánlás, s a hadügyi és külügyi költségek megszavazása, vagy meg nem szavazása szintén visszake-

rül a parlament alkotmányos szférájába. De hogyan? Úgy, hogy belső részletek terén se a hadügyminiszter, se a külügyminiszter nem tartozott felelősséggel a parlamentnek, vagyis: a parlament szavazta ugyan meg a hadügyi és külügyi tárca kiadásait globális összegekben az országos költségvetési törvény keretében, de hogy aztán a két miniszter hogyan használja fel a megszavazott pénzt, s mit csinál a parlamentek által megszavazott újoncokkal, a parlamenteknek már semmi beleszólásuk se volt. A két közös miniszter nem is adott semmiféle programot a parlamenteknek. Durván mondva: a közös minisztereknek a két állam parlamentjéhez közvetlenül semmi közük se volt.

De miután elvileg – mint már említettem – a kiegyezés szelleme magában foglalta az ország szuverenitását, viszont a két közös miniszter mégsem volt felelős a parlamenteknek, szükségképpen fel kellett állítani egy olyan szervet („a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon” szellemében), amely törvényhozási szerv közvetlenül ellenőrizze a két közös minisztert. Így született meg a Delegáció eszméje id. Andrássy Gyula agyában.

Ennek a gondolatnak az értelmében mind az osztrák, mind a magyar törvényhozás kiküldött egy-egy – szerény elnevezés szerint – Országos Bizottságot, azaz 40–40 képviselőt az alsóházból, 20–20 képviselőt a felsőházból, s a két állam 60–60 törvényhozói külön tanácskoztak, s ha valamiben nem tudtak egyetértésre jutni, akkor közös ülést tartott a két Országos Bizottság.

Deák és Andrássy nagyszerű politikai érzékének a tükrében mindez jogilag úgy festett, mintha a két törvényhozás egy-egy bizottság útján önálló lett volna, viszont az

öreg császár úgy fogta fel a Delegáció eszméjét, hogy ezzel mégiscsak sikerült megmentenie az összmonarchikus eszmének a lényegét: a hadügyet és külügyet.

Ferenc József a Delegációban látta a Monarchia igazi parlamenti szervét, s magát a képviselőházat inkább csak valami tartománygyűlésnek tartotta. Természetesen a delegátusokat a törvényhozás a többség tagjai közül küldte ki. Ott tehát az ellenzéki álláspont nem érvényesülhetett, mert hiszen a delegátusokat mind a hű, kormánytámogató képviselők sorából válogatták, akikben minden biztosíték megvolt arra, hogy ott csakis olyan politikát képviselnek, ami mindenben egyezik a kormány, azaz a király felfogásával.

A császár–király így elérte, hogy a közös hadügy és közös külügylényegileg nem közös, hanem összmonarchikus jellegű intézmény lett Habsburg-jogar alatt, de a Delegáció ellenőrzése mellett. A nagyvilág csak osztrák hadsereget és osztrák külügyi politikát ismert 1867-től az első világháború után történő összeomlásig, s hogy a háttérben Magyarország a dualizmus jogi szellemében *önálló állam* volt, erről a külföld nem vett tudomást, s hogy ne is vehessen, arról mind a császár, mind a közös miniszterek és a diplomácia gondoskodtak. A magyar Függetlenségi Pártnak 39 éven át állandó száka volt a szemében ez a Delegációnak nevezett összmonarchikus fiókparlament. Támadták is, ahol tudták, de az öreg császár–király „a kutya ugat, a karaván halad” szellemében ment előre a maga útján. A magyar parlamenti, de szerinte csak „tartománygyűlési” veszekedések bosszantották ugyan, de egyébként nem sokat törődött velük. Az ő szempontjából

csak az volt fontos, hogy abszolút kormányhű, kipróbált idősebb mamelukok kerüljenek bele a Delegációba, s ott minden simán menjen az ő hadügyi és külügyi császári *intenciója*³¹ szerint, az összmonarchikus fiókparlament jelleg fényességétől övezve.

S íme, egyszerre 1906 májusában az történt, hogy a Függetlenségi Kossuth-párt a koalíció kebelében abszolút többségre tett szert, aminek az lett a természetes folyománya, hogy mint többségi pártnak, neki is be kellett mennie a Delegációba, hacsak vezérét, a saját soraiból kikerült minisztert, Kossuth Ferencet nem akarta lehetetlen helyzetbe hozni, azaz, a győztes koalíciót szétugrasztani, s az országot újra káoszba taszítani.

Fontos nap lett a Kossuth-párt belső életében, amikor a miniszterek abban a kérdésben döntöttek, hogy a Kossuth-párti képviselők közül kit küldjenek a Delegációba. Kossuth és Andrássy egyértelműen azt akarta, hogy én jussak be a Delegációba, ámbár egészen újdonsült fiatal képviselő voltam. Ennek az okát abban kell keresni, hogy a Szabadelvű Párt bukását előidéző választáson igen nagy számban kerültek a Házba az úgynevezett „mezei hadak”, nekem viszont megvolt az a nimbuszom, hogy német egyetemen tanultam, sőt, Párizsban ügyvédi irodában is dolgoztam, ami akkoriban sokat számított. Jó nevű ügyvéd hírében álltam, folyékonyan beszéltem németül és franciául, s emellett a *Budapesti Hírlap* hasábjain már jelentékeny publicisztikai működést fejtettem ki. Tehát úgy döntöttek a pártvezérek, hogy én is, mint

31 szándék, törekvés

úgynevezett „művelt Európéer”, tagja legyek a Delegációnak, ami talán a legnagyobb kitüntetés volt, ami valaha ért. Én voltam ugyanis mindkét állam összesen 120 delegátusa között a legfiatalabb, s amikor rövidesen felmentem Bécsbe, Ahrenthal külügyminiszter a Delegáció *Benjaminjának*³² nevezett el. Ott fent megválasztottak a zárszámadások előadójának is, s így nemcsak a pártban lettem irigyelt delegátus, s a Delegáció legfiatalabb korjegyzője, hanem még ezen felül bekerültem az „előadók” fontos sorába is. Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy a zárszámadások fogalma később dicstelen eszmévé süllyedt nálunk, mert a váltakozó kormányok ügyet se vetettek arra, hogy vajon, amit kiadnak, nem lépi-e túl a költségvetésben nyert engedélyt, s a zárszámadásokkal Esterházy Móricon kívül senki sem törődött. Az az alkotmányos felfogás, hogy valaminő kormányt felelősségre lehessen vonni a Törvényhozásban, amiért túllépte a költségvetés tételeit, egészen kiment a divatból. A kormányok és a Törvényhozás már régóta ügyet se vetnek a zárszámadásokra.

Amikor fent Bécsben belefogtam a zárszámadások tanulmányozásába, hogy a bizottságban elő tudjam adni a közös minisztériumok zárszámadásait, elképedtem azon, hogy a közös minisztériumok milyen *korrekt pontossággal* kezelték a költségvetési tételeket. Ha csak egy koronával is túllépték a költségvetési tételt, már részletesen megindokolták az árszámadásokban, s a tétel túllépése miatt felmentést kértek a Delegációtól. Hová süllyedtünk le mi

32 legfiatalabb

a hazai *slendrián*³³ függetlenségünkben Ferenc József pontossága és a közös miniszterek alkotmányos felfogása és magatartása mögött?!

Azt, amit ott Bécsben, mint zárszámadási előadó észleltem, tükrözte azt a sajátos becsületességet és kicsinyességet, ami Ferenc József egész országglását jellemezte. Korszakának oszlopos államférfia volt Darányi Ignác. Egy ízben, mint képviselő Tátralomnicon tartózkodtam, ami akkor vált állami birtokká. Addig a Waggon-Lits társaság tulajdona volt. Nagyszerű komfortot találtunk abban az előkelően megépített és kitűnően vezetett szállodában. Egyik nap a hegyeken bolyongásaim közben erdei ösvényen találkoztam Darányi Ignáccal, aki akkor a mi koalíciós kormányunk földművelésügyi minisztere volt. Megkérdeztem tőle, hogy miért nem lakik a pompás tátralomnici Hotel Palace-ban, miért tartózkodik a tátrafüredi kevésbé komfortos régimódi szállodában, mire Darányi Ignác így felelt:

– Kedves barátom, Lomnic állami birtok, az én minisztériumomhoz tartozik, még azt hihetnék rólam az emberek, hogy ott valami kedvezményt kapok.

Istenem, hová süllyedtünk ebből a magas államerkölcsi felfogásból abba a mélységbe, ahol úgy tekintették az állami vagyont, mintha kormányvagyon lenne, különösen a miniszter urak élvezetére rendelve, amely süllyedés Gömbös Gyulával kezdődött...

A hadsereg kérdésében a Delegációban minden nemzeti engedmény sikere kilátástalan volt. Ebbe erősen

33 hanyag, felületes

belejátszott az is, hogy az uralkodó magas kora miatt akkor már nagyon beleszólt a katonai dolgokba Ferenc Ferdinánd trónörökös is, Deák művének, a dualisztikus kiegyezésnek nagy ellensége, aki a szíve mélyén gyűlölt bennünket, magyarokat. Az ő ideálja a trializmus monarchiája volt, amelyben a magyarok a nemzetiségek egyikének a szerepét játszották volna.

A magyar Sors iróniája, hogy Deák Ferenc bölcs művének visszautasításában a magyar kurucok és Ferenc Ferdinánd találkoztak, de amazok a független Magyarország és a perszonálunió megvalósítása végett, utóbbi pedig a trialisztikus összmonarchia megalapozása céljából.

Egyik délelőtt kijöttem az ülésteremből a nagy előszobába, hogy elszívjak egy cigarettát. Egyszerre csak látom, hogy Wekerle belép a lépcsőházból az előszobába, s a máskor mindig kiegyensúlyozott Wekerle, akit derűs nyugalmból semmi se tudott kihozni, láthatólag felindult volt, arca kipirult, s szemei dühösen villogtak:

– Mi történt, kegyelmes uram? – léptem hozzá ijedten.

– Olyan történt velem, amihez hasonló még sohasem esett meg egész pályámon. Most jövök Ferenc Ferdinándtól, és képzeld, ezt mondta nekem: *Lieber Wekerle, Sie sind mit allen Salben geschmiert.* (Kedves Wekerle, ön minden hájjal megkent.)

A nagyszerű delegációs udvari és egyéb ebédek után Wekerle mindig elhívott, hogy kettesben sétáljunk egyet a gyönyörű Ringen, mert – mint mondta – ilyen nagy ebéd után legalább két órát kell járni. Jellegetesen pompás államférfi alakját Bécsben mindenki ismerte, folyton

köszöntek neki. Ezek a bécsi járkálások Wekerlével életem tanulságos élményei közé tartoznak.

Fényes, új világ tárult fel előttem, amikor először megjelentem Bécsben a Delegáció kebelében.

Másfél év előtt még igénytelen ügyvéd voltam, s most egyszerre, máról-holnapra felkerültem az élre, s a Monarchia első fényes notabilitásai versenyeztek, hogy mint delegációs előadónak kegyeimet keressék. Egyik estély követte a másikat.

Az az ebéd, amit Ahrenthal külügyminiszter adott a Ball Platz-i palotában, fényességben felülmúlt mindent, de természetesen pompások voltak az udvari ebédek is. Állandóan ünnepeltek bennünket. Egyik este elvitte a Fledermaus-kabaréba, s amit ott láttam, hallottam, egyszer s mindenkorra, mint a bécsi delegációs idők kedves és humoros emléke maradt meg bennem, s így el is mondom.

Egy színdarab-félét adtak elő a kabaréban. Első jelenete egy szerény kis padlásszobában játszódott. Egy fiatal diák és szép Grisette-je üldögélt a szobában, s mindketten csendesen sírdogáltak. Ugyanis a diáknak másnap vizsgáznia kellett Goethéből, azaz Goethe műveiből, de fájdalommal jelentette ki, hogy okvetlenül meg fog bukni, mert Goethe annyi mindent írt, hogy tiszta képtelenség mindazt megtanulni. Ekkor nagy dübörgéssel kipattant a kályhából Goethe remekül maszkírozott alakban. Megtetszett neki a kis Grisette, s megkérdezte, hogy miért sírnak? A filozopter jelölt, aki felismerte Goethét, térdre esve panaszkolt el a kegyelmes úrnak, hogy ő annyi mindent írt, hogy azokat lehetetlen megtanulni. Goethe meg-

nyugtatta őket, hogy majd segít a bajon, s megígérte, másnap ő maga fog odaülni a vizsgáztató bizottság elé a diák neve alatt. Kitoró örömmel fogadták az ötletet, mert előre látták, hogy micsoda „jeles” eredményt hoz, ha Goethe vizsgázik *sajátmagából*. A második jelenet iskolatermet ábrázolt. A pódiumon ült három pompásan maszkírozott régifajta salabakter professzor, egy hosszú szakállú elnök és két tanár. A vizsgázók padján ült Goethe, és mellette egy Kohn nevű másik kandidátus. Először Goethét vetették elő. Az első kérdés, amit az elnöklő professzor intézett Goethehez, az volt, hogy:

– Mikor született Goethe?

Goethe egy pillanatig mehökkent, de némi gondolkodás után megfelelt a kérdésre. A professzor uraknak már nem tetszett, hogy ilyen fontos világtörténelmi dátumról egy jelöltnek még gondolkodnia kellett, ahelyett, hogy a nagy dátumot egyszerűen „kiköpné”. Ki is fejezte rosszállását az elnök. Második kérdés:

– Mikor volt Goethe először Itáliában, és azután mikor járt ott újra?

Erre a kérdésre Goethe nem tudott felelni, s elnézést kért, hogy a pontos dátumokra most már nem emlékszik, s okoskodni kezdett, hogy:

– Várjanak csak kérem..., ez akkor volt, amikor...

De a visszaemlékezés láncán nem mehetett tovább, mert az elnök dühösen rábökött Kohn-ra, aki hibátlanul elhadarta Goethe itáliai útjainak minden dátumát.

Az elnök még néhány száraz tényt, főleg évszámokat kérdezett, amire Goethe nem tudott felelni, de mindig gyorsan és helyesen megfelelt rá Kohn.

Persze, mindezt óriási hahotával fogadta a Fledermauskabaré közönsége, mert valóban fenséges szatíra volt az egész jelenet a salabakter ósdi vizsgáztatási rendszeréről.

Goethének már kezdett melege lenni. Ha ez így meg tovább, még megeshetik, hogy ezek *megbuktatják saját-magából*. A diák és a kis Grisette rémülten bújtak össze a hallgatóság helyén.

De aztán jöttek érdemlegesebb kérdések is:

– Mondja meg kérem, melyik Goethe legérdekesebb műve?

A jelölt elgondolkodott, s azután így felelt:

– Én legjobban szeretem a Hermann és Dorotheát.

– Abszurdum! – Búgta egyszerre mindhárom tanár.

– A Hermann és Dorothea Goethének egyik másodrendű értékű munkája – mondta az elnök. – Miért nem említi inkább a Faustot?

– Kérem – válaszolta Goethe –, a Hermann és Dorothea igen kedves műve volt Goethének, ami pedig a Faustot illeti, Goethe a Faustban nem is azt akarta mondani, amit abba a kritikusok utólag belemagyaráztak, s a tudós urak egészen félreértették Goethe Faustját...

– No de ez már mégis több a soknál! – sziszegte az elnök – Ilyen impertinens jelölttel még nem találkoztam tanári pályámon.

Még egy kérdés:

– Mondjon valamit Goethe és Frau von Stein mély barátságáról.

– Ehhez senkinek semmi köze, ez diszkrét dolog. Az embernek ilyen bizalmas ügyekbe nem illik beledugni az orrát – felelte Goethe, a vizsgázó jelölt.

– Mi? – pattant fel az elnök – ez a szemtelen beszéd azt mutatja, hogy ön kételkedni merészel abban, hogy Goethe és Frau von Stein szerelme az elképzelhető legtisztább plátói szerelem volt?

Erre Goethe csibészes mozdulattal megrántotta szemhéját...

A vizsga sorsa már eldőlt, de azért még egy utolsó kérdés következett:

– Mit mondott Goethe a halálos ágyán?

– Erre már igazán nem emlékszem – felelte Goethe.

– Mondja meg, Kohn!

– *Mehr Licht!*³⁴

– Ja, most már rémlik valami..., nagyon sötét kávé kapott, s világosabbat akart.

De erre aztán már mindhárom tanár felugrott a helyéről, s közben az elnök így kiabált:

– Tudja meg, maga profán fráter, hogy a halálos ágyának ebben a két szavában benne foglaltatott összesűrítve a nagy költő búcsúzó lelkének minden tiszta fensége.

Goethe természetesen megbukott, Kohn pedig kitűntetéssel vizsgázott, s Goethe zavartan mentegette magát a síró lányka előtt.

Legszebb delegációs emlékeim talán mégis a haditengerészethez fűződnek.

A Monarchia haditengerészetének a feje Montecuccoli admirális volt, egy őszszakállú, tiszteletet parancsoló megjelenésű kedves öreg úr, aki természetesen részt vett a Delegáció tárgyalásaiban is. Hogy több kedvvel szavaz-

34 Több fényt (világosságot)!

zuk meg a hadiflotta költségeit, pompás kirándulást szervezett Polába, amelyre meghívta a két állam valamennyi delegátusát. Először vasúton elmentünk Triesztbe, s ott Hohenlohe helytartó fényes villásreggelit adott a delegátusok tiszteletére. Ebéd után torpedórombolókon áthajóztunk Miramareba. A tenger fölé kiugró sziklán épült az a festői fekvésű kastély, amely Ferenc József testvérének, a Mexikóban szerencsétlenül járt Miksának volt a tulajdona. A mexikói lázadók megölték. Számomra már csak azért is igen értékes volt Miramare, mert még kaposvári elemista koromban apám fogadott egyszer mellénk egy nevelőt, hogy német szóra tanítson bennünket, sovány eredménnyel... Lovag Segenschmidt Domokosnak hívták, s Miksa testőr tisztjei közé tartozott Mexikóban. A mi óriási érdeklődésünk mellett töviről-hegyire elbeszélte Miksa egész mexikói tragédiáját. Persze, mi gyerekek vakon elhittük mindazt, amit nekünk elbeszért, s különösen nagyon tetszett az, hogy nevelőnknek volt egy pudli kutyája, amelyet Mexikóból hozott magával, s a legkülönbözőbb mutatóványokat produkálta vele. Ma már érett ésszel visszaemlékezve mindarra, amit nekünk elmesélt, nem mernék esküt tenni, hogy mindaz egészen igaz volt, amit tőle hallottunk, mert például azt is elmondta, hogy Amerikában a préríken olyan gyorsan nő a fű, hogy ha ott az ember lefekszik aludni, akkor az éjjeli csendben hallja amint a fű nő...

Este visszatértünk Triesztbe, de ott nem szállodában aludtunk, hanem rendelkezésünkre bocsátották a hatalmas Thália személyszállító gőzöst, abban kaptak a delegátusok kabint. Este felöltöztünk a velünk hozott frakk-

ba, hogy részt vegyünk a trieszti helytartó által rendezett estélyen, s utána visszamentünk aludni a Tháliára. Reggel úti ruhába öltöztünk, megmagyarázták, hogy nem kell a kabinban semmit se becsomagolni, mindent szerteszéjjel hagyhatunk, mert mi ugyan személy szerint *hadihajókon* megyünk Triesztből Polába, de azért a Thália szintén jön utánunk, mint úszó hotel és ruhatár. Én a Max Ferdinand nevű hajóra kerültem több delegátus társammal együtt. Útközben rendeztek tiszteletünkre egy tengeri csatát, ami akkor, a békevilágban nagy újság volt, és izgató látványosság.

Egyik este Montecuccoli admirális pompás ünnepi vacsorát adott Lacroma nevű csatahajóján. Az asztal szinte roskadozott az ezüستől és virágtól, s természetesen remek ételeket szolgáltak fel a matrózok. Ezen az estélyen csakis a két delegáció elnökei és előadók voltak jelen, s én, mint előadó jutottam az előkelő meghíváshoz. Az ültetés úgy történt, hogy minden delegátus mellé került egy-egy tengerésztiszt. Velem az a nevezetes eset történt, hogy mellém *Linienschiff-Lieutenant Nikolaus von Horthy*³⁵ ültették, aki akkor testes ember volt, nagy fekete bajusz-szal. Persze lejjebb ült mint én, a nagy tekintélyű delegációs előadó. Ha akkor valaki azt jósolja meg nekem, hogy ez a telivér magyar dzsentrí sorhajóhadnagy államfő lesz, s tizennégy év múlva én leszek

[...]

köszönetét a tisztikar velünk szemben tanúsított előzékeny kedvességéért, s ünnepélyesen átnyújtottam a ma-

35 Horthy Miklós sorhajóhadnagy

gammal hozott ezüst emléktárgyat. Ez az árnyalat, hogy a magyar Delegáció kiküldöttje nem németül, hanem a diplomácia nyelvén, franciául köszöntse a tengerész tisztikart, olyan árnyalatnak számított abban az időben, aminek nagy jelentősége volt, hiszen éveken át folyt kénos viták után nyert csak hivatalos megállapítást, hogy nem osztrák-magyar, hanem osztrák és magyar volt a hadsereg helyes megjelölése a dualisztikus kiegyezés szellemében. A mai generáció már mosolyog azon, hogy abban az időben ilyen aprónak tetsző árnyalatokra, egy és szócskára olyan nagy súlyt helyeztünk.

Delegációs élményeim közül még elmondom azt a különös esetet: hogyan *nem* lettem báró.

A koalíciós delegációban először Pitreich volt a közös hadügyminiszter, de őt hamarosan Schönaich váltotta fel a hadügyminiszteri székben, egy kitűnő, kedves, előző-kény generális, aki feltette magában, hogy a katonai kérdésekben kibékíti a királyt a magyar nemzettel.

Azt ő maga is belátta, hogy abban sok abszurdum rejlik, hogy a magyar katona szolgálati nyelve a legalsó fokon is a német legyen, viszont a felsőbb vezetésben és a vezényszó kérdésében ő se engedhetett a magyar követeléseknek. Becsületes jó szándékkal kieszelte tehát, hogy engedjen valamit merev álláspontjából a király is, de józan belátással mérsékelje nemzeti követeléseit a Függetlenségi Párt is. A megegyezést abban vélte megelni, hogy a hadsereg magyar felében, a magyar ezredek kötelékében a szolgálati nyelv tétessék magyarrá, ami a generálisok szemében nagy dolog volt, de szerintük kétségkívül nagy eredményt jelentett volna magyar szempontból is, s

nyugvópont-ra juthatta volna az áldatlan katonai viszályt király és nemzet között. Természetesen először a királyt kellett volna megnyerni az eszmének, ami kemény diónak ígérkezett, de a derék Schönaich nem rettent vissza a nehézségektől.

A Delegációban fiatal korom ellenére is – csak 34 éves voltam – jelentékeny szerepet játszottam, s így történhetett meg az alábbi eset.

A Bankgasse sarkán, a Hotel Clomers-ben volt a lakásom a harmadik emeleten. Egy ízben estefelé, amikor éppen előadói jelentést szerkesztettem, lihegve tör be szobámba a portás azzal a hírral, hogy Wekerle kegyelmes úr jön fel hozzám. A hihetetlenül hangzó hírre kisiettem az előtérbe, s csakugyan hallottam ám, hogy Wekerle nagy súlya alatt recseg-ropog a tekervényes falépcső.

Miután kipihente a lépcsőmászás fáradalmait – mert a régimódi szállodában nem volt lift –, így kezdte szavait:

– Kedves barátom, történelmi hivatás vár rád!

Aztán elmondta, hogy Schönaich már előhozta Öfelségének a magyar ezrednyelv kérdését, s a király nem is idegenkedett a reformtól, de fő ellenvetése mégis az volt, hogy a magyarokkal úgyse lehet semmire se menni, mert ha ma ezt a nagy engedményt megteszi, holnap újra más katonai kívánságokkal állnak elő.

– Tehát Schönaich-nak feltétlenül szüksége lenne arra – folytatta Wekerle –, hogy egyik függetlenségi párti delegátus tartson egy olyan értelmű beszédet, amely szerint, ha Öfelsége belemegy a magyar ezredek szolgálati nyelvén magyarrá tételébe, ennek ellenében a Függetlenségi Párt eláll minden további katonai követelésétől. Erre a

történelmi jelentőségű szerepre Schönaich-al együtt téged szemeltünk ki, barátom, ezt a beszédet holnap neked kell elmondanod.

De én a történelmi szerepre nem vállalkoztam, annak ellenére, hogy Schönaich törekvését helyesltem. Részletesen kifejtettem: ha én pártom és pártvezérem felhatalmazása nélkül ezt a beszédet elmondom a delegációban, otthon a kurucok „lehazaárulóznának”. Ez hagyján, ezt még csak elviselném az ország érdekében, de nincs arra semmi biztosítékom, hogy felszólalásom után Őfelsége valóban belemegy-e Schönaich javaslatába, s ebben az esetben én komikus figura leszek az ország szemébe a sikertelen felajánlkozással...

Wekerle csalódottan hagyta el a szobámat...

Harmadnap egyik osztrák tábornok bizalmasan meg-súgta, amit Schönaich-tól hallott, hogy a magas körökben már megállapodtak abban, hogyha én a kívánt történelmi jelentőségű beszédet elmondom, bárói rangot kapok. Nagyon csodálkozott, mikor azt feleltem, hogy úgyse fogadhattam volna el a báróságot, hiszen akkor lettem volna csak igazán hazaáruló a kurucok szemében.

– *Eh was*³⁶ – mondta nevetve a tábornok –, minden csoda két hétig tart, s mégiscsak szép lett volna, ha úgy szólítanak az emberek, hogy: *Herr Baron Nagy*³⁷.

Akkor se volt ínyemre az efféle rang, most pedig, 1946-ban még külön áldom a szerencsét azért, hogy nem lettem báró...

36 Mi az

37 Nagy báró úr

Ennek a történetnek a kapcsán visszatérek a német vezényszóra, amint ezt már korábban jeleztem. Több alkalommal utaltam arra, hogy a kiegyezés óta a magyar és osztrák politikusok között állandóan visszatérő vita tárgyát képezte a vezényszó nyelve. Tekintélyes számban akadtak rangos képviselők, akik a magyar vezényszó bevezetésében látták a nemzet legfőbb kérdését, de ebben Ferenc József nem engedett.

Mi tagadás, szép intézmény volt a régi monarchikus hadsereg, a dicső *K. und K. Armée*, s meg kell értenünk, hogy az öreg császár-király lelkesedett érte, de persze a német nyelvnek a hadsereg kebelében minden téren történő szigorú megkövetelése sok komikummal járt.

A tősgyökeres magyar baka, kinek hazulról homályos sejtelve se volt a német nyelvről, a katonai szolgálatban kénytelen volt a német nyelvet használni, ami természetesen sok furcsasághoz vezetett. Ezek közül csak egyet említek meg.

Két fontos, s leggyakrabban előforduló kifejezés volt a mindennapi belső katonai szolgálat terén, egyik a *bitte gehorsamst* (alázatosan kérem), a másik a *melde gehorsamst* (alázatosan jelentem). Hogyan lehessen ezt a két rettenetesen nehéz német kifejezést megtanultatni a szegény magyar bakával, pedig ezzel a két kifejezéssel minduntalan kellett élnie. Saját fülemmel hallottam, hogy az őrmester a következő eredeti magyar módon oldotta meg a nehéz problémát, mégpedig úgy, hogy a kétféle kifejezés mindegyikét először magyar módra részekre bontotta, s aztán egy nevezőre hozta a következőképpen:

– Mondjad fiam, hogy hányféle „horzám” van?

A bakának erre a kérdésre azt kellett felelnie:

– Kétfél „horzám”, az egyik „pitike”, a másik „meltike”.

– Jól van, fiam – folytatta az őrmester –, most a kettőt kösd össze egymással.

A baka az összekötést így végezte el:

– Az egyik „pitike-horzám”, a másik „meltike-horzám” – s a feljebbvaló az árnyalati különbséget a *bitte gehorsamst* és „pitike-horzám”, vagy a *melde gehorsamst* és „meltike-horzám” között alig vette észre.

Ezzel a kitűnő, eredeti magyar megoldással versenyző másik ilyesfajta dolgot a politika mezején hallottam.

Történt egyszer, hogy az egyik alföldi választókerületben fellépett kormánypárti programmal báró Braunecker Edgar. A kortesek rettentő zavarban voltak, mert olyan hatalom nincs, amelyik ilyen rettenetes névre megtanítsa az alföldi magyar parasztot, pedig akkor még élőszóval kellett leadni a szavazatot a szavazatszedő küldöttség előtt. Emlékszem, hogy Tóth bácsi, hűséges irodaszolgám, aki több száz nevet tudott fejből, Pallavicini-ét mindig „icsivicsi” grófnak mondta.

Az egyik szellemes kortes kifundálta, hogy a választók eképpen ejtsék ki a jelölt úr nevét: „Barom-ökör-agár”. A dolog nagyszerűen ment, mert kormánypárti jelöltről lévén szó, az elnök így is elfogadta a szavazatokat, de azért báró Braunecker Edgar természetesen mégis megbukott.

Delegációs tevékenységem során egy alkalommal majdnem végzetesen tragikussá vált kalandba keveredtem, amit már csak azért is érdemes elmesélni, mert élénk világot vet arra a politikai kutya-macska barátságra,

amelyben akkor a Monarchia két fele, Magyarország és Ausztria élt egymással Ferenc József nagy szomorúságára.

Abban az időben – 1907. vagy 1908. lehetett – a magyargyűlölő Lueger, a népszerű bécsi antiszemita főpolgármester állandó izgatásai nyomán feldühödött bécsi kispolgárság még arra is vetemedett, hogy a magyar delegáció ülése alatt délután csúnya tüntetést rendezzen a Bankgasse-i Magyar Ház előtt. A rendőrség csak nagy nehézséggel tudta szétoszlatni az ordító, gyalázkodó tömeget. A tüntetést elsősorban az a körülmény váltotta ki, hogy mi, Kossuth-párti magyarok is részt vettünk a delegációban.

Ugyanannak a napnak az estéjén elmentem a Burg Színház előadására. A párizsi Comédie-Française után ez volt nekem akkor legkedvesebb európai kultúrhelyem. Ahogy ott gyönyörűen beszéltek franciául, itt klasszikus szépséggel németül.

Amikor éjjel 11 óra tájban kijöttem a színházból, cilinderekkel a fejemen, és szíjon lógó látszóval a kezemben, óriási tömeg borította el a Burg Színház és a Városháza között elterülő hatalmas térséget. Kérdősködésemre megtudtam, hogy a tömeg Luegert várja. Romániába ment valamilyen gazdasági tárgyalásra, s anynyira gyűlölt bennünket, hogy még a lábát sem akarta betenni Magyarországra, hanem inkább kerülő úton jött haza Bukarestből Bécsbe. Sohasem láttam még Luegert, de hallottam, hogy igen szép ember, így belevegyültem a tömegbe, hogy meglássam elkeseredett ellenségünket. A Városháza közelében álltam meg.

Nem telt bele fél óra, s a hatalmas tömegben egyszerre pokoli izgalom vett erőt.

– *Er kommt, er kommt!*³⁸ – üvöltötték, mindenfelől rajongásig menő lelkesedéssel.

Csakugyan megjelent a híres antiszemita népvezér négylovas, nyitott hintóban, lengő hosszú szőke szakállával, pompás alakjával, s fel-felállt, úgy szórta az üdvözlést „bájos” kézintésekkel, hajlongásokkal, valósággal tomboló hívei felé. Az izgalom tetőfokra hágott, a tömeg kifogta a lovakat, s úgy húzták be a kocsit a Városháza kapujához, melyen át bement lakásába Lueger, s körülötte és nyomán tódultak utána az udvarba egymáshoz préselt híveinek ezrei.

A tömeg annyira ellenállhatatlanul magával sodort, hogy minden erőlködésem ellenére is képtelen voltam kiszabadulni, s így vittek, nyomtak, szorítottak, hurcoltak magukkal engem is a Városháza udvarára. Lehattunk bent néhány ezren. Ott már több lehetőség kínálkozott az egy helyben álló emberek közül kikecmeregni, de amint nagy kínnal már-már vaskapu felé közeledtem, hogy kiszabaduljak az utcára, hallom ám, hogy becsukják a nagy kaput, nehogy még nagyobb tömeg tóduljon be az udvarra.

Kicsit kellemetlenül kezdtem magamat érezni. Meg kell említenem, hogy akkor két fülem mellett nyakig lehúzódo oldalszakállt viseltem, ami amúgy is eléggé magyaros, hosszú fekete bajuszos arcomat abban a bécsi kispolgári környezetben még feltűnőbbé tette. Ilyen külsővel éjfélkor a bécsi Városháza udvarán összezsúfolt és magyargyűlölettől égő Lueger-tömeg közé bezárva lenni, nem mutatkozott valami egész kellemes helyzetnek. De

38 Jön, jön!

miután az volt a hír, hogy Lueger meg fog jelenni az erkölyen, s mindenki felfelé szegezte tekintetét, abban bíztam, hogy talán mégsem vesznek észre.

A Sors másképpen döntött.

Egyszerre csak közvetlenül mellettem megáll egyik Lueger-elvtárs, s dühösen ezt kiáltja a képembe:

– Pfuj, Kossuth!

Úgy tettem, mintha nem hallottam volna, de a kiáltásra természetesen mások is figyelmesek lettek, s először három-négy, aztán öt, tizenöt, ötven ember csoportosult körém, dühtől tájékozódó szájjal ordítva felém:

– Pfuj, Kossuth, pfuj Ungar!³⁹

Közben ékes bécsi dialektusban harsogóan szavaltak egész mondatokat:

– Pfuj, Kossuth, pfuj Ungar! Hogy mer közibünk jönni, stb.

Aztán botok emelkedtek felém, s ott állta az őrzőgő tömeg közepén magas alakommal, méghozzá cilinderrel a fejemen, szíjon lógó látszóval a kezemben, mint egy megkövezésre ítélt vértanú. Már-már úgy éreztem, hogy no, most jön az első botütés szegény, ártatlan cilinderemre. Ebben a kritikus helyzetben villámgyorsan átcikázott agyamon az a gondolat, hogyha ezek most itt engem megvernek – védekezésről szó sem lehetett –, eltekintve a személyi és testi kellemetlenségektől, *európai botrány középpontjába kerülök*, mert a hír természetesen úgy ment volna szét a világban, hogy az osztrákok és magyarok között olyan nagy már a gyűlölet, hogy Bécsben a nép meg-

39 ...fúj magyar!

verte a magyar delegáció egyik előadóját. Mindennek a tetejében az is villámgyorsan eszembe jutott, hogy még saját kormányom is joggal engem fog hibáztatni, mert csakugyan mi az ördögöt kerestem én éjjélkor a Városháza udvarán. Olyan skandalum középpontjába kerülök, amivel egyúttal gyászosan befejeződik delegációs dicsőségem, sőt, politikai pályám.

Mindez másodpercek alatt száguldott végig az agyamon, s amikor néhány bot, a túlsó végükön dühös, magukból kikelt arcokkal, már-már a fejem körül táncolt, az utolsó végzetes pillanat töredékében magasan kiegyenesedve, a szolnoki nagy piactéren megedzett hatalmas korteshangommal minden zajt túlkiabálva, bezúgtam a tömegbe franciául:

– *Messieurs, que voulez vous?* (Uraim, mit akarnak?)

Különösen a „messieurs” szó vágott végig élesen a tömegben. Mint amikor olajat öntenek a háborgó vízre, a zajongó nagy tömeg abban a szent pillanatban elcsöndesült, a botok lefelé fordultak, s rá egy pillanatra zavarosan kiabálták összevissza a körülöttem állók:

– *Irrtum, ein Franzose, lasst ihn in Ruhe!* (Tévedés, francia, hagyjátok békében!)

Egy párt-alvezér-féle hozzám lépett, s istentelenül rossz franciasággal bocsánatot kért a tévedésért, hozzátéve, hogy ámbár szívesen látnak körükben, mégis, a megtörtént félreértés után célszerűbb lenne, ha elmennék. Miután biztosítottam, hogy a tévedést nem veszem zokon, karonfogott, és egy mellékajton kikísért az utcára.

Amikor kiértünk, cilinderemet megemelve bemutatkozottam:

– *Emil von Nagy, Mitglied der Ungarischen Delegation* (Nagy Emil, a Magyar Delegáció tagja) – s szépen megköszöntem szíves kikísérését...

Sokszor hallottam életemben azt a kitétel, hogy valakinek a csodálkozástól „leesett az álla”, de sohasem tudtam, ez a művelet hogyan működik a gyakorlatban. Akkor tudtam meg.

[...]

A delegáció tagjaként számos fényes udvari fogadáson vettem részt, s miközben jóízűen falatoztam, eszembe jutott egy keserű gyermekkori élményem. Szüleimmel és testvéreimmel együtt arra számítottunk, hogy felséges királyi lakomában lesz részünk, de a dolog szomorúan sült el.

Budán laktunk, kis kertes házunkban, a Halászbástya tövében. Apám egyik kollegája, Lászy József, a későbbi temesvári táblai elnök, fent lakott a Várban, s valamilyen rokoni kapcsolat fűzte az egyik előkelő udvari hivatalnokhoz. Bizalmasan elbeszélte apámnak, hogy az udvari ebédek számára sokkal többet sütnék-főznek, mint amennyit feltálalnak, s a sok érintetlen pompás ételt ősi szokáshoz híven az udvari személyzet kapja meg, s tüstént az udvari ebéd után ismerősnek áruba is bocsáthatja. Akinek tehát van valami udvari összeköttetése, remekül ehetik a király konyhájáról akkor is, ha nem szerepel a meghívottak között. Apámnak megtetszett az eszme. Miért ne együnk egyszer mi is a király asztaláról? Lászy bácsi kiiktatta apámat, hogy este 8-kor kinél jelentkezzenek a királyi várban órá hivatkozva. Anyám adott a szakácsnőnek négy ételhordó tálat, fülüknél fogva egymás tetejében

szíjjal összekötve, s kiadta a jelszót, hogy ma este nem kell vacsorát főzni, mert ma a király asztaláról eszünk.

Apám, mint afféle akkurátus bíró ember megvárta, míg pontosan 8-at ütött a királyi vár órája, s a szakácsnéval és a sok tállal megjelent a kijelölt helyen. De akkorára már mindent elkapkodtak, s csak egyetlen tál étel maradt meg, mert arra a bennfentesek nyilván nem reflektáltak. Pulykamell volt. Apám tárgyilagos bírói szemmel gyönyörűnek találta az ételt, s azt is látta, hogy a sok pulykamell legalább negyed méterre emelkedik, s így tényként megállapította, hogy ennyi pulykamellből jól lakhatik az egész család, ha más ételt már nem is kapott. Diadalmasan hozta haza a királyi zsákmányt 9 óra tájban. Mi gyerekek – heten – már igen éhesek voltunk, s üdviválgással fogadtuk a sok szép pulykamellet. Apám megparancsolta, hogy hamar vegyem elő a kredencből a legnagyobb porcelántálat, abban el fog férni a sok pulykamell. Óriási izgalomban a drága tálat elejtettem, az darabokra tört, én pedig egy nyaklevest kaptam. Így rám nézve az udvari ebéd nem valami fényesen kezdődött.

Boldog várakozással ültük körül a gyönyörű és impozáns királyi ebédet. Apám úgy intézkedett, hogy majd ő igazságosan szétosztja a pulykamelleket, hogy mindenkinek egyformán jusson. Egy-egy darab nem volt ugyan nagyobb a mai 20 pengős bankjegynél, ami egy éhes gyereknek a fél fogára se elegendő, no, de sebj, négy-öt darabbal mégis jól lakhatik egy-egy személy, annyit pedig kinéztünk az emeletes szakácsremekműből. Amikor apám már hat pulykamell szeletet kirakott egy táalba, egyszerre csak megállott kezében a villa, nincs tovább.

próbált késsel is segíteni, de azzal se ment semmire. Valami káromkodásfélét hallatott, bennünk pedig meghűlt a vér. Az egész gyönyörű királyi étel csak hat apró pulykamell darabból állott, s mindaz, ami alatta volt, s amit mi mindvégig lefelé csupa pulykamellnek véltünk, nem volt egyéb, mint parádé, vagyis impozáns rizstalapzata annak a hat darab silány kis pulykamellnek. Apám látva szörnyű elképedésünket, dühbe gurult, s ránk rivallt, hogy lakjunk jól rizksásával... Könnyű volt azt mondani, de nehéz megcselekedni, mert az az óriási rizstalapzat olyan kemény volt, mint egy páncéltorony, s amellet ízetlen, tökéletesen sótlan, teljességgel ehetetlen. Scipio nem nézhette Karthago romjait olyan fájdalommal, mint amilyenel mi néztük, a szétört „rizsremeket” a pulykamellek nélkül. Édesanyám kirohant a konyhába, s a szabad estét kapott szakácsné helyett készített tojásrántottát, ami csak gyenge vigasz volt a boldogan várt királyi ebéd dugába dőléséért, s a család gyászos érzéssel tért nyugovóra.

A szomorú eset után 18 évre, mint újdonsült képviselő és delegátus, Bécsben voltam először udvari ebéden. Eszembe jutott a pulykamell-tragédia. A király asztalánál aztán alaposan kárpótoltam magam a gyerekkori kudarcért, s ez a bosszú-gondolat uralkodott bennem az első udvari ebéden. Mert mese az, hogy az udvari ebédeken nem lehet jóllakni. Persze, akik közel ültek a királyhoz, azoknak azonnal be kellett szüntetniük az evést, amint a király, aki gyors evő volt, letette a kést és a villát. De én, az egész osztrák-magyar delegátus legfiatalabb tagja voltam, következképpen olyan messze ültem a királytól, hogy miattam ugyan abbagyhatta az evést öfelsége,

mert addig nem nyúlt a lakáj a tányérokhoz, amíg valaki le nem tette az evőeszközt. Ilyenfajta korai mozdulattól pedig óvakodtam, amíg minden egyes fogásnál üres nem lett a tányérom.

Az ebéd végeztével nagy havanna-szivarokat hoztak, széles ragyogó koronás gallérral. Már akkor is nagyon megszerettem a jó szivarokat, s a remek ebéd derekán már az eljövendő szivarra gondoltam. Egy ízben – valamelyik későbbi udvari ebéd után – hiába vártuk a nagygalléros havannát, csak nem hozták. Erre megkérdeztem az egyik udvari tisztviselőt, hogy mi lesz a szivarral?

– Ma nincs szivar – felelte –, mert Őfelsége, a császár náthás.

Általános elképedés, és keserű csalódás halk moraja futott végig a körülöttem ülőkön. Ilyen pazar ebéd szivar nélkül egyenesen képtelenségnek tetszett.

– A császár parancsa ez? – kérdeztem a tisztviselőt szigorú hangon – Mert az előtt meghajlok.

– Nem – válaszolta ő –, csak a főudvarmester úr úgy véli, helyesebb, ha ma nem szolgálunk fel szivart, mert Őfelsége náthás.

– No, hát ez abszurdum! – rivalltam rá halk hangon, s tettetett műharaggal, s villogásra beállított szemmel így folytattam. – Mondja meg kérem Pitreich hadügyminiszter úrnak, ha öt percen belül nincs itt a szivar, a holnapi ülésen minden költségvetési tételt megellenzek.

Az udvari tisztviselő, akinek nem volt sem esze, sem humorérzéke, komolyan vette a fenyegetést, rettenetesen megijedt, s nem merte vállalni a szörnyű felelősséget, csak a fejét csóválta, hogy micsoda követelő társaság ez a ku-

ruc népség. Mindjárt odament Pitreich-hez, fülébe súgott valamit, s közben rám mutatott. Láttam, amint Pitreich arca nevetésre derül, s ő maga intett felém, hüvelykujját tréfásan és jelentőségteljesen szájához emelve, ami közismert nemzetközi nyelven félreérthetetlenül azt jelentette, hogy szabad a dohányzás. Nem is öt, hanem három perc múlva rágyújthattunk. Merész és sikeres fellépésemért az összes érdekelt lelkes ünneplésben részesítettek...

Egy ízben, ugyancsak Bécsben, amikor nem díszmagyarban, hanem frakkban voltam, az ebéd utáni *cercle*-hez⁴⁰ elfelejtettem bevinni a selyem cylinder-kalapot, pedig úgy szólt az előírás, hogy ezt a *cercle* alatt kézben kellett tartani. Uccu neki, kiszaladtam a nagy ebédlő termén át a ruhatárba. Az ebédlőben szörnyű látvány tárult elé: A ragyogó terem öt perccel előbb még tömérdek ezüst- és virágdíszével a nyugodt előkelőség olimpiai csarnoka volt, most pedig valóságos forradalmi jelenet tárult szemem elé. A sok lakáj nekirohant az asztalnak, mohón kiitták a poharakban maradt borok tömegét, s mindegyikük magához kaparintott az óriási asztalról annyi ott díszelgő gyümölcsöt, süteményt, egyebet, amennyivel csak meg tudott birkózni. Ha szimbolikus festő lennék, jelképesen így festeném meg egy fényes monarchia váratlan feloszlásának züllött, hajmeresztő képét. De akkor persze ilyenféle gondolat meg se fordult a fejemben.

Idejében visszaérkeztem a fényes fogadóterembe. A félkörben felállott százhusz osztrák és magyar delegátus vigyázállásban leste, várta, kiket tüntet ki megszólí-

40 uralkodói fogadás

tásával a felséges császár-király. Egyszerre csak látom ám, hogy előttem megáll, összeüti sarkantyúját, biccent a fejével, amire én villámgyorsan derékszögű *vorschrift*-os⁴¹ udvari meghajlást vágtam ki.

Egy udvari ember kísérté őfelségét, s az súgta a fülébe, hogy az új delegációs jövevények közül ki kicsoda.

Láttam, hogy a király jellegzetes szúrós tekintetével tetőtől-talpig végigmér.

– Ugye ön előadó? – Így kezdte a kitüntető megszólítást, de közben folyton vizsgálta alakomat.

– Igen, Felség – feleltem.

– Mikor választották meg először képviselővé?

– Tavaly januárban, Felség.

– Azelőtt sohasem volt képviselő? – folytatta a király.

– Nem, Felség – feleltem én.

Erre újra tetőtől-talpig élesen végigmért, s erős gúnyos hangjában így szólt:

– És mégis már a Delegációban előadó! Szép! – S ezt mondván, újra összevágta sarkantyúját, s úgy otthagytott faképnél, mint Szent Pál az oláhokat.

Ebben az utóbbi néhány szóban benne volt mindaz a megvetés, amit a Kossuth-többségű koalíció irányában táplált uralkodói lelkében.

„Micsoda társaság lehet az,” gondolta magában, „amelyik nem tud idősebb képviselőt küldeni a Delegációba előadónak?” Megszokta, hogy a lebukott szabadelvű párti korszakban 1867-től fogva majdnem negyven éven

át tapasztalt, régi múltú képviselők működtek a Delegáció előadói székében.

Aztán még több éven át „élveztem” a királyi megszólítás kitüntető alkalmát, de akkor már őfelsége ismerte előadói működésemet, s beszélgetéseink más hangnemben folytak, mint a legelsőn, mert mindig szorgalmasan olvasta a Delegáció tárgyalási naplóit, s rendkívüli arcme-móriája volt, ami uralkodóknál igen kinos...

Ezzel le is zárom delegációs visszaemlékezésem fejezetét. A Delegációban betöltött előadói tisztség akkor számomra személyileg azt jelentette, hogy az egyszerű fiatal ügyvéd, a vagyontalan bíró-ember fia szinte máról-holnapra olyan politikai és társadalmi pályát futott be – ezt minden nagyozolás és szerénytelenség nélkül jegyezhettem meg –, amihez hasonlót *középosztálybeli* fiatalember 1867-től egészen a Monarchia bukásáig aligha produkált.

41 szabályszerű

AGRÁRPOLITIKA ÉS FÖLDREFORM

Azok a magyar politikusok, akik józanul és önállóan gondolkodtak, hamarosan tisztában lettek azzal, hogy parlamenti úton a függetlenség eszmék irányában egy tapodtat se tudunk előre menni. Csodálkoztam Apponyi Albert idealizmusán, aki úgy vélte, parlamenti beszédekkel és képviselő többséggel ki tudjuk verekedni az önálló magyar hadsereget. A Monarchia egységes összm monarchikus jellegű haderejéhez a király az egész katonai erővel mögötte és oldalán hajthatatlanul ragaszkodott. Semmilyen szeparatista törekvést nem tűrt meg, mert minden változtatásban, amibe belemenne, a dicső Habsburg Ármádia bomlásának első jelét látná. Így a hadsereg ügyében minden engedékenységet köteleességszegésnek, az uralkodóház és a Monarchia tekintélye elleni bűnnek tekintett, s ilyesmire semmi szín alatt nem volt kapható. A függetlenségi eszmék terén hamarosan a legkisebb siker is kilátástalannak mutatkozott. Ferenc József álláspontján minden alkotmányos elmélet megbukott, amely szerint a 67-es kiegyezésnek az az értelme, hogy a hadsereg dolga csak a hadúrra tartozik, s a képviselők számára tilos terület.

Elmúlt egy év, két év, három, négy, s végleg nyilvánvalóvá vált, hogy az öreg császár-király a hadsereg ügyében nem hajlandó semmiféle olyan engedményre, amely a kuruc lelkeket még a legszerényebb igények mellett is akárcsak legtávolabbról kielégítette volna, noha az egész rendszerváltozás, azaz Tisza István 1905. évi bukása a hadsereg kérdései miatt esett meg.

A függetlenségi táborban az elvhű kurucok – akiknek hazafias lelkiismerete érthetően nem bírta sokáig ezt az állapotot – már a második sikertelen esztendő után mind hangosabban kezdtek zúgolódni. Az Andrássy vezérlete alatt állott 67-es Alkotmány Párt, mint kisebbség, és a függetlenségi többség között mind feszültebbé vált a viszony. A Függetlenségi Pártból ki is vált egy csoport, amelynek tagjai hétről-hétre odavagdoszták a Függetlenségi Párt kormányhű tagjainak a fejéhez a „jellemtelen elvfeladás”, „köpönyөгforгатás”, „húsos fazék” vádjait, amit a vérbeli kurucok szemlesütve hallgattak nem tudván semmit se felelni a súlyos vádakra. A lehetetlen helyzettel szemben a vezérek tehetetlenek voltak, Kossuth Ferenc vergődött a két irány között, s Wekerle tojástáncot járt a háborgó kedélyek felett...

De én viszont elememben voltam. Hiszen már az előző fejezetekben részletesen megírtam, hogy voltaképpen azzal a politikai céllal lettem Kossuth Ferenc híve, hogy belevigyem a 48-as Pártba azokat a modern, népies, főleg agrár-reformokat, amelyekre a békés belpolitikai korszaknak égetően szüksége volt. Átfogó birtokreform, helyesebben birtokviszonyok megteremtésével, szövetkezeti eszmékkel, a népet védő igazságügyi reformokkal, méltányosabb adórendszerrel szerettem volna a katasztrofális betegségeket orvosolni. Ezek mind olyan feladatok volta, amelyeket politikai meggyőződésem szerint égető sürgősséggel meg kellett oldani, mert az ország belviszonyai mindezekben a kérdésekben szörnyen elmaradt, ósdi állapotokat tükröztek.

A Házban ilyen értelemben nagy beszédek tartottam hatalmas sikerrel, s kint az országban szüntelenül agitál-

tam, cikkeket, röpiratokat írtam, egytől-egyig abban a szellemben, s azzal az irányzattal, hogy hagyjuk egyelőre pihenni a katonai kérdéseket, hiszen egészen nyilvánvaló, hogy ezen a téren tisztán parlamenti eszközökkel semmit se tudunk elérni, fegyveres harc nélkül, újabb forradalom lehetősége pedig még a legvérmesebb kurucok fejében sem fordult meg. Álljunk ki tehát – sürgettem szüntelenül – a magyar nép elé, s mondjuk meg őszintén, emelt homlokkal, hogy politikailag csalódtunk, s a katonai kérdéseket alkotmányos parlamenti úton, a királyi vétóval szemben nem lehet megvalósítani. De nyújtsunk kárpót-lásul a magyar népnek emelkedett szellemű, népszerűtő, a gyengébbet az erőssel szemben istápoló igazságos népies reformokat minden téren, s biztos vagyok abban, hogy a józan magyar nép meg fog érteni bennünket.

Egész belpolitikai reformvilágomat beletettem írás-ban és szóval folytatott széleskörű agitációmba, s kifejtett eszméim a párt nagy részénél lelkes megértésre is talál-tak. Kossuth szeretett volna nyíltan mellénk állni, de nem mert, félvén attól a vádtól, hogy elárulja apja elveit. Ap-ponyi Albert pedig határozottan és a legerélyesebben el-lenünk volt, mert mint a politikai jellem klasszikus meg-nyilvánulása, politikai inkorrekttséget látott abban, hogy bevalljuk tehetetlenségünket a katonai kérdésben, ami-kor annak jegyében jutottunk többséghez, és ennek elle-nére megtartjuk kezünkben a kormányhatalmat. Elvileg kétségtelenül neki volt igaza, de én és elvbarátaim ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy tart-sunk tehát új választást, álljunk ki újra a nép elé, s tegyük fel a kérdést a józan magyar közvélemény számára, hogy

mit akar inkább: újabb forradalmat-e a katonai reformok végett, avagy egy virágzó, életerős, igazságos népszerűtő egészen új belpolitikát, amelynek gerince lenne egy nagy *földreform*, s kezeskedünk azért, hogy a választáson nagy többséget kapunk.

Szilárd meggyőződése, hogyha akkor a mi irányza-tunkat tette volna magáévá a kormány, másképp alakul az 1918-as forradalom, mert azok a világháború után ránk nehezedő idők rettenetesen ósdi, készületlen álla-potban találták a belpolitikai, s főleg az agrárviszonyokat, jogos alapot adván ezzel a forradalom elemek törekvései számára.

Hogy a kormányt rákényszerítsük arra, hogy magáévá tegye a mi programunkat, valóságos éjjel-nappali mun-kával egy titkos szövetséget is szerveztem a Kossuth-párt kebelén belül. A külön tanácskozás kitudódott, ami a mi-niszterek méltatlankodását keltette fel velünk szemben, de mi ezzel nem törődtünk. Nyolcvanan voltunk, ami a pártban, így megszervezve, döntő súlyt képviselt. Az Országos Kaszinó alatti pincehelyiségben, az építészek úgynevezett „C” klubjában tartottuk heti bizalmas ülé-seinket. Ott született meg az az öt pontból álló agrárja-vaslat is, amit el akartunk fogadtatni a kormánnyal, de sikertelenül.

Így ment ez a belső herce-hurca éveken át a kétféle irányzat között, de saját vezéreink ellenállása miatt az ag-rár-reformeszméssel semmire se mentünk.

Ebbe a küzdelembe tettem bele a lelkemet majd öt éven át, igazságomba vetett fanatikus hittel. Elhanyagol-tam családomat, az ügyvédi periratokat éjjel, néha hajna-

lig készítettem (akkor még nem volt szóbeliség, s minden tárgyalás periratok útján folyt), s nappal lázasan éltem az általam mozgatott új belpolitikai irányzatnak, de minden küzdelem hiábavalónak bizonyult, a koalíciós kormány tovább folytatta a „vurstlizást”, előtérben a katonai kérdésekkel, kilátástalanul.

Viszont az anyapártból kivált *intransigens*⁴² függetlenségek szemében én voltam a szálla, s így a kormány és közöttük két tűz közé kerültem, s amikor egyik nagy sikert aratott agrár irányú felszólalásomban azt kiáltotta közbe az önálló függetlenségek egyike, Farkasházy Zsigmond, hogy ez *Bauernfängerei* (parasztbolondítás), ezért lovagias elégtételt kértem tőle, s úgy összevagdaltam, hogy szegény Zsiga orrát és homlokát két órán át varrták a doktorok, ami után természetesen kezet ráztunk. Az a nagy port felvert párbaj akkor mintegy vívótermi szimbóluma volt a kétféle függetlenségi párti irány egymás elleni harcának. S amikor a párbaj után estefelé bementem a Kossuth Pártba, fényes ünneplésben volt részem.

Ebben a hangulatban lépett ki a porondra Justh Gyula az „önálló bank” mindenre elszánt követelésével. Ha már a katonai kérdésekben semmit se tudtunk elérni, kíséreljünk meg valamit a gazdasági függetlenség terén. Ezzel a gondolatmenettel Justh Gyula meghódította a párt többségét. Az általam teremtetett agrárszövetség is megszűnt, elvbarátaim egy része elhagyott, s miután a Justh-féle követelést a kormány nem tette magáévá, a párt kebelén belül lefolyt nagy mérkőzés során Kossuth saját pártjában

Justh Gyulával szemben kisebbségbe került, a koalíció megbukott, a kormány 1910-ben lemondott, s ezzel szép politikai álmaim romba dőltek.

Kétségbeesetten kellett látnom, hogy több esztendei munkám és szenvedélyes fáradozásom csúf kudarcba fulladt. Így múlt el néhány hónap.

Egyik délután Pannónia utcai irodámban irodavezetőm azzal jött be hozzám, hogy:

– Gróf Tisza István kéret a telefonhoz.

Tisza István váratlan telefonjának volt bizonyos előzménye. Amikor 1905. január végén, azon a nehéz téli választáson Tisza elvesztette a többségét, még mindig igen jelentékeny párt élén jutott be a Házba, s ott egy ideig kisebbséggel a háta mögött állta a sarat a győzelmes koalíciós pártok támadásaival szemben, de aztán felváltotta őt a kormányzásban az alkotmányellenes úgynevezett Darabont-kormány. Amikor ennek bukásával megalakult a koalíciós kormány, élén Wekerle Sándorral, abban a hitben, hogy alkotmányos békés úton sikerül majd törvényhozási eredményeket elérni a közös hadsereg magyar felének magyarabbá tétele irányában, Tisza nemes önmegtagadással egy szalmaszálnyi akadályt se gördített a koalíciós kormány útjába, hanem elvonult Gesztre, s több éven át a szavát se lehetett hallani. „Geszt remete” volt az akkori neve.

Amikor az „Önálló bank” hajthatatlan követelésével Justh Gyula magához ragadta a függetlenségi párti többséget egy bizonyos kombinációval együtt, aminek ismertetése nem fér bele ebbe az írásba, igen komolyan szőnyegre került az általános titkos választójog eszméje,

42 meg nem alkuvó

amivel már a Darabont-korszak alatt Kristóffy belügy-miniszter is kísérletezett a győzelmes koalíciós pártok megbuktatása végett. Az általános választójogtól Tisza a nemzetiségek miatt féltette a dualizmus keretében a magyarság magyarhoni *szupremációját*⁴³, s úgy érezte, hogy ezzel a veszéllyel szemben ki kell lépnie remeteségéből. Ki is lépett, s megalakította az általános titkos választójog elleni pártközi társadalmi ligát, amelyben részt vett a Függetlenségi Pártnak Kossuthhoz hű maradt szárnya is, Andrássyval és pártjával együtt. Ekkor ismerkedtem meg személyesen Tisza Istvánnal, miután öt év előtt a döntő választás után olyan gyűlölködő hangulat uralkodott a Házban, hogy mi, újdonsült képviselők még csak át se mehettünk a kormánypárti folyosóra, hogy az akkor még miniszterelnök Tisza Istvánnak bemutatkozzunk. Egyénisége nagy hatást tett rám, amikor vele közletről megismerkedtem.

Ekkor egy újabb nagyvonalú merész politikai eszmém támadt. Sajnos azzal a sajátossággal vert meg, vagy ajándékozott meg a Sors, hogy *csak az igen nehéz dolgok érdekeltek*, a könnyűiek nem. Ebbe az új gondolatba éppen úgy beletettem a lelkemet, mint előzőleg a 48-as közjogi párt népies agrárpárttá történő átalakításába.

Természetesen ezzel az új gondolattal is éppen úgy megbuktam, mint a másikkal. Ideális, ostoba hittől fejemből vettem, hogy összebékítem Kossuthot, Apponyit és Andrássyt Tiszával. Ennek az eszmének a születése arra az időre esik, amikor a koalíció széttűllött már ugyan,

de a koalíciós kormány még nem bukott meg. Nem fért a fejembe, hogy amikor már nyilvánvaló lett, hogy a katonai kérdésekben semmit se tehetünk, az „Önálló bankot” pedig szintén nem lehetett, sőt, éppen magyar érdekből nem is volt célszerű megvalósítani, ez a négy kiváló oszlopos magyar államférfiú – mindegyikének a társadalom más és más rétegében volt mély gyökerük –, miért ne tudnának egy nevezőre jutni? És miért ne tudnának együtt kezdeményezni egy olyan, túlzásoktól mentes békés belpolitikai reformirányzatot, ami az én ideálom volt, s aminek égető szükségességről lelkem mélyéig meg voltam győződve.

Károlyi Mihály, aki akkor még agrár-konzervatív pártok kívüli tagja volt a magyar közéletnek, vállalta a közvetítést. Kérésemre egy délelőtt meghívta palotájába a négy nagy államférfiút, az általános titkos választóellenes liga keretében. Ott volt még a jeles Varga Gyula is, a Statisztikai Hivatal igazgatója a választójogi statisztikai adatok ismertetése végett, valamint Buday Barna, a kitűnő agrár-publicista, Baross János, és én, mint függetlenségi agrár-politikus.

Addig én Tisza Istvánnak még be se mutatkoztam, s az Egyetem utcai Károlyi palota nagy szobájának egyik ablakmélyedésében Károlyi Mihály mutatott be Tisza Istvánnak ezekkel a szavakkal:

– Engedd meg István, hogy bemutassam neked Nagy Emil barátomat.

Ott, a Károlyi palotában merészen felvettem egy új nagy párt alapításának a tervét a négy nagy államférfiú egyesülésével, s ékesen kifejtettem, hogy csak így

⁴³ vezető szerep, fennhatóság

lehet megmenteni az ország érdekében a helyzetet egy haladó alapon végrehajtandó produktív reformmunka programjával. Amikor 14 évre rá, mint lemondott igazságügyminiszter tizenegyszer jártam Angliában, ott ismertem meg az angol konzervatívok mélyreható demokratikus reformmunkáját, aminek Tory-demokrácia a neve, s akkor ébredtem rá, hogy voltaképpen lényegében öntudatlanul én is ilyen valamit javasoltam Károlyi Mihály palotájában.

A történelmi igazságnak tartozom annak elmondásával, hogy Tisza rokonszenvesen fogadta az egyesülés eszméjét, Andrássy és Kossuth se idegenkedett tőle, ellenben Apponyi hevesen kikelt ellene. Ő politikai pályájának kezdete óta annyi üldöztetést szenvedett el a Tiszák részéről, hogy nem tudta elfelejteni a múltat, s nem volt hajlandó Tiszával kibékülni. Ezzel az én tervem meg is bukott, pedig kár, mert egészen más lett volna a helyzet, ha a választási ügyeskedéssel Lukács László által összehozott Munkapárt helyett a világháború gyászos vége egy Tisza–Kossuth–Andrássy–Apponyi kabinettet talál az ország élén, már közös erővel végrehajtott agrár- és egyéb igazságos reformok beteljesülése utáni állapotban.

Miután ilyesféle egyesülésből, amelynek gondolatába – ismételten – lelketem tettem bele, semmi sem lett, a császár-király Lukács Lászlónak adta a megbízatást kabinet alakítására, természetesen új választással.

Ilyen előzmények után érkezett Tisza István telefonüzenete, amint fentebb említettem, s kérdezte, hogy mikor kereshetne fel. Én természetesen azt feleltem:

– Kegyelmes uram, majd én teszem nálad tiszteletemet.

Nyomban meg is látogattam. Akkor még a Felső Erdősoron lakott, s nem ott, ahol nyolc év múlva meggyilkolták.

Tisza kettőnk között lefolyt alapos megbeszélés keretében kifejtette, hogy a választásokon a régi szabadelvű párti elemek számára hozzávetőleg száz mandátumra számít, de ilyen kisebbséggel nem lehet megélni, s így eredményes kormányzás lehetősége végett szükség van arra, hogy a Függetlenségi Pártnak Kossuth-tal maradt szárnya, valamint az Andrássy vezérlete alatt álló politikusok parlamenti kooperációba lépjenek kormányzó többség megteremtése végett.

Nem „koalíciót” vagy „egyesülést” mondott, hanem „kooperációt”, s felkért arra, hogy majd a választások után ilyen irányban hassak függetlenségi barátaimra, s ő ugyanígy megállapodik Andrássyval is. Én természetesen belementem a bizalmas megegyezésbe.

De aztán köztudomásúlag az történt, hogy egyrészt Lukács Lászlónak és vezérkarának választási ügyeskése révén – amibe belejátszott a híres *só-panama* is – , másrészt a széttűllött nemzeti koalícióból történt országos kiábrándulás folyamánaképpen, a kormány olyan többséget kapott, hogy többé semmiféle más párttal való kooperációra nem volt szükség, sőt, az eszme érthetőleg kútba esett.

Erre pár napra újra felhívott Tisza István, s quasi kiementette magát, hogy a kooperáció és megegyezés tárgyalanná vált, amit én természetesnek találtam.

Ezután jött az *obstrukció*⁴⁴ végzetesen gyászos korszaka, azokkal a hírhedt Pavlik-féle botrányos kihurcolásokkal.

Mert amikor Kossuth és Justh az új többség elleni harcban újból egymásra talált, s az újra egyesült Függetlenségi Párt elhatározta a végletekig menő obstrukciót, én arra az álláspontra helyezkedtem, hogy az obstrukció jogosulatlan, mert mi, koalícióbeliak összekülönböztünk, s így most már nincs ahhoz erkölcsi jogunk, hogy Tisza kormányzását obstrukcióval akarjuk lehetetlenné tenni.

Hogy Tisza pártjába lépjek be, mint néhányan tették a hasonlóan gondolkodó függetlenségek közül, azt a politikai illem nekem személy szerint megtiltotta. Hiszen öt éven át olyan mértékig élveztem pártvezéreim kitüntető jóindulatát, hogy pártot nem cserélhettem. Így nem maradt számomra más választás, mint csak az, hogy még az obstrukció előtt lemondtam arról a mandátumról, amit az 1910-es választásokon nehéz küzdelemmel szereztem meg Ragályi Lajossal szemben. (Erre a választásra még visszatérek.)

Így végződött az én politikai pályám fénykora, sok szép álom és gyönyörű tervek után keserves csalódásokkal.

Melankolikus érzéssel gondolok vissza Tisza Istvának 1910-ben saját kezével hozzám írt leveleire.

Egyik levele akkor kelt, amikor az 1910-es választás során a szolnoki helyi kormányzóparti vezetőség durva erőszakot követett el híveim ellen, s én kedvemet veszítve vissza akartam lépni a választásban való részvételtől. Ti-

sza írásban buzdított, hogy ne veszítsem el a kedvemet, s ez a levele így végződött:

... terád a magyar közéletnek szüksége van.

Ebben az utóbbiban nem osztottam Tisza István véleményét, mert egy hirtelen elhatározással 1911 júliusában hátat fordítottam a közéletnek. Aztán jött a világháború, a mandátumokat meghosszabbították az összeomlásig. Ha nem mondom le a mandátumomról ideális lélekkel 1911-ben, még hét éven át húzhattam volna a képviselőiapidíjat, de akkor ilyesfajta kérdés nem érdekelt.

A reform-törekvéseimre veszt hozó zivataros események miatt megbukott az a szép álmom is, aminek egész lélekkel kb. nyolc esztendőnt szenteltem életem java részéből, szüntelen agitációval, szóban és írásban... Ez az álom – mint többször elmondtam – az volt, hogy a magtalan politikát űző, de a falusi nép által vallásszerű fanatizmussal támogatott Kossuth-pártban a népies reformeszméket mint többségi párt keresztülvisszük. Ha ez sikerül, akkor teljesen átalakítottuk volna az egész belső magyar életet. Megszüntettük volna a nálunk még egyoldalúan uralkodó feudális állapotokat, hogy azok helyébe ültessük a magyar falusi nép tömegeire támaszkodó népies agrárpolitikát. Csak a jó Isten annak a megmondhatója, hogy milyen lázas lelkesedéssel szenteltem magam ennek az Eszmének.

De volt ennek az agrárreform-politikának egy olyan része, amelyről külön is kell még szólnom, mert ez volt a népies agrárpolitikai törekvéseimnek tulajdonképpeni gerince: az olcsó, hosszúlejáratú kisbérletek tömeges létesítése útján történő széleskörű birtokreform.

⁴⁴ A parlamenti tárgyalások menetének megakasztása.

Világosan láttam, hogy a birtokelosztás vészt hozóan káros volt. Túltengő méretű nagybirtokok mellett sínylődő törpebirtokok milliói húzódtak meg. Ezen a káros birtokelosztáson gyökeresen segíteni kell, ez volt politikai meggyőződéseim gerince. Megindult ugyan egy bizonyos parcellázási akció, de ez valóságos *bankrabszolgákat* teremtett jó módú, s eredményesen termelő kisgazdák helyett. Mert a törpe-birtokokosok és zsellérek ezeket a parcellákat méregdrága áron vették meg. Ez nemcsak meglévő összes pénzügyi erejüket merítette ki, de ezen felül még adósságba is verte őket, úgy, hogy megfelelő élő és holt felszerelésre nem maradt pénzük, s emiatt ezek a parcellázások csak vérszegény gazdasági egyedeket teremtettek.

Mindezt látva ébredtem rá arra a gondolatra, hogy a nagybirtokosok engedjék át földjeik tekintélyes részét az arra érdemes, dolgozó törpebirtokosoknak és zselléreknek, méltányos feltételek mellett, hosszúlejáratú haszonbérletek alakjában, azzal a megállapodással, hogy a haszonbérleti jogviszonyok lejáratá után a kisbérlők az általuk munkált földeket örök tulajdonba megszerezni jogosultak. Egyik előadásomban, amelynek során a Vármegye-ház nagytermében ismertettem gondolatmenetemet, azt is mondtam, hogy ha a nagybirtokosok nem akarják megérteni, hogy ezt az akciót nekik maguknak kell keresztülvinniük, akkor törvényt kell hozni, amely szerint a nagybirtokosokat erre kényszeríteni kell. Előadásommal nagy tetszést arattam, s igen sokan jöttek az emelvényhez, hogy kézfogással külön is gratuláljanak, és Bánffy György, Bánffy Miklós, a későbbi külügyminiszter és ne-

ves író édesapja, aki abban az időben az O.K.H.⁴⁵ elnöke volt, szó szerint így szólt hozzám:

– Kedves képviselő úr, a maga szájából olyan furcsán hangzott az a szó, hogy „kényszeríteni”.

Az általam megszervezett Kossuth-párti titkos agrár-összejöveteleken egész törvényjavaslatot dolgoztunk ki, mely szerint kötelezővé akartuk tenni a hosszúlejáratú olcsó kisbérletek rendszeresítését, s ezt pártvezéreink elé is terjesztettük, de ők mindig kitérő választ adtak, sőt, Apponyi enyhe rosszallását fejezte ki amiatt, hogy mi „mellékes kérdésekkel” zaklatjuk a kormányt, amikor a fő kérdésnek: a magyar hadsereg problémájának kellene szentelni minden erőnket, s ha ezen az utóbbi téren nem tudunk sikert aratni, akkor a politikai tisztesség azt kívánja, hogy álljunk félre. Az én felfogásom homlokegyenest ellenkező volt, de bizony sajnos mégis az történt, hogy a koalíció megbukott anélkül, hogy a birtokviszonyok egészségesebbé tétele végett sikerült volna egyetlen lépést is tenni a megvalósítás felé.

Esterházy Miklóssal Bécsben ismerkedtem meg a delegációs ülések folyamán. Hitbizománya akkor még kerek 500.000 hold volt. Órála még külön fejezetben emlékszem meg, mert a vele eltöltött idők kimagasló jelentőségűek voltak életemben. Először ügyvédje lettem 1907-ben, majd később a nagy hitbizomány jogigazgatója, sőt, a forradalmi idők alatt a jószágkormányzói állást is betöltöttem. Amit nem tudtam megvalósítani a politika arénájában, az fényesen sikerült a fogékony Miklós

45 Országos Központi Hitelszövetkezet

hercegnél. Jószágkormányzójával, szentgericei Nagy Alberttel együtt – aki gyakorlati érzékű kitűnő gazda volt – teljesen magukévá tették a hosszúlejáratú kisbérletek intézményének gondolatát.

Először elmondom, hogy mit találtam, amikor 1907-ben a hitbizományhoz kerültem. A herceg nagyatyja idejében azt a rendszert vezették be a hitbizománynál egy Schulhof nevű tanácsadó tervei alapján, hogy mindenféle házi kezelést megszüntettek, s az egész hitbizományt kiadták haszonbérbe nagybérlőknek. Hogy ezek a nagybérlők milyen potom pénzért kapták haszonbérbe az óriási birtokokat, arra, mint jellemző esetet mondom el a következő: a kaposvári, hozzávetőleg 40.000 holdas birtokot a Hitelbank előtt Freystädtler „haszonbérelte”. Amikor Wekerle elős pénzügyministersége alatt jött a *regale*⁴⁶ megváltás, az állam által megváltott italmérési jogok fejében fizetett pénzösszeget a haszonbérleti szerződés alapján a bérlő kapta, s ez maga olyan nagy volt, hogy abból Freystädtler ki tudta fizetni az egész húszévi haszonbér összegét. Így a 40.000 holdas birtokot húsz éven át voltaképpen ingyen haszonbérelte, de hogy a parasztnak is lehetett volna földeket bérbe adni, erre senki se gondolt.

Amikor én a hitbizományhoz kerültem, akkor is az volt még az állapot, hogy ámbár Nagy Albert az esterházai házikézelés bevezetésével rést vágott az elven, mégis általában az egész óriási hitbizomány csupa nagybérlő kezén volt. De ezért kaptak a falusi kisemberek is bérleteket. Vajon hogyan? Ha például egyik nagybérlő megkapta,

teszem fel, a baranyaszentlőrinci nagy uradalmat húsz évre, mondjuk holdanként 8 korona haszonbérért, akkor annak egyes részeit, rendszeresen a legrosszabbakat továbbadta egy-egy évre parasztnak 100 korona holdankénti haszonbérért. Ez a *wirtschaft*⁴⁷ uralkodott az egész hitbizományban, s megborzadtam, hogy ilyesmi folyik az ország első mágnásának, a nagy nádor által alapított földjein. Szerencsére az én jogigazgatói időm alatt jártak le sorra a nagy haszonbérletek, s a herceg elrendelte, hogy minden újból haszonbérbe adandó birtoknak egy-egy tekintélyes részére nézve szüntessék meg a nagybérleti rendszert, s azokat közvetlenül mi adjuk haszonbérbe a kisembereknek méltányos bérért, és ugyanolyan hosszú időre, mint amennyire a nagybérlők kapták bérbe a birtokot. Eleinte félt a herceg, hogy a kisbérlők nem fognak fizetni. Ez a félelem hamarosan eloszlott, remek pontossággal fizettek a kisbérlői társaságok, mert a falvaknak bérletársaságokat kellett létesíteniük, s ezek szedték be az egyes bérlektől a béreket, s szolgáltatták be egy összegben a hitbizomány pénztárába. Kezdetben az az előítélet is járta, hogy a parasztbérlő elhanyagolja, nem trágyázza a földet. Ez természetes volt, amikor a bérletet *egy évre* kapta meg a nagybérlektől, s nem tudhatta, hogy trágyázásának hatása még az ő javát szolgálja-e? De amikor a kisbérlő is húsz évre kapta meg bérletét, természetes ő is kitűnően trágyázott, és ő is jól megmunkálta a földet. Nagy Albert a jószágfelügyelők útján kiválogatta a józan, dolgos elemeket, akikben megvolt arra minden garancia,

46 haszonbérlet

47 gazdálkodás

hogy jó bérlők lesznek. A dologkerülő, iszákos, gyenge jellemű elemek szóba se kerülhettek, hiszen ilyeneket maga a bérlő társaság se vett volna fel kebelébe, mert ott egymásért is jól kellett állniuk.

Pár év alatt 40.000 holdat adtunk így át parasztkézre, s ezek a hosszúlejárátú kisbérletek sok falu lakosságát tették boldoggá, s éppen a falusiak legjobb elemeit. Pompásan virágzottak a kisbérletek. Miklós herceg szinte repezett az örömtől. A kaszinóban elmesélte Tisza Istvánnak, hogy uradalmain milyen kitűnően virágoznak a kisbérletek, s a későbbi „népellenség” olyan örömmel fogadta a hírt, hogy tudtukon kívül Nagy Albertet és engem 1911-ben felterjesztett udvari tanácsosságra, kifejezetten a *falusi kisbérletek alakítása körül kifejtett működésük elismeréséül*, s a Hivatalos Közlönyben olvastuk, azaz abból az alkalomból tudtuk meg, hogy „méltóságos” urak lettünk. Csak kuriózumképpen jegyzem meg: ahogy az osztrák-magyar Delegáció 120 tagja között 1906-ban én voltam a „benjamin”, ugyanúgy 1911-ben az összes udvari tanácsos között szintén én voltam a legfiatalabb: negyven éves.

Sajnos a többi mágnás urak között egyik sem követte Esterházy példáját. Az én sürgetésem annyit ért, mint a falrahányt borsó, s nagy uraink végzetesen elmulasztották, hogy a birtokviszonyok helyesebb elrendezését idejében maguk vegyék kezükbe.

Már az imént említettem, hogy a kis bérleti társaságok azért virágoztak olyan szépen, mert oda a dolgos, józan és takarékos parasztokat vették fel.

Mindenkinek, aki a magyar falusi emberek ügyeivel gyakorlatilag foglalkozni akar, figyelembe kell vennie két

rendbeli igazságot. Én jól ismerem mind a kettőt, mert évtizedeken át foglalkoztam a magyar paraszttal. Az első az, hogy képtelenség és teljesen hamis dolog a magyar parasztot mind egy kalap alá venni, mert minden faluban meg tudja mondani a pap, a jegyző vagy más kompetens személy mindegyik parasztról, hogy az dolgos, józan ember-e, vagy haszontalan lump. Mindegyik faluban megvan mind a két kategória, hol ilyen, hol olyan arányban. A sváb falvakban az én jogigazgatói időmben volt a legjobb az arány a dolgozók javára, s legkisebb volt a haszontalan, csak mulatni vágyók száma. Azzal az intézménnyel, amit én propagáltam, hogy minden törpebirtokos, zsellér, munkás olyan földet kapjon tulajdonba, amelyiken hosszú szerződéssel előzetesen, mint bérlő már gazdálkodott, azt értük volna el, hogy minden faluban a dolgos emberek kerültek volna felül, akiknél a föld a nemzeti termelés szempontjából is jó kézben volt.

Bánatosan merengek el a múlt időkön, amikor szent lelkesedéssel annyi minden jót akartam az országnak és a népnek, de olyan tragikusan kevés sikerrel.

Hogy abban az időben mennyit dolgoztam, arról senkinek se lehet fogalma. Édes, jó kis feleségemmel is alig lehettem együtt, s amikor 1910. július 10-én meghalt, állandóan szemrehányásokat tettem azért magamnak, hogy miért nem szenteltem inkább több időt öneki a meddő politikai agitálás, szónoklás, irkálás helyett?!

Ha mai szemmel sok mindent másképp látok is, mint néhány évtizeddel ezelőtt, s visszagondolok a koalíció alatti sokoldalú és nagyméretű politikai tevékenységekre, azt a különös záró megállapítást kell tennem, hogy ha-

tározottan a Kossuth-párthoz tartozom ugyan, de ezzel szemben tudat alatt Széchenyi István politikai követője voltam. Ahogy össze akartam egyeztetni 1867-et 1848-al, úgy egyeztettem össze lelkemben Kossuth-párti voltomat Széchenyi politikája irányában táplált rajongással. Ezután a megállapítás után ide iktatok néhány részletet egy előadásból, amelyet a Régi Gárdában tartottam a legnagyobb magyar kultuszának szánt Széchenyi-évben.⁴⁸

SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZÉLETI LÉNYÉNEK LEGJELLEMZŐBB VONÁSAI

Hyppolite Taine meghatározása szerint a művészek az a feladata, hogy mindenben, amit leírni, megfesteni, szoborba önteni vagy zenébe foglalni akar, legyenek azok akár személyek, akár dolgok, minden mellékest és sablonost félretéve, szorgosan keresse meg azokat a *legjellemzőbb vonásokat*, amelyek mind az illető személyeket, mind a dolgokat *minden mástól elütően, egészen sajátos módon és különlegesen jellemzik*.

Ebben a szellemben összeállítottam Széchenyi Istvánnak, *mint közéleti embernek* azokat a *legjellemzőbb egyéni sajátosságait és vonásait*, amelyek őt, ha nem is egyenkint, de mindenesetre a maguk összességében csokorba kötve a történelem minden más államférfiától élesen megkülön-

böztetik s amely *egyéni sajátosságok és vonások együttvéve* gróf Széchenyi Istvánt a mindnyájunk által megcsodált és bálványozott nagy Széchenyi Istvánná teszik.

1) Széchenyi István közéleti lényének elsősorban jellemző vonása az, hogy számára az államférfiúi cselekvőség *nem jelentett életpályát*, amire valaki tudatosan készül s amely életpálya valakinek a lényét olyan értelemben tölti csak be, hogy annak egyik fontos, sőt sok esetben legfontosabb kiegészítő része ugyan, de azért mégis az egyén és az életpálya között nincs meg a szétszakíthatatlan belső lelki kapcsolat, sőt a kettő egymástól akár átmenetileg akár véglegesen el is válhat, ahogy pl. Cincinnatus államférfiúi működése közben nyugodt lélekkel visszatért az ekeszarvához, vagy Numa Pompilius, aki Plutarchos leírása szerint öreg korában rájött arra, hogy a magányos bölcselkedés több boldogságot nyújt, mint az ország ügyeivel való foglalkozás.

Ezzel szemben Széchenyi István lényét egyenesen *lehetetlenség elképzelni az ő lázas közérdekű munkálkodása nélkül*. Széchenyi István látomászerűen, mintegy felső sugártól érintve lett a nagy Széchenyi Istvánná. Esete hasonlatos Loyolai Ignác sorsához is, aki szintén katona volt, s amikor Pompeluna ostrománál megsebesült, betegségében érte az ihlet, ami őt a legnagyobb egyházi szervező zsenivé tette. Assisi Szent Ferenc, a legnemesebb értelemben vett független eszű és szívű

48 Az alábbiakban az 1942. február 3-án tartott előadás teljes szövege olvasható.

lelki úttörők egyik legnagyobbika se élt fiatalabb korában olyan életet, amiből arra lehetett volna következtetni, hogy micsoda csodás küldetés szikrája lappang lényében. Sőt ha szabad Egyházam nagyjai mellett a nagy pogány prófétát is felemlíteni, Mohamed a pusztában elmélkedés révén nyert látomásból diktálta meg a Koránt, abban a hitben lévén, hogy ő előtte még senki más nem írt könyvet.

Miután gróf Széchenyi Istvánt a magyar géniusz nemzeti reformhőrosszá tette, belsejében a lelki kémiának egy olyan csodálatos folyamata ment végbe, amely szerint az ő *magánemberi lénye annyira mélységesen egybeolvadt hazája, fajtája sorsának szívébe zárásával*, hogy a kettőt semmiféle fizikai erővel se lehetett volna többé egymástól elválasztani.

Hogy ő az eléggé meg nem értéstől elkedvetlenedve, vagy bárminő más okból akár rövidebb, akár hosszabb időre abbahagyja felső ihlet nyomán vállalt és lényével örökre egybeforrott *küldetését*, azt éppen úgy lehetetlenség elképzelni, mint ahogy azt se lehet elképzelni, hogy a csalógány önként abbahagyja az éneklést, vagy a rózsa illatozni.

Apostoli lelkének hazája sorsával végső kimenetelében tragikus és tökéletes, feltétlen és teljes *egybeolvadása az a leginkább jellemző vonás*, ami Széchenyi Istvánt minden más olyan államférfiútól megkülönbözteti, akik számára az ország ügye-

ivel való foglalkozás csupán életpálya, hivatás, karrier, vagy lelkiismereti kötelesség.

2) Lényének *második jellemző vonása*, amely őt a jeles államférfiak tiszteletreméltó nagy táborától megkülönbözteti, hogy ő soha egy percig sem gondolt arra, hogy akár általában nemzetének, akár különösen kortársainak *hízelegjen*, vagy bárminő *kellemeset* mondjon nekik azért, hogy így *népszerű* és kedvelt közéleti egyén legyen.

Az ország sorsán segíteni akaró *fanatikus igazmondási tűz* fűtötte oktató, dorgáló, apostoli jellegű lényét s nem törődött azzal, hogy amit hirdet s amire nemzetét tanítja, az bárkinek *tetszik* vagy *nem tetszik*. *Soha egy gondolat nem hagyta el ajkát vagy tollát, aminek helyességéről egész erejével meg ne lett volna győződve*. Fanatikus hite tanításai helyességében tette őt kétségbeesetté, amikor kellőleg meg nem értették.

Sokban illett reá az, amit Gulácsy Irén Fekete Völegényében olvasunk: „Oda is öklelek, ahol ölelni szeretnék”. Kora, amelyben élt, nem vette be tanításait azzal az intenzitással, ahogyan kellett volna, mert a pilulákat keserűeknek találta s mások kellemesebb orvosságról gondoskodtak számára. Azért in ultima analysi Széchenyi Istvánban nem is saját korának, hanem egy *tisztábban látó utókor*nak az apostolát látom, aminthogy ő saját magát a későbbi nemzedékek *ükapjának* nevezte.

3) Széchenyi István egész lényének és tanításainak *harmadik jellemző vonása*, hogy *úttörő* volt a

szó legnemesebb értelmében, mert olyan tanokat hirdetett korának, amikről akkor még a magyar világnak sejtelve se volt. A magyar nemesség, amely akkor voltaképpen a nemzeti társadalmat jelentette, századokon át megtanult katonailag verkedni az ellenséggel s megtanulta, hogyan kell a vármegye védő bástyái mögött ellenállni az oszt-rák elnyomó törekvéseknek, de gazdasági és pénzügyi kérdésekről, pláne világbeállításban ideája sem volt s még a mezőgazdasággal is alig foglalkozott közvetlenül, hanem azt rábízta a jobbágyokra.

Ebben a lelki légkörben lépett a porondra Széchenyi István és csodálatos mélyrelátással s nagyszerű gyakorlati megérzéssel arról akarta meggyőzni honfitársait, hogy *van még temérdek olyan gazdasági és pénzügyi kérdés, amelyeket közjogilag alárendelt helyzetünkben is meg lehet oldani*. Ennek a hirdetéséhez kellett abban az időben a legnagyobb bátorság és önzetlenség. Ezen a téren ő maga tettekkel, alkotásokkal járt elől.

4) Ehhez a nagyszabású gazdasági és pénzügyi úttörő munkához, ami a nemzet anyagi fejlődésének hatalmas távlatát tárta elő, mint természetes velejáró szinte hozzátapadt Széchenyi István lényének az a további jellemző vonása is, hogy csakis a *fokozatosságban* látta azt a helyes módszert, amellyel az ország közviszonyait hathatósan előre lehet vinni. Ezen a téren értette meg őt saját kora legkevésbé, mert a magyar temperamentumnak minden inkább megfelel, mint a fokozatosság. Vagy

nem csinálni bizonyos irányokban semmit, vagy mindent egyszerre elérni, ezt diktálja a magyar vérmérséklet.

5) A fokozatosság eszményének lelkébe felvétele mellett, illetve ezzel kapcsolatban volt Széchenyi István tanításaiban még egy olyan úttörő jellegű, jellemző vonás, amiben a magyar nemesi világ abban az időben még szintén igen gyenge volt, s ez a körül mozgott, hogy *meg akarta arra tanítani honfitársait, hogy tudjanak érdeklődni és lelkesedni az iránt is, amit részletmunkának szoktak nevezni*. Ezért könyörgött minduntalan honfitársainak, hogy ne csak nagy eszmék, gyönyörű ideálok, nagyratörő elvont gondolatok iránt tudjanak lelkesülni, hanem a célok reális megvalósításához nélkülözhetetlen *részletmunka* iránt is, ami nem felelt meg az akkori magyar társadalom ízlésének, s ez máig is kevésbé változott.

6) Mindezekhez a jellemző vonásokhoz csatlakozott Széchenyi István gondolat- és érzélemvilágában az is, hogy Rotterdami Erasmussal és Goethevel egyetemben *minden túlzást elutasított*. Valósággal gyűlölt és megvetett minden néven nevezendő túlzót, az állami és társadalmi élet bárminő terrénján jelentkezzenek is. Azt tartotta, hogy a túlzók – bárminő táborba tartozzanak is – olyanok, mint a *betegség csírái a nemzettestben*. Alkotni nem tudnak, ellenben ha a test általános egészségi állapota legyengült, *tudnak rombolni*. Ez a bölcs tanítás minden időkre érvényes és Széche-

nyi szellemében cselekszünk, ha éberén vigyázunk arra, hogy a nemzet testét-lelkét minél egészségesebbé fejlesszük, hogy abban a túlzók semminő terepmon se idézhessenek elő rombolást.

7) Úttörő lényének további jellemző sajátossága az is, hogy ő volt az első magyar államférfiú, aki megértő lélekkel fel tudott emelkedni arra a magas színvonalra, ahonnan meglátta, hogy *Szent István európai irányzatú állami és társadalmi szervező politikájának folytatásaképpen arra kell törekednünk, hogy tanulmányozzuk az előrehaladottabb műveltségű nyugati országok intézményeit és berendezéseit s azokból honosítsuk meg itthon mindazt, ami a sajátos magyar viszonyokkal összhangba hozhatók.*

Széles látókörű világ-gondolkodásához Lykurusét lehetne leginkább hasonlítani, aki mikor önkéntes száműzetésbe ment, végig tanulmányozta más országok viszonyait, s útfjáról széleskörű reformprogrammal tért haza és azt Spártában is megvalósította. Széchenyi Istvánnak ez a nagyszabású meglátása szerezte néki a legtöbb ellenséget, mert nemzetközi magaslatra felemelkedett javító munkáját a vármegye alkotmányvédő bástyáin túl nem látó, egyoldalú hazafiak azzal a váddal illeték, hogy megrontja vele az ősi tiszta magyar nemzetiségi érzelm- és gondolatvilágot. Széchenyi István, a nagy nemzeti tanítómester, ezzel a maradi felfogással szállott szembe legerősebben, még az epés gúny fegyverével is. Vele ellentétben kortár-

sainak nagy része a magyar temperamentumnak jobban megfelelően csak a külföldi harsogó, elvont nagy eszmék befogadása iránt volt fogékony, első-sorban a nagy francia forradalom hatásos jelszavai jöttek itt figyelembe, amelyektől viszont produktív és pozitív lényével Széchenyi István idegenkedett s *Tocqueville* szavaival élve, *nem forradalmi magas-ugrásra, hanem okosan kimért és beosztott távolug-rásra akarta rászoktatni fajtáját.*

8) Mint politikusnak szintén legjellemzőbb egyéni vonása, hogy ő *a konstruktív kritika örök-érvényű nagy mestere volt* s a magtalan negatív kritikának a magvas pozitív kritikával diametriálisan szemben álló különbözősége senkinél úgy ki nem domborodott, mint Széchenyi Istvánnál. A politikusok nagy táborát minden időközön át két kategóriába lehetett sorolni. Az egyik csak kritizálni szeret és tud s mindent rossznak talál ugyan, ami van, de amellet azzal már a legkevésbé se törődik, hogy kritikája folyamánaképpen elérhető, megvalósítható célokat állítson a közösség szemé elé s egyúttal megjelölje a célhoz vezető gyakorlati eszközöket is. Ennek a káros és végzetes kritikus-típusnak volt legzsensziálisabb, de legrombolóbb képviselője *Rousseau*, aki mindent *rossznak* talált ami van, de a létezők helyett nem tudott mást nyújtani, mint csak olyan zavaros új tanokat, amik nem vihettek máshoz, mint irtóztatós véres forradalomhoz.

A politikusok másik fajtája pedig visszautasít minden kritikát s irtózik tőle.

Széchenyi István epés gúnnyal s a dialektika fényes fegyverzetével *kritizálta, sőt ostromolta* mindazt a létezőt, ami szerinte rossz volt, de amellett *sohase kritizált anélkül, hogy egyúttal meg ne jelölte volna az elérhető célokat*, sőt a pontosan körülírt célok mellé meg ne jelölte volna az azokhoz vezető, fogható *eszközöket* is.

Széchenyi István amikor kritizálta a létező dolgokat, mindig a legfelsőbbfokú *felelősségérzet* súlya alatt cselekedett, s ez a nagy, nemes vonás becsületes tiszta szándékú, őszinte és nagyszabású bíráló apostoli lényében a legszebb drágakő.

9) Széchenyi lényének további értékes és jellemző vonása az, hogy a dolgok és viszonyok megítélésében *sohase érte be* azok megnyilvánulásainak *külső szemléletével*, hanem elméjének bámulatos mélyre tekintő képességével mindig és mindenben az igazi lényeg *legbelső vonásait* tudta meglátni.

Az országok sorsát irányító államférfiak sokban hasonlítanak a művészekhez. Egyikük nagy-szerű tehetséget árul el az emberek és dolgok külső sajátosságainak finom meglátásában, másikuk pedig azzal a talentummal rendelkezik, hogy a külsőségeket szinte átfúró tekintettel tud behatolni az emberek és dolgok belső lényegének olyan saját-szerűseibe, amiket közönséges szeműn halandó sohase venne tudomásul, ha azokat a művész nem hozná fel számára onnan a rejtett mélységekből. A kétféle művészi tehetség két kimagasló ellen-

téte volt a renaissance korban *Raphael és Michel Angelo*. Kortársak és vetélytársak voltak.

Széchenyi *nem Raphael volt, hanem Michel Angelo*.

10) Kevesen vannak a legnagyobb államférfiak között is, akik országuk sorsának irányításában olyan *helyes összhangba tudták volna hozni a konzervatív világnézetet a reformok sürgetésével, mint Széchenyi István*. A legtöbb konzervatív államférfiú maradvá válik, aki pedig reformeszméért lelkesedik, sokszor elveszti lába alól a történelmi talajt. Széchenyi István konzervatív volt a fogadalomnak abban az értelmében, hogy *tisztelettel ragaszkodott az ősi nemzeti tradíciókhoz, de ez nem gátolta őt abban, hogy a hagyományos régi fundamentumra új, modern reformépületet igyekezzék emelni*.

11) Végezetül államférfiúi lényének legeslegjellemzőbb vonása az, hogy szemben a legtöbb nagy ember konkrét határokkal körülvett ambíciójával, ő nemcsak országa közviszonyait és intézményeit akarta reformálni, hanem ezen túlmenően, *egy magasabb lelkiességbe felemelkedve*, honfitársait s azok utódait jobbra, önzetlenebbé, a közérdek irányában fogékonyabbá, intelligensebbé, munkásabbá, szélesebb horizontúvá, s a felebaráti szeretet irányában fogékonyabbá akarta tenni. Amit ebben az irányban cselekedett, az a *reális és ideális törekvések olyan csodálatosan értékes egybefonódása*, amely őt szinte páratlan szellemkerlőcsi piedesztálra állítja.

Ebből eredt összes eddigi elősorolt jellemző lelki tulajdonságainál még jellemzőbben jellemző vonása, aminek az a lényege, hogy ő *elsősorban talán nem is annyira államférfiú volt, mint inkább nemzetének halhatatlan Tanítómestere.*

Magasztos szívű, ragyogó elméjű nagy tanítómesterünk, jól tudjuk, hogy emlékedet akkor ünnepeljük Neked legtestesebb módon, ha nem csak szóval hirdetjük nagyságodat, hanem szívünk és elménk minden erejével azon leszünk, hogy tanításaid a magyar jövő talajában erősödjének meg úgy, hogy azokra *egy szebb és jobb jövőt lehessen felépíteni.*

*

AZ INTERPARLAMENTÁRIS UNIÓ

A század elején, az én ifjúkori képviselősködésem idejében alakult meg az Interparlamentáris Unió. Az első nagyszabású nemzetközi alakulat, amely azt tűzte ki céljául, hogy a világ összes törvényhozói évenként jöjjenek össze a világ különböző nagyvárosaiban, hogy egymást és törekvéseiket kölcsönösen megismerve, közelebb hozzák egymáshoz a különböző országok lelki világát, hogy így előmozdítsák a kölcsönös nemzetközi megértést, s biztosítsák a békét.

Az intézménynek volt egy Tanácsa is, amelyik mindig Brüsszelben ülésezett. Ez a tanács vezető szervként készítette elő a konferenciákat. A tanácsban minden államot két tag képviselt. Magyarország képviselő egyedül Apponyi Albert volt.

Már képviselősködésem elején, 1905-ben, egy este Apponyi Albert azzal a meglepő kérdéssel fordult hozzám a Royal Szálló éttermében, hogy nem volna-e kedvem helyette kimenni Brüsszelbe a tanács ülésére, ami pár nap múlva kezdődik. (Természetesen megindokolta, hogy adott esetben milyen akadályok hárulnak útja elé.) Ez a felszólítás olyan megtisztelő volt, azonnal „igent” mondtam, és másnap már csomagoltam is. Később beválasztottak Apponyi Albert mellé második tanácstaggá, s a koalíciós uralom éve alatt összesen hétszer mentem ki Brüsszelbe tanácsülésekre, minden alkalommal Hollandiába is ellátogattam, s visszafelé végigbarangoltam a német városokon. Ezek a brüsszeli utazások is életem leg-

szebb emlékei közé tartoznak, s természetesen magukon a konferenciákon való részvételek is. Négy konferencián voltam jelen Apponyival együtt: Brüsszelben, Párizsban, Berlinben és Londonban.

Ezeknek a nemzetközi érintkezéseknek a mezején bontakoztak ki igazán Apponyi szellemének, egyéniségének és hihetetlenül nagy szónoki talentumának páratlanul megkapó méretei. Hallottam őt szónokolni franciául, németül, angolul, mindegyik nyelven egyforma tökéletességgel, akárcsak magyarul. Mondták, hogy ugyanilyen jól tudott olaszul is, de azt magam nem hallottam. Mindenfelé olyan elsőprő szónoki sikereket aratott, amikhez foghatót nem lehetett elképzelni. Azokban az években a nagy külvilágban Apponyi jelentette Magyarországot. Otthon a belpolitikában sokszor kerültem vele ellentétbe, sőt fentebb már ecsetelt belpolitikai csalódásomnak ő volt a fő oka, mert a kormányban ő képviselte a legerősebben azt az álláspontot, hogy az én ismételt és lázasan sürgetett belpolitikai reformterveimre egyelőre nem kerülhetett sor, mert először el kellett intézni a nemzeti követelések ügyét a közjogi, s különösen a katonai kérdésekben, amikor én viszont világosan láttam, hogy ezek a királlyal és Ausztriával szemben tisztára hatalmi kérdések, s a leggyönyörűbb parlamenti szónoklatokkal se lehet eredményt elérni. A belpolitika gyakorlati kérdéseiben is általában gyenge volt Apponyi, s ezek iránt nem volt semmi érzéke. Amikor Justh-al már nagyon kieleződött az ellentét a horvát képviselők hónapokon át tartott obstrukciójával szemben tanúsított túlságosan engedékeny házelnöki magatartása miatt, a „C” klub-béli

titkos üléseinken azt a határozatot hoztuk, hogy Justh-ot, mint házelnököt, nyílt ülésen leszavazzuk, s így mentjük a helyzetet, mert a makacs horvát obstrukció miatt a koalíciós uralom már-már nevetségessé kezdett válni. Apponyi megengedte nekem, ha sürgős politikai ügyben fel akarom keresni, nem kellett a Kultuszminisztérium várakozó szobáján át hozzá bemennem, hanem bejelentés nélkül bármikor beléphettem szobájába az előszobából nyíló kis ajtón át. Justh Gyulát illetőleg létesült határozatunk felső jóváhagyása igen sürgős volt, mert annak még aznap az elnöki napirendi indítvány előterjesztésekor kellett érvényt szerezni. Kossuth már beleegyezett, de csak úgy, ha Apponyit is megnyerjük az eszmének. Ők ketten mindent teljes harmóniában intéztek, egyik se tett olyat, amit a másik ellenezhetett volna. A kis ajtón át bementem Apponyihoz, s ott találtam Halász miniszteri tanácsost, abban a pózban, hogy mindketten tervrajzok fölé hajoltak. Valamin vitatkoztak. Apponyinak mondtam, hogy égetően sürgős kérdésben zavarom, mert a horvát obstrukció Justh Gyula nevetségés engedékenysége miatt már úgy elfajult, hogy azzal szemben elhatározó lépést kell tenni, hacsak azt nem akarjuk, hogy az egész koalíciós uralom köznevetségbe fulladjon. Apponyi arra kért, hogy foglaljak helyet, olvassak addig valami újságot, mert a tanácsos úrral egy sürgős kérdésben kell megállapodásra jutniuk. Mi mást tehettem, vártam, vártam, mialatt ők egy épülettervrajzot tanulmányozva vitatkoztak. Miről? Arról, hogy az építendő falusi iskolákban az illemhelyek künn legyenek-e az udvaron, vagy bent a házban? Halász azt vitatta, hogy miután a falusi házaknál mindenütt kint

vannak az árnyékszékek az udvaron, ha egyáltalán vannak ilyenek, az iskolában se kell kivételt tenni, különben is, miután vízfolyásos *klozettek*⁴⁹ faluhelyen nincsenek, a közönséges árnyékszékek bent a zárt helyiségben bűzt terjesztenek. Apponyinak viszont az volt a nézete, hogy sokkal humánusabb lenne, ha a kis iskolás gyerekeknek télvíz idején nem kellene kimenniük az udvarra, s az volt az óhaja hogy a tanácsos úr még egyszer tárgyalja meg az ügyet az építészeti szakértőkkel: nem lehetne mégis úgy megoldani a kérdést, hogy az árnyékszékek bent legyenek ugyan az iskolaépület folyosóinak a végében, de bűzt azért mégse terjesszenek az iskolában. Hogy milyen hosszú ideig tartott a megbeszélés, nem tudnám megmondani, de arra emlékszem, hogy én tükön ültem, mialatt arról folyt a vita, hogy hol üljenek a falusi kis gyerekek, ha a szükség úgy kívánja. Végezetül úgy döntöttek, hogy be kell vonni a vitába az építészeti urakat. Mikor végre én is szóhoz jutottam, s elmondtam jövetelem tárgyát, Apponyi gondolkodóba esett, s végül úgy határozott, hogy „most már késő” is van, s ilyen fontos lépésre nem lehet magunkat ilyen gyorsan elhatározni, hagyjuk a dolgot holnapra. Én könyörögtem, hogy essünk át rajta *ma*, mert most Kossuthot megnyertük tervünknek, de miután ő nagyon fél Justh-tól, esetleg holnapig meggondolja magát, s minden kútba esik, de Apponyi tovább habozott, s végül is későn érkeztünk a Házba, a jó alkalmat elmulasztottuk, s valóban Justh elnöki magatartása oda vezetett, hogy nagyrészen a horvát obstrukcióval szemben tanú-

49 illemhely

sított *doctrinair*⁵⁰ szabadságos házszabálykezelés, amiből Justh nem akart engedni, ábrándította ki – jórészen – belőlünk az országot.

Elmondok Apponyi magasan ideális, de némileg gyakorlatiatlan lelki világáról egy másik találó esetet, aztán visszatérek az Interparlamentáris Unióra.

Apponyit a Szabadelvű Párt választási erőszakosságai ellenére is Jászberény 25 éven át tűzön-vízen keresztül képviselőjévé választotta, s Apponyinak soha se került egy fillérjébe a választás. Ebben a nagy hűségben kimagasló érdeme volt egynéhány jászberényi családnak, akik után az egész város igazodott. A városnak Apponyihoz való tántoríthatatlan ragaszkodása legendába illő volt. Büntetésül a kormányok minden előnyt megvontak Jászberénytől, s helyette minden intézményt Szolnoknak juttattak, Jászberény megyei vetélytársának.

Amikor aztán Apponyi a koalíciós kormányban kultuszminiszter lett, az első jogos dolog, amit hűséges választókerületének juttatott, egy női polgáriskola felállítása volt. Mikor a tanerők kinevezésére került sor, természetesen bennszülött jászberényi vezető családok leányai is pályáztak a tanítónői állásokra, de Apponyi döntése alapján ezeket az utóbbiakat mellőzték, és idegenből neveztek ki Jászberénybe, zömmel zsidó leányokat tanítónőknek, mert Apponyi szigorú parancsa szerint egyedül csak arra volt szabad tekintettel lenni, hogy melyik pályázónak van jobb bizonyítványa. Ez nemes pártatlansági álláspont, de a gyakorlatban egyoldalú,

50 elvonatkoztatott, „vaskalapos”

mert arra, hogy valaki jó tanítónő legyen, más kvalifikácókra is tekintettel kell lenni, s az a körülmény, hogy valamelyik jászberényi leánynak egy-két „jó” is belecsúszott a bizonyítványába, nem jelenti azt, hogy azért nem lehetett belőle talán jobb tanítónő is, mint olyanból, akinek tiszta jeles volt a bizonyítványa. És a tanítónők társadalmi tekintélye se utolsó szempont annak elbírálásánál, hogy valaki jó tanítónő lesz-e vagy se? Emlékszem, hogy Apponyi döntése nagy elkeseredést váltott ki Jászberényben, a volt kormánypárti elemek, Apponyi ellenségei pedig a markukba nevettek. Bármilyen keményen hangzik, minden nagyrabecsülésem ellenére ki kell mondanom: ilyen kérdésekben Apponyi korlátolt volt.

Csak kuriózumképpen említtem meg, hogy Apponyi halála után először Imrédy Béla lett Jászberény képviselője, aztán több cikluson át Antal István. (Az első, mint háborús főbűnöst kivégezték, a másodikat legalább húszévi fegyházbüntetésre ítélték.)

De a fenti kitérések után visszatérek az Interparlamentáris Unióra, s ennek kapcsán Apponyi nemzetközi szónoki lángelméjének ecsetelésére.

1905-ben vettem először részt a Brüsszelben tartott konferencián. Szokás volt, hogy két ülés között – a nagy nemzetközi társaság tiszteletére – kirándulásokat rendeztek. A brüsszeli konferencia kapcsán kirándultunk a közeli Liège-be (Lüttich), ahol éppen világkiállítás volt. A kiállítás megtekintése után díszbankettre gyülekezünk a kiállítási nagy csarnokban. Ebéd közben érkezett a hír, hogy Roosevel, amerikai elnök – az első nagy Roosevelt – személyes közbelépéssel összehívította Oroszor-

szágot és Japánt, s ezzel a hosszú időn át húzódozott távolkeleti háború megszűnt. Apponyit kérték fel arra, hogy a bankett végén méltassa a nagy eseményt a világbéke eszméjének szempontjából. Apponyinak tehát ideje se volt arra, hogy beszédre felkészüljön. Az ebéd végeztével az asztalfőn felállt. Már maga a szónok külső megjelenése is mindenkire varázsszerű benyomást tett. Aztán Apponyi beszélni kezdett pompás, zengzetes hangján (Falk Miksa őt régebben csúfondárosan „a nemzet fülemüléjének” nevezte), imponálóan kitűnő franciasággal. Mindenki elállt a lélegzet. Még a pincérek is csodálkozó szobrok-ká merevedtek. Apponyi ajkáról klasszikus tartalommal egymás után gombolyodtak le a szebbnél-szebb, kristályos francia mondatok. Azt a húsz percet, amíg Apponyi beszélt, életem büszke percei közé számítom. Hihetetlenül boldog voltam abban az érzésben, hogy a magyar fajta ilyen csodálatos egyéniséget tudott termelni. A beszéd végeztével a jelenlévők őrvingó ovációban törtek ki, hiszen mindenki tudta, hogy a beszéd rögtönzött volt. Senki se maradt ülve, az összes jelenlévők felugráltak az asztaltól, s úgy ünnepezték a szónokot.

A brüsszeli konferencia után pár évre a Liège-i kiállítás csarnokánál sokkal előkelőbb helyen, a hírneves londoni Westminster Hall-ban voltam tanúja Apponyi óriási nemzetközi sikerének. Ott Apponyi természetesen angolul beszélt. De a két beszéd kísérő körülményei között volt két nagy különbség. Az első, hogy akkor még sajnos nem tudtam angolul, a másik pedig, hogy a londoni beszédet nem rögtönözte. De a hatás Londonban is elementáris volt. A díszbankett után beszélgetve, valaki

franciául tolmácsolta nekem egy óriás termetű amerikai képviselő megjegyzését, aki azt mondta, hogy Apponyival talán csak Bryan, volt elnökjelölt versenyezhet, az amerikai képviselők vezetője, aki a banketten Apponyi után szintén beszélt. Én sajnos nem tudtam vitába szállni az amerikai szőke óriással, mert nem tudtam angolul, ő meg csak angolul beszélt, de különben se szerettem volna amerikai önérzetében megbántani, s hogy az amerikai elfogultságból fakadó összehasonlítását tréfával üzzem el, kértem, tolmácsolják neki, hogy a két szónok között helyesen csak akkor lehetne párhuzamot vonni, ha Bryan nem anyanyelvén beszélt volna, hanem, teszem fel, *magyarul*, úgy, ahogy Apponyi se anyanyelvén beszélt. Az óriás amerikai nagy elismerő hahotával fogadta megjegyzésemet, s ennek jeléül serpenyő nagyságú tenyerébe szorította kezemet, és alaposan megrázta.

A londoni konferencia során Apponyival együtt én is meghívást kaptam a Windsor-kastélyba VII. Eduard angol királyhoz külön audienciára. Az angol királynak a szerencsétlen emlékű II. Vilmos német császár volt unokatestvére, s az volt a világháború egyik okozója, hogy a rettenetesen hiú német császár beteges féltékenységet érzett nálánál eszesebb angol unokabátyja irányában. A német császár fő baklövésai közé tartozott, hogy amikor Anglia könnyen végzetessé válhatott tusáját vívta a dél-afrikai búrokkal, a császár üdvözlő sürgőnyt küldött Krüger elnöknek, amivel ostobán belekergette Angliát a francia szövetségbe. Az angol király kitűnő társalgó volt, és velünk, nagy öröömre franciául beszélt. Hangsúlyozta, hogy Anglia feltétlenül békebarát.

Másik évben a berlini konferencia során Potsdamban a német császárhoz voltunk hivatalosak, minden nemzet részéről 2–2 megbízott, a magyar részről Apponyi és én, de a német császár világbéke törvényhozási apostolait nem fogadta személyesen, hanem csak a trónörökös útján, akivel érdekes, hosszú beszélgetésem volt.

Ezek az interparlamentáris konferenciák nagyon tágitották politikai világhorizontomat, mert azok során az egész világról megismerkedtem a képviselőkkel. Egy ízben beszélgettem a rövid életű orosz Duma egyik képviselőjével is. Panaszolta, hogy az udvari és a mágán körök aknamunkát folytatnak a duma, mint alkotmányos törvényhozási intézmény ellen, s vissza akarják állítani a cári diktatúrát, mert úgy képzelik el Oroszország eredményes kormányzását, ha a dumát megszüntetik.

Az Interparlamentáris Unió konferenciái és tanácsülései a sok és egész életre szóló élmény mellett még azért is nevezetes szerepet játszottak életemben, mert azokkal kapcsolatban számos tárcát küldtem haza a *Budapesti Hírlap*nak. Vezércikkeket írtam már azelőtt is, de első tárcacikkeimet Brüsszelből küldtem a lapnak.

Ettől kezdve a tárcacikkek írására annyira rákaptam, hogy életem elsőrendű kiegészítő tényezője lett. Főleg a leíró és elbeszélő tárcacikkek feleltek meg egyéni ízlésemnek, s ilyenfajta szerény írásműveim, amelyekben egyszerűen, cifrázás nélkül elmondtam azt, amit időnként láttam, s amit közben éreztem, sok éven át tucatszámra jelentek meg eleinte a *Budapesti Hírlap*ban, s később a *Pesti Hírlap*ban.

De most még egyszer visszatérek az Interparlamentáris konferenciák és a brüsszeli tanácsülések kapcsán átélt néhány kedves élményem megírására, amik nekem abban az időben sok örömet szereztek.

Hat év leforgása alatt hét ízben jártam Brüsszelben, s ezek az ismételt kirándulások nemcsak azért rejtettek magukban sok örömet és boldogságot a számomra – mint már említettem –, mert azokkal kapcsolatban megismertem a világ egyik legkedvesebb országát: Belgiumot, de ezeket a kiruccanásokat minden alkalommal még összekötöttem azzal is, hogy több napra átmentem Hollandiába, ebbe a másik aranyos kis országba. Szinte egész Hollandiát bejártam, s hogy a holland képtárak kincsei micsoda gyönyörűséget szereztek nekem, arról órákig tudnék beszélni.

A nagy művészi alkotásokkal versenyre kelhet az a szépség, amit az óriási méretekből kifejlődött holland és belga *virágkultusz* nyújtott az ember szemének és lelkének. A mérföldek hosszúságában elhúzódó harlemi tulipánmezők a világ gyönyörűséges látványai közé tartoznak.

Hollandiai barangolásaim közben eljutottam Eidam faluba is, ahol a híres eidami sajt készül. Jómódú parasztemberek saját otthonukban, háziiparszerűen gyártják a finom sajtot. Összebarátkoztam egy ilyen holland gazdával, aki kedvesen bemutatta nekem a sajtkészítés egész processzusát, s megmagyarázta a fő készítési titkokat.

Az év túlnyomó részében, a néhány ideg téli hónapot kivéve a pompás tehenek állandóan, éjjel-nappal künn maradnak a buja réteken, ahol – nem nagyítok –, méter-

nyi magas fűben legelésznek kedvükre, s meg is látszik rajtuk a gazdag táplálék. A teheneket tápláló legelőket apró *kanálisok* kötik össze a falusi lakóházakkal. Esténként a keskeny kanálison a család nő- és gyerektagjai a kanális partján menve felhúznak a tehenekhez egy nagy csónakot üres tejeskannákkal, s azokba öntik bele a szabadban megfejt tehenek által szolgáltatott tejet. Amint a kannák megtelnek, azokat jól bekötik, s rögtön húzzák le a csónakon a házhoz. Ugyanis a finom sajt készítésének az a misztikuma, hogy a kádakba öntés előtt a tejnek *melegnek* kell maradnia, s nem szabad rázódnia sem. Ha kocsin szállítás révén a tej összerázódik, és közben lehűl, abból a tejből igazán finom sajtot nem lehet már gyártani. Ezért mennek a tejért csónakkal a legelőhöz, ami könnyű dolog, hiszen annyi ott a keskeny kanális, hogy egész Hollandia a levegőből nézve sakktáblaszerű képet mutathat.

Pompás holland művészet, virágmezők, sötétzöld buja rétek, remek tehenek, és mindenfelé szélmalomok kedves világa; csendes szerelemmel gondolok vissza rátok, s ökölbé szorul a kezem, s megvetés fog el az egész emberi nem irányában, amikor arra gondolok, hogy ezt a bájos szép országot, a kedves Belgiummal együtt már két ízben dúlta fel a világháborúk borzalma, amióta én boldogan jártam be azoknak nagy részét, s megismerkedtem mind a két ország értékes, jó népével is.

Visszafelé jövet mindig úgy intéztem a dolgot, hogy egy füst alatt meglátogattam néhány szép német várost is. Leginkább tetszett Nürnberg. Ott minden darab építőkö egy-egy történeti értéket jelentett, s most az a felséges hely is romokban hever.

Hét rendbeli brüsszeli kirándulásom képe nem lenne teljes, ha nem pillantanék vissza arra is, hogy abban az időben hogyan utaztunk. A háború befejezése óta nem ültem vasútra, ide Rostásra is autóbusszon jöttem le 1946. május 4-én, s így csak mások elbeszéléséből tudom, ma a vasúton *pokol* az utazás. Ha szabad a poklot metaforának használni, akkor azt is szabad talán mondanom, hogy brüsszeli kirándulásaim idején viszont *mennyország* volt az utazás. Az a kényelem, amit ott élvezett az ember, a mai időkben szinte hihetetlenül hangzik. Beültem Pesten az Ostende-i expresszbe, ahol minden utasnak nappalra is külön fél fürke járt ki, ahová senki se tehetett be a lábát, s így biztos volt az ember afelől, hogy amikor a piros selyem szövettel borított kényelmes kanapén olvasott vagy nézte a vidéket, semmi élő lény nem zavarhatta a kalauzon kívül. Ez az állapot kimondhatatlanul boldog érzést jelentett. Ugyanott, a fél fürkében készítették el éjjelre az ágyat is. A vonaton nemcsak étkezőkocsi volt, de még külön kávéház is. Olvasás – minden országban friss lapokkal –, magányos elmélkedés, rohanó vonaton alvás, vidékekben gyönyörködés, evés-ivás, kávéház... Így repült el az idő Pest és Brüsszel között, s szinte nem is esett jól, amikor a belga kalauz franciául beszólt a félkébe, jelezvén, hogy mindjárt Brüsszelben leszünk. Ott mindig az öreg Beernardt, mint a tanács elnöke volt a tulajdonképpeni házigazda, aki több mint egy évtizeden át miniszterelnöki tisztséget töltött be. Az első tanácsülés idején már 80 éves volt. Érkezésünk napján hivatalosak voltunk nála ebéden. A házigazda helyett felesége fogadta a húsféle nemzet tanácsstagjait, elnézést kérve

férje nevében, aki egy bírói tárgyaláson van elfoglalva. Tehát az öregúr, hosszú időn át miniszterelnök, amellelt igen gazdag ember, még mindig ügyvédkedett 80 éves korában is.

Egy brüsszeli tanácsüléssel kapcsolatban olyan élményeken mentem át, amelyek szintén örökre kedves emlékként maradtak meg lelkemben.

Brüsszeli hotelem teraszán ebédeltem azzal a szándékkal, hogy a délutáni vonattal németországi városok érintésével hazautazom, amikor egy kis újságcikk ötlött a szemembe. Az volt benne, hogy Lipót király másnap reggel 9 órakor nyitja meg a szomszédos Gandban a belga kertészeti egyesület alapításának 100 éves évfordulója alkalmából rendezendő nagyszabású világkiállítást. Kilenc órára csak külön meghívott vendégek mehetnek el a kiállításra, s a megnyitóünnepség befejezése után, 11 órakor kezdheti meg látogatását a közönség.

Bennem természetesen azonnal megérlelődött a parancsoló vágy, hogy én is *meghívott vendég* legyek. Délután 4 óra volt, amikor a hírt Brüsszelben olvastam, a világkiállítás pedig másnap reggel 9 órakor nyílt meg Gandban. De hogyan szerezzek meghívót másnap reggel 9 óráig, a közbeeső rövid idő alatt, méghozzá egy másik idegen városban? Ez bizony nehéz feladatnak látszott, de biztatónan hatott rám az a gondolat, hogy Gand mégse volt egész idegen város számomra, mert az előző évben Brüsszelben tartott konferencia után, amiről már előbb szoltam, Apponyi remek liège-i pohárköszöntőjével kapcsolatban, a vendéglátó belgák elvittek bennünket Gandba is kirándulásra, s arra is emlékeztem, úgy homályosan,

hogy akkor Gand polgármesterével, Mr. Brown-al is összeismerkedtem.

Egy óra múlva már Gandban szálltam ki a vonatból, hazautazás helyett. Az állomáson bizonyosság okáért megkérdeztem a fiákerest, hogy polgármesterüket Brown-nak hívják-e, s zömök-e, mert így emlékeztem rá. Miután a fiákeres mindenben megerősítette emlékezőm helyességét, utasítottam, hogy csomagjaimmal együtt azonnal hajtson Mr. Brown lakására. Előkelő kerteshoz értünk. Természetesen abban az időben a nemzetközi konferenciákra való tekintettel mindig volt velem francia névkártya is, beküldtem tehát kártyámat, s az inas visszajött azzal a közléssel, hogy a polgármester úr készséggel vár. Tárt karokkal fogadott dolgozószobájában. Elmondtam jövetelem célját.

– Ennél mi sem könnyebb – felelte. – Estére szállodájában lesz a külön meghívó a reggel 9 órai kiállítási megnyitóünnepségre.

Rövid beszélgetés után illendően távozni akartam, de ekkor Mr. Brown így szólt hozzám:

– Kedves *Mr. de Nazsi*, az estét nem töltheti egyedül, menjen szépen a hotelba, öltözzék át estélyi ruhába, jöjjen vissza hozzánk vacsorára, s utána feleségemmel és két lányommal együtt elmegyünk a színházba, a párizsi Comédie-Française színészei játszanak.

Alig akartam hinni a fülemnek! Ifjúkorom ábrándos emlékeinek színészei rendeznek „vendégjátékot” Gandban, hiszen ez gyönyörű élvezet lesz számomra, ilyen páratlanul egyszerű meglepetésre nem voltam felkészülve... Mr. Brown némi magyarázattal szolgált a dolog megértéséhez:

– Gand gazdag úri társadalma tisztára vallon eredetű, ami azt jelenti, hogy *ízig-vérig francia*, s így természetesen számukra a világ művészeti és társadalmi csúcspontját Párizs jelenti. A Gand-i úri társadalom szívesen és örömmel meghozza tehát azt az anyagi áldozatot, hogy minden szerdán a Comédie-Française színészei a Gand-i színházban játsszanak. Remélem, vele van a frakkja, mert csak abban lehet a színházba a párizsi előadásra menni.

Megnyugtattam, hogy külföldi útjaim során mindig magammal hozom estélyi öltözékemet.

– No, nagyszerű! – kiáltott fel a polgármester. – Menjen a hotelba, gyorsan öltözzék át, s jöjjen vissza hozzánk vacsorára, feleségem és lányaim nagyon fognak örülni.

Minden úgy történt. A kedves család körében eltöltött jó vacsora után elkocsiztunk a színházba, s beültünk a parádés első emeleti polgármesteri páholyba. Engem kiültettek a két szép lány közé a páholy pereméhez, s így szinte kirakatban voltam, mint a polgármester vendége. Csakhamar felgördült a függöny, s hihetetlenül élveztem a Comédie-Française szép francia nyelvezetét.

Az első felvonás után kigyulladtak a nagycsillárok a nézőtérén, s a nappali fényben váratlan dolog történt. Máskor a függöny legördülése után a közönség egy része mindig kitódul a folyosókra, de most mindenki a helyén maradt, sőt – Uram, bocsáss meg! –, egyszerre csak minden látcső az egész nézőtérről mereven felém szegeződött, az emberek felém mutogatva engem illetőleg valamit magyaráztak egymásnak, s pár perc alatt a tömeges látcsőcélzás központjába kerültem, a vitatkozó közönség egyedül felém fordult. Nekem érthetően rettenetesen melegem

lett, s kínos érzés töltött el. Nem is tudtam hirtelenében, hogy nevessek-e vagy bosszankodjam-e azért, hogy ilyen viharosan és izgatottan megbámulnak. Elvégre, elégszer jártam már külföldi társaságokban, de sohasem éreztem, hogy valami olyan ázsiai arcom lenne, ami indokul szolgálhat arra, hogy ilyen abszurd módon rám bámuljon egy belga színház egész közönsége, s egymás közti vitájuk és érdeklődésük célpontjává váljak.

A két fiatal lány is, akik között ültem, pirulva, zavartan mustrált: vajon mi lehet az ő külföldi vendégükön olyan valami rettenetesen furcsa, ami az egész közönség részéről ilyen fokú izgalmas érdeklődést vált ki.

A rettenetesen kínos helyzetben egyszerre csak a polgármester viharos hahotázása töltötte be a tágas páholyt. Ijedten néztem hátra. Nyilván egész Gand társadalma megbolondult polgármesterestől. De ő intett, hogy menjek vele a páholy mélyébe, s ott az egész furcsa történetnek megadta részletes és érthető magyarázatát, ami a következőképpen hangzott.

Gand egész társadalma egymással szemben álló két politikai és faji táborra szakadt. Az egyik táborba tartozik az úri társadalom, mely vallon eredetű, azaz ízig-vérig francia, a másik táborba pedig a társadalom alsó rétegei tartoznak, akik egyáltalán nem tudnak franciául, hanem csak flamandul. A flamand nép fajilag és nyelvileg túlzó vezetőit a vallon úri társadalom a *flamingant* csúfnévvel illeti. Ez a kétféle társadalmi réteg, a felső francia és az alsó flamand, olyan állandó politikai harcban állnak egymással, mint hajdan Rómában a patríciusok és a plebejusok. Eddig még mindig a vallon úri társadalom került ki

győztesen a községi választásokból, ellenben ugyanennek a napnak a délelőttjén, amikor este, mint vendég ültem a polgármesteri páholyban, sikerült a flamand alsó néprétegnek először rést ütnie a felső vallon társadalom politikai vezető szerepén. Ugyanis *échevin*-t kellett választani, mert az előző meghalt. Ez az *échevin*-pozíció valami tanácsosi állásnak felelhetett meg, s a népies flamand párt belefeküdt a legnagyobb erő kifejtésbe, hogy saját jelöltjét, egy tüzes flamingant-t ültessen bele az *échevin*-székbe, s ez ezúttal sikerült is. Egy flamingant jutott az *échevin*-hivatalba, ami igen bosszantotta a vallon úri köröket. Mindez annak a napnak a délelőttjén történt, mint említettem. Az a szélsőségesen francia úri társadalom, amelyik a francia színművészet irányában való hódolattal a színházat betöltötte, egyáltalán nem ismerte azt az ismeretlenség homályából feltört fiatal flamingant-t, akit aznap *échevin*-né választottak, s miután este egy vadidegen arcot pillantottak meg a polgármesteri páholyban, az egész közönség abban az érthető szent meggyőződésben élt, hogy a polgármesteri páholy ismeretlen vendége senki más, mint a reggel megválasztott flamand.

Ez természetesen önmagában is érdekes kaland volt számomra. Délután négy órakor Brüsszelben még azon töprengtem, hogyan jutok meghívóhoz a kiállítás megnyitására, s íme, alig több mint 5–6 óra leforgása alatt már „*échevin*” lettem a Gand-i városházán. Ámbár maga az a körülmény is izgatta a vallon társadalmat, hogy az új flamand *échevin* egyáltalán eljött a polgármester páholyába a párizsi előadásra, amit részéről rokonszenves lépésnek tekintettek, de még ezenkívül külön is fennfor-

gott egy olyan szempont, ami az izgalmat tetőfokra emelte. Köztudomású volt ugyanis, hogy a flamand échevin jelölt ellen az a legfőbb kifogás merült fel a vallon társadalom részéről, hogy ritka csúnya, igen közönséges arcú ember, s ilyen rossz külsejű alak már csak azért sem töltheti be méltóan az échevin állást, mert annak a hatáskörébe tartozik az idegenforgalom ügye is. Hogyan fogadja az idegeneket Gand város nevében egy ilyen csúnya arcú közönséges fráter, ahogyan a kortesek a flamand jelöltet a vallonok előtt lefestették. Én pedig – mi tagadás – ezelőtt közel félszáz évvel ezelőtt nem számítottam csúnya fiatalembernek, ami újabban szomorúan átalakult „szép öregúr” megállapítássá, s azt igazán a legvadabb kortesi malíciával se lehetett ráfogni arcomra, hogy olyan csúnya lenne, hogy emiatt alkalmatlan lennék az állásra. Tehát az izgalmat főleg az fokozta fel, hogy az egész közönség – függetlenül az ellentétes politikai érzületektől – mélyen megbotránkozott azon a kortesi disznóságon, hogy ilyen jó kinézésű emberre azt mondhatták: *csúnyasága* miatt alkalmatlan arra az állásra, amelyre pályázott. Ebből fakadt az az izgalmas magyarázkodás, felém mutogatás, tömeges látszóvezés, aminek tárgya lettem.

Az érdekes magyarázatból megértve a helyzetet, kiléptem a páholyok mögött végighúzódnó folyosóra, ami széles arcképcsarnoknak is beillett volna. Az egész folyosó tömve volt már, mert közelről akarták látni a kortesek által csúnyának kikürtölt új városi méltóságot, akinek arca meghazudtolta a kortesek galád fogását. Főleg a nőket érdekelte a kérdés nagyon. Mind fürkészően néztek rám, s innen is, onnan is hallottam a röpködő megjegyzéseket:

– *Mais il'n est pas mal.* (De nem is csúnya.)

– *No, au contraire, c'est un bel home.* (Ellenkezőleg, csinos ember.)

Ugyanez megismétlődött minden felvonás közben, s én alaposan kiélveztem a párizsi színészek játékán felül Gand-i szédítő karrierem történetét...

Másnap reggel 9-kor a hosszú hófehér szakállú öreg király – aki Rudolf trónörökösünk feleségének, Stephania-nak, a későbbi Lónyay hercegnőnek volt apja – bájos, közvetlen, népszerű modorban megnyitotta a kertészeti társaság 100 éves fennállásának ünnepségét. Ilyen pompás látványt még a legvérmesebb fantáziával is nehéz elképzelni. Különösen az ázáleák, léliák, kattleák és rhododendronok százféle fő- és alfajai pazar színváltozatokkal uralkodtak a kiállításon. Az ázálea, mint virág, úgy viszonylik a rhododendronhoz, mint ahogy a természetben Tizian viszonylik Rubenshez.

A kiállításon a polgármester bemutatott a kertészeti intézet igazgatójának, aki aranyos belga kedvességgel órákon át kalauzolt a virágzsépségek tömkelegében, és mindenről értékes felvilágosítással szolgált. Ilyen szakszerű kalauzolásban csak sok évre rá, a londoni állatkertben, a hírneves Zoo-ban volt részem.

A kiállításról az igazgatóval együtt átmentünk a kertészeti akadémiára, ahol egy egészen új „virágvegyészeti” világ tárult fel előttem, amiről addig fogalmam se volt. Az igazgató elmagyarázta, hogy ami gazdag buja szépségű virágot láttam a kiállításon, az nem a természet produktuma, hanem a virágfejlesztési kémia tudományos működésének az eredménye, s ahogy az állattenyésztők

a fajt megfelelő keresztezésekkel kinemesítik, úgy a kiállításon látott gyönyörű virágpéldányok is az akadémia laboratóriumában végzett szakszerű kereszteződések szülöttei. Ezek nélkül a kertész tudományi keresztezések nélkül minden virág megmaradt volna a mezei virág természetes őseredeti egyszerűségében, s azt a temérdek gazdag színpompájú szépséget, amit a kiállításon láthatam, mint a kertészeti tudomány, illetve a laboratóriumi munka állította elő. Az igazgató úgy dobálózott a különféle „hímporok” és „nőporok” kémiai egyesülésének szebb utódokat kitermelő tanával, hogy végül már arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy a virágok is tudnak szexuális életet élni, ha erre a tudományos laboratórium kellőképpen megtanítja őket. Van például olyan nő-virág, amelyik csak éjjel fogadja be méhébe a termékenyítő hímport, de viszont van olyan virág is, amely ellenkezőleg, csak nappal érez erre szexuális hajlandóságot, és így tovább. Mindezekből a tanításokból gazdag virágfejlesztési tudomány laboratóriumi nagysága bontakozott ki előttem, amire nagy élvezettel gondolok mindig vissza...

A laboratóriumi munka mibenlétét bemutatták a kiállításon a visszájáról is: volt ott egy kedves színes faház, amelyben szintén virágokat tartottak, de nem olyan gyönyörű szépeket, mint a kiállításon, hanem mindössze néhány fajta egészen egyszerű szerény virágocska töltötte meg a kis házat. Azok a virágok nagyságra, színre, tehát mindenre abban a szépségi és méretbeli állapotban voltak, amilyenben léteztek a virágok száz évvel ezelőtt, vagyis, amikor a kertészeti társaság megalakult. Ez úgy vált lehetségessé, hogy egyik virágkémiai tudó profesz-

szor ugyanannak a folyamatnak szakasztott ellenkezőjét vitte keresztül a laboratóriumban, amilyen a kiállítás gyönyörű virágpéldányait száz éven át a laboratóriumban kifejlesztették abban az értelemben, hogy ő a ma létező gyönyörű virágpéldányokat viszont a mai állapotból színből, nagyságból egyaránt laboratóriumi módon visszafejlesztette abba a régi állapotba, azaz arra a régi színvonalra, ahol azok a virágok száz év előtt éltek. Ennek a vegytani visszafejlesztésnek tudományos segélyével produkált a tudós virágvegyész egy olyan kis kertet, amelyben az összes virágok úgy virítottak, mint ahogy azt láthatták száz év előtt a kertészeti intézet megalapítói. A száz év előtti virágoskertnek ez a laboratóriumi újra szemünk elé varázslása nekem igen nagy élményt jelentett, s valószínűleg elgyönyörködtem a virágakadémiai laboratóriumi munka nagyságának ilyen szemléltető látásában. Nagy benyomást tett rám a pazar jelennek és az egyszerű múltnak ilyen egymás mellé állítása, s egész úton hazafelé a rohanó Orient-expresszben a Gand-i világkiállítás szépségeiről és laboratóriumi csodatételeiről álmodoztam, s most, utólag, öreg koromban meg merem vallani, hogy szívemhez közelebb állott az a bájosan egyszerű 100 éves múlt, mint a jelen pazar szépségének világa, ahogy gyermeki és ifjúkori emlékeimen át kedvesebbnek látom a régebbi világot, mint a mait, az összes szédítően érdekes új találmányok ellenére is.

NAGYON SZERETTEM A KERÜLETEMET

Visszaemlékezéseim során már lassan-lassan lezárom képviselőségem első periódusát, amelyik a koalíciós uralomhoz kapcsolódik. Elmondtam hogyan lettem képviselő, milyen kapcsolat fejlődött ki köztem és választókerületem között, s arra is ígéretet tettem, hogy visszatérek az első világháború előtti utolsó választásom izgalmas történetére.

Futólag már utaltam rá, hogy ezen a választáson a kormány a megfélemlítés minden eszközét alkalmazta választóimmal szemben. Azt is elbeszéltem, Tisza mégis biztatott, hogy ne csüggedjek, és folytassam a választási harcot, hiszen előbb már megegyeztünk, hogy a választások után ő, valamint Kossuth és Andrássy kooperációt létesítenek. Tisza István hozzám írt levelének egyik mondatát is idéztem. A szóban forgó választáskor, 1910-ben, Horthy Szabolcs volt a főispán, ellenfelem pedig Ragályi Lajos. Horthy Szabolcs hú embere volt Tiszának, s ha én csak megsúgom neki, hogy milyen megegyezésre léptem Tiszával, igen könnyű választásom lett volna. De én ezt nem tehettem meg! Mert hogyan legyen a választás után tekintélyem saját pártomban, s hogyan tudjam elősegíteni a Tisza Istvánnal létesült kooperációs tervet, ha kormánypárti jóindulattal kerülök vissza a Házba. Így tehát állnom kellett a főispánnak velem szemben gyakorolt választási „rendszabályait”, s elkecseregett küzdelem alakult ki. Akkor is sok választót hoztam be vidékről, de már

politikailag csalódott lélekkel mentem csak bele *nolens volens*⁵¹ a választásokba, inkább csak Tisza kívánságára, mert hiszen egyrészt a koalíciós uralom semmit se tudott megvalósítani azokból a gyönyörű népies reformokból se, amelyekért annakidején beléptem a 48-as Pártba. Ilyen hangulatban ahhoz se volt kedvem, hogy újra temérdek pénzt áldozzak választási költségekre, s azt akartam elérni, hogy ne húzzák a szavazást, hiszen úgyis nagy volt a többségem. De ha a kormány, azaz a kormány helyi szervei továbbfolytatják inkorrekt és erőszakos intézkedéseiket, megnehezíthetik a dolgomat. A körülmények tehát megint arra kényszerítettek, hogy furfanghoz forduljak.

Támadt tehát egy eszmém. Az én jó Burg Kornél barátomat, és fő kortesemet, aki sürgönyömről Bécsből, mint „király” felelt nekem, a választási előtti napon megbízta, hogy menjen fel Pestre az irodámba, s csinálja meg a következőt. Először is, vegyen egy nagy formájú pénzeslevél borítékot. Akkor nagy összegű pénzt még nem pénzesutalványon küldtek, hanem vászonnal bélelt, kemény, kartonszerű pénzeslevél borítékban, öt pecsétrel ellátva. A borítékra kívül rá kellett írni a pénzesboríték tartalmát, s hogy a pénz milyen bankjegyekben szerepel, hogy a postán a finommérleggel ellenőrizhessék, csakugyan annyi és olyan bankjegy van-e a borítékban, mint amennyit és amelyet a boríték külsején jelzett a feladó. Meghagytam Kornélnak, hogy készítsen finom papírból – olyanféléből, mint amilyenből a szép kék ezres bankók készültek – nyolcvan papírszeletet, pontosan az ezres bankók nagy-

51 kénytelen-kelletlen

ságában, ezeket tegye be a borítékba, üssön rá öt rendbeli ménkü nagy pecsétet, s írja rá a boríték külsejére a nyomtatott szöveg után, hogy: „Tartalma 80 drb. ezres” bankó, s ezt úgy adja fel, hogy a választás délutánján a pénzeslevél Szolnokra érkezzék. Ez meg is történt. Kézbesítették nekem a pénzeslevelet, amit kortesem annak rendje és módja szerint az én nevemre címzett. Egy szót se szóltam senkinek, nehogy saját embereim szomjúhozzanak meg túlságosan a nagy pénz hírére. A borítékot szépen felvágtam, a nyolcvan darab üres papírlapot bedobtam a WC-be, s a legügyesebb káplárt magamhoz szólítva megadtam neki a következő utasítást. Lopóddzék titokban az ellenfél főhadiszállása elé, ami közel volt a postahivatalhoz, s ott ezt a borítékot „véletlenül” ejtse el, úgy hogy az öt nagy pecsét legyen felül. Olyan parasztember nincs a világon, s e semmiféle vidéki lény se, aki, ha ilyen borítékot lát a földön, fel ne emelje. Úgy is történt, ahogy elképzeltem. Egy kormánypárti kortes felvette a földről a borítékot, s miután látta, hogy az én nevem van rajta, mint érdekes találatot bevitte a kormánypárti főhadiszállásra. Ott megnézték a borítékot, látták, hogy nekem címezték, s ami a fő, látták, hogy a boríték tartalma nyolcvan darab ezres, ami iszonyú sok pénzt jelentett, s ami éppen olyan fontos, azt is megállapították a szolnoki pecsétből, hogy a nagy összegű pénz azon a szent napon, a választás napján érkezett számomra Szolnokra. Erre kiadták a parancsot, hogy nem kell többé húzni a választást – amit eddig illegálisan tettek –, mielőbb fejezzék azt be, hogy így az ő jelöltjüknek is kevesebb legyen a költsége, „mert Nagy Emillel úgysem lehet konkurálni, ha még ma dél-

után is 80 ezer koronája érkezett”. Nem is húzták tovább a szavazást, hanem hamar lezárták, s én nagy többséggel győztem, és ravasz fogásom révén a választás napján engedélyezett evés-ivás alkotmányos költségei aránylag alacsonyak maradtak. Megemlítem még végül, hogy a 48-as Párt a megelőző abszolút többségből úgy lecsúszott 1910-ben, hogy csak azok az ősi, szintisza függetlenségi kerületek választották meg újra a 48-as képviselőt, amelyek 1905 előtt is mindig 48-as párti jelöltekre szavaztak. A többi kerület mind – egyedül az én szolnoki mandátumomat kivéve –, visszaesett a kormánypárt ölébe, ahonnan 1905-ben eltávolodtak.

Ez mutatja, hogy a kerület nekem személyes kerületem lett. A választók személy szerint ragaszkodtak hozzám egy olyan kerületben, ahol 1905. január havában még egy lelket se ismertem Lippich Gusztávon és Kiss Ernőn kívül. Az utóbbi 1910-ben már fel se lépett ellenem, mert tisztában volt reménytelen helyzetével, de Ragályi Lajossal elhitették, hogy győzhet. Igen jeles jogász volt, s szegény nemcsak csúfosan megbukott, de a választás után pár hétre beleesett egy üres lift mélységébe és szörnyet halt.

Később Horthy Szabolcs megtudta Tisza Istvántól, hogy nekem milyen megegyezésem volt abban a feltevésben, ha a Munkapárt nem jön be a Házba abszolút többséggel, s akkor Szabolcs keserves szemrehányást tett nekem, amiért nem voltam hozzá annyi bizalommal, hogy ezt megsűgjam, hiszen akkor nem alkalmazták volna velem szemben a szokásos választási pressziót, én játszva győztem volna, s megmarad egy csomó pénzem, nekem

is, Ragályinak is, s a kerületet megkímélem az izgalmas választástól.

– Ez mind szép – válaszoltam –, de éppen ez az, amit nem akartam, mert hogyan próbáljam én megvalósítani azt a gyönyörű eszmémet, hogy a nemzet nagyjait összehozzam együttes kormányzásba, ha Tisza jóindulatából kerülök vissza a Házba?

Szabolcs csodálkozó szemeket meresztett, és ezt mondta:

– Tisztelettel hajlok meg felfogásod előtt, de azt hiszem, hogy mégis kicsit túloztál.

Ilyen ideális szemmel néztem akkor a politikát.

De mindez hiábavaló volt, mert a Lukács László-féle fényes választási győzelem után Kossuth összebékült Justh-al, s együtt csinálták ezt a fekete emlékü szerencsétlen obstrukciót Tisza ellen, amit én lelkem mélyéből elítéltem, s ami engem az elé az alternatíva elé állított, hogy vagy Tiszához csatlakozom, vagy otthagynom a politikát. Én – mint már az előző fejezetben elmondtam – az utóbbit választottam. De hogy a kerület és közöttem milyen bensőséges és szeretetteljes baráti viszony fejlődött ki, arra jellemző, hogy ámbár 1911-ben otthagytam a kerületet, 1922-ben mégis száztagú küldöttség keresett fel, kérve, hogy vállalam el újra a kerület mandátumát, mert a választók vissza kívánnak engem képviselőjüként. De akkor már a régi kerületet szétdarabolták, s Ladány székhellyel egy újabb és kisebb kerület létesült az én régi vidéki községemből. 1922-ben egyhangúlag választottak meg a kerületben, mint a Bethlen István és Nagyatádi Szabó István együttes vezérkedése alatt álló Kisgazdapárt jelöltjét.

Mielőtt rátérek azokra a későbbi időkre, sok minden mást akarok még elbeszélni, s ha már a választásokat felidéztam, egy füst alatt visszamegyek ahhoz az időponthoz, amikor 1905. január 21-én hajnalban elnyertem a szolnoki mandátumot.

Az volt a szent elhatározásom, hogy gyökeresen szakítok azzal a szerencsétlen rossz szokással, ami különbség nélkül terhelte az összes pártot, mely szerint a választáskor a jelölt puszi-pajtás volt a polgárokkal, aztán pedig az egész új választásokig szünetelt az állandó belső kapocs és érintkezés kerület és képviselő között. Hogy a vezető osztályok elvesztették pozíciójukat a nép lelkében, abban nagy része van ennek a bűnös mulasztásnak.

Alig hevertem ki a választási küzdelmek okozta fáradtságot, s alig szedtem rendbe egy kicsit ügyvédi ügyeimet, már levelet írtam február végén jó Kreutzer Balázs pártelnökömnek, hogy be akarom járni a kerületet. Balázs bácsi bámulattal fogadta ezt a hírt, mert ilyenre nem volt példa a kerület történetében. Legklasszikusabban adott ennek hangot Majzik József, aki bandériummal fogadott az egyik falu határában, s szó szerint így üdvözölt:

– 1867 óta én vagyok a község Függetlenségi Pártjának elnöke, de eddig mindig csak azt mondhattam: „Isten hozta községünkbe kedves képviselő jelölt urat!”, de most már végre egyszer módomban van így szólni: „Isten hozta kedves Képviselő Urat!”, mert most végre egyszer nemcsak jelöltet, hanem képviselőt is üdvözölhetünk szerény községünkben.

A nép mindenfelé kitörő örömmel fogadott. Értekezleteket tartottam a polgárokkal minden községben, s az

estéket együtt töltöttük, az ország ügyeinek megbeszélésére fordítva időnket. A vacsorákon részletesen elmondtam mindazokat a népies agrárreformokat, amiket a koalíció kebelében meg akarok valósítani, s amiket a piactéri választási programbeszédék során nem tudtam elmagyarázni, mert még kisgyerekek is tömegesen ott szorongtak és füleltek. A piactéri beszédék során csak általános frázisokat lehetett csattogtatni. A szokásos választási programbeszédék csak bombasztikus hazafias frázisok elmondására szolgáltak, de ott komoly, reális részletkérdéseket nem lehetett előadni. Miután pedig a képviselők sohasem tették meg azt, amit én tettem, s nem folytattak közérdekű bizalmas eszmecseréket a választóikkal, így nem is nyílt arra mód és alkalom, hogy a nép gondolkodását reális kérdésekben megismerjék, s tájékozódjanak reális vágyaik felől. Ezért aztán el is maradt az, hogy idejében olyan belügyi reform-komplexust valósítsunk meg, aminek szomorú elmulasztása később hazánkat méltán feudális hírbe hozta, amiért keservesen lakolt az ország Trianonban, s amiért a közelmúltban keservesen lakoltak a vezető osztályok. Minden másképp történt volna, ha a képviselők nemcsak választási kortes levegőben, hanem nyugodt légkörben, választások között is foglalkoztak volna a néppel, részletesen megismerve valódi kívánságait és igazi vágyait.

Én tisztán felismertem, hogy ez az az út, amelyen egy jó képviselőnek járnia kell. Megkapó volt, hogy a falusi nép milyen őszinte hálával viszonzta azt, hogy mindjárt a választások után újra közjük mentem, s már mint képviselő végigjártam minden községet.

De amikor ezt írom, egy esetleges ellenvetéssel is számolnom kell. Ez az ellenvetés az lehet, hogy a képviselők pártkülönbség nélkül igenis mindig foglalkoztak a kerületi panaszokkal, sőt, volt olyan képviselő, aki külön titkárt is tartott a választók kérelmeinek kijárásos elősegítése céljára. De ez a – elismerem – terhes elfoglaltság másvalami, mint amiről én itt szóltam. Mert hosszú képviselőkódás tapasztalatából lesűrhetem, hogy nagyjából a kerületek választóinak legfeljebb öt százalékát tették ki azok, akik minduntalan feljöttek Pestre, vagy leveleket írtak, erre vagy arra kérve a képviselőt magánérdekű ügyekben. Ebből az 5 százalékból a többség olyan volt, amelyik újabb és újabb kérésekkel fordult a képviselőhöz, parazita módon akarván kihasználni a képviselőt magánérdekeik szolgálatára. Ugyanannak a néhány családnak a tagjai mindig visszatérőleg járultak a képviselő elé, kéréseikkel zaklatva őt. Ennek semmi köze ahhoz, amiről én szóltam, amikor a képviselő közügyeket beszél meg választóinak ama 95 százalékával, akik nem zaklatták magánkéresekkel, s így nem is találkoztak vele a választások között, ha a képviselő állandóan visszatérőleg nem látogatta a kerületet. Sőt, általában is megállapíthatom azt a szabályt, hogy a kerület polgárainak éppen nem az értékeesebb része az, amelyik minduntalan kérésekkel zaklatta a képviselőt. Az értékes elemek, amelyek pedig a nagy tömeget alkották, restellték saját kis dolgaikkal a képviselőt fárasztani, s ez a nagy többség érdemelte volna meg, hogy a képviselők foglalkozzanak az ő eszme- és érzelmi világukkal, s ne csak akkor álljanak velük szóba, amikor szavazataikra van szükségük. Ezt kezdtem meg

én néhány héttel a választás után, s folytattam állandóan, esztendőkön át. Ez az, amikre olyan boldogan emlékszem vissza, mint életem egyik legértékesebb szakaszára.

Hogy minő elemek szoktak fordulni a képviselőhöz úgynevezett „protekció” kérésekkel, a „csak egy szavába kerül” frázis alapján, arra elmondok egy jellemző élményt. Mindjárt képviselőségem elején egyik községből szép levelet írt nekem egy iparos arra kérve, hogy fiát, aki MÁV-alkalmazott, léptettessem elő. Én elmentem a MÁV Igazgatóságához az Andrássy útra, s felkerestem az illetékes igazgatót. Az igazgató behozatta annak a szolgálati ágazatnak személyzeti listáját, amelyben az illető szerepelt, s megmutatta, hogy választóm fia még egészen hátul van a listán, s ha már most előléptetnék, ez 900 más érdemes emberre jelentene helytelen mellőzést. Ilyen információ után én természetesen elálltam a kéréstől, ellenben megírtam az apának, hogy fia még annyira hátul van a sorrendben, hogy nem is értem, hogyan tudta azt kérni, hogy fiát már most léptessék elő. Levelemre választóm azt felelte, ha fia valahol elől lenne a rangsorban, akkor nem is kérte volna az én protekciót, mert akkor anélkül is előléptetnék. Ez egy különlegesen groteszk eset ugyan, de nagyjából mégis el lehet mondani, hogy ilyenféle emberek vették ugyan igénybe a képviselők idejét, ellenben a választók tisztességes zöme évtizedeken át országszerte nem is látott képviselőt abból a célból, hogy komoly nagy közéleti kérdéseket komolyan megtárgyaljanak.

Én évenként többször meglátogattam minden községet. A vacsorai felszólalások során bontakozott ki előttem a falusi nép belső világának egész mibenléte. Mind job-

ban meggyőződtem arról, hogy a magyar falusi népnek Kossuth Lajos irányában való áhítatos rajongása nemcsak a perszonáluniónak és általában Ausztriához való viszonyunkhoz szólt, hanem nagyrészen annak is, hogy benne, mint a jobbágyság felszabadítójában, a népet valóban szerető népembert imádtak. Erre a tapasztalatra alapítottam azt az álláspontomat, hogy amikor már nyilvánvaló lett, hogy a katonai kérdésekben semmiféle eredményt se tudunk elérni, tartsunk választást, álljunk ki a nép elé, s mondjuk el őszintén, hogy a katonai kérdésekben semmit se tudunk tenni, s fegyveres forradalomra senki se gondol. Ellenben álljunk elő egy széleskörű népies reformpolitikával, nagyszabású birtokreformmal, a népre káros törvények megváltoztatásával, amik mind alkalmasak lettek volna arra, hogy elmaradt, ósdi feudális jellegünkből kiemeljenek bennünket. Kérdezzük meg a magyar 48-as népet, hogy akarja-e pártunk részéről ezt az eljárást, vagy ehelyett folytassuk-e az olyan magtalan, egyoldalú közjogi politikát, amiből az országra semmi reális előny se hárul, miután se parlamenti beszédekkel, se szavazásokkal a bécsi katonai hatalom ellen nem tudunk sikert elérni. Én jót álltam azért, hogy az én kerületem nekem adott volna igazat, de ugyanez lett volna az eset a többi kerületekben is, ha a képviselők előállhatnak azzal a programmal, amelyet a „C” klub bizalmas ülésein kidolgoztunk. De „nagystílus” vezéreink tervemet elutasították, ami életem egyik fő szomorúsága volt.

Természetesen kerületi látogatásaim során nem szorítkoztam pusztán a közügyek megbeszélésére, hanem minden látogatásom alkalmával rendszeresen tartottam

ügynevezett *panasznapokat* is, amelyeken készséggel foglalkoztam az emberek magán gondjaival is. Jöttek jogi jellegű bajaikkal is, de természetesen szigorú elvvé tettem, hogy mint ügyvéd a kerület lakóinak semmiféle ügyével se foglalkozom, hanem csakis *ingyen* adok tanácsokat, igazságos ügyekben.

Minduntalan jöttek adóügyekkel is, s panasztak, hogy itt meg amott igaztalanság történt velük. Ilyen esetben odakérettem magamhoz az adóügyi jegyző urat, aki vagy megmagyarázta a dolgot, vagy – ami sokszor megeseett – elismerte, hogy hiba történt, s a hibát kiigazította.

Természetesen ezek a megismétlődő kerületi látogatások sok érdekes élménnyel is jártak.

Egy ízben Nagykörűben a vendéglő kedves udvari teraszán vacsoráztunk. Én vacsora után nagy beszédet mondtam az általam sürgetett nagy reformpolitikáról, s mint ahogy azt az egész kerületben szokásba vettük, előadásomhoz hozzászóltak a jelenlévők. Többek között egy Berta Illés nevű gátőr mondott remek beszédet. Lehetünk vagy ötvenen. Nagykörű 48 előtt jobbágyközség volt, a Petrovay család tulajdona, s egyik tagja Nagykörűben élt. Vacsora után következett vitáinkban tisztes komolysággal vettek részt a kisgazdák, csak egyetlen egy ember, a fiatal Petrovay tanúsított izgága magatartást, bután beleszólt a beszédekbe, gúnyolódott, s mindenképpen zavarta a szép, nemes és komoly hangulatot. A jelenlévő gazdáknak annyira élt a hagyományos tisztelet a régi földesúr lecsúszott leszármazottja iránt, hogy némán tűrték garázdálkodását, de viszont én megsokalltam már a dolgot, láttam, hogy be is van csípve, s rászóltam:

– Nem szégyelli magát, hogy éppen ő, a földesúr leszármazottja zavarja azt a komoly beszélgetést, amit a volt jobbágyok utódai folytatnak képviselőjükkel?

Ez se használt semmit. Erre felálltam, nyakon ragadtam, s egyszerűen lelődítotam a terasz lépcsőjén. Persze, nem olyan erőszakosan, hogy bármi komoly baja történjék. A kisgazdák csak ámultak-bámultak, hogy én ilyesmit meg mertem tenni, de természetesen rettenetesen imponált nekik. A társaság azért kicsit meg volt illetődve, s vontatottan ment tovább a megbeszélés. Nemsokára azt kezdték suttogni a jelenlévők, hogy Petrovay jön vissza, s pisztoly van nála, s kértek, hogy vigyázzak.

– Ejnye, azt hiszik, hogy én félek Petrovay úr pisztolyától, különben nálam is szokott lenni revolver.

Petrovay csakugyan visszajött, és egyenesen felém tartott. Én meg se mozdultam, de a gazdák féltek, hogy baj lesz, s egy-kettő felállt, hogy az esetleges incidenst elhárítsa. Petrovay pedig hozzám érve lehajolt..., és megcsókolta a kezemet. Látszott rajta, hogy alaposan felöntött a garatra, tehát én a kézcsóknak semmi jelentőséget nem tulajdonítottam, de erélyes fellépésem még növelte képviselői reputációm.

Egy ízben Jászsászentgyörgyön kellett volna nagyobb beszédet tartanom, olyan időközi beszámoló-félét az aktuális politikai helyzetről. Közben olyan szárazság ütött be, ami már katasztrofális méreteket öltött. A templomtéren nagy néptömeg gyűlt össze beszédem meghallgatására. Én felléptem a szónoki emelvényre, de valami jó megérzés azt súgta nekem, hogy nincs annak semmi értelme, hogy én ebben a nyomott hangulatban politi-

kai fejtegetéseket tartsak, amikor nyilván mindenki arra gondol, mi lesz, ha hamarosa, nem jön egy jó eső.

[...]

Felmentem ugyan a szónoki emelvényre, de azt mondtam a beszédem meghallgatására összegyűlt nagy tömegnek, hogy nincs semmi értelme, hogy én itt most politizáljak, hanem ahelyett inkább imádkozzunk a jó Istenhez esőért. Helyeslő morajlás futott végig a tömegen, én pedig rögtönöztem egy megható szép hosszabb imádságot. Mit tesz Isten! Alig fejeztem be imámat, s az elnök egy rövid beszéddel megköszönte különös beszámolómat, amikor hirtelen, meglepetésszerűen felhők gyülekeztek az égen, s kisvártatva rá nagy cseppekben esni kezdett az eső. Persze, mind szétszaladtunk. Mire a plébános úrhoz értem, azalatt a pár pillanat alatt is alaposan megáztam.

– Látod, főuram – mondtam tréfálkozva a plébánosnak –, így születnek a csodák.

Nem volt olyan hatalom, ami ki tudta volna verni a nép lelkéből azt a meggyőződést, hogy az én imádságom idézte elő az esőt. Mindig féltem, ha megint szárazság lesz, s újra elhívnak Jászalsószentgyörgyre imádkozni, akkor egész áhítatosságom kudarcba fullad, de szerencsére ilyen eset nem fordult elő.

Egy más alkalommal, amikor Jászakiséren jártam, s éppen országos vásárra érkeztem, az egész nagy tér tele volt asszonynéppel. Hirtelen nagy zápor kerekedett. Faluhelyen az a szokás, hogy esőben az asszonyok felhajtják a féltett selyemszoknyájukat, az alsószoknyák nyugodtan ázhatnak. Így történt akkor is. De íme, mit látok? Mint ha újra választás lett volna, mindenféle piros-fehér-zöld

alapon díszlettek ezek a szavak: „Éljen dr. Nagy Emil”, de nem fent, a házak ormán, mint a választás előtt, rudakra erősítve, hanem lejjebb, az alsó régiókban, s némelyik „Nagy Emil” egészen érdekes helyre került. A tömérdek zászlóból, amit a választáskor csináltattam – minden házon lengett egy-egy zászlóm –, alsószoknyák lettek a választás után. Semmi se vész el, minden csak átalakul, tanítja a tudomány.

Azt mondanom se kell, hogy képviselőségem első periódusában alig volt olyan valamire való esküvő, ahol ne lettem volna násznagy. Akkor ismerkedtem meg azzal, amit úgy hívnak, hogy *osztálygőg*, ami bennem sohasem volt. Megtudtam, hogy a nyolcvan holdas gazda lenézi a harminc holdast, a harminc holdas a tíz holdast, és így tovább. A nincstelen munkás vagy zsellér pedig egy egészen más világhoz tartozott. Figyelmeztettek, hogy csak nagyon előkelő gazdáknál fogadjam el a násznagyságot, másképp „lejáratom” magam. Ez nekem nem tetszett, mert a kevesebb földű gazdák között is voltak nagyon értékes emberek, akiknek a meghívását nem szívesen utasítottam volna vissza. Végre kiegyeztünk, úgy, hogy *cirka*⁵² 60 holdon felül felveszem a díszmagyaromat a násznagysághoz, azon alul pedig csak fekete zsakettben jelenek meg. Ezt a megoldást mindenki bölcsnek és tapintatosnak találta, s a fekete zsakettos családok is természetesnek vettek ennyi – és jottányi sem sértő – társadalmi megkülönböztetést.

Az elmondottakból következik, hogy nemcsak a gazdák körében lettem népszerű, hanem a szegény emberek szemében is. A munkások éppen úgy szerettek, s én is őket. Erre ékes példa volt a szolnoki dohánygyári munkások sztrájkjának az esete. Nagy dohánygyár üzemelt Szolnokon, s csupa szolnoki lányt alkalmaztak. Ezek sztrájkba léptek, és semmiképpen se lehetett kiegyenlíteni az ellentéteket, így a sztrájk elhúzódott, ami nagy kárt okozott a gyárnak. Erre Dumcsa igazgatónak az az ötlete támadt, hogy megkérdezte a munkáslányokat, elfogadják-e a vitában *döntőbíróként* Nagy Emil képviselő urat? A lányok örömmel igennel válaszoltak. Az igazgató sürgönyözött, hogy legyen szíves azonnal Szolnokra fáradni, s én rögtön le is mentem, és miután a kölcsönös álláspontokat megismertem, negyedóra alatt meghoztam az igazságos döntést, amit mind a két fél elfogadott. Boldogan láttam azt a feltétlen bizalmat, amellyel a munkáslányok is viseltettek irányomban.

Életemnek igazán értékes, szép része volt az a magasztos barátság, ami a kerület lakossága és köztem kialakult. Sokat borozgattunk együtt bele az éjszakába, s a szolnoki urak óva intettek, hogy vigyázzak, mert ha az emberek isznak, nem viselkednek majd irányomban olyan tisztelettel, mint kellene. Én leintettem az aggályoskodókat, s igazam is lett, mert soha ottani képviselőségem alatt mást nem tapasztaltam részükről, mint csak szeretetteljes tiszteletet. Most, hogy életem vége felé közeledem, kimondhatatlan jó érzéssel gondolok vissza az együtt töltött szép időkre. A politika vezetőiben keservesen csalódtam, de a magyar falusi népben egész politikai pályám alatt soha.

No, de azért töredelmesen elismerem, hogy a *népszerűség* megszerzése végett némi ravaszsághoz is folyamodtam. De az vigasztal, hogy véleményem szerint olyan ravaszkodás, amivel az ember senkinek sem árt, nem bűnös dolog, különösen akkor, ha ezzel másoknak még örömet is okoz.

Amikor néhány héttel a választás után végigjártam a kerületet, az uralkodó szokáshoz híven minden faluban tekintélyes kísérettel látogatásokat tettem a vezető családoknál. Hozzávetőleg tizenöt ilyen látogatást tettem meg egy-egy délutánon. A legtöbb családnál gyerekek is voltak, vegyesen fiúk és lányok. Természetesen megkérdeztem tőlük, hogy mi a nevük, jöttek a feleletek: Jancsi, Pista, Julis, Örzsi, stb. Abban az időben még erősen kikeményített nagy alakú fehér *mandzsettákat*⁵³ viseltünk, s ahogy egy-egy házból kijöttünk, észrevétlenül apró jegyzeteket készítettem a mandzsettára, s mikor magamra maradtam, friss emlékezettel a jegyzetek segítségével beleírtam zsebkönyvecskémbe a gyerekek nevét, minden egyes családnál. Mikor aztán, mondjuk három hónap múlva, ugyanazoknál a családoknál tettem újra látogatást, minden gyereket pontosan a nevéen szólítottam, mert mialatt a vonat robogott Pestről Újszászig vagy Szolnokig, elővéve a zsebkönyvembe három hónap előtt írt jegyzeteimet, szépen betanultam kívülről a gyerekek neveit, s így friss emlékezettel, biztos határozottsággal tudtam kérdezni:

53 kezelő

– No, Margitka, még nem menyasszony? No, Pali, hogy megy a tanulás? No, Örzsi ért-e már a főzéshez? No, Jancsi, volt-e négyes a bizonyítványban? stb.

A szerető szülők elképedtek:

– Képviselő úr ennyi idő után sem felejtette el gyermekeink nevét? Hihetetlen, micsoda emlékezőtehetsége van, de az is látszik, hogy szereti a gyerekeket.

S miután minden szülőnek leggyengébb oldala a gyereke, meghatottságuk határtalan volt. Futótűzként terjedt el minden faluban annak a híre, hogy a képviselő úr három hónap után is 10–15 családnál kitűnően emlékezett minden egyes gyerek és lány nevére, mert ők a gyerek alatt csak a fiúkat értették.

Ma, öreg fejjel kicsit restelkedve gondolok vissza erre a fiataalkori ravaszkodásra, de miután csakugyan még ma is jó az emlékezőtehetségem, akkor pedig kitűnő volt, ennek a jó emlékezőtehetségnek mandzsettára írt jegyzetekkel való alátámasztása végett nem is volt olyan nagy bűn.

A KÖZÉLET TISZTASÁGÁÉRT.

„KLIENS ÉS PROTEKCIÓS”

Képviselőségem fő törekvése a fontos belpolitikai reformok megvalósítására irányult ugyan – amiről az előző fejezetekben már bőven szóltam –, azonban ezek mellett volt egy másik elv is, amit lelkem egész erejével a legmagasabb piedesztálra helyeztem, s ez volt a *tiszta közélet*, más szóval: a képviselők magaviseletének a magas erkölcsi kódex kívánalmaihoz történő hozzáigazítása, aminek alaptétele úgy szólt, hogy egy olyan fillér se kerüljön vagyonomba, amit képviselői befolyás kihasználásával, úgynevezett „kijárással” szereztem.

Ezzel a felfogással egész belső világom Andrássy Gyula belügyminiszterével egyezett meg, aki a puritán közéleti tiszta erkölcs nagyszabású férfiúja volt, s igen bizalmas viszonyba kerültem vele. Ő amellet, hogy életmódra és lelkületre nézve tetőtől-talpig grand seigneur, egyúttal valóban tudós férfiú is volt, s nagy könyve a legszebb közjogi művek egyike. Ennek a magas közéleti erkölcsnek a jegyében került szembe Andrássy a koalíciós kabinetben Polonyival [Géza], s a harcban Polonyi húzta a rövidebbet, a kabinetből is kiválni kényszerült. Sokáig két részre oszlott a koalíció lelki világa az Andrássy–Polonyi „mérkőzés” alatt. Én a leghatározottabban Andrássy mellett és Polonyi ellen foglaltam állást, fentebb kifejtett elveim alapján, annak ellenére, hogy Andrássy 67-es, Polonyi pedig 48-as volt.

Hogy ez a képviselői magas erkölcsi kódex, amit a koalíció minden képviselőtagjára nézve szigorúan kötelezőnek tartottam, hogyan festett a gyakorlatban, arra nézve elbeszélem egy bizonyos délután történetét.

Mint fiatal képviselő a Rökk Szilárd utca 32. sz. alatt laktam az első emeleten, s ugyanebben a lakásban volt ügyvédi irodám előszobája, függetlenül magánlakásom bejáratától. Az volt a szokásom, hogy amikor a képviselőházból hazajöttem, feleségemmel és kis gyermekeimmel együtt ebédeltünk. A feketekávé után következett a nap ügyvédi része, cirka fél 4-től fél 7-ig, amikor viszont elmentem a pártkörbe, hogy utána majd újra éjszaka végezzem az ügyvédkezés írásbeli részét.

A kérdéses napon valóságos tömeg tolongott az irodámban. Még kisasszonyomat se láttam az egymás mellett szorongó ügyfelektől. „Hű, a kutya-fáját, de fellendült az ügyvédség!”, gondoltam magamban. Ez a nap 1906 őszén volt, amikor visszajöttem Bécsből, a Delegációból, s a képviselőház megkezdte törvényhozói belső munkáját. „Bravó, ez pompás dolog”, gondoltam magamban, szerettem volna odahívni feleségemet, hogy lássa a nagy ügyvédi fellendülést. A csodálkozástól magamhoz térve mégis csak elrebegettem a szokásos mondókát:

– Méltóztassanak hozzám beszélálni az érkezés sorrendjében!

Belép az első „ügyfél”, egy építkezési vállalkozó.

– Mivel szolgálhatok? – kérdeztem az urat.

– Szeretném megkapni az ...-i vicinális vasút építését, az most képviselő úrtól függ, minden áldozatot meghozok...

– Bocsánat, tévedni tetszik – vágtam szavába –, ez *ügyvédi iroda*, mi közöm nekem a maga vicinális vasútjához, ami nem jogi ügy, menjen kérésével a minisztériumba.

– De kérem, képviselő úr, éppen ma reggel olvastam az újságban, hogy tegnap megválasztották önt a képviselőház Pénzügyi Bizottsága előadójává.

– De mi köze ennek a maga vicinális vasútjához? – kérdeztem én.

– Kérem, a Szabadelvű Párt uralma alatt az volt a szokás, hogy a Pénzügyi Bizottság előadóinak döntő befolyásuk volt ezekben a kérdésekben, s ha egyúttal ügyvédek is voltak, ezzel kapcsolatban ügyvédi megbízásokat is vállaltak, s így képviselő úrnak se lehet *skrupulusa*⁵⁴, hiszen szintén ügyvéd...

Most már megértettem a helyzetet, s kivilágosodott előttem, hogy miért gyűlt össze *éppen ma* annyi „ügyfél” az irodámban. Azért, mert olvasták az újságban, hogy tegnap a Pénzügyi Bizottság előadója lettem, s iparkodtak gyorsan megszerezni függő ügyeik számára az én „ügyvédi”(?) támogatásomat, mielőtt ebben mások megelőzik.

– Bocsánat, uram – feleltem a vasútépítkezési vállalkozónak –, rossz helyen tetszik járni, mert én csak olyan kérdésekben állok *mint ügyvéd* a közönség rendelkezésére, ahol valakinek az én *jogi tudásomra* van szüksége, de meg nem foghatom, hogy micsoda jogi tudás kell ahhoz, hogy a pályázók közül ki kapja meg egy vicinális vasút építését? Kérem, kedves uram, azt, hogy valaki képviselői munkáját ügyvédi címen hasznosítsa a maga javára,

54 kétség, kétely

én inkorrektnek, s a bukott rendszer által meghonosított *abuzusnak*⁵⁵ tartom, s az én pártom nem azért győzött, hogy átvegye az előző rendszer bűneit.

Ezt hallva az építkezési vállalkozó – egyébként tisztességes ember – bocsánatkérések között távozott.

Jött be a másik „ügyfél”. Ez italmérési engedély elnyerése tárgyában kérte ügynevezett „ügyvédi” támogatásmat. Megismétlődött az előbbi jelenet, az előbbi szavakkal. Jött a harmadik. Arra már nem emlékszem, hogy mit akart, de azt tudom, hogy szintén valami képviselői *kijárássra* akart adni „ügyvédi” megbízást.

De most már aztán elég volt! Nem haragudtam, mert láttam, hogy ezek mind *jóhiszemű* emberek, ellenben több ilyen *klienst*⁵⁶ nem akartam már fogadni, minek mondtam el ugyanazt egyenként újból és újból megismételve, hanem ehelyett kimentem a külső szobában szorongó kliens-jelöltek közé, s emelt hangon elmondtam, nekik kb. ugyanazt, ami előzőleg bent háromszor már elmondtam. Szavaimat azzal zártam le, hogy kérem mindazokat, akik nem jogi ügyekben jöttek hozzám, hanem képviselői *kijáráásokat* kívánnak tőlem ügyvédi címen, *kegyeskedjenek távozni*. Csodálkoztak ugyan az „ügyfelek”, de pár perc alatt irodám kiürült, s egyetlen valódi ügyfél maradt csak ott, aki családja örökösödési peres ügyében kérte jogi tanácsomat. Ezzel aztán visszavonultunk belső szobámba, s hosszan megtárgyaltuk az érdekes jogi kérdést.

55 visszaélés, jogtalanság

56 ügyfél

Aztán később is többször jöttek még hozzám ilyen *kijárásos* ügyekben ügyvédi címen, de ez mind szórvasabban fordult elő, s már a kisasszonyom, a derék és szorgalmas Boros Mariska felvilágosította őket, hogy nem is érdemes hozzám beljebb kerülniük, mert képviselői „*kijárásos*” ügyet *ügysem* fogad el az ügyvéd úr kár neki alkalmatlankodni.

De jöttek ügyfelek szép és érdekes jogi ügyekkel – amelyek közül egy-kettőre később még rátérek –, s ügyvédi irodám nagyon fellendült, csakis jogi ügyek révén.

Hogy mennyire vigyáztam ennek a közéleti szüzséségnek a fenntartására, s hogy éberem figyeltem arra, ne-hogy valaki „becsapjon”, s a közéleti tisztaság rovására menő ügyért akarjon fizetni ügyvédi címen, elmondok egy érdekes esetet. Akkor már a Horánszky utca 9. alá tettem át lakásomat és irodámat, s ott az volt a beosztás, hogy magánlakásom és saját dolgozó- és fogadószobám a második emeleti utcai fronton volt, irodám pedig lent az első emelet hátsó traktusában, s irodámmal csak házi telefon útján érintkeztem. Akkor már ügynevezett „nagy ügyvéd” voltam. Három ügyvédjelölt is dolgozott az irodámban: saját öcsém, Uzor, Győre Pál, mindketten elesetek az első világháborúban, és Tasnádi-Nagy András, a későbbi igazságügyminiszter és házelnök, akivel a második világháború alatt minden kapcsolatomat megszakítottam jobboldali beállítottsága miatt. Már jogigazgatója voltam az 500.000 holdas Esterházy-hitbizománynak is.

Egy alkalommal előkelő társadalmi állású gazdag ember keresett fel, s rámbízott egy egyszerű becsületsértési ügyet. Amikor a honorárium kérdésére került sor, közöl-

te, hogy ő hajlandó adni 3 ezer korona előleget, s egy másik 3 ezret pedig akkor fizet, ha az ügy sikeresen fejeződik be. Ez abban az időben horribilisan nagy összegű honorárium volt egy becsületsértési ügyért. Csodálkoztam, s megmondtam neki, hogy a honoráriumot sokallom, de az ügyfél erősítgette, hogy ránézve a dolog annyira fontos, ő elsőrendű ügyvédi munkát akar, ezt pedig meg kell fizetni. „Elvégre miért ne lehessenek a világon gavallér kliensek”, gondoltam magamban, s mondtam, hogy menjen le az irodába, ott adja át a pénzt az irodavezetőmnek, miután én magam pénzzel nem bajlódom, s a dolgot elintéztetnek találtam.

Még el se következett a becsületsértési ügy tárgyalásának napja, a „gavallér” ügyfél megint eljött hozzám, s én természetesen nagyon szívesen fogadtam. Pár szót váltottunk az ügyről, s azután azt mondta, hogy teljesen függetlenül a becsületsértési ügytől, egy kérdése volna hozzám.

– Kérem, parancsoljon velem – mondtam neki, s erre a kliens előadta, hogy régóta felterjesztették udvari tanácsosságra, de az ügy valahol megakadt, s nekem „csak egy szavamba kerül”, s a dolog mindjárt rendben lesz, s kért, hogy ne tagadjam meg tőle ezt a kis szívességet.

„Aha, itt van a kutya eltemetve!” Egyszeriben világossá vált előttem, hogy azért adta a becsületsértési ügyben a busás 3 Korona előleget, s azért ígért siker esetére egy másik 3 ezret is, mert jól tudta, hogy udvari tanácsosság kijárásáért semmi szín alatt se fogadok el pénzt, ügyesen kigondolta, hogy közbeiktatja a becsületsértési ügyet, s ebben az illendő formában eljárak udvari tanácsossága

ügyében is. Én egyetlen szót se szóltam, csak felvettem a házi telefon kagylóját, dr. Györe Pált kértem a telefonhoz:

– Kérlek, Palikám, N. N. lemegy hozzád, add vissza neki a múltkori 3 ezer korona előleget, mert a becsületsértési ügytől visszalépek.

– No, de kérem, képviselő úr – búgta az ijedt ügyfél –, sajnálatos tévedés forog fenn, a két dolognak semmi köze sincs egymáshoz...

De én megtettem azt a finom, félig felemelkedő mozdulatot, amit közéleti pályán sokat forgó ember megtanul, jelezvén, hogy a látogatásnak vége.

Ezekben az időkben történt a következő kis mulatságos családi eset, amit szintén el akarok beszélni, mert az imént elmondottakkal kapcsolatban jól bevilágít akkori egész életembe.

Irtózatossan sokan jöttek hozzám különböző protekciós kérésekkel. [...] Gyakran még ebéd közben is megzavartak. Sokszor kifakadtam feleségem előtt a sok utálatos „protekciós” ellen, kis gyermekeim füle hallatára is. Viszont az is gyakran megtörtént, hogy feleségemnek eldicsekedtem, hogy ma megint új „kliensek” jöttek az irodába. Négy apró édes kis gyermekemnek nem volt arról tiszta fogalmuk, hogy mi az a „protekciós”, s mi az a „kliens”, de azt mégis megtanulták, hogy a protekció-sokat utálom, azokat nem szívesen fogadnám, ellenben a klienseket szeretem, azoknak örülök.

Egyik délután kitarul dolgozószobámnak a lakásomból nyíló ajtaja, s azon keresztül mosolygós arccal betódul a négy apróság.

– Hát ti mit akartok?

A gyerek lányok közül az ikerlányok egyike, Évike volt a legbátrabb, s aranyos vigyorgó arccal így felelt:

– Protekció sok vagyunk!

Láttam, hogy a humorral rendelkező kis huncutok összeesküvést szőttek megtréfálásomra. Én belementem a játékba, és egy vonalzót villogtatva kezemben feléjük mentem, fenyegető mozdulattal. Erre ők hahotázva, de kicsit megszeppenve sarkon fordultak, s kifelé tódultak a szobámból, be a lakásba, én pedig utánuk. Szaladtunk végig a lakás négy szobáján, s a legutolsó sarokban összezsugorodtak, onnan már nem kínálkozott további menekülési lehetőség, s ekkor Évike végső szorultságában így kiáltott fel:

– Klínesek vagyunk, nem protekció sok! – a „klienst” „klínesnek” mondva.

– Az már más!

És nyomban összecsóoltam a négy összeesküvőt. A családban szójárás maradt, hogy a klienst „klínesnek” nevezzük.

De nemcsak magammal szemben voltam szigorú a közéleti tisztaság kérdéseiben, szigorú voltam ebben másokkal szemben is. A „C” klubban számon tartottuk, hogy melyik képviselőnek van kijárási hírneve, s ha ezt valakiről megállapítottuk, kihagytuk minden bizottságból, azaz: nevét töröltük a szavazásnál, ami sokszor okozott kínos meglepetéseket.

Meg kellett változtatni a házszabályokat, s erre a kormány engem kért fel, s én be is nyújtottam indítványomat, a *legelsőt* a képviselőház történetében, ami sok ve-

szekedésre adott alkalmat. A házszabályok körüli vészes herce-hurca a magyar politikai élet egyik rákfenéjének számított. Két olyan felfogás állott itt egymással szemben, amelyet nem lehetett kiegyenlíteni. Általában a házszabályok arra valók, hogy elősegítsék a testület minél helyesebb tanácskozási és határozási képességét. Viszont a népszerű magyar felfogás az volt, hogy a házszabályok alkotmányos garancia erejével rendelkeznek, mert az egyedüli eszköz, amivel valami módon ellensúlyozni lehet a bécsi befolyást, az alkotmányos színezetű passzív ellenállás, vagyis az obstrukció, amit a létező házszabályokkal nem lehet meggátolni. Ha az ellenzék „megobstruálja” az újonctörvényt vagy a költségvetést, ennek van súlya, s más eszköz úgyszínt Béccsel szemben a nemzet kezében. Ez volt a magyar felfogás a házszabályokról. Ezért a legnépszerűtlenebb dolgok egyike volt a házszabály-revíziós indítvány, viszont a Ház munkaképességének biztosítása végett feltétlenül szükség volt rá, s én éppen azért is készséggel vállaltam a nekem szánt szerepet. No, de azért is, mert nem hittem abban, hogy az obstrukcióval igazi nemzeti sikert lehet elérni. Végül is csak úgy lehetett keresztülvinni a pártban a házszabály-revíziót, hogy kimondtuk: az új házszabály csak a koalíciós rendszer fennállása idejére szól, de ha más kormány jön, s a Függetlenségi Pártnak újból ellenzékbe kell mennie, akkor abban az új képviselőházban ezek az új házszabályok már nem érvényesek.

Amikor később Londonban tanulmányoztam a házszabályokat, akkor láttam világosan a sorsdöntő különbséget az angol és a magyar felfogás között. Az angolok

tanácskoznak, vitatkoznak a Házban, s ott a *kollektív nemzeti közszempont* az uralkodó elv a tanácskozás mezején, a magyar felfogás szerint pedig az egyéni korlátlan szónoklási jogon volt a súlypont, mint egyedüli harceszközön az osztrák hatalommal szemben. Angliából hazatérve, miután kint megismertem az ottani házszabályokat, a *Pesti Hírlap*ban egész cikksorozatot szenteltem ennek a kérdésnek, s cikkeimben szatirikus módon a magyar Képviselőházat mindig csak „I.P.O.Gy.”-nak neveztem (Idő Pocsékoló Országos Gyülekezet). Az angol házszabályok egy részét sikerült is belevinnem a házszabályokba a Zsitvay elnök által tartott eszmecsere során, de a házszabály-revízió kérdését végleg Teleki Pál vitte dűlőre, azonban akkor én már nem voltam képviselő. Nem szeretnék se hancegni, se panaszkodni, de tárgyilagosan le kell szögezmem: a házszabály reformjában is én voltam az úttörő, a magvető, de az aratás másoknak jutott osztályrészül.

ÜGYVÉDI MUNKÁM ÉS TAPASZTALATAIM

Ahogy „úttörő” munkát igyekeztem végezni a politika mezején, bizonyos értelemben úttörő voltam az ügyvédek terén is. Addig az a felfogás uralkodott, hogy bűnügyekben a védőügyvédnek az a hivatása, hogy fehérre mossa a szerecsent is, ha az ügyfél jól megfizeti. Polgári perekben pedig azt kellett tennie az ügyvédnek, amit a fél akart, a tényvázlatban előadott, akár igaza volt a félnek, akár nem. Ez a felfogás leszállította az ügyvédeknek jogot és igazságot képviselő etikai eszméjét közönséges alacsony erkölcsi színvonalú pénzkereseti forrássá. Bűnügyi téren azt az iskolát, hogy a védőügyvédnek fehérre kell mosnia a szerecsent is, főleg a két nagy ügyvéd: Eötvös Károly és Polonyi Géza honosított meg. Nekem, aki apám révén jeles bírák között nőttem fel, az ügyvédség intézményének ez a lealacsonyító felfogása semmiképpen se tetszett. Elhatároztam tehát, hogy én más úton járok, s mind bűnügyi téren, mind a polgári perek terén is csak *igaz ügyeket* vállallok, s minden hozzám érkező ügynek én leszek az első lelkiismeretes bírāja. Ezt a felfogást szigorúan keresztülvittem ügyvédi pályám 48 esztendején át.

Elmondom, hogyan kaptam eredetileg azt az első impulzust, aminek erejénél fogva elszörnyedtem attól, hogy mint ügyvéd, az általam ott talált felfogást magamévá tegyem. Alig pár hónapja voltam az ügyvédi kamara tagja, s még saját kezdő ügyvédkedésemmel együtt a kítő-nő Friedmann Bernát irodáját is vezettem, amikor egy

fiatalember jött hozzám, s megmutatta az idéző végzést, mely szerint kitűzték ellene a bűnügyi tárgyalást csalás miatt, amivel az ügyészség vádolta meg. Elmondta a tényállást, s abból meg kellett állapítanom, hogy *erkölcsileg* inkorrektül járt el ugyan, viszont voltak az ügyben olyan szigorúan jogi szempontok, amelyek miatt az ügyészség által támasztott vád a *jogi kritikát* mégse állta ki. Húzódkodtam attól, hogy ügyét elvállaljam, mert ténykedése bizony beleütközött a jó erkölcsbe, de nagyon kért, hogy vállaljam, s miután rokonszenves fiatalembernek is látszott, elmentem vele a tárgyalásra. Elvégre egy fiatalkori ballépésért miért legyen megbélyegzett ember egész életére, amikor jogilag különben se állta ki a kritikát az ügyészi vád álláspontja. A tárgyaláson tisztára csak arra szorítkoztam, hogy szépen kifejtsem a jogi szempontokat, amelyek alapján a vádiratot feltétlenül el kell utasítani, de magát a fiatalember eljárását erkölcsi szempontból egy szóval se mentettem. A bíróság hosszan tanácskozott, s végül az elnök kihirdette az ítéletet, amelynek értelmében a vádlottat a bíróság felmenti.

– Ami az indoklást illeti – mondta röviden az elnök –, a bíróság magáévá tette azokat a *jogi* szempontokat, amelyeket a védő kifejtett, s ezek alapján a vádirat elutasításával a vádlottat csakugyan fel kellett menteni.

Én büszke voltam kezdő *jogi* sikeremre, s természetesen megkaptam a kijáró honoráriumot is.

Alig múlt el pár hónap, ugyanaz a fiatalember megint megjelent irodámban hasonló csalási ügygel, mint amilyen nagyjából az előbbi ügy volt. Vígán lépett be az irodába ezekkel a szavakkal:

– Ügyvéd úr olyan kitűnően megvédett múltkor, hogy egy újabb hasonló ügyemmel megint Önhöz fordulok.

Engem előntött a düh! Felugrottam, nem tudtam uralkodni magamon, nyakon ragadtam és ordítottam:

– Maga nyomorult, kinek tart engem? Azt gondolja én leszek a maga komizkodásainak a bűnpártolója? Azt hittem, hogy múltkor véletlenül megtévedt, s most látom, hogy akkor is, most is tudatosan piszkoskodott, takarodjék ki, különben...

A fráter ijedten kereste az ajtót. A nagy zajra kijött a szobából az öreg Friedmann Bernát. Elmondtam neki az esetet. Az idős úr egészen elérzékenyedett, s kezemet megfogva ezt mondta:

– Kolléga úr (mindig így hívott), önre még nagy hivatás vár az ügyvédi pályán, csak maradjon meg mindig saját erkölcsi megítélése mellett.

Később tudtam meg, hogy az öregúr mindenfelé elbeszélte a dolgot, még apámnak is megemlítette a kúrián.

Ez a dühkitörésem szabta meg ügyvédi pályám követhető etikai ösvényét.

Friedmann Bernátnál főleg széleskörű bűnügyi gyakorlatra tettem szert, s mint önálló ügyvéd is előszeretettel foglalkoztam bűnügyekkel, de sohase vállaltam el más bűnügyet, mint csak olyat, ahol saját független megítélsem szerint *ártatlan* embert vádoltak.

Nem is képzeltem, hogy az ügyészséget mennyire viszik bele magánérdekű felek feljelentései ártatlan emberek megvádolásába, pusztán látszatok és feltevések alapján. Az én erősségem a védelem terén az volt – ha erről ildomos beszélni –, hogy értettem a módját annak, hogyan

kell szétszedni, semmivé tenni a *látszatokat*, amelyekből aztán kiderül a vád alaptalansága.

Az elmondottakkal szemben mégis kell tennem némi helyreigazítást.

Kis túlzással mondtam, hogy csakis olyan ügyet vállaltam el, mint védő, ahol az ügyészség ártatlan egyént vádolt. Mert sokszor megesett az is, hogy az ügyészség nem vádolt ugyan *egészen* ártatlant, ellenben sokkal súlyosabban vádolta, mint ahogy azt az igazság megkövetelte... Vagy voltak esetleg olyan mellékkörülmények, amik az esetet egész más, enyhébb megvilágításba állították, mint ahogy azt az ügyészség felfogta. De ilyenkor természetesen sohase kértem a bíróságtól teljes felmentést, nem akartam mindenáron fehérre mosni a szerezcent, hanem arra szorítkoztam, hogy előadtam azokat a jogi érveket, amikből kitűnőleg igazság szerint másképp kell megítélni és minősíteni az ügyet, mint ahogy azt az ügyészség egyoldalú szempontból tette.

De egyszer alaposan megjártam ezzel az ügyvéd-erkölcsi felfogással. A Pestvidéki Törvényszéktől kaptam egy végzést, mint fiatal ügyvéd, amellyel hivatalból kirendeltek védőnek. Akkor még a Pestvidéki Törvényszék nem Budán volt, hanem Pesten, a Vármegyeház épületében, s az a hír járta, hogy *gyenge* bírák ülnek benne. Az ügyész egy, már többszörösen büntetett és letartóztatásban lévő zsebtolvajt vádolt újabb zsebtolvajlási kísérletért, amin azonban rajtavesztett. Nyilvánvaló volt a bűnössége, s most is lopni akart, mint már annyiszor előzőleg, amikért több esztendei börtönt ült. Nem is jött ki a számon az az állítás, hogy a vádlott ártatlan, hanem

csak enyhítő körülményeket soroltam fel. Az eléggé gyenge bíróság azonban mégis felmentette a zsebtolvajt, azt mondván: nincs elegendő bizonyíték arra, hogy a vádlottnak lopási szándéka volt, amikor a lóvasúton az utas zsebébe nyúlt. Az ügyész persze fellebbezett, én pedig kicsit blamálvá éreztem magam a hallgatóság szemében. Kifelé menet a felmentett zsebtolvaj megvető tekintettel végigmért, ezekkel a szavakkal:

– Jó kis ügyvéd, mondhatom!

De nemcsak bűnügyekben, hanem polgári perekben is szigorúan vallottam azt a felfogást, hogy csak igaz ügyet képviselek. Egy ízben igen joviális külsejű ügyfél jelent meg nálam. Politzer Mórnak hívták, s Trencsén megyében volt szép kis birtoka is. Politzer úr elmondta a tényállást, amely szerint neki mindenben igaza volt, az ellenfélnek pedig semmiben. (Üzleti kapcsolatban állott a trencsényi lédeczi Schenk családdal, s ebből egy nehéz, bonyolult polgári per kerekedett.) Én nem osztottam a véleményét, hanem úgy ítélt meg a dolgot, hogy némely irányban Politzer úr se járt el jogosan. Hogy meg tudjam állapítani az igazságot, ügyfelemet keresztkérdések alá fogtam, s egyik kényes kérdést a másik után intéztem hozzá. Eleinte csak állta a pergőtűzet, de egyszerre csak izgatottan felpattant ezekkel a szavakkal:

– Elvégre mi vagyok én, kliens vagy vádlott? Én ügyvédhez jöttem, nem pedig vizsgálóbíróhoz.

Ezt olyan kedvesen mondta, hogy nem lehetett rá haragudni. Én szépen elmagyaráztam neki, hogy sokkal okosabb, ha csak olyanért perel, amiben igaza van, mintha majd költséges tárgyalások után a bíróság állapít-

ja meg, hogy mi mindenben nincs igaza. Végre kiegyeztünk kb. ötven százalékban, s a pert csak ennek megfelelő összeg erejéig vittem a lédeczi Schenk család ellen, s miután ebben az ötven százalékban valóban igaza volt Politzernak, utolsó fillérig megnyertük a pert, mert mindent előre elejtettem, ahol ügyfelemnek nem volt igaza, s csak arra álltam a pert, amiben igaza volt. A tárgyalásról Politzer Mór emelt homlokkal, büszkén jött el, s utólag kifejezte előttem magas elismerését.

Egy ízben Zalaegerszegen vittem egy komplikált polgári pert, haszonbérleti ügyben, mint alperesi képviselő, s ámbár a per tárgya nagy értékű volt, a per, mint haszonbérletből származó ügy, *járásbíró* elé tartozott. Alaposan kifejtettem azokat a súlyos jogi szempontokat, amelyek szerint az ügyet az én felemnek: Csesznák József földbirtokosnak kell megnyernie, de kétségtelenül a kérdés jogilag *igen bonyolult* és nehéz volt. A tárgyalás lezárása után a bíró: L. járásbíró nem hozott ítéletet, hanem visszavonult belső szobájába, s intett nekem, hogy én is menjek be hozzá. Bent így szólt hozzám:

– Képviselő úr, kérem, amiket jogilag kifejtett, nagyon szépen hangzanak, s tetszenek is nekem, de mégis arra kérem, jelentse ki becsületszávára, nem mint ügyvéd, hanem mint „Nagy Emil”, hogy amit a tárgyaláson elmondott, az mind jogilag valóban úgy helyes-e, s alapíthatok-e én arra ítéletet?

Becsületszavammal megnyugtattam a bírót, hogy az én számból csak olyasmi jön ki ügyvédi minőségben, amiért, mint „Nagy Emil” is becsületszó alatt helytállok. Megköszönte válaszomat, a tárgyalást újra megnyitotta, s

ítéletet hozott, mely szerint a pert az én felem nyerte meg, teljesen az általam előadott érvek alapján. A bíró félt, hogy *mint ügyvéd* csak be akarom csapni, amit csakugyan sok ügyvéd kísérelt meg, s megnyugvást akart szerezni „Nagy Emiltől” az „ügyvéd” ellen.

Miután csakis olyan ügyet fogadtam el, amit magam jogosnak és igaznak tartottam, következőképpen minden ügybe, amit vállaltam, *egész lélekkel* belefeküdtem, s ezért aztán beleestem abba a hibába is, hogy *személyes* sértésnek vettem, ha a bíróság nem úgy látta az ügyet, ahogy én megítéltem, s ilyenkor mély keserűség fogott el, és az is megesett, hogy keserűségemnek néha túlságosan is szabad folyást engedtem, nemigen válogatva meg a használt jelzőket és főneveket. *Ez újabb időkben* történt meg csak néha, régebben ilyesmi nem fordult elő, mert régebben a bíróságok pártatlan tárgyilagossága vitán felül állt, s így rendesen egyformán ítéltük meg az ügyet. Azóta keveredtem többször ilyen lelki konfliktusba, amióta az úgynevezett „túlzó-jobboldali” befolyások alatt, amelyek Hitler Németországából áradtak felénk, a magyar büntetőbíróságok egy része egyoldalú *elfogultsággal* kezdett elbírálni minden olyan ügyet, amelyben zsidó volt érdekelve. Én előzőleg megvizsgáltam az illető ügyet, s ítéletem szerint a megvádolt egyén tisztára ártatlan volt a terhére rótt dolog tekintetében, de mikor bíróság elé került az eset, elszörnyedve láttam, hogy ott már nem a régi igazságos bírói szellem uralkodik, hanem egy teljesen idegenszerű elfogultság, s egyszerűen lehetlenné vált zsidó ember ártatlanságát bebizonyítani, ha az egészen világos volt is.

Az ügyvédi pályán szem előtt tartott magas erkölcsi elvek követése természetesen csak úgy volt lehetséges, hogy ügyvédségem hamarosan fellendült – már képviselőségem előtt –, s így a hozzám érkező ügyekben gusztusom szerint válogathattam.

Gyorsan emelkedő ügyvédi pályámon már maga az elindulás nagyszabásúan alakult. Kaptam egy *petíciós*⁵⁷ ügyet. Hogy mi volt egy petíciós ügy, azt meg kell magyaráznom.

Már az előző fejezetekben is részletesen megírtam, hogy a 67-es kiegyezést a magyar nép nem tette magáévá. A 67-es képviselőházi többséget csak korrupció, hivatalos presszió és etetés-itatás segítségével lehetett biztosítani. Messzire vezetne, s nem pusztán igénytelen életrajzot, hanem kortörténetet kellene megírnom, ha el akarnám mondani, miképpen történt, hogy végre a Szabadelvű Párt is elszánta magát arra, hogy hoz egy új választási törvényt, amely úgy intézkedik, hogy a tiszta választások elérése végett ne a többségi párt maga ítélkezzék többé saját többségű képviselői bizottságokban a választási visszaélések felett, ahogy az addig történt, hanem a választási visszaélések feletti bíraskodást bízzák a magas független bírói fórumra, a Magyar Királyi Kúriára. A választási bíraskodási törvény igazi szülője Szilágyi Dezső volt, hosszú korok legerősebb jogi és dialektikai koponyája.

Ez az új magas fórum az 1902-ben tartott Széll Kálmán-féle választásból született mandátumok felett ítélkezett első ízben. Szeged mellett, a tápéi kerületben Enyedy

⁵⁷ kérvény, folyamodvány

Lukácsot – emlékezetem szerint – 4–5 szótöbbséggel választották meg Kelemen Béla szegedi ügyvéd, később főispán ellenében. Ilyen csekély szótöbbségnél nagyon *plauzibilis*⁵⁸ volt a választásnak petícióval történő megtámadása, mert ha a független bíróság csak egynéhány Enyedy-szavazatról is megállapítja, hogy azok etetés-itatás, hivatali presszió, vagy a szavazás körüli visszaélés volt, akkor már megsemmisült a mandátum.

Az egész ország óriási érdeklődéssel tekintett a benyújtott petíciók sorsa elé. A választáson vesztes Kelemen Béla engem bízott meg azzal, hogy Enyedy Lukács mandátumát támadjam meg. A petíció megszerkesztése nagy körültekintést igénylő, nehéz ügyvédi munka volt. Az első lépést siker koronázta, amennyiben a Királyi Kúria egyik ötös választási tanácsa a petíció alaposságát indokoltnak találta, s elrendelte a legszélesebb körű bizonyítást mindazokra a törvénytelen tényekre nézve, amiket a petíció szerint az Enyedy-párt elkövetett. De a védekezéséppen előadott ellenpetícióban az ellenpárt viszont Kelemenre esett szavazatokat támadott meg, amikre nézve szintén elrendelték a bizonyítást. A vizsgálat lefolytatásával a Kúria a szegedi Táblát bízta meg, ahonnan egy jeles táblabíró hosszú időn át kijárt a helyszínre a temérdek sok tanú kihallgatása végett, s én is hosszabb időre oda tettem át tartózkodási helyemet. Már első nap sajnálattal tapasztaltuk, hogy a parasztok úgy esküdnek hamisan, mint a karikacsapás. Az évtizedeken át tartó választási korrupció annyira megmértelyezte már

⁵⁸ valószínű

a lelkeket, hogy választási ügyben még a hamis tanúvallomást se vették komolyan, s az Enyedy-párt kortesei sikerrel megnyugtatták a parasztokat abban az irányban, hogy ha nem is vallanak igazat, bajuk ezért nem történhetik, mert erről a főispán, főbíró, jegyző gondoskodik. Miután előadták a betanított hamis vallomást, a formszerű, száraz, semmit se jelentő polgári eskü-mintát aggodalom nélkül mondták utána a táblabírónak, s a vizsgálat a leghátrányosabban festett, mert úgy látszott, hogy a parasztok eskü alatt letagadnak mindent. Már első nap kitűnt, hogy a Huszár Gergely tanyáján tartott nagy kormánypárti etetés-ítatás kérdése dönti el a petíció sorsát, mert ott száznál több választó evett-ivott rogyásig, s ezek szavazata mind fertőzött szavazat volt, s ha ezt bizonyítani sikerül, úgy a petíciónak nyilván helyt ad a Kúria. De egyik érdekelt paraszt a másik után eskü alatt vallotta, hogy a Huszár Gergely-tanyán nem volt etetés-ítatás, ott mindenki megfizette azt, amit fogyasztott, ámbár biztosan tudtuk, hogy ez nevetséges hazugság.

A hamis esküket hallva egy mentőötletem támadt, ami aztán javunkra döntötte el a petíció sorsát. Szereztem egy igen nagy méretű, több mint fél méter magas és szép talapzaton nyugvó feszületet, mert az volt az érzésem, hogy ha a parasztnak a Feszülettel szemben kell állnia és úgy kell esküdnie, akkor hamis eskütől meg fog hátrálni. A bíró úr engedelmével a harmadik reggelen már a kihallgatások megkezdése előtt feltette a hatalmas szép Feszületet az asztalra. A bírót is már bosszantotta a sok, nyilvánvalóan hamis eskü, s amikor mindjárt reggel az első tanúnak esküt kellett tennie, a bíró így szólt hozzá:

– Nézze barátom, álljon csak ide a Feszület elé, s itt mondja el utánam a következő esküt!

A tanú a feszület láttára meghökkent, akadozott, s közben szemeit állandóan a Megváltóra szegezte. Én hátulról csendesen mozgattam az asztalt, mire a Feszület még bólintgatni is kezdett. Már az eskü-minta elején le-tört a tanú, s az eskütételt megtagadta. A bíró erre faggatta, hogy miért tett hamis vallomást, ha nem mer rá esküt tenni, mire azt felelte, hogy a jegyző mindenkinek azt mondta, hogy választási ügyben tett eskünek nincs semmi köze Istenhez, az csak amolyan kortes ügy. De ezzel a balul sikerült vallomásával megtört a jég. Híre ment, hogy a Feszület előtt kell esküdni, s erre minden következő tanú már szépen megvallotta az igazat, aminek a petíció győzelméhez kellett vezetnie. Okolicsányi Dezső, Enyedy Lukács ügyvédje protestált ugyan, mondván, hogy a feszület alkalmazása perrend-ellenes, de a bíró elfogadta az én álláspontomat, mely szerint a törvény nem írja elő ugyan esküdtnél a Szent Keresztet, de annak jelenlétét se tiltja meg. Később Angliában nagy önelégültséggel láttam, hogy ott a bíróságnál a Bibliára kell esküt tenni.

A Kúrián kitűzték az érdemleges tárgyalást, amit a lapok nagy fekete betűkkel harangoztak be. Fitte kúriai bíró volt a referens. Mi ügyvédek is hosszan felszólaltunk, s aztán a tanács visszavonult ítélethozatalra. Nagyvártatva újra megjelent s Zachár elnök kihirdette a Kúria szenzációs ítéletét, mely szerint a bíróság megsemmisíti Enyedi Lukács mandátumát, s új törvényszerről választást kell tartani. *Ez volt az első megsemmisített*

mandátum. Egy lap különkiadásban is közölte a korszas eredményt. Persze, mindenfelé felmerült a kérdés: ki volt az ügyvéd? Egy csapásra híres ügyvéd lettem, nemso kára jogigazgatója az Esterházy hercegnek, mint jószágigazgató vezetem a nasici⁵⁹ Pejachevich hitbizományt, az écskai⁶⁰ Harnoncourt birtokot, ügyvédje lettem Samassa egri érseknek, az egri káptalannak, Stephania királyi hercegnőnek, Wimpffen grófnak, a pápai Esterházy grófi hitbizománynak, s el sem tudom sorolni összes állandó ügyfeleimet. Ezen felül alig volt olyan nagy per az országban 16 éven át, amelyben én, vagy mint felperes, vagy mint alperesi ügyvéd részt ne vettem volna. Ki se tudom mondani, hogy mennyit dolgoztam mint ügyvéd, politikus, s később mint publicista. Nap-nap után, heteken át egyfolytában hajnali 3 órakor keltem fel az íróasztaltól. Nagy keresetű ügyvéd lettem, de félretett vagyonom nagy részét sajnos záloglevelekbe fektettem, mert azt mondták, hogy olyan biztos, mint a föld. Az első infláció során vagyonom nagy része elveszett, amit annyi ezer meg ezer nappali és éjszakai nehéz jogi munkával szereztem.

Minden szerénytelenség nélkül elmondhatom, hogy szép ügyvédi dolgokat csináltam, bűnügyeket és polgári ügyeket egyaránt, remek nagy pereket is nyertem, s a sikeres munka önmagában boldoggá tett, amit visszafele menőleg már nem semmisíthet meg az a tudat se, hogy óriási munkám anyagi eredményeinek nagy részét elvitte az első infláció.

59 Nasic, Szlavónia (ma Našice, Horvátország)

60 Écska, Vajdaság (ma Ечка, Szerbia)

Túlmennék egy életrajz keretén, ha belebocsátkoznék az általam vitt nagy perek és az általam előkészített nagy szerződések ismertetésébe, bármilyen örömet is szereztek nekem annakidején. Egyetlen kísértésnek mégsem tudok ellenállni. Volt egy bűnügyem, amelyben nem mint védő, hanem mint vádló fejtettem ki olyan működést, amire talán a legbüszkébb vagyok ügyvédi pályám összes sikerei között, s ezt az ügyemet ide iktatom.

1908 tavaszának egyik délelőttjén Günther Antal igazságügyminiszter, Polonyi Géza utóda arra kért, látogassam meg a minisztériumban, mert Párvy Sándor, szepesi püspök életbevágóan fontos jogi ügyben szeretne velem konferálni. Felmentem hozzá, s átnyújtott nekem egy közönséges járásbíróági polgári keresetet a IV. kerületi Járásbíróshoz intézve. Akkor még nem volt meg a központi Járásbíróshoz. A keresetet egy Hegedűs Mariska nevű hölgy indította „Párvy Sándor szepesi püspök ellen, aranylánc visszaadása vagy 100 korona tőke és jár. megfizetése iránt”. A keresetet egy pesti ügyvéd szignálta, s a pert azért indították a IV. kerületi Járásbíróshoz, mert Párvy püspök pesti szállása a Papnövelde utca 10. sz. alatt volt. A *külzet*⁶¹ után ítélve ez a kereset nagyon jelentéktelen dolognak látszott, s nem értettem, hogy miért lehet az ügy Párvy Sándor püspöknek életbevágóan fontos, s általában, miért vált szükségessé, hogy egy ilyen kis rongyos járásbíróági 100 koronás peres ügyben Günther Antal igazságügyminiszter velem tanácskozzék. Günther

61 hivatalos levelek címzése a felek megnevezésével és az irat típusával

előadta, hogy a szepesi püspök neki legbensőbb barátja, minden tekintetben kiváló ember, s unszolt, hogy csak olvassam el a kereset belsejét is, ne csak közömbösen nézegessem a semmitmondó külzetet. A keresetben Hegedűs Mariska felperes a következőket adta elő:

1907. november 4-én estefelé Kovács Klotild és Dán Anna barátnőim társaságában meglátogattam Párvy Sándor szepesi püspököt a Császár fürdőben, ahol ő akkor hosszabb időn át lakott. Két barátnőm kint maradt az előszobában, s én egyedül mentem be a püspökhöz. Alig ültünk le, máris hevesen udvarolni kezdett nekem, majd szétbontva blúzomat, megcirógatta mellemet, aztán szoknyám alá nyúlt, megsimogatta térdemet, combomat, s közben levette nyakamról az arany láncocskát azt mondván, hogy ő ahelyett majd szebbet ad nekem. Engem igen meglepett a püspök viselkedése, s hirtelenjében azt sem tudtam, mit csináljak, de egy ilyen nagy urat nem akartam megbántani. Aztán kijöttem a szobából, az előszobában mindjárt elpanaszoltam két barátnőmnek, hogy mit cselekedett velem a püspök. Azóta mindig várom a szebb aranyláncot, amelyet ígért, de nem kaptam meg, sőt, ismételt sürgetéseim ellenére sem tudtam visszakapni az én régi kis láncomat se, kénytelen vagyok végül is per útjára lépni. Kérem a tekintetes Királyi Járásbíróságot, méltóztassék dr. Párvy Sándor szepesi püspök urat (Bpest. IV. Papnövelde u. 10.) megidézni, s esetleges tagadása esetén a bizonyítási eljárást lefolytatni, s aztán méltóztassék az alperest ítéletileg arra kötelezni, hogy vagy adja vissza nekem 15 napon belüli végrehajtás terhe alatt a tőlem elvett aranyláncot, vagy ha azt visszaadni nem akarná, fizessen

nekem 100 korona tőkét, s minden esetben fizesse meg a felmerült és felmerülendő összes perköltségeket és ítéleti illetéket. Kiváló tisztelettel, Hegedűs Mariska.

Jószertint így hangzott a jelentéktelennek látszó 100 koronás polgári kereslet. Én csak ámultam-bámultam, de Günther így szólt:

– Megértem, hogy értelmetlenül állsz ezzel a bírói kereslettel szemben, mert annak jelentőségét el se bírálhatod, ha nem ismered a hátterét és az előzményeket.

Elmondta, hogy egy felvidéki plébánosnak, akinek plébániája a szepesi püspökség alá tartozott, volt egy Kovács Klotild nevű gazdaasszonya. Ez a gazdaasszony társadalmilag úgy viselkedett, mintha feleség lenne. A plébános asztalánál ült, karonfogva mentek látogatásokat tenni, együtt kocsikáztak a községben, és így tovább. A hívők köréből végre is annyi panasz érkezett a püspökhöz, hogy ő kénytelen volt belenyúlni a kényes kérdésbe, s püspöki hatalmánál fogva megparancsolta a plébánosnak, hogy a gazdaasszonyt bocsássa el. A plébános kénytelen volt engedelmesskedni, s Kovács Klotildnak távoznia kellett a plébános házából. Eleinte levelekkel ostromolta a püspököt, kérve, hogy engedje visszatérni a plébániára, s amikor ez mind nem használt, megfenyegette, hogy bosszút áll rajta, s a püspök meg fogja keserülni, hogy kérését nem teljesítette.

A bosszúnak egy különös módját eszelte ki. Szövetkezett egy felvidéki *pánszláv*⁶² újságíróval, akinek Párvy, a hazafias magyar püspök szálla volt a szemében, s aki

62 a szlávok egyesítésére törekvő irányzat tagja

szívesen támogatott minden akciót, ami a püspök ellen irányult. Ugyanis Párvy – amellet, hogy kitűnő magyar ember volt –, jól tudott szlovákul, szlovák nyelven is prédikált, s szlovák hívei bálványozásig szerették, ami természetesen semmiképpen se tetszett a pánszláv köröknek. Kieszelték, hogy Kovács Klotild különböző nevek alatt olyan polgári kereseteket ad be a püspök ellen, amelyek meggyalázó természetűek, s durván belegázolnak a püspök becsületébe, jó hírnevébe, s ezeket a polgári kereseteket az újságíró szó szerint leadja a szlovák nyelvű újságban, hogy hadd lássák a szlovák hívek, micsoda gyönyörűséges mákvirág az ő szeretett püspökük!

Jogrendszerünk akkori fogyatékosága folytán a bosszúnak ez a módja annyira bevált, hogy a püspök nem is tudott megfelelő retorzióval élni, s nem tudott semmiféle elégtétel szerezni. Abban az időben ugyanis még mereven érvényesült az a szabály, hogy polgári periratokban felperes és alperes között nem lehet *rágalmazást* elkövetni, viszont a sajtójognak alapvető szabálya volt, hogy polgári keresetnek nyomtatásban híven történő leközlése szintén nem foglalhatja magában a sajtórágalmazás bűncselekményét. Lehetett volna talán „zsarolás” címén valami feljelentést tenni, de a zsarolás bizonyítása szörnyen körülményes volt, s amellet nálunk a bíróságok nem is viseltettek elég megtorló érzékkel a zsarolási bűncselekmény irányában. Nem úgy, mint Angliában, ahol fülem hallatára hirdettek ki olyan ítéletet, amellyel a zsarolót életfogytiglani fegyházra ítélte a bíró. Ha még meg is lehetett volna nálunk fogni egy komplikált zsarolási jogi tényálladékokat, a zsarolásért panaszzkodó püspök olyan hosszú herce-hurcának,

megalázásnak lett volna kitéve, hogy az orvosság majdnem rosszabb lenne, mint a betegség. Tehát Párvy püspök kénytelen volt tűrni a meggyalázó polgári kereseteket, s kénytelen volt tűrni, hogy derék szlovák hívei az újságban olvassák az öellene szóló gyalázkodást és polgári kereseteket. Már két ilyen természetű polgári per folyik ellene, s természetesen mindkettőt elutasította a bíróság, de annak igazán semmi haszna sem volt, mert a rágalmazók céljukat elérték, s a püspök személyét már két ízben meghurcolták a szlovák újságokban. Most íme, itt van a harmadik polgári kereset, amelyik szemtelen, komisz tartalom dolgában túltesz az előző kettőn, s Günther átadta a szlovák nyelvű újságot, amelyben már vastag fekete betűkkel szó szerint olvasható volt Hegedűs Mariska keresete.

– A püspököt érthetőleg rettenetesen izgatja ez az örökös gyalázkodó herce-hurca – folytatta Günther –, közel jár ahhoz, hogy belebetegedjék az izgalmakba, de az eszébe sincs, hogy engedjen a zsaroló hatalmaknak, s így csak a jó Isten tudja, meddig kell még állnia ezt a galád bosszúhadjáratot?

Megértettem a dolgot, de a miniszternek csak annyit mondtam, hogy a püspökkel személyesen kell beszélnem.

– Ez természetes – felelte Günther –, a püspök már várja is látogatásodat.

Elmentem az akkori Papnövelde utca 10. sz. alá, ahol az első emeleten volt Párvy püspök pesti szállása. Beléptem a szobába, szembe kerültem a püspökkel, akit addig nem ismertem. Szép, férfias alak volt, egyénisége törhetetlen erőt sugárzott. Leültünk, és én kisvártatva így szól-
tam hozzá:

– Méltóságos püspök úr, megbocsát, ha egy egyenes férfiaskérdést intézek méltóságodhoz. Mind a ketten férfiak vagyunk, most mint ügyvéd én ülök quasi a gyóntárszékben, méltóságodnak kell nekem gyóntatnia. Mondja meg nekem, nyíltan, kerekén, hogy mi igaz abból, ami abban a keresetben foglaltatik.

A püspök komoly, szép tekintetét rám irányítva így szólt:

– Ezt a férfiaskérdést vártam képviselő úrtól azok után, amiket képviselő úrról hallottam! Hát kérem – folytatta –, nézzen oda, ott van az a Feszület. Esküszöm arra a Feszületre, hogy a keresetben említett három nőnek sem egyikét, sem másikat soha életemben se közvetlenül, se közvetve nem láttam.

Nagy megkönnyebbülés szaladt rajtam végig, mert azt tudtam ugyan, hogy az a galádság, ami a keresetben foglaltatik, nem lehet igaz, de elvégre a püspök lehetett előzékeny egy nála tisztelgő fiatal nőhöz, ha azonban a tényállás az, hogy a zsarolás annyira merész, hogy a három nő egyáltalán sohase volt a püspöknél, az én ügyvédi helyzetem sokkal előnyösebb.

– Ilyen tényállás mellett – szóltam a püspökhöz –, nem lenne semmi értelme, hogy én egyszerűen képviseljem püspök urat a járásbírói tárgyaláson, s keresztülvigyem a kereset elutasítását, ami igen könnyen menne. De mit érünk el ezzel? Holnapután jönne egy új kereset. Itt gyökeresen kell fellépni. Fülön kell csípni a bandát, ilyen alkalma többet nem lesz püspök úrnak. Hogy mit csinálok, hogyan csinálom, azt még nem tudom, de kérek minden irányban szabad kezet, s nem rettenünk vissza az ügy nyilvánosságra vitelétől sem.

– Bravó, tökéletesen így gondolkodom én is – kiáltott fel a püspök lelkesen –, szabad kezet adok képviselő úrnak minden irányban, tegyen amit akar, a nyilvánosságtól sem félek.

Utána a püspök beszélt Güntherrel, és megmondta, hogy én a keresetet bűnügyi útra terelem. Délután szólt a telefon:

– Az Isten szerelmére, kedves Emil, meggondoltad mit csinálsz? Micsoda skandalum lesz ebből, még majd le kell mondania a püspöknek?

– Nem lesz baj, Tóni bácsi, most már bízd rám a dolgot – nyugtattam meg a halálra rémült Günthert.

Aztán a püspökkel áttértünk a részletekre, s ezek során a tényállás mind kedvezőbben alakult. Kiderült, hogy nemcsak az állítólagos látogatás napján, de egyáltalán abban az egész időszakban, október közepétől november közepéig olyan súlyos isíásiban feküdt a püspök a Császár fürdőben, hogy nemcsak Hegedűs Mariskát nem tudta fogadni, de ágyban fekvve, még csak moccanni se tudott. Ez döntő fontosságú körülmény volt számomra. Meghagytam a püspöknek, hogy még azon a napon szerezze be a bizonyítványt kezelő orvosától, dr. Kétly Károlytól, amelyben az imént említett körülményt pontosan igazolja. De előkerült Kovács Klotildnak egy levele is, amelyet az állítólagos Hegedűs Mariska-féle látogatás után két hónap múlva írt a püspöknek, s amelyben ez a passzus szerepel:

Hányszor kértem Méltóságodat, hogy fogadjon engem, de ez elől mindig mereven el tetszett zárkózni.

Hogyan fér össze ezzel az a kereseti állítás, hogy Kovács Klotild csendesén ült a Császár fürdő előszobájában,

mialatt állítólag bent volt Hegedűs Mariska a püspöknél? De közbejött még egy szerencsés körülmény, ami aztán végleg eldöntötte, hogy miképpen fogok eljárni. Gondoltam, hogy a tárgyaláson majd keresztkérdéseket intézek a nőkhöz a császárfürdői látogatást illetőleg, s ezért látni akartam milyen volt a püspök szobájának és előszobájának a fekvése? Kimentem tehát a közeledő tárgyalás előtt pár nappal a Császár fürdő portásához, s előadtam kívánságomat.

– Milyen különös – mondta a portás –, éppen tegnap itt három nő, s azok is ugyancsak azt akarták tudni, hogy melyik szobában szokott lakni a püspök, s meg is mutattam nekik a szobát az előszobával együtt.

Nyilván ők is tartottak attól, hogy kérdéseimre egymásnak ellentmondó feleleteket adhatnak, s azért akarták együtt megnézni, hogyan is feküdt a szoba az előszobához viszonyítva.

– Megismerné a három nőt, ha látná őket? – kérdeztem a portást.

– Hát hogyne kérem – hangzott a felelet.

Dr. Kétly Károly bizonyítványa, Kovács Klotild levele, s a portás vallomása olyan súlyos és ellentmondást nem tűrő bizonyítékok voltak arra, hogy a három nő császárfürdői látogatása semmi esetre se történhetett meg, hogy ezekre most már lehetett határozott ügyvédi stratégiát felépíteni. Azzal tisztában voltam – mint büntető jogász –, hogy pusztán egy zsarolási feljelentés olyan szétfolyó, bizonytalan valami, olyan nehezen megfogható, s annyira körülményes és hosszadalmas vizsgálatot jelent, hogy ilyen herce-hurcának a püspököt nem tehetem ki.

Reá kellett tehát jönnöm arra, hogy nem kínálkozik más módozat a zsaroló banda fülöncspésére, mint egyedül csak az, hogy nekem bele kell csálnom a három zsarolót *flagráns*⁶³ hamis eskü büntetétébe. A hamiseskü büntette súlyos fegyházas cselekmény, szigorú, könnyen meghatározható és bizonyítható, precíz körvonalakkal, s ha a három nő esküt tesz a keresetben előadottak valóságára, én azonnal beigazolom, hogy még csak nem is járhattak a Császár fürdőben a püspöknél, ezzel olyan kényelmes fogantyút adok a nyomozó hatóság kezébe, amelynek segítségével magától gombolyodik majd le az egész zsarolási manőver képe is.

Előre elkészítettem tehát egy alaposan kidolgozott büntető feljelentést a rendőrséghez, amelyben A, B, C, D pontok alatt csatoltam Hegedűs Mariska polgári keresetét, Kétly bizonyítványát, Kovács Klotild levelét, a portás közjegyző előtti vallomását, s beírtam előre a szövegbe, hogy E pont alatt pedig csatolom azt a jegyzőkönyvet, hiteles másolatban, amelyben a hamis vallomások és eskük foglaltatnak. Ezeket az iratokat tehát egyszerűen csak mint mellékletet utólag kellett a már kész feljelentéshez csatolni, s elmentem Boda Dezső főkapitányhoz, kértem tőle egy jó referenst, akit meg is kaptam Nagy Károly fogalmazó személyében, s így felkészülve a büntető feljelentéssel a zsebemben vártam a járásbíróági tárgyalást.

Kedves budai ismerőszám, Hanskarl Sándor volt a IV. kerület járásbíróágánál a bíró, aki az ügyet tárgyalta. Mielőtt elmondanám, hogyan folyt le a tárgyalás, előre

63 nyilvánvaló, szembeszökö

bocsátom, hogy mit mondott rólam Hanskarl bíró a tárgyalás *délutánján* az Országos Kaszinóban:

– Képzeljétek, Nagy Emil, akinek az a híre, hogy kitűnő ügyvéd, olyan ostobán viselkedett ma délelőtt egy tárgyaláson, hogy az hallatlan! Egy nő beadott egy keresetet Párvy szepesi püspök ellen, s mindjárt láttam, hogy az egész csak komisz zsarolás, s elhatároztam, hogy bizonyítás felvétele nélkül egyszerűen elutasítom a keresetet, de ez lehetetlen azáltal, hogy Nagy Emil olyan buta magatartást tanúsított, hogy nemcsak ki kellett hallgatnom a három nőt, de még meg is kellett őket esketnem vallo-másukra.

Így beszélt el a *délelőtti* tárgyaláson történeteket a bíró.

Ezután én mondom el, hogy mi történt azon a járás-bíróági tárgyaláson. Először is, úgy tettettem magam, mintha nagyon álmos lennék, legalábbis az egész éjjel mulattam volna. Mialatt az ügyvéd szóban előadta a gyalázatos tartalmú keresetet, én műásításokat rendeztem. Amikor az ügyvéd befejezte mondókáját, a bíró hozzám fordult:

– Mit méltóztatik alperesi képviselő úr előadni az imént hallott keresettel szemben?

Én közömbös képet vágtam, s az ablakon kitekintve csak ennyit mondtam:

– Tagadom.

Szemem egyik sarkából láttam, hogy a bíró dühös, a három nő meg az ügyvéd elégedetten néztek össze. Nem gondolták, hogy ilyen könnyen megy a dolog. Elkészültek részemről heves támadásra, zsarolás emlegetésére, stb.

– Kívánja felperes az alperes tagadásával szemben a kereset tartalmát bizonyítani? – kérdezte a bíró Hegedűs Mariska ügyvédjétől.

– Igen – felelte az ügyvéd –, kérem először kihallgatni a két tanút, K. Klotildot és D. Annát.

A bíró felém fordult, kérdezve, hogy nem ellenzem-e a két tanú kihallgatását? Csak ennyit mondtam:

– Nem ellenzem.

A bíró még haragosabban nézett rám, s a négy személy a másik oldalon még elégedettebben mosolygott össze.

K. Klotild a következő vallomást tette:

– A keresetben foglalt napon H. Mariska elment Párvy püspökhöz a Császár fürdőbe, s engem is megkért, és D. Annát, hogy kísérjük el őt, mint jó barátnők. Mariska be-ment a püspökhöz, bent lehetett úgy kb. fél óra hosszat, s amikor kijött, nagyon fel volt hevülve, blúza fent egészen szétnyitva, a kis aranylánc, mit mindig hordott, nem volt a nyakán, összegyűrt szoknyáját igazgatta, s nekünk mindjárt keservesen elpanaszolta, hogy bent mi történt vele, s szóról-szóra azt mondta el, amit az ügyvéd imént elmondott a keresetből. Mást nem tudok, mert a belső szobában én nem voltam.

Ugyanígy vallott D. Anna is. A bíró feltette a szokásos kérdést a tanúk megesketése irányában. A felperesi ügyvéd kérte tanúi megesketését, s én „álmosan” azt feleltem:

– Nem ellenzem.

Az előbbi jelent ismétlődött meg fokozottabb mértékben. Láttam, hogy a bíró egyenesen dühöng hülye magatartásom láttán, mert kénytelen volt a nyilván hamis tanúkat megesketni. A felperesi ügyvédet felbátorította

közömbös magaviseletem, s kérte, hogy a bíró hallgassa ki eskü alatt H. Mariska felperest is, miután a két tanú vallomása súlyosan esik ugyan a latba, de miután ők mégsem látták, amikor az alperes elvette a láncot a felperestől, a bizonyítékok láncolatossága végett ki kell hallgatni eskü alatt magát a felperest is. Még ezt sem elleneztem, ami igazán végleg emeletes hülyeség volt a bíró szemében. H. Mariska eskü alatt vallotta, hogy minden, ami a keresetben foglaltatik, szóról-szóra úgy igaz. Mind a hárman letették az esküt annak rendje-módja szerint, s én erre ellenbizonyítékaim előterjesztésére két heti halasztást kértem, amit a bíró természetesen megadott. Ezzel véget ért a tárgyalás, a három nő az ügyvéd kíséretében boldogan távozott 12 óra tájban. Uzor öcsém, akkor ügyvéd-jelöltem, azonnal hiteles másolatokat készíttetett a három vallomásról, és eskü letételéről, ezeket egyszerűen mellékeltem az E pont alatt a bűnügyi feljelentéshez, amit azonnal elvittem Nagy Károlyhoz. Már készen álltak a fiákerek a detektívekkel, akik elrobogtak a három nő és az ügyvéd lakására, s vitték be a rendőrségre mind a négyet. Másnap reggel pedig egy detektív elvitte Hanskarltól a polgári iratokat, s így nem is kerülhetett sor ellenbizonyítékaim előterjesztésére.

Délután 4 óra felé bementem a rendőrségre, s már ott volt mind a négy zsaroló. Most már nem voltam többé álmos.

– No, újra együtt vagyunk?

Az ügyvéd térdre hullott, úgy esdekelt bocsánatért, s sírva hangoztatta, hogy ő csupán ügyfele utasítása szerint cselekedett a felvett tényvázlat alapján.

– Ámbár maga is megérdemelné, hogy bezárják, nem bánom, menjen haza – s megkértem a fogalmazót, hogy engedje el az ügyvédet, miután az megígérte, hogy többet nem lesz zsaroló bűnpártolója...

De mindez önmagában nem volt elég, a fő hangsúly arra esett, hogy a sajtó miképpen adja le majd a szenzációs esetet és a letartóztatásokat. Ha a lapok összeírnak mindenféle számárságot, és *konfúzusan*⁶⁴ tálalják fel a tényállást, talán nem jól sül el a dolog. Így tehát már előre megbeszéltem Balázs Nácival, a *Budapesti Hírlap* jeles törvényszéki tudósítójával hogy a járásbíróági tárgyalás délutánjának 5 órájára egybehívja irodámba az összes lapok törvényszéki tudósítóit, hogy lediktáljam nekik azt a tudósítást, amit az ügyről a másnap reggeli lapoknak le kell adniuk. Én részben teljesen szakszerű ügyismerettel, részben újságírói vénával lediktáltam egy érdekfeszítő tudósítást, elmondva mindent, úgy ahogy történt. Ott volt a *Pester Lloyd* tudósítója: Pollák Lipót is, s mindjárt kiderül, hogy ez miért volt fontos. Csakugyan, reggel megjelentek a nagy hírlapi tudósítások óriási fekete alcímekkel hasábokon át, szóról-szóra úgy, ahogy én lediktáltam. Mindenki a „bátor püspökről” beszélt. Már Günther is elégedetten mosolygott, amikor reggel olvasta a tudósításokat, s Hanskarl bíró sem tartott már hülyének...

A bűnügyi főtárgyalás jóformán csak formaság volt. Megjelent ott a püspök is díszes ornátusban, de vallomástétele már inkább csak ünnepélyes cifraság volt, mert a vádlottak megtörve beismerő vallomást tettek. A por-

64 zavaros, zagyva

tás szembe mondta nekik, hogy biztos felismeri bennük azt a bizonyos három nőt, akik a püspök szobája után tudakozódtak a tárgyalás előtt pár nappal, Kétly pedig vallomásában elmondta, hogy abban az időben, amikor a gyalázatos keresetben leírt állítólagos látogatás megeseett, a püspök súlyos isíaszában moccanni sem tudott. H. Mariska azt hozta fel mentségére, hogy őt K. Klotild *hipnotizálta* a hamis vallomásra, zongorát és vőlegényt ígérve neki. Ő kisebb büntetéssel megúszta. A legszigorúbbat az értelmi szerző kapta: Kovács Klotild, s egyszer s mindenkorra megszűnt az egész hadjárat, ahelyett, hogy megnyertem volna egy 100 koronás pert, ami után vígan folytatódott volna a zsaroló kampány.

Hogy ügyvédi sikereim és emlékeim elbeszélését kissé vígabb és humorosabb módon fejezzem be, ide iktatom még egyik ügyvédi ravaszágomat, mert néha az igazság érdekében ravasznak is kell lennie az embernek, hát még az ügyvédnek!

Működött egy gyáros cég a Ferencvárosban, amely azzal foglalkozott, hogy Oroszországban igen nagy tömegben összevásárolta a piszkos birkabeleket, úgy, ahogy az óriási orosz pusztaságokon leölt állatokból kikerültek. Ezt a hatalmas mennyiségű birkabelet itt a ferencvárosi gyárban szakszerűen felvagdalták, megtisztították, szépen fehérre finomítva megfésülték, minőségük szerint osztályozták, s a finom hártyszerű holmit só közé préselve és hordákba rakva leginkább külföldre szállították, hurkát, kolbászt előállító húsgyáraknak.

Egy németországi kolbászgyár tizenöt hordó juhbelet visszautasított azzal az indoklással, hogy a küldött belek

nem első osztályúak, márpedig ő első osztályú juhbelet rendelt, ami igaz is volt. Az egész szállítmányt visszaküldte, s a sok juhbeles hordó ott feküdt a Nyugati pályaudvar raktárában.

A pesti cég az én jogi segítségemet kérte.

Kimentünk a vasúti raktárba, s a gyár egyik tulajdonosa kinyitattott néhány hordót, s ékesen elmagyarázta, hogy a juhbeleket a szakmában hány különböző osztályba sorozzák, s ezeket a különböző osztályokat csak különös szakértelemmel lehet egymástól megkülönböztetni. A külföldi cég ehhez nyilván nem ért eléggé, és csak így történhetett, hogy a tizenöt hordó juhbelet visszaküldte azon a címen, hogy azok nem első osztályúak, pedig bizony azok első osztályúak.

Nekem kellett eldöntenem, hogy visszavegyük-e a tizenöt hordó juhbelet, mint nem megfelelő árut, vagy ellenkezőleg, elárvereztessük-e azokat – jogi nyelven szólva – a vevő cég „költségére és veszélyére”, s ezzel együtt álljuk-e a pert?

Hogy tisztán lássam, kinek van igaza, hirtelenében meg kellett tanulnom az egész „juhbel-szakmát”. Az a legérdekesebb az egész ügyvédi pályán, hogy ott sok olyan dolgot is meg kell tanulni, aminek semmi köze a jogi paragrafusokhoz. Engem az említett tulajdonos meggyőzött arról, hogy azok a juhbelek első osztályúak, s a vevő cég ítélte meg az árut tévesen.

Első teendő volt tehát, *előzetes szakértői* szemlét kérni, mert a juhbelek megromlottak volna egy hosszú pereskedés alatt. Az ilyen előzetes szakértői szemle nyomán már voltaképpen előre eldőlt maga a per.

Az volt tehát a fontos, hogy a bíróság olyan egyént hallgasson meg, mint szakértőt, aki valóban és igazán apróra ismeri a juhbél szakmát. De van-e ilyen elsőrendű szakértő Pesten?

Ügyfelem azt mondta, hogy a juhbél szakmát Budapesten egyetlen ember ismeri csak alaposan. A nevét is megmondta. Amit ő mond, az szentírás, abba mindenkinek meg kell nyugodnia, viszont megeshetik, hogy a szakmát alaposan nem ismerő valamiféle hentes szakértő tájékozatlansága miatt elvesztjük az igazságos pert.

Annak az elérése vált tehát az én ügyvédi feladatom-má, hogy a bíróság az említett kitűnő szakértőt nevezze ki bírói szakértőnek.

A bírói szakértő kinevezése úgy szokott történni, hogy a bíró megkérdezi mind a két fél ügyvédjét, hogy kit javasolnak bírói szakértőnek. Biztos volt előttem, hogyha én a kiszemelt egyedüli valóban szakértő egyént hozom javaslatba, ehhez az ellenfél ügyvédje nem járul hozzá. Tehát úgy kellett irányítanom a taktikát, hogy az ellenfél ügyvédje is fogadja el az általam javaslandó férfiút bírói szakértőnek. A német céget egy joviális modorú, idősebb ügyvéd képviselte a járásbíró előtt.

A tárgyalás előtt magamhoz kérettem ügyfeletem, s meghagytam neki, hogy amikor én majd javaslatba hozom a bíró úrnak a kitűnő szakértőt, aki nem volt más, mint Kienast Senior, a későbbi svájci konzul édesapja, ő azonnal pattanjon fel, s haragosan tiltakozzék javaslatom ellen azt mondván, hogy neki Kienast úr *ellensége*, s tegyen nekem, saját ügyvédjének, keserves szemrehányást, hogy a javaslatba hozott bírói szakértő személyét miért

nem beszéltem meg előzőleg saját ügyfelemmel. Erre én majd viszont őt utasítom rendre, s méltatlankodva fogom kijelenteni, hogy ez a szakértő olyan jeles ember, hogy őt az „ellenséges viszony” nem fogja befolyásolni a tisztá igazság megvallásában.

– Meglátja – mondtam –, hogy ilyen kínos jelenet után a német cég ügyvédje is csatlakozni fog ahhoz a javaslatomhoz, hogy Kienast Senior legyen a bírói szakértő.

Minden szakasztott úgy történt, ahogy lélektanilag előre kiterveztem:

A bíró először a felperes ügyvédjét szólította fel arra, hogy tegyen javaslatot a bírói szakértő személyét illetően. A német cég ügyvédje egy egyszerű kolbászkészítőt hozott javaslatba, akinek abban az irányban, hogy a drága és finom kiviteli áru első osztályú-e vagy nem, bajosan lehetett alapos szakértelme.

Én viszont a magam részéről az egyetlen igazi budapesti juhbél szakértőt, Kienast Seniort javasoltam bírói szakértőnek, nyomatékosan előadván, hogy ő az egyedüli ember Pesten, aki a finom juhbélnek, mint kiviteli cikknek eléggé nehéz osztályzási kérdésében szabatos és megbízható szakvéleményt adhat a bíróságnak. Ez tökéletesen igaz is volt.

Még mielőtt a német cég ügyvédjének ideje lett volna arra, hogy szavaimra válaszoljon, s természetesen az én általam javaslatba hozott szakértőt ellenezze, azt gondolván, hogy „ő a mi emberünk”, ügyfelem, akit Gömörnynek hívtak – úgy, ahogy utasításba adtam –, felpattant, s még ügyesen neki is vörösödve elmondta a betanult mondkáját, én viszont rendreutasítottam őt, úgy, ahogy megállapodtunk.

Amikor a kedélyek némileg lecsillapodtak, az ellenfél ügyvédje így szólt:

– Ne tessék azt hinni bíró úr, hogy az imént ügyvéd és ügyfél között lezajlott kínos jelenet és a peres fél és a javasolt szakértő közötti ellenséges viszony befolyásol engem, de magam is úgy tudom, hogy Kienast Senior a legelső szakértő ebben a szakmában, s így a magam javaslatától elállok, s hozzájárulok az ő személyéhez.

Tehát felperes és alperes egybehangzó javaslata alapján az általunk óhajtott kitűnő szakértő bírálta el a kérdést. A pert természetesen simán megnyertem, mert a jeles szakértő igazolta, hogy a vitás juhbelek valóban első osztályúak voltak.

Az ügyvédi mesterségből eredően már pályám kezdetekor támadt egy komikus párbaj-esetem is – párbaj nélkül –, amit még feleleveníték olvasóim előtt.

Korunkban, amikor még nem is olyan régen emberek milliói öldöklő fegyverekkel, s mindenféle egyéb gyilkos szerszámmal kérlelhetetlenül törtek egymás életére, furcsán visszhangzik, hogy a régi békevilágban milyen komolyan vették a párbajt. Mindennapi látvány volt a képviselőházban, hogy amikor ketten beszéd közben szeszszólalkoztak, alighogy a szónok leült, már ment át a másik oldalra két megbízott képviselő elégtételt kérni a sértett féltől, s másnap hozták a lapok a párbaj lefolyásának részleteit. Ritka volt a veszélyes kimenetelű lovas mérkőzés, mert a vékony, könnyű párbaj-kardokkal alig lehetett komoly kárt tenni az ellenfélbe, akit még a vívómesterek humanizmusan alkalmazott *bundage*-ai⁶⁵

is megóvtak az életveszélyes vágás lehetőségétől. No, de azért akadtak komoly esetek is, s akkor erről beszéltek néhány napig minden társaságban.

A könnyű kimenetelű párbajokért nem mért ki a bíróság nagyobb büntetést 1–3 napi államfogháznál, s a politikusok iránt figyelmes Királyi Ügyészség úgy intézte a dolgot, hogy a büntetést nyáron lehessen leülni, mert a váci államfogházhoz – rokonszenves épület volt a Duna tükretől pár lépésnyire – szép kert tartozott, s ott szabadon lehetett vendégeket fogadni. Három ízben voltam a kis ház lakója, három különböző párbajvétségért, amelyekre az akkori körülmények kényszerítettek rá, s minthogy a szomszéd kocsmából lehetett külön ennivalót hozatni a fogházőrrel, nem mondhatnám, hogy rossz emlékeim fűződnének a fogház napjaihoz.

De volt egy olyan „párbajom” is, amelyből annak ellenére se lett párbaj, hogy karddal a kézben szemben álltam az ellenféllel szemben a vívóteremben. Elbeszélem ezt a furcsa esetet, amelyből mégsem lett párbaj.

Az eset nem függött össze politikával. Magánügy volt, ügyvédi foglalkozásomhoz kapcsolódott, ezért is iktatom ide. D. úr azt állította, hogy a bírói tárgyaláson én őt megsértettem, s elküldte hozzám segédeit.

Rákossy vívótermében állapodtak meg a segédek.

Le kellett vetni a kabátot, mellényt, inget, ránk rakták a hónalj- és ütőér-csuklópólyákat, az egyik segéd krétával meghúzta a vonalat, amire a két ellenfélnek rá kellett állnia. Köröskörül a négy segéd és a két orvos.

Arra a vezényszóra, hogy „Rajta!”, felemelkedtek a kardok. Én balkézrel vívtam, és kitűnő vívó hírében

65 kötés, pólya

álltam. Még mielőtt a vezényszó elhangzott volna, hogy aztán egymásnak rohanjunk, váratlan jelenet történt. Ellenfelem hirtelen leeresztette kardját, s izgatottan szekundánsához intézett néhány mondatot. Azok a doktorokkal együtt hozzárohantak. Biztosan rosszul lett. Halk hangon folyt a beszélgetésük, nem értettem meg, de azt láttam, hogy ellenfelem ideges taglejtésekkel balkarom felé mutat. A párbajt felfüggesztették, s a segédek összeültek tanácskozássra az öltözőben. Azalatt mi eléggé komikus módon ott álltunk a krétavonalon, karddal a kezünkben. Kiderült, hogy az én segédeim elfelejtették közölni az ellenfél segédeivel, hogy balkézrel vívok, pedig ezt a közlést a párbajszabályok előírják, s D. úr így, készületlenül nem volt hajlandó balkezes vívóval verekedni. A tanácskozás eredménye az lett, hogy a párbajt egyelőre felfüggesztették, s ellenfelem két hetet kapott arra, hogy gyakorolja be magát balkezes vívó ellen.

Nekem a dolog semmiképpen sem tetszett, mert feleségem gyermeket várt, s a nagy eseményt éppen arra az időre harangozta be az orvos, amikor a második mérkőzés *terminusát*⁶⁶ kitűzték a segédek. Elvégre párbajban meg lehet sebesülni, s ha sebesülten visznek haza – éppen abban a kritikus időben –, a feleségem megijed, s ennek még komoly következményei is lehetnek... Függetlenül attól, hogy utáltam a párbajt, s csak akkor álltam ki párbajozni – bármilyen jó vívó hírében álltam –, ha nem tudtam kitérni előle.

66 határidő, megszabott idő

Kis idő múlva meghallottam, hogy ellenfelem nap-nap után szorgalmasan jár Fodor mester vívótermébe – persze úgy, hogy a mester balkézben tartja a kardot –, s lendületesen gyakorolja magát a balkezes vívó ellen.

Miután honvédtiszti huszár voltam, természetesen jobb kézzel is tudtam forgatni a kardot, mert hiszen a huszárhátvágást nem szabad balkézrel megcselekedni. De mint balkezes, ügyesebb voltam a veszedelmes gyors visszavágások terén, mint jobb kézzel. Természetesen ennek folytán balkézrel szívesebben vívtam. De ezúttal kigondoltam egy kis ravaszságot, mert féltettem a feleségemet. Nekiálltam tehát, hogy a közbeeső idő folyamán Rákossy mesterrel órákon át vívjak jobb kézzel, s kitűnően ment a dolog.

Amikor elérkezett a második párbaj napja, minden szakasztottan úgy történt, ahogy ravaszul előre elképzeltem. Megint felálltunk a krétavonalon, s a „Rajta!” vezénylésre újra felemelkedtek a kardok, de az enyém ezúttal jobb kézzel. Újra lejátszódott a két hét előtti jelenet. Ellenfelem még a vezényszó előtt újra ijedten leeresztette kardját, s az újra hozzá siető segédeknek most már nem is halkan, hanem hangosan magyarázta, hogy ez mégse járja, ő két héten át folyton balkezes vívóval szemben gyakorolta magát, s íme, a képviselő úr most jobb kézzel akar vívni... A segédek újra összeültek, s *egyhangúan* kimondták az ítéletet: ha én időközben ellenfelem iránti előzékenységből megtanultam jobb kézzel vívni, ez ellen nem lehet jogos kifogást emelni. Erre azonban ellenfelem kijelentette, hogy akkor inkább eláll az elégtétel kérésétől, mert miután két héten át begyakorolta hogyan

kell vívni balkezes ellen, nem hajlandó jobbkezes vívóval párbajozni.

Elkészült a jegyzőkönyv. Kibékültünk, és a párbaj hála Istennek elmaradt.

Ügyvédi munkámmal kapcsolatban szeretném még elmondani, hogy éveken át jogtanácsosa voltam gróf Esterházy Jenőnek, a pápa-ugodi hitbizomány birtokosának, egészen haláláig. Gyakran beszéltünk franciául, mert előzőleg sokáig ált Párizsban, s mindig örült, ha francia szót hallott. Könyvtárában zsúfolódtak a francia szépirodalmi művek, s halála után, végső akaratahoz híven összes francia könyvei az én tulajdonomba jutottak. Olyan idealista volt, akihez foghatót keveset ismertem életemben. Elmondok ezzel kapcsolatban néhány jellemző, de ma már hihetetlennek hangzó történetet.

A múlt világháború idején egy ízben részletesen referáltam neki az uradalom adóügyeit, s eközben kiejtettem a számon ezt a szót: hadinyereség-adó. Erre a szóra felszisszent a gróf, s kezével olyanformán intett, hogy előadásomban meg kellett állnom, s aztán így szólt:

– De kérem, ez borzasztón hangzik: hadinyereség-adó. Magyarazza meg nekem, micsoda adó ez a hadinyereség-adó, mert ez talán azt akarja jelenteni, hogy nekem nyereségem van a háborúból ugyanekkor, amikor milliók drága élete pusztul el a mostani szörnyű öldöklésben?

Meg kellett magyaráznom, hogy bizony az uradalomnak nagy a hadinyeresége, különösen a faárak emelkedése révén, minthogy a hitbizománynak tömérdek gyönyörű erdeje van.

– Nem, nem, ezt nem akarom! – válaszolta a gróf erélyes hangon. – Adja ki kérem az utasítást, hogy a háború előtti áron adjuk el a fát ezután is, mert nekem nem kell a hadinyereség, s hallani sem akarok hadinyereség-adóról.

Elővettem minden rábeszélő képességemet, s próbáltam megmagyarázni, hogyha a régi áron adnánk el a fát, először is agyonvernének bennünket a többi erdőbirtokosok, másodszor az adóhatóság úgysem hinne kimutatásunknak, s mégis kivetné a hadinyereség-adót, harmadszor, mindennek a tetejében, még gyanúba is keverednénk, hogy meg akarjuk károsítani a Kincstárt, s azért jelentünk be olyan alacsony árakat.

– Ez szörnyű, ez szörnyű... – nyögte a gróf elkeseredetten.

A dolognak az lett a természetes következménye, hogy azután gondosan kerültem, hogy Esterházy Jenőnek valaha is említést tegyek a hadinyereség-adóról.

Ilyenféle kedves és túlzott erkölcsi felfogásról emlékszik meg George Selden, a hírneves angol csevegő-bölcse-lő is, megrajzolván egy birtokos személyét, aki megtiltotta, hogy galambdúcot állítsanak fel kastélyára udvarán, mert tudvalévőleg a galambok el szoktak szállani idegen vetésekre is...

Az ideális túlzással szemben az ellenkező póluson élő legdurvább önzés katedrai példáját Lord Bacon rajzolta meg annak az embernek a képében, aki képes volt arra, hogy felgyújtsa valakinek a házát csak azért, hogy az égő ház lángjainál megsüsse a saját pecsenyéjét. Sokan vannak ilyenforma lények ma is.

A két szélsőség között Burke, a nagy állambölcse elő úgy állította fel az emberileg helyes és gyakorlatilag alkalmazható erkölcsi mértéket, hogy: „Mindenki igyekezzék összekapcsolni az ő saját egyéni érdekét a közhaszonnal.”

A helyes gondolatot Goethe fejezi ki még szebben és még szabatosabban: „A helyes társadalmi alakulat alapja csak igazságossággal és tisztességgel szelídített önérdék lehet.”

Ez az a helyesen meghatározott nagy eszmei fogalom, amit mindnyájunknak szem előtt kell tartanunk, s erre kell felépíteni az állami és társadalmi életet egyaránt.

Az önérdék szeretete olyan ősrégi emberi érületi gyökér, amelyet nem lehet kiirtani, de ez nem is lenne célszerű. Ellenben mind az államnak, mind a társadalomnak mindenkor szent törekvése legyen, hogy az önzés primitív érületvilága olyan lelki átfinomodáson menjen keresztül, hogy az egyéni önérdéket az igazságosság és tisztesség erős köteléke által kössék össze a közérdekkel.

Ezen a nemes és gyakorlatilag megvalósítható alapon kell egyesülnie az állami érdeknek a társadalmi Erkölcs parancsával, s akkor a siker nem marad el. Ezt a nagy erkölcsi igazságot érezte lelkében rezegni az én kedves Eszterházy Jenő ügyfelem is a maga finom naivitásával, amit a következő történet talán még szemléltetőbben jellemez.

Húgának, Marianne grófnőnek volt egy Werner nevű komornája, akinek a bátyja betűszedőként dolgozott Bécsben, s súlyosan megbetegedvén hosszú időre kórházba került. (A vezetékeve volt Werner.) A komorna elpanaszolta, hogy bátyjának a kórház harmadik osztályán nagyon rossz ellátást adnak, természetesen nem telik

nekik magasabb osztályokra. Nosza, a gróf felfuttatta Páparól Bécsbe jószágfelügyelőjét azzal a paranccsal, hogy a beteget tettesse át az első osztályba. A felügyelő kikereste az igazgatósági irodában a beteg nevét, befizette érte több hétre előre az első osztály után fizetendő összeget, s aztán felkereste a beteg Wernert a harmadik osztály tömegtermében, s örömmel újságolta neki, hogy Jenő gróf úr áttéteti őt az első osztályba, s várta a hatást, a nagy örövendést. De az öröm elmaradt.

A beteg rábámult a felügyelőre, tágra nyílt szemmel:

– Hogy jutok én ehhez? – nyögte.

– A húga révén, aki Marianne grófnőnél komorna – felelte a felügyelő.

– Nekem nincs húgom – szólalt meg a becsületes beteg –, nyilván téves nevet kerestek ki, hiszen a Werner név gyakori.

A felügyelő visszament tehát az igazgatósági irodába, s kikereste az igazi Wernert, aztán átírták a befizetett pénzt az ő javára, s most már az igazi Wernerrel közölte a felügyelő Jenő gróf jószívű cselekedetét, amit az nagy hálával és köszönettel fogadott.

A felügyelő visszautazott Pápára, s híven elreferált mindent a grófnak.

– No és mi lett azzal a másik Wernerrel? Az csak nem maradt meg a harmadik osztályon? – tudakolta a gróf.

A felügyelő meghökkent.

– Természetesen ott maradt...

A gróf haragra gerjedt:

– No, dehát, kedves felügyelő úr, hogy jön ahhoz az a szegény másik Werner, akinek a javára ön befizette a

pénzt, s akivel közölte is a jó hírt, hogy mégis a harmadik osztályon maradjon azért, mert becsületesen megmondta, hogy ő nem az igazi Werner. Azonnal menjen vissza Bécsbe, s azt is tétesse át az első osztályba. No de ilyet...

A felügyelő tüstént visszautazott Bécsbe, s a kórházban elítélte megbízatását. Így egymás mellé került az első osztályon a két Werner: az igazi, meg a nem igazi.

Ügyvédi pályám legismertebb sikere az volt, hogy 1907-ben az akkor még 500.000 holdas Esterházy-hitbizomány jogigazgatója lettem. Ez a kitüntetés is úgy potyant az ölembe, mint életem akkori viruló korszakában minden egyéb, ami számomra előrehaladást jelentett. Semmiért se tettem egy lépést se, minden magától jött. Valósággal utaztam a szerencsében. Esterházy Miklós herceggel Bécsben ismerkedtem meg delegációs útjaim során. Onnan hazatérve egyik délelőtti telefonon arra kért a herceg, hogy látogassam meg Tárnok utcai palotájában. Ott előadta, hogy egy nagyon kényes jogi természetű ügye van, s rokonai tanácsára hozzám fordul, mint olyanhoz, akiben az ügy helyes elintézését illetőleg leginkább megbízhat. A kényes ügyet még most sem akarom szellőztetni. Hónapokon át húzódott, de végül teljes siker koronázta munkámat, s ennek alapján szinte automatikusan a herceg jogtanácsosa és a hitbizomány jogigazgatója lettem.

Ezzel egyelőre le is zárom ügyvédi pályámról történő visszaemlékezéseket.

AZ ESTERHÁZY-HITBIZOMÁNY JOGIGAZGATÓJA

Megvallom, s lelkiismeretem szava szerint előadom, hogy Esterházy Miklós herceg – bármily megdöbbenően hangzik – vérbeli demokrata volt. Talán az egyetlen igazi demokrata, akit ismertem. Mert könnyű ám annak demokratának lenni, akit a demokrácia alacsony sorból vagy pláne szegénységből magasba emel, de ha olyan valaki demokrata tetőtől-talpig, akinek a Sors mindazt megadta rangban, fényben, vagyonban, társadalmi és anyagi ragyogásban, amit a Sors valakinek egyáltalán megadhat, s az illető mégis vérbeli demokrata, az már mégis valami! Pedig az én hercegem ilyen volt. Polgári egyszerűségben élt. Alig volt más irányelve, mint a *kötelességteljesítés* családja, hazája, s a társadalommal szemben. Az életből alig élvezett valamit. Nem is tudta tudatosan élvezni az élet számtalan örömét, hanem attól a perctől kezdve, amikor reggel felkelt, az éjjeli lefekvésig szüntelenül „intézett” valamit, amiről azt tartotta, hogy *kötelessége*. Amellett neki mindegy volt, hogy valaki főherceg-e vagy Tóth bácsi, mint az én irodaszolgám, mindenkinek megadta azt a méltányoló tiszteletet, ami az illetőnek kijárt. Többször láttam, hogy maga ment ki az istállóba megmondani, hogy fogjanak be, mert az inasnak éppen fáj a lába, s kímélni akarta. 14 éven át étkeztem együtt vele hét-hét után, sokszor nap-nap után, de egyetlen egyszer se hallottam, hogy egy ételt megdicsért vagy kritizált volna. Ellenben minden étkezés alatt is folyton *hivataloskodtunk*.

Csak a hivatalos ügyek szereztek neki igazi örömet, jó ételek elfogyasztása közömbös volt a számára. Csak azért evett, mert enni kellett. A bécsi Wallner Strasse-i hercegi palotában volt egy kis *Absteigquartier*-om⁶⁷, mert sokszor akadt dolgom Bécsben. Nekem megengedte a herceg, hogy a pazar tartalmú hercegi pincéből olyan pókhálós Burgundi vörös butéliákat hozassak fel, amilyenek csak jól estek, de ha *együtt* ettünk, mindig csak közepes minőségű borok kerültek az asztalra, mert az ilyet jobban szerette a herceg, mint a nehéz bort. Havannát sohasé szívott, csak Regalia Mediat, Britannicust vagy Tabuccot. Amikor annakidején kitört az amerikai-spanyol háború Kuba szigetéért, hercegem atyja vagy nagybátyja – e percben nem tudom, hogy a kettő közül melyik – attól tartott, hogy a *Yankee*-k⁶⁸ tönkre fogják tenni az igazán finom havanna szivarokat, mert nem értenek előállításukhoz. Ezért gyorsan hozatott Kubából egy egész vagon finom havanna szivart, azokat Hamburgban elláttatta pompás kék-arany színű hercegi koronás, széles *kravatlikkal*⁶⁹, s az egész vagon havanna szivart a kismartoni várkastélyban tároltatta, külön kezelő inassal... De az én hercegem ezekből sohasem szívott, azt mondván, hogy azok „erősek”! Pedig nem is voltak erősek, mert hosszú idő alatt a szivarok havanna-ereje elillant, de azért megmaradt bennük a *havanna-zamat*. Engem természetesen rendszeresen megkínált velük.

67 szállás

68 jenki: észak-amerikai

69 szalag

A mi viszonyunk egymáshoz valami egészen különleges volt. Mindig figyelembe vettem ugyan a közöttünk fennálló szédítő rangkülönbséget, de emellett mindig olyan őszinte közvetlenséggel beszéltem vele, s ő is velem, mintha vagy mindketten hercegek volnánk, vagy egyikünk sem lenne az. Ezt szerette ő, a teketória nélküli őszinte közvetlenséget. Így tárgyaltunk meg minden hivatalos ügyet, legtöbbször naponként órákon át, mert mindenről akart tudni, mindent akart ismerni.

Szédítő *vizuális* memóriája volt. Ha nagyon nehéz szerződési pontokat magyaráztam neki, szóbeli hallásra a komplikált dolgokat nem értette meg jól, s ilyenkor maga elolvasta a szöveget, s a szavakat látva könnyebben felfogta az értelmét. Egyik tanácsulésen az építészeti osztály vezetője pénzt kért arra, hogy megcsináltathassa a kerkaszentkirályi vízimalom kerekét.

– Igen – szólt közbe a herceg –, ezelőtt circa húsz évvel voltam ott, s már akkor is hiányzott a kerék néhány foga.

A kismartoni hercegi park a világ egyik legértékesebb parkja. A herceg egyik őse, akit pazar költekezése miatt „Fényűző Miklós” néven ismer a család, csupa ritkaságszámba menő fát és bokrot hozatott ki a kismartoni parkba. Sok boldog órát töltöttem ott, mert nekem, az én hercegemtől eltérően mindig meg volt és meg van az a jó tulajdonságom, hogy tudok *tudatosan boldog lenni*, főleg, ha senki se zavar saját igénytelen társaságomban. De egy lény mégis volt, akinek társaságát minduntalan kerestem, a kismartoni parkban, s ez a herceg-nemzetség egyik női tagja volt. Gyönyörű szép lehetett életében, a nagy Canova által *márványba* faragva.

Margit hercegné Kismartonnál jobban szerette Esterházát, s így a család oda tette át lakását. A sokáig elhagyott helyet a hercegné előírásai szerint modern kényelemmel rendezték be. A herceg őseit, aki az esterházai várkastélyt a versailles-i királyi kastély mintájára építtette, meleg barátság és hódolat fűzte Mária Terézia királynőhöz, s ezt azzal is kifejezte, hogy Esterházát a császár-királynő egész birodalmának *körzövel kimért kellős közepébe* építtette. Egyszer, télvíz idején a herceg meghívta a királynőt, hogy Bécsből szánkázzék le Esterházára. A néphagyomány szerint az esterházai utat, amerre a királynő szánkói haladtak, a gavallér herceg gazdagon behintette cukorral, de esterházai bennfentesek azt magyarázták nekem, hogy a fehér port a nép messziről tévesen nézte cukornak, mert az só volt, s azért hintették a hóra, mert akkor a hó állítólag lassabban olvadt, amíg a királynői szánkók megérkeztek.

Van Esterházán egy nagy hangversenyerem, ahol Haydn, a világhírű zeneszerző, a hercegi család házimuzsikusa, rendezte a szép hangversenyeket. De még az én időmben is vidáman pezsgett itt az élet. Egy alkalommal magam írtam egy francia nyelvű „színdarabot”, s a kis hercegekkel és hercegnővel együtt eljátszottuk. Én magamnak egy vidéki kocsmá pincérének szerepét adtam, s vittem magammal Pestről olyan ruhát és olyan pofaszakállt, hogy amikor a színpadra léptem, nemcsak a közönség nevetett, de úgy kacagtak kis színésztársaim is, hogy egy időre megállt az előadás.

A hercegné 1910 júliusában az ötödik gyermek megszületése után súlyosan megbetegedett, s mintha halálát

érezte volna közeledni, bensőségesen arra kért, hogy miután urára nagy befolyásom van, bírjam majd őt rá arra, hogy halála esetére úgy intézkedjék, hogy a hitbizományból a hitbizományos Pál herceg mellett a két másik fiatalabb herceg és a két hercegnő is kapjanak földet, s ne csak pénzt. Így a dolgot nem lehetett keresztülvinni, de a herceg halála után találtam más megoldást, hogy a hercegné végakarata teljesüljön, mégpedig a következő módon.

A hitbizományi jog szerint, ha a hitbizomány valamilyen haszonélvező birtokosa befektetéseket eszközöl, ez az ő magán (*allod*) vagyonához számít, s az illető herceg halála után a hitbizomány tartozik megtéríteni a magánörökösöknek a befektetések valódi értékét. Ez századokon át mindig pénzben történt. Miután 1920–21-ben, a herceg halála után a magyar korona már megingott, s hogy a hercegné akarata is teljesüljön, keresztülvittem a hitbizományi hatóságnál, hogy a hitbizomány ezúttal ne pénzben, hanem földben fizesse meg a magánörökösöknek az *allod*-befektetések értékét. Ez így is történt.

[...]

Meg akarok emlékezni Esterházy Pál hercegről is, aki 1920-ban hirtelen elhalt atyja után átvette a hitbizomány vezetését. Ismerem a hitbizomány előző hercegi birtokosainak történetét századokon át, s így jól tudom, hogy az óriási uradalmak kezelésében egyik herceg sem mutatott fel olyan sikereket, mint Pál herceg. Az ő jogtanácsosa csak rövid ideig voltam, mert hamarosan miniszteri tárcát vállaltam, de azalatt a rövid idő alatt is egy értékes, nagyszerű embert ismertem meg benne. Ő még jószágkormányzót sem tartott, hanem ő volt sajátmagának a

jószágkormányzója is. Dolgozott reggeltől estig. A hitbizományt megtisztította minden adósságtól, ami halhatatlan dolgot jelentett annál a hitbizománynál, amelyik századokon át mindig terhes adósságok alatt nyögött. Ami szabad ideje maradt, azt leginkább zenének és olvasásnak szentelte. Tömérdék pénzt adott nemes és jótékony célra. Annyira nem helyezett súlyt mágnás voltára, hogy még a Nemzeti Kaszinónak se volt tagja, s nem is akart bemenni a felsőházba se. Fő öröme volt, hogy maga személyesen kitűnően vezette birtokait, odaadó bámulatos szorgalommal.

Ügyvédi pályám legnagyobb szerződését is, mint hercegi jogtanácsos készítettem.

A bécsi városi tanács elhatározta, hogy amiképpen az később nálunk létesült Bánhidával kapcsolatban, éppen úgy az elektromos erőt a hercegi hitbizomány lajtaújfalusi lignitbányájából dróton vigyék Bécsbe a város világítására. Mint a hercegi bizomány jogigazgatója, az ügyet én tárgyaltam le a bécsi városi tanács kiküldött uraival, s én csináltam a szerződést is. Evégből neki kellett feküdnöm a geológia tanulmányozásának is, mert a szerződésben egyebek között azt kellett szakszerűen kifejezni, hogy Bécs város kibányászási joga csak a lignitre terjed ki, de ha netán az alatt volna még fekete kőszén is, erre már ez a kihasználási szerződés nem vonatkozik. Ahogy itt meg kellett tanulnom a geológiát, éppen úgy meg kellett tanulnom nehéz erdészeti, főleg műfa-kérdéseket is, mert sok erdőkihasználási szerződést kellett készítenem, igen nagy értékekkel. Ismételten többször kellett tárgyalni a bécsi urakkal a lignitbánya kibérlése ügyében, hogy foko-

zatosan előrehaladjunk a megegyezés terén. Utazásomat a következőképen oldottam meg: otthon megreggeliztem, s 8-kor a Marchegg-i vonalon elindultam Bécsbe, ahová már 12-kor megérkeztem, s megállapodás értelmében a Rathaus-Kellerben együtt ebédeltünk a bécsi urakkal, s ebéd alatt és délután elintéztük a tárgyalást. Estére előre jegyet váltottam a Burg Theater-be, színház után pedig odarendeltem a fiákert a Burg Theater egyik sarkához, s a 11 óra tájt Budapestre induló vonathoz a pályaudvarra hajtottam. Ott vacsora után befeküdtem a hálókocsiba, ahol pompásan tudtam aludni, s reggelire már újból ott-hon voltam. Ezt többször megismételtem, s a nagy szerződést úgy tárgyaltam meg, hogy Pesten a két reggeli között alig vették észre távollétemet. Micsoda idők voltak azok, Istenem!

De mint minden téren, úgy hercegi jogigazgatásom terén is ért egy közérdekű csalódás. Csalódásom láncolataiban az egyik: a vesztes első világháború után tudvalévóleg Nyugat-Magyarország egy részét elszakították Burgenland elnevezés alatt, s abba a területbe igen nagy terjedelmű hercegi birtokok estek bele. Az ominózus Millerand-levél megígérte, hogy a gorombán és tájékozatlanul megvont határokat utólag ki fogják igazítani. Erre a célra egy vegyes nemzetközi „határkiigazító bizottság” kiszállt Burgenlandban is. Én, mint hercegi jogigazgató nagyon belefeküdtem az ügybe. Együtt jártam a bizottsággal a határokat, hogy minél több hercegi birtok maradjon meg Magyarországon. A sors szatírája, hogy ami birtok megmaradt, azt felosztották, de ami átment Ausztriába, ahhoz még csak nem is nyúlt az állam a mai napig.

Esterházy Miklós nemcsak demokrata volt, hanem a végtelenségig szerény, sőt félénk. Rangjához mértén talán túlságosan is szerény volt, amit néha, szokott közvetlen őszinteséggel bátorkodtam rosszállólag szóvá is tenni, amin szívből nevetett, s azt felelte, hogy őt pap-nevelője tanította erre a szerénységre, s ezen már nem tud változtatni. Túlzott szerénységéről elmondok egy kis jellemző történetet.

Az első világháború alatt a Vöröskeresztnél teljesített szolgálatot, mint tartalékos huszárkapitány, s a háború éveit alatt állandóan uniformisban járt. Egy ízben sürgős és bizalmas közléssel fel kellett keresnie egy magas állású katonatisztet a Honvédelmi Minisztériumban. Belépett az első szobába. Egy őrnagy ült ott, mint a magas katonai méltóság segédtsíjtje. Éppen telefonált. A herceg – a szerény megjelenésű kapitány – zavartan megállott az ajtó és az őrnagy között a szoba közepén, várva, hogy az őrnagy befejezhesse a telefont. De az nem akarta befejezni. A herceg hallotta, hogy a beszélgetés nem volt sürgős. Inkább csak kedélyes társalgás mezején mozgott. Így tehát néhány percnyi álldogálás után pár lépést tett az őrnagy felé, hogy bemutatkozzék, de az bizony igenerélyes kézmozdulattal leintette a kapitányt, s zavartalanul ment tovább a telefonozás. A herceg – a szerény kapitány – tehát tovább állt az ajtó és az őrnagy között, a szoba közepén. Kínos helyzet! Mit csináljon? A katonai fegyelem érzete nem engedte meg neki azt, hogy a nagyon is erélyes visszautasító mozdulattal szemben onnan messziről bekibálja a nevét. Ilyesmit az ő szerény egyénisége különben is lehetetlennek vélt, méghozzá egy magasabb rendfokozatú

katonával szemben... Megint tett egy közeledő mozdulatot. Ugyanaz a fölényes, elutasító kézmozdulat! De a jelentés sürgős volt. Miután egy újabb közeledési kísérlet is megint csak ugyanazt a gőgös, elutasító kézmozdulatot eredményezte, a herceg tovább már nem álldogálhatott a szoba közepén, csendesesen kiment. Átsietett a pár lépésnyire fekvő Tárnok utcai palotájába, ott nyakába akasztotta az aranygyapját, s azzal megint visszament az előbbi helyre. Az őrnagy még mindig telefonált. A herceg pár lépést tett az asztal felé. Az őrnagy újra az előbbi elutasító kézmozdulatokra készült, amikor, Uram Isten, katonai szeme megpillantotta az aranygyapját... A földre repült a telefonkagyló, vigyázzállásba vágta magát az aranygyapjas rend lovagja előtt, s természetesen rengeteg bocsánatkérés, mentegetőzés következett, s az igénytelen kapitány – közben zsebre dugta a piros szalagon lógó aranybarányt – egy pillanat múlva bent volt a magas katonai méltóságánál...

Ha egyszer valami író vagy művész meg akarná mintázni a formalitásoktól és szokásos konvencióktól idegenkedő, közvetlen modorú tekintélyes úrnak a jelképes alakját, erre a célra is Esterházy Miklóst választhatná legjobban.

Történt egyszer, hogy Payr Vilmosnál, a Honvédelmi Minisztérium hírneves államtitkáránál akadt valami dolga a hercegnek. A hercegi titkár és Payr megegyezett telefonon, hogy a herceg 12 órakor látogatja meg hivatalában az államtitkárt. Payr Vilmos volt a békeidőben évtizedeken át a Honvédelmi Minisztérium lelke, minden véderőkérdés fő szakértője, s amellet mindíg tökéletesen

elegáns, nagyszerűen öltözködő, pompás modorú igazi szalonember.

Amikor Payr megtudta, hogy Esterházy Miklós szerényen fel akarja őt keresni hivatalában, 12 óra előtt pár perccel, elegáns Ferenc József-kabátba vágta magát, szépen vasalt csikos nadrággal, s tündöklő cilinderét kezébe véve, lement a Szent György téri kapu elé, s úgy várta a herceget, ahogy illik. De múltak a fél órák, s a herceg csak nem jött. Végre úgy gondolta, hogy a hercegnek valami közbejött. Két órára járhatott már az idő, titkárát is elengedte, s első gondja volt, hogy a fényes ünneplő toalettet megint átcserélje a rendes munkaruhára, mert a minisztériumban szokott ebédelni, sőt, háború alatt gyakran hivatali szobájában töltötte az éjszakát is egy tábori ágyon. Tehát a belső államtitkári szobában levetette a pazar Ferenc József-kabátot, a szépen vasalt csinos *pantalont*⁷⁰, éppen ingben-gatyában állt a szobában, amikor csendesen nyílik a párnázott ajtó, s belép Esterházy Miklós... Szörnyű tabló(sic!). Ezért várta tehát lent a Szent György téri kapunál Ferenc József-ben, cilinderrel a kezében 12-től 2-ig, hogy most ingben és alsónadrágban fogadja! Csak a herceg nem talált a szituációban semmi különöset.

– Bocsnatot kérek – mondta szerényen –, hogy bejelentés nélkül merészkedtem bejönni, de nem találtam se szolgát, se titkárt. Resteltem, hogy így elkéstem...

Szegény Payr kétségbeesetten nyúlt az imént levetett fényes ruhadarabok után, de a herceg finoman letessékelte egyik karosszékre, ingben-gatyában, ő maga is leült.

70 hosszúnadrág

– Sohase vesződjék, méltóságos uram, úgyis meleg van, s különben is sietek...

Így szólt a halálos zavarban ülő Payr-hoz, aki mindig úgy öltözködött, mintha skatulyából vették volna ki. Megtárgyalták az ügyet, ott ült a finom Payr negyedórás ingben-gatyában, szemben a herceggel, közbe-közbe fájón pillantva a Ferenc József-kabátra, a szépen vasalt nadrágra és a ragyogó cilinderre... Pár nap múlva elbeszélte nekem Payr a rettenetes esetet, s hozzátette, hogy élete legkínosabb negyedórája volt az a konferencia, abban a cudarul hiányos toalettben, de én vigasztaltam, hogy ilyesmi velem is sokszor megesett Kismartonban, amikor a herceg korán reggel be szokott jönni hozzám öltözködés közben. Első ízben én is szörnyű zavarban voltam, de a herceg így vigasztalt:

– Kérem, magunk között vagyunk, ne komédiázzunk.

Sokáig volt az irodám a Ráday utca 5. sz. alatt. Ott töltött nálam órákat Esterházy Miklós majd minden nap, folyton hivatalos ügyekről tárgyalva, s néha este 8 órára járt az idő, amikor tőlem eltávozott. Ez a szokása aztán mulatságos pletykát eredményezett. Imádott felesége, Cziráky Margit grófnő 1910 nyarán meghalt. Én az ő halála előtt három héttel lettem özvegy, háztartásomat feloszlattam, gyermekeimet intézetbe adtam, s minden nap az Országos Kaszinóban ebédeltem, állandó asztaltársasággal. Egy ízben odajött asztalunkhoz Tóth Béla, aki a Pesti Hazai Takarékpénztár jogi igazgatója volt.

– Képzeljétek csak! – kezdte halk hangon a beszédet – Esterházy hercegnek az a híre, hogy gyógyíthatatlanul

bánkodik meghalt felesége után, de kisült, hogy szeretőt tart.

Erre az érdekes bevezetésre persze felfigyelt a sok agglény az asztal körül. Tóth Béla pedig titokzatosan folytatta:

– Egy katonatiszt lakik a Ráday utca 5. sz. házzal szemben. Ez a katonatiszt hónapok óta megfigyelte, hogy Esterházy Miklós mindennap a késő délutáni órákban gyalog elsompolyog a Ráday utca 5. sz. házba, ott tölt néhány órát, s ugyanúgy titokban gyalog távozik. Természetesen a katonatisztnek igaza van – s Tóth Béla tovább fűzte elbeszélését.

Arra természetesen csak nem gondolhatott a derék katonatiszt, hogy az 500.000 hold birtokosa mindennap órákra felmenjen az ügyvédje irodájába tárgyalni, gyalog menjen, gyalog jöjjön... De állandó asztaltársaságomnak elégszer beszéltem a herceg szerénységéről, puritánságáról, s miután tudták, hogy irodám a Ráday utca 5. sz. alatt van, mindenki visszafojtott nevetéssel hallgatta Béla barátunk titokzatos elbeszélését a hercegi szeretőnél tett látogatásairól... Egyszerre megszólalt Nagy Ödön, kúriai tanácselnök az ő csendes humorú modorában:

– Bizony, az drága szerető. Ismerjük!

Óriási kacaj tört ki. Szegény Tóth Béla rám meredt, aztán szégyenkezve elsomfordált.

Az Esterházy-hitbizomány 40.000 holdas kaposvári uradalmát Freystädter után a Hitelbank vette ki haszonbérbe, s a birtokon nagyon szép belterjes gazdálkodást létesített. Az én jogigazgatásom alatt járt le a húsz éves haszonbérleti ciklus, s természetesen ilyen óriási birtok-

test húsz éves haszonbérleti jogviszonyának lejártát jelel, hogy nagyon sok olyan kérdést kell elintézni – mezőgazdasági, erdészeti, épületi, stb. ügyekben – amelyek húsz év folyamán felgyülemlettek, s lejártakor várnak elintézésre. A különböző gazdasági, erdészeti és építészeti szakközégek nem tudtak egymással zöldágra vergődni, és sok igen fontos kérdés maradt megoldatlanul, s már-már perre került sor, amikor azt javasoltam a hercegnek, hogy az én irányításom és döntésem mellett üljenek össze még egyszer mindkét oldalról a szakközégek, s ennek az eszmének megnyertem a Hitelbankot is. Jelen volt az ülésen a herceg is, a Hitelbank oldaláról pedig Klein igazgató. Sorra vettük a vitás kérdéseket, s a hercegi közegek is, és a Hitelbank közegei is előadták eltérő álláspontjukat, s én nem mint hercegi jogtanácsos, hanem quasi, mint egyedüli választott bíró minden egyes kérdésnél megmondtam, hogy melyik félnek van igaza, s hol a Hitelbanknak, hol a hitbizománynak adtam igazat aszerint, hogy milyen döntést ír elő a helyesen értelmezett szerződési intenció, s az igazság és méltányosság. Döntéseimet mindkét fél elfogadta, s nagy örömmel töltött el, hogy egyetlen délelőttön nyélbeütöttem a békés megegyezést.

A nasici (Szlavónia) Pejachevich-hitbizománynak is sok éven át voltam igazgatója. Oda is minden hónapban le kellett utaznom... Könnyű elképzelni, hogy minden milyen folytonos lázas elfoglaltságot jelentett. Szerénytelenség nélkül merem állítani, hogy kevés ügyvéd dolgozott annyit, mint én 1896 és 1922 között. Munkám anyagi eredményeinek tekintélyes részét tönkretette az első infláció, amikor több mint egymillió aranykoronát vesztet-

tem záloglevelekben és hadikölcsönökben. Most pedig a második infláció tépázza anyagi helyzetemet. Mégse akarok bánkódni, mert a munkámból fakadó sikerek okozták nekem mindig a legigazibb örömet, s munkátlan, kényelmes étellel sok szép örömtől elestem volna.

PUBLICISZTIKA ÉS MAGÁNÉLET

Amint már előzőleg elmondtam, 1911 nyarán letettem a mandátumot, főleg azért, mert a Tisza ellen megindított kíméletlen obstrukciót az ország érdekeire károsnak ítélttem. De az viszont nem elégítette ki lelkemet, hogy csak az ügyvédi hivatásnak, s a nagy uradalmak vezetésének szenteljem minden időmet, hanem emellett tágabb alapon is akartam szolgálni a közérdeket, s így mind erősebb mértékben nekiszenteltem magam a publicisztikának a *Budapesti Hírlap* hasábjain. Ezen az úton meleg barátság fejlődött ki köztem és a *Budapesti Hírlap* szerkesztője, Csajthay Ferenc között. A *Budapesti Hírlap* azonban különböző belső személyi és tárgyi okok közrejátszásával olyan mértékű pénzügyi zavarba jutott, hogy a lét vagy nem lét rideg kérdőjele meredt sorsa elé. Rákosi Jenő arra kért fel, hogy vegyem kézbe a *Budapesti Hírlap* megmenntését, s főpapi és mágnás összeköttetéseim segítségével mozgósítsam meg abban az irányban a magas társadalmi köröket, hogy a *Budapesti Hírlapot*, ezt a nemzeti és társadalmi értéket, ne hagyjuk elbukni.

Felmentem Esztergomba Csernoch [János] hercegprímáshoz, elutaztam Nagyváradra Széchényi [Miklós] püspökhöz, Temesvárra a csanádi püspökhöz, Glattfelder Gyulához, végigjártam Esterházy hercegtől kezdve a mágánások hosszú sorát, s mindenfelé olyan megértést, és ezzel együtt áldozatkészséget találtam, hogy igen jelentékeny pénzüsszeget tudtam összegyűjteni, amivel a *Budapesti Hírlapot* ki lehetett emelni a pénzügyi bajokból. Az én ál-

talam összehozott rangos csoport kebelében felmerült az a kívánság, hogy quasi a mentőcsoport képviselőjében vegyek részt intenzíven a lap vezetésének támogatásában, s egyúttal ellenőrzésében. Hogy ezt könnyebben megtehessem, s a lappal naponként állandó kapcsolatban lehessenek, ügyvédi irodámat áttettem a *Budapesti Hírlap* házába. Ezzel megnyílt életem új periódusa, a *Budapesti Hírlap* korszakom, amelytől kezdve az ügyvédség mellett másik szenvedélyemnek, az újságírásnak szenteltem sok időt.

De újságírói pályám virulásának fényes és kedves korszakát rettenetesen megzavarta egy reám lecsapott újabb súlyos gyász eset. Sokszor megemlékeztem már írásomban első, hihetetlenül boldog házasságomról, annak kezdetétől végéig. Amikor feleségem július 10-én meghalt, 1910-ben, természetesen szentül meg voltam arról győződve, hogy soha többé az életben nem házasodom meg. Bútoraim nagy részét elajándékoztam, magánlakásomat megszünttettem, s ügyvédi irodám egyik kis szobáját neveztem ki hálósobának. Aranyos kis lányaimat beadtam a Sion-zárdába⁷¹, s a legkisebbet, a kétéves Margitkát átvette nevelésbe sógorom, Kenessey Pongrácz és felesége, Ugron Sárika, akiknél végig ott maradt egészen férjhez meneteléig. Most, 1946 nyarán Margitka kedves vendégszeretetét élvezem Rostás-pusztán, ahol férjével és fiával együtt gazdálkodik.

Özvegyégi éveim alatt is rendkívül elfoglalt ügyvéd és újságíró voltam, de arra azért szakítottam időt, hogy

71 Notre Dame de Sion rendház (ma Arany János Általános Iskola és Gimnázium)

két hátsólapot tartsak, belovagoljam Budapest közeli és távoli vidékeit... Minden reggel külön vívőleckét vettem Rákossy mestertől, s kitűnő vívó lettem, amiről már szól-tam egyik politikai párbajom kapcsán. Nyáron a Hunniában *regattáztam*⁷², télen szánkóztam – akkor még ez volt a téli sportdivat, a sí csak később jött –, s ha szabadidőt tudtam magamnak kiszorítani, felmentem a Tátrába és a Semmeringre.

De múltak az évek, három aranyos, immár nagybacska lányomat nagyon szerettem, de csak ritkán találkoztam velük öreganyjuk házában, s kezdtem nagyon vágyódni egy újabb boldog családi élet után.

Megismerkedtem Emődy Ilonával, aki Emődy József alkotmánypárti képviselőnek volt a lánya. Művelt, finom és kedves lény volt. Úgy gondoltam, hogy nála megfelelőbb anyát nem adhatok növekedő leányaimnak. Boldog házaseletet éltem másodszor is, de sajnos ez se tartott sokáig, mert feleségem a világháborúban kórházi ápolónő lett, s közben tifuszt kapott és rövid, szép házasság után meghalt. Újra egyedül maradtam. De most már nem őt, hanem hét gyerekkel. Katóka csak egy éves volt, Emilke pár évvel idősebb. Emil fiam később jogász lett, de Párizsban és Bécsben is folytatott tanulmányokat, s végül diplomáciai pályára lépett, ahol kitűnően működött, A második világháború folyamán Bukarestben autóbaleset áldozata lett. A Külügyminisztérium annyira megbecsülte, hogy holttestét felhozatta Budapestre, s itt temették el édesanyjával egy temetőben.

72 evezés

Már akkor, amikor Emődtyékhez jártam, találkoztam ott egy végtelenül okos, művelt, bájos 16 éves fiatal lánnyal, Göllner Máriával, akivel sokat foglalkoztam, s aki nekem nagyon tetszett. De természetesen 23 éves különbség mellett másra, mint pajtáskodásra gondolni se lehetett, hiszen alig volt idősebb, mint lányaim.

Amikor pár évre rá meghalt Ilonka, egyszer, jóval később rendeztettem az ő írásait, megakadt a szemem egy levélen, amit a 16 éves Göllner Mária írt nála jóval idősebb barátnéjának, házasságához gratulálva. Ebben a levélben egyebek között ez a mondat szerepelt:

... Kedves Ilonkám, boldog lehet az a lány, akinek Nagy Emil lett az ura.

S ezt a mondatot több, rám nézve megtisztelő sorok követték.

Ilonka halála után múlt az idő, s második özvegységemben már a Kis-Sváb-hegyen laktam, amelyet elhagyott kőbányából óriási költséggel gyönyörű helyé alakítottam át. Itt éltem 7 gyermekemmel.

Egyik délután Göllner Máriával beszélgettünk, aki a Sors különös rendeltetése folytán „véletlenül” látogatott meg minket. Amíg a gyerekek a három holdas vadparkban játszottak, elővettem azt a levelet, amelyet ő Ilonkának írt házasságkötésünk alkalmából, s megkérdeztem, hogy:

– Ma is fenntartja-e azt a nézetét, hogy boldog lehet az a lány, akinek Nagy Emil az ura?

Azt felelte:

– Fenntartom.

Göllner Mária bája és kivételes erkölcsi értékei mellett végtelenül művelt volt. Még 1918. október 22-én kötött

házasságunk előtt bölcsész-doktorátust szerzett, és már több írása jelent meg. Boldog házasságunk Isten jóságából kifolyólag ma is tart, s három fiunk született: István, Sándor és Kristóf. István – némi megrökönyödésemre – zenei pályára lépett, de ezzel párhuzamosan, mint az édesanyja, bölcsész-doktorátust is tett. Jelenleg a Kultusz-minisztérium művészeti ügyosztályán előadó. Sándor vegyész lett, s kiváló kezűgyességgel hasznos szolgálatokat tett az egész családnak. A 16 éves Kristóf még tanuló. Őt férjhez ment lányom révén van eddig 13 unokám, de ez a szám nem végleges.

„MÉLTÓSÁGOS ELVTÁRS”

A forradalom kitörése természetesen az általam vezetett nagy uradalmak élén talált. Mindenfelől a falusi deputációk fenyegető számú tömegei zaklattak földért, fáért, legelőért, állatért, s minden egyéb jóért... Az Esterházy-hitbizomány igen nagy számú cselédsége Nagy Albert kormányzó eltávolítását követelte, amit a herceg kénytelen volt teljesíteni, s a cselédek kívánságával egyezően engem kért fel a jószágkormányzói feladat ellátására is. Én ezt nem szívesen vállaltam, mert közvetlen mezőgazdasági vezetés nem esett bele az én szakmám körébe, s a hangulat sem volt olyan, hogy akkor ezt meg lehetett volna tanulni, de a herceg felkérése elől nem zárkozhattam el. A tömérdek izgalom, herce-hurca, alkudozás, veszekedés úgy megviselt, hogy súlyos betegségbe estem. Igen nagyfokú ideges gyomorsav túltengést kaptam, mégpedig olyan mértékben, hogy több éven át örültem, ha egy-egy héten négy éjjel tudtam aludni. Ötször voltam Karlsbadban, míg végre egy szép napon, mintha elvágták volna a bajt, egészséges lettem, s letűnt betegségemből csak a gyönyörű karlsbadi emlékek maradtak meg, ahová még mindig visszavágyom, persze csak újjászületés végett, egészségesen.

Azok a forradalmi hónapok életem nehéz időszakát jelentették, s rámnézve a kommunizmus kitörése már megkönnyebbülést hozott, mert természetesen akkor vissza kellett vonulnom az általam vezetett összes uradalmak éléről, miután ezeket egészében államosították,

s így megszűnt a tűrhetetlen izgalom és rettenetes felelősség, ami előzőleg reám nehezedett. A *Budapesti Hírlap* házát a *Vörös Újság* foglalta el, s így irodámmal felmentem a Tárnok utcai hercegi palotába. Ott senki se bántott, ámbár a hercegi palota egy részébe kommunista irodákat helyeztek el, sőt, Samuelly [Szamuely] az én hivatalos szobám melletti helyiségben működött, de semmi bajunk nem volt egymással. Májusban teljesen visszavonultam a magánéletbe, ami azt jelentette, hogy ki se mozdultam 3 és fél holdas kissvábhegyi kertemből, hanem ott részben testi munkának szenteltem magam, fákat fűrészelttem, bokrokat pucoltam, követ hordtam, másrészt francia regényeket olvastam. Amellett sokat napoztam, mint afféle javíthatatlan napimádó, mert kertemben volt kényelmes fürdőmedencém is, ott remekül tudtam napozni.

A Tanácsköztársaság idejében – mint említettem – alig mozdultam ki a kertemből, s ezért csak egyetlen emlékemet szeretném itt elbeszélni. Ennek megértéséhez előre kell bocsátanom, hogy 1919-ben az én kissvábhegyi (ma Martinovics-hegy⁷³) házam és sziklakertem a városon kívül feküdt, s egyetlen egy szomszédfélém volt csak, az is inkább távol, egy lakatlan villa *viceházmestere*⁷⁴, Molnár úr, a feleségével, s csecsemő gyerekeivel. Feleségem, aki áldott jószívű és jótékony lélek, mindenben segítette Molnárékat. Állandóan kaptak tőlünk fát, élelmet, emezt-amazt, sőt, a kis gyerekeknek tej is jutott, mert volt

73 ma ismét Kis-Sváb-hegy

74 segédházmester

egy szép tehenem, s így a viceházmesterékkal nagyon jó szomszédi viszonyban éltünk.

Amikor a Tanácsköztársaság megalakult, már másnap feljött hozzám Molnár úr szmokingban, vörös nyakendővel, vagyis felfogása szerint megfelelően kicsípte magát, s jelentette, hogy ő lett a kissvábhegyi környék teljhatalmú népbiztosa. Mikor bevezettem szobámba, mint volt katona vigyázállásba helyezkedett, s így szólalt meg:

– Méltóságos elvtárs!

Pusztán elvtársnak nem akart szólítani, mert ahhoz túlságosan nagy úrnak tartott, viszont az elvtárs megszólítás mellőzését se tekinthette új magas állásával összeférhetőnek, így egészséges magyar ésszel kompromisszumhoz folyamodott, s eképpen született meg a „méltóságos elvtárs” vegyes összetételű megszólítás. Aztán így folytatta:

– Amikor méltóságos elvtárs úrék voltak a társadalmi létra tetején, én pedig annak legalján, önök nagyon jók voltak hozzám és családomhoz. Most én kerültem a társadalmi létra tetejére, s önök kerültek alulra, most viszont én is jó leszek önökhöz!

Állta is a szavát. Mint a környék parancsoló ura, a kommunizmus egész idején át megvédett bennünket feleségemmel és hat gyermekemmel minden baj ellen. Még tehenemet is megtarthattam, s nem tettek a házamba semmiféle lakót se.

Hónapok multával, amikor a Tanácsköztársaságot leverték, megint feljött hozzánk Molnár úr. Ekkor már elmaradt a szmoking és a vörös nyakendő, meg az „elvtárs” is, egyedül a „méltóságos úr” megszólítással élván, a következőket mondta.

– Most újra méltóságos úrék kerültek a társadalmi létra tetejére, s én újra annak alján vagyok, s ahogy én jó voltam önökhöz, amikor én voltam felül, s önök voltak alul, kérem, legyen most jó hozzám a méltóságos úr, mikor megint önök vannak felül és én pedig alul...

Aztán elmondta, hogy a románok összefogdossák a helyi vezető kommunistákat, s megbotozzák őket. Őré is ilyen kellemetlen sors vár, s kér tőlem valami megfelelő írást a román parancsnokhoz. Természetesen a kérését azonnal teljesítettem. Elővettem egy pompás levélpapírt, s mindenféle rangom és címem felsorolásával ékes francia nyelven egy ünnepélyes pecsétetes írást szerkesztettem, amelyben előadtam, hogy Molnár urat évek óta ismerem, mint kifogástalan, derék munkás-embert, s a kommunizmus alatt csupán hivatali kötelességét teljesítette, de feleslegesen senkit se bántott, mindenkihez humánus volt, s megérdemel minden kíméletet. Molnár urat csakugyan elfogták a románok, de a parancsnok francia levelem elolvasása után elrendelte szabadon bocsátását...

Mint előbb említettem, megtarthattam szép tehenemet is. Sok tejet adott, s az gyerekes háznál nagy kincset jelentett abban a szűkös világban. Kertem alatt, a lejtős legelőn volt egy bérelt területem, s a tehenet odakötöttem egy fához. De a tehénnek meg van az a furcsa természete, hogy csak úgy szeret legelni, ha szabadon járkálhat, amerre neki tetszik, s ha ebben a személyes szabadságában fához kötözéssel korlátozzák, akkor bög. Bögése felhallatszott hozzánk is. Szent Isten, ez így nincs rendjén, avatatlanok meghallhatják a „burzsuj tehén” hangjait, s akkor Molnár úr se segíthet. Vettem tehát egy hosszú kö-

telet, annak egyik végét rákötöttem a tehén szarvára, a másik végét pedig rácsavartam derekamra, s a tehén legelt, én pedig francia regényt olvastam, de közben-közben derekamon mindig éreztem a rántást, s így tudtam, hogy a tehén mozgási vágyával egyezően nekem is mikor és hogyan kell előre mozognom, s miután ez az együttes legelési rendszer megfelelt a tehénnek, többet nem bőgött. Így tartott ez hónapokon át. Még azt is megemlítem, hogy akkor nagyon szép meleg nyár volt. Én gyakran egy sárgabarna színű, úgynevezett *khaki* szövetből készült rövid nyári nadrágot viseltem. Ezt még kurtábbra vágtam, mint ahogy a nadrág eredetileg született, s ez után az általam végzett átalakítás után az egész ruhadarabot csak nagy jóakarattal lehetett nadrágnak nevezni. Valami közbenső alakulat volt nadrág és gatyá között. De azt is elmondom, hogy a sok napozás következtében egész testem lesült ugyanolyan sárgásbarna színűre, mint amilyen színű a khaki szövet volt, s következésképpen csak közelből folytatott gondos vizsgálattal lehetett megállapítani, hogy meddig tartott a khaki, s hol kezdődött tulajdon bőröm. Ilyen toalett-félében jártam tehenemmel a legelőt, mindig érezve derekamon a rántást, amely jelezte: „Uram, haladjunk!”

Emlékszem, hogy éppen Rousseau *Emiljét* olvastam, amikor egy nagyobb társaság, urak és hölgyek haladtak el a Kissvábhegyi úton a legelő mellett. Egyik úr kiállt a csoportból, és felém tartott. Megismertem, Sággy Gyula volt, a Nemzeti Bank tisztviselője. Közölte, hogy ő mondta a társaságnak, hogy az a kilenczized részben meztelen pásztoralak, aki amellett, hogy sárgafedelű francia köny-

vet olvas, „Nagy Emil méltóságos úr”. Nem akarták neki elhinni, s fogadtak. Én intettem a társaság felé jelezve, hogy Sággy nyerte meg a fogadást. De a legkülönösebb dolog mégis a következő volt.

Már legalább két hónapja megalakult a Tanácsköztársaság, amikor egyik délután vöröskatoná jelent meg nálunk egy cédulával, mely szerint kéretnek, hogy menjek fel a hercegi palotában lévő kommunista irodába. Na – gondoltam –, vége a paradicsomi életnek. De tévedtem. Fent igen szívesen fogadtak, s kiderült a következő: valami nemrégén épült szombathelyi vicinális vasút számára kellene parcellákat telekkönyvileg átírni a hercegi hitbizomány földjéből, de a soproni törvényszék nem akar átírási engedélyt adni. Azt mondják, hogy ehhez nincs joguk, mert jogilag még meg se szüntették a hitbizományt, s átírási engedélyt meg csak én adhatok, mint a hitbizomány teljhatalmú jószágigazgatója. A soproni hivatal – nem tudom mi volt a hivatalos neve – arra az álláspontra helyezkedett, hogy minek a dologból nagy csodát csinálni, minek vesznének össze a törvényszékkel, ez csak elhúzná az ügy elintézését, márpedig a vasút-társaság sürgeti a parcellák telekkönyvi átírását, s így legjobb megoldás lesz, ha egyszerűen megkérnek engem arra, hogy írjam alá a telekkönyvi átírási engedélyt minden bürokratikus hatásköri vita helyett. Én ezt természetesen megtettem, hiszen emlékeztem rá, hogy a vasút-társaság annak idején már ki is fizette a hitbizománynak a parcellák vételárát. Tehát a kommunizmus kellős közepén, amikor elvileg már nem is volt magántulajdon, s annál kevésbé hitbizomány, én, mint az Esterházy hercegi hitbizomány jog-

igazgatója telekkönyvi nyelven kifejezve „megengedtem”, hogy a parcellák tulajdonjogát a hitbizományról átírják a vasútra.

Amikor a Tanácsköztársaság után közeledett a nemzetgyűlési választások ideje, egy reggelen Pekár Gyula feljött az irodámba, s kapacitált, hogy én is vállalkozjak nemzetgyűlési mandátumot, mert a nemzetgyűlésből nekem nem lehet hiányoznom. Én kijelentettem, hogy semmi szín alatt se akarok újra képviselő lenni. De Pekár valószínűleg megragadott, s óriási erővel húzott lefelé a lépcsőn, s begyömöszölt a kapu előtt álló konflisba azzal, hogy felvisz a miniszterelnökségre, Friedrich Istvánhoz, bemutat neki, s a miniszterelnök örömmel fogja venni, hogy képviselő akarok lenni. Nekem nem volt kedvem a nagy Pekárral birkózni. Bementünk a miniszterelnökségi titkári szobába, s a titkár azt mondta, hogy várni kell, mert éppen előbb izent ki a kegyelmes úr, hogy fontos dolgot diktál, s addig ne jelentsek be senkit. Röviddel ezután Pekár kiment a titkári szobából, valami más dolga is lehetett az épületben. Az alkalmat villámgyorsan felhasználtam, s „vesd el magad”, megszöktem Pekár elől, mielőtt Friedrich kiüzent volna, hogy most már bemehetünk. Így történt, hogy nem lettem tagja az első nemzetgyűlésnek, aminek ma is szívből örülök.

Talán egy évre rá azonban megjelent nálam egy hatalmas küldöttség, volt kedves kerüлетem járszági feléből, mert Szolnok a trianoni Magyarországon külön kerület lett, s a lehető legbensőbb módon előadta a küldöttség szónoka, hogy ámbár 11 évvel ezelőtt hűtlenül elhagytam őket, ők mégis visszavágnak az én képviselőségem

után, mert én voltam az, aki a legtöbbet törődtem mind a kerület, mind az egyes emberek ügyes-bajos dolgaival. Valószínűleg könnyörögtek, hogy a nekem felajánlott mandátumot fogadjam el. Teljesen egyhangú választás lesz – hangsúlyozták –, mert az ki van zárva, hogy az adott körülmények között velem szemben bárki is fellépni merészkedjék. Nagy nehezen belementem a dologba, s csakugyan egyhangú választással újra képviselő lettem.

VIHAROS MINISZTERSÉGEM

1923 kora őszen Bethlen István miniszterelnök felajánlotta nekem az igazságügyminiszteri tárcát. Kedves és kitüntető bizalommal tette, de sajnos, végeredményben nem sikerült a dolog, s miniszterségem idejére keserű szájizzal gondolok vissza. Hamar vége is lett. Azóta hosszú idő telt el, s most leszűrt elmével, s végleg kitisztult lélekkel szemlélem azokat az okokat, amelyek közreműködtek abban, hogy miniszterségem olyan rövid ideig tartott. Egyik oka a következő volt.

Az előző fejezetekből kiviláglik, hogy én olyan hatalmas ügyvédi pályát futottam be, mint kevesen az országban, s amikor Bethlen felszólított arra, vállaltam el az igazságügyminiszterséget, az ország legelső jövedelmű ügyvédei közé tartoztam. Emellett a *Budapesti Hírlap*nál szabadon fejthettem ki publicisztikai tevékenységemet. Ügyvédi és publicisztikai talentumot adott az Isten, de megtagadta tőlem azokat a tulajdonságokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy valaki jó hivatalnok lehessen. A miniszterség elfogadása után Petri Pálék egy fényes estélyt adtak. Ott volt Karafiáth Jenő is, aki később kultuszminister, majd főpolgármester lett. Éles meglátással tréfásan fejtegette, hogy én nem vagyok hivatalba való ember, mert ahhoz túlságosan független és szabad szárnyalású lélek vagyok, s amikor neki ebben ellentmondtam, fogadást ajánlott fel, hogy én két évnél tovább nem leszek miniszter. Belementem a fogadásba, amit aztán csúfosan elvesztettem, mert miniszterségem még egy évig sem tartott.

Miért fogadtam el mégis a miniszterséget, s miért hagytam ott annak a kedvéért viruló ügyvédi pályámat? Erre Shakespeare kifejezésével élve az a magyarázat, hogy elfogott a „római gondolat” (roman thought), ami abban állott, hogy miután mint ügyvéd egész életemben magánérdeket szolgáltam, s miután mint publicista mindig csak prédikáltam, de a közérdekért tettekkkel ténylegesen keveset tettem, végre 52 éves koromban rálépek egy olyan útra, ahol tettekkel szolgálhatom az ország egyetemes érdekeit. Ez a vágy vezetett rá arra, hogy elfogadjam a miniszteri pozíciót, ahol végre valóra válthatom majd azt az évtizedes törekvésemet, hogy az ország összes közviszonyait, s a nép dolgait vessük alá gyökeres és széles körű reformoknak. Erre az útra nem tudtam rávezetni a koalíciós kormány minisztereit, noha nagy befolyással rendelkeztem mind a közéletben, mind a pártpolitikában. Miután pedig a miniszterségért igen nagy anyagi áldozatokat hoztam, az volt az eltökélt szándékom – s azt hittem, ehhez teljes jogom van –, hogy jelentős lépéseket erőszakoljak ki a kormányból és a törvényhozásból egy új, szép reformvilág megteremtése végett.

De ezzel a törekvésemmel hamarosan beleütköztem a miniszterelnök sziklaszilárd egyéniségébe.

Bethlen Istvánnak, mint miniszterelnöknek hervadhatatlan érdemei vannak abban az irányban, hogy felszámolta a fehérterrort, konszolidált, azaz kivezette az országot a káoszából. Mint afféle született nagyúr, magától értetődőnek vette, hogy a sors neki országvezetési szerepet juttatott, s ezt a hivatását körületekintéssel, végtelenül ügyes diplomáciával, gyakorlati józan ésszel és

tiszta ítélettel töltötte be. Amikor miniszterségemről lemondtam, és újból független publicista lettem, egyik vezércikkemben őt ahhoz a csónakoshoz hasonlítottam, akinek Dunajecen ültem a csónakjában, amikor a vörös klastromtól a lengyelországi Savnice felé evezett velünk. Ott a tömérdék veszélyes szirt, szikla, s mindenféle akadály életveszélyessé teszi a hajózást, s minden más hajós a legnagyobb elméleti tudománnyal is – sőt talán éppen azzal – feltétlenül összetörte volna a csónakot, de a mi csónakosunk hol balra hajolt, hol jobbra hajolt, s ügyesen kikerülve minden veszélyes pontot, csónakjával kitűnően révbe ért. Ezt a hasonlatomat ma is fenntartom Bethlenről. Ezzel szemben a voltaképpeni igazi „reformszellem” – ami engem annyira hevített – hiányzott belőle. Amikor egy ízben eszméimmal előálltam, ezt felelte:

– Ki nem állhatom a nemzetboldogító ideákat.

Ő mereven az volt, akit reálpolitikusnak neveznek, míg én ezzel szemben szárnyaló idealista voltam. Tehát már ezen a fundamentális területen végzetesen szembe kerültem saját miniszterelnökömmel. De ez nem volt minden: Bethlen államférfiúi törekvésének alapvonása az volt, hogy a veszített háború és Trianon után megmaradt országot nemcsak jogi, hanem erkölcsi és társadalmi jogfontossági alapon is visszavezeti a régi polgári úri világba. Én viszont azt vallottam, hogy a régi világot már nem lehet feltámasztani, nekünk egy egészen új világot kell teremtenünk a régi helyett, s gyökeresen ki kell emelkednünk feudális, idejétmúlt közéleti viszonyainkból. Ezen a ponton kikerülhetetlenül ellentétbe kerültünk egymással. Olyan humánus és demokratikus intézkedéseket ke-

resztül tudtam vinni, amelyek kizárólag az igazságügyi tárca keretébe tartoztak. Így miniszterségem elején elrendeltem, hogy nyomban bocsássák szabadlábra Stromfeld Aurélt és Szakasits Árpádot, aztán fokozatosan mindenkiket, akit azért zártak börtönbe, mert a Tanácsköztársaság uralma alatt funkciót vállalt. Az én rövid miniszterségem alatt senki se ült börtönben a Tanácsköztársaság idejében betöltött szerepe miatt. Ahogy kicsiben Molnár urat kiszabadítottam a románok karmaiból, úgy adtam rendre amnesztiát minden baloldali gondolkodású politikusnak. Más kérdés, hogy lemondásom után, 1924–25-től utóda-im, Pesthy Pál és Zsitvay Tibor igazságügyminisztersége alatt ismét gyökeresen megváltozott a helyzet.

Éles szócsatát vívtam Bethlennel az úgynevezett ingyenrészvények panamája miatt is. A miniszterelnök személy szerint nem vett részt a panamában, de közvetlen környezetéből többen, s ezért rosszallását fejezte ki, amikor én erélyesen síkraszálltam a közélet tisztaságáért.⁷⁵

75 Vámosi Nagy István jegyzete:

Nagy Emil akkori kemény fellépése, és a kormánnyal való bátor szembefordulása olyan feltűnést keltett, hogy több mint három évtizeddel később, 1958 őszén a Népszabadságban Régi jó világ címen Horváth J., Nemes J., Pintér I. és Szabó L. tollából egy cikksorozat jelent meg az esetről. A sorozat utolsó részének ez a címe: Egy áldozat a panamisták harcterén – Az ingyenrészvény-ügy. Ebben a riportsorozat írói kifejtik, hogy bárhogyan harcolt is Nagy Emil igazságügyminiszter a közélet megtisztításáért, s bármilyen élesen ítélte is el az ingyenrészvényesek panamáját, végül senkinek sem esett bántódása, mert a kormány mindent elkenet. A riportsorozat utolsó mondata így hangzik: „A panamistáknak persze

Legfőbb ellentétem Bethlennel, ami végül közvetlenül lemondásomhoz vezetett, a kényszer-kölcsönnel kapcsolatban bukkant fel. Az államháztartás rendbehozatala végett multhatatlanul szükség volt egy belső kényszer-kölcsönre. Bethlen és Kállay Tibor pénzügyminiszter úgy tervezte, hogy ezt kivetik szegényekre, gazdagokra egyaránt, s közadók módjára hajtják be mindenkitől. Ehelyett én a minisztertanácson azzal a javaslattal álltam elő, hogy ezt a kényszer-kölcsönt az állam egyedül a gazdagokon szedje be, s hagyja ki belőle egészen a szegényeket. A jövedelmi adó kivetési iratokból országszerte állítsák össze az adófelügyelőségek az ország tízezer legnagyobb jövedelmű polgárainak a névsorát, s ezektől szedje be az állam a kényszer-kölcsönt. Bethlen javaslatomat merev ellenzéssel, mondhatnám ingerülten fogadta. Vita közben úgy találtam kifejezni magamat, hogy:

– Forradalmi időket élünk, nekünk egészen új utakra kell lépünk.

Mire Bethlen szinte haragosan így reagált:

– Ez ellen tiltakozom, a forradalmi időkön hála Istennek túl vagyunk.⁷⁶

a hajuk szála sem görbült meg... Mindenki hófehérré változott, mindenki megúszta. Csak egyetlen áldozat maradt a panamisták küzdőterén, Nagy Emil igazságügyminiszter, az egyetlen ember, aki történetesen nem volt panamista.”

76 Vámosi Nagy István jegyzete:

Nagy Emil a kényszer-kölcsön miatt kiobbant drámai összefutását Bethlen Istvánnal – ami végül is miniszteri tárcájáról való lemondásához is vezetett – hézagosabban és rövidebben írja le, mint Karsai Elek a Számjeltávirat valamennyi magyar követséghez című munkájában. A kiváló történész ugyanis a

A PARLAMENTI BESZÉD RÉSZLETE

Forduljon a kormány elsősorban a leggazdagabbakhoz, és forduljon ezenközben különösen azokhoz, akik négy esztendő során konjunkturális jövedelemmel mérhetetlen milliárdokat gyűjtöttek. A kormány küldjön ki egy előkelő, tekintélyes bizottságot, hogy az végezze el a kivetést, felruházva azzal a joggal, hogy a maga döntéseinél nem köteles sablonos hivatalos indokokhoz alkalmazkodni.

Állítom és fenntartom azt, hogy igenis ezen a módon lehetne megfogni valósággal a konjunkturális jövedelmeket. Nagyon jól tudom, hogy akiket tőlem világnézeti különbségek választanak el, akik az óliberális, elavult politikának hívei, azok meg fognak borzadni ilyen gondolatnak még a felvetésétől is. De ha én azt látom, hogy hazám szociális békéjét, az emberek belső jogrendjét, a lelkek jogrendjét csakis extra módon, kivételes módon tudom megmenteni, ha azt látom, hogy kínálkozik mód arra, hogy megnyugtassam a szociális ellentéteket, de ez a mód talán ellenkezik a régi hivatali sablonnal, nem fogok egy percig sem habozni abban a tekintetben, hogy inkább nyúlok ah-

dokumentumok birtokában részletesen feltárja, hogy Bethlen a kényszer-kölcsönt a magas kamatlábakkal visszafizetendő népszövetségi kölcsön elfogadása miatt szorgalmazta. Karsai Elek szó szerint idézi Nagy Emilnek a Parlamentben elhangzott „dörgedelmes” beszédét, amelyben kifejti: a kényszer-kölcsön kivetése szegényekre és gazdagokra egyaránt annyira antiszociális, hogy ő mereven ellenzi. Karsai Elek elismeréssel szól Nagy Emil emberséges és szociális javaslatáról – hogy csak az ország leggazdagabbjai fizessenek –, és hatékonyabban domborítja ki Nagy Emil kiállását, mint maga Nagy Emil.

hoz a módhoz, amellyel hazámnak szolgálhatok, amellyel a szociális békét megmenthetem, és azt a célt, amelyet magam elé kitűztem, valósággal el is érhetem.

Miért van az, hogy a hivatali penész csak akkor szűnik meg, a régi elavult korlátok csak akkor dőlnek le, ha az utca megszólal?

Miért ne volna szabad utca nélkül is, intelligens embereknek is kezdeményezni olyan valamit, ami a mohos falak lerontásával jár. Miért méltóztatnak várni, amíg az utca majd kegyesen kényszeríteni fogja a fennálló társadalmat, hogy szakítson a régi penészes felfogással?

*

A kényszer-kölcsön körüli ellentét azonban már csak betetőzése volt az előző kisebb-nagyobb ellentétek sorozatának, amelyekre néhány szóval szintén kitérek.

Bethlen arra kért, hogy terjesszek fel kormányfőtanácsosságra egy ügyvédet. Neki akkor ez politikai szempontból kellett, mert olyan valakit kötelezett le vele, akire taktikai szempontból pillanatnyilag szüksége volt. Én azonban kereken kijelentettem, hogy ezt nem tehetem meg, mégpedig azért nem, mert az illető üzleti téren magas pozíciót tölt be ugyan, de jogilag egy jelentéktelen kis ügyvéd. Indoklásomhoz azt is hozzáfűztem, hogy az ügyvédi kamaránál több olyan jeles ügyvéd van, akinek már régóta járna a kormányfőtanácsosság, de még nem volt idő kitüntetésükre, s így nem tehetem meg, hogy ezeknek a kiváló ügyvédeknek a kitüntetését megelőzően azt a jelentéktelen ügyvédet terjesszem fel kormányfőtanácsosságra. Bethlen így szólt:

– Akkor se teszed meg, ha én kérlek rá?

– Akkor se – feleltem –, mert ellenkezik az igazság eszméjéről táplált felfogásommal.

Bethlen haragos lett, és ezt mondta:

– Ugyan kérlek, hagyd az ilyen nagyhangú frázisokat.

Ilyenfajta incidensek elhidegítettek bennünket egymástól, mert Bethlennek jogi szempontok nem imponáltak, én pedig ideális lelkiülettel elsősorban jogért és igazságért lelkesedtem. De jött ennél fontosabb ellentét is. Egyik délután, amikor felmentem a minisztertanácsra, a miniszterelnöki palota nagy erkélyén már gyülekeztek a miniszterek, s én is közéjük vettem. Ekkor meglepve hallottam, hogy Bethlen Rakovszky Ivánnal, a belügyminiszterrel azt beszéli meg, hogy be fogják tiltani *Az Újság* című napilapot egy cikk miatt, amelyben a Vitézi Székről valami tiszteletlen mondat szerepelt. Csak néztem, alig akartam hinni a fülemnek. Igaz ugyan, hogy a lapbetiltás a belügyminiszter hatáskörébe esik, de én mégis úgy véltem, hogy ilyen fontos ügyben meg kellene hallgatni az igazságügyminisztert is. Én egész fiatal éveimet – apám foglalkozása révén – magas bírák között töltöttem, s az volt a hagyományos felfogásom, hogy a szabad sajtó magas eszméje értelmében lapok cikkei felett csak a független bíróság ítélkezhet. De hogy a kormányzati közigazgatás csak úgy *mir nichts dir nichts*⁷⁷, egyszerűen egy tollvonással beszüntethessen egy rangos napilapot, olyan szörnyű valami volt előttem, hogy megfordult velem a világ. Miután Bethlen ellenvetésemre csak mosolygott az ő

77 hirtelen

páratlanul kedves egyéni mosolyával, már akkor megszületett bennem az az érzés, hogy amint tisztességgel megtehetem, otthagynom a nem nekem való miniszterséget, ahol minduntalan beleütközöm olyan eszmék lealacsonyításába, amelyek akkor szentek voltak nekem.

Sok vitám támadt Kállay Tiborral is, s rajta keresztül Bethlennel, mert ők egy nézetben voltak. Kállay helyesen és erőteljesen küzdött az infláció ellen, de ennek során az én meggyőződéseim szerint egyoldalú pénzügyi szempontokat vett csak figyelembe, s mellőzte az országépítő közgazdasági szempontokat. Én helyeseltam, hogy a folyó kiadások terén menjünk el a legszélső takarékoságig, de viszont azzal a követeléssel álltam elő: ha már úgyis van infláció, legalább fordítsunk valamit a rossz pénzbeli hasznos befektetésekre. Kállay erről hallani sem akart. Később Ausztriában és főleg Németországban láttam, hogy mennyire nekem volt igazam. Ott rengeteg hasznos beruházást létesítettek kimondhatatlan nagy értékben a rossz billiókból, nálunk pedig az infláció Kállay merev politikája mellett csak rombolt, de annak révén semmit se alkottunk, amit hátrányosan érzett meg a későbbi közigazgatási élet. Hogy milyen volt a minisztertanácsi hangulat Kállay Tibor és közötttem, erre elmondok egy tréfás esetet.

Egy alkalommal Rakovszky belügyminiszter előállt azzal a javaslattal, hogy a pénzügyminiszter adjon a belügyi tárcának 80 ezer koronát a zalaegerszegi fogolytábor tetejének megjavítására, miután olyan rossz, hogyha azt még a téli hideg beállta előtt nem csinálják meg, maguk az épületek is tönkremennek. De Kállay kijelentette, hogy

pénzügyi beosztása szerint erre a költségre csak tavasz felé kerülhet sor. Én közbevetettem:

– De hallani méltóztatik excellenciádnak (akkor kegyelmes uraztuk egymást a minisztertanácsokon), hogy a kincstári vagyon a tél folyamán tönkremegy, ha a tetőt még az ősszel meg nem javítják.

De Kállay hajthatatlan maradt álláspontja mellett, hogy pénzügyi programjába ez a kis kiadás csak tavasz felé jöhet bele.

Ekkor én egy erélyes kézmozdulattal kivettem a zsemből nagy pénztárcámat, letettem az asztalra, s ámbár nem tartottam valószínűnek, hogy volt benne 80 ezer korona, mégis így szóltam:

– Kérem, én az államnak kamatmentesen kölcsönadom az összeget, s majd a pénzügyminiszter úr a tavasszal visszaadja nekem a kölcsönt.

A miniszter urakat annyira meglepte az én javaslatom, hogy Kállay bánatára megszavazták a 80 ezer koronát azonnali folyósítással, s így még a tél beállta előtt el lehetett végezni az építkezést.

Mai eszemmel tisztán látom, hogy én méltán voltam minduntalanul Bethlen terhére, mert hiszen ő igazságügyminiszterétől azt várta, hogy mindenben alkalmazkodjék a miniszterelnök politikájához, s emellett minden jogi kérdésben rendelkezésére álljon, s terhére volt egy olyan igazságügyminiszter, akinek saját független akarata és önálló szempontja van. Előzőleg engem nem így ítélt meg, s utólag csalódott bennem. Utódaimbán, Pesthy Pálban és Zsitvay Tiborban aztán meg is találta a neki való igazságügyminisztereket.

Eszembe jut még egy másik alkalom is, amikor külön úton járó igazságügyi álláspontommal kereszteztem a miniszterelnök politikáját, amiért ő természetesen szintén megharagudott rám, s így lépésről-lépésre gyarapodtak az ellentétek, míg végre a kényszer-kölcsön kérdésében szakadásra ment a dolog.

Abban az időben történt a Hitler-féle müncheni sikertelen puccs, s ugyanekkor a mi rendőrségünk kiderítette, hogy ezzel párhuzamosan nálunk egyesek erőszakos felfordulást akartak keresztülvinni. Bethlen az egyik minisztertanácsi ülésen bejelentette, hogy a tetteseket statáriális bíróság elé akarják állítani. Sokfelé tekintő egyes politikájának bizonyára akkor ez felelt meg. Egyben azt is bejelentette, hogy felkérte Nádosy Imre országos főkapitányt, hogy referálja el az ügyet, s annak alapján a minisztertanács állást foglalhasson abban a kérdésben, hogy statáriális bíróság elé állítsák-e a tetteseket vagy csak a rendes büntető bíróság elé? Ebben az intézkedésben Bethlen részéről velem szemben már előzetes bizalmatlanság rejlett, mert hiszen az lett volna a helyes eljárás, ha Nádosy nekem, mint igazságügyminiszternek referál, s én mint arra illetékes miniszter viszem a minisztertanács elé. Ehelyett Bethlen úgy intézkedett, hogy előkelő rendészeti közeg referáljon magán a minisztertanácson igazságügyminiszteri hatáskörbe eső ügyet. Nádosy sohasem volt jogász a fogalom igazi értelmében. Előterjesztésében oda *konkludált*⁷⁸, hogy a tetteseket: Ullaint, Szemerét és Bobulát statáriális bíróság elé kell állítani. Rám

egyszerű hallás után nem hatottak eléggé meggyőzően Nádosy érvei, de miután *ex abrupto*⁷⁹ az ügyiratok részletes ismerete nélkül nem akartam vele vitába szállni, azt kértem a miniszterelnöktől, hogy hadd vonuljak vissza az iratokkal egyedül a szomszéd szobába, s az alatt a minisztertanács kegyeskedjék nélkülem tárgyalni, mert Bud János referálása alapján olyan gazdasági kérdések szerepelnek a napirenden (svájci rozs-exportra emlékszem), amelyekhez az én jelenlétem nem feltétlenül szükséges. Kívánságom nem tetszett Bethlennek, mert ő Nádosy *referádájának*⁸⁰ meghallgatása után azonnali döntést akart hozatni a minisztertanáccsal a statáriális bíróság kérdésében, de hát bajos volt kívánságomat visszautasítani, mert az igazságügyminiszter nélkül úgyse lehetett az ügyben döntést hozni. Így én visszavonultam az aktával az egyik mellékszobába, a minisztertanács pedig tovább tárgyalt más ügyeket. Hozzávetőleg egy óra múlva visszamentem az aktával a minisztertanácsi terembe, s előadtam, hogy a főkapitány úr javaslatát, mely szerint a tetteseket állítsák statáriális bíróság elé, semmiképpen se tehettem magamévá, mert mindaz, amit a rendőrség, mint bizonyítékot felsorakoztat a tettesek bűnössége mellett, nem üti meg a komoly bizonyítékok mértékét, sőt, alig emelkedik felül a pletykák színvonalán, s az én kialakult meggyőződéseim szerint a nyomozás alaposan eltúlozta ezt a puccs-vádat. Természetesen azért a rendőrség gondos munkájának eredményét annyiban méltányolom,

78 jut

79 rögtönözve

80 jelentéstétel

hogy az ügyet a rendes bíróság elé utalom elbírálás végett, de nem statáriális bíróság elé. A miniszterelnöknek semmiképpen sem tetszett álláspontom, de én hajthatatlan maradtam, és így az ügy a rendes bíróság elé került. A dolog *historikumához*⁸¹ tartozik, hogy a rendes bíróság aztán mind a három fokon egyhangúlag felmentette Ullaint, Szemerét és Bobulát, mert mind a három fokon éppen úgy tiszta pletykának ítélték meg az úgynevezett „bizonyítékokat”, mint én. Ha pedig belemegyek a statáriális bíróságba, egészen biztosan mind a hármat hirtelelenül felakasztották volna.

Ha 1932-ben én ülök Zsitvay Tibor helyett az igazságügyminiszteri székhelyen, sohasem engedem, hogy Sallait és Fürstöt statáriális bíróság elé állítsák!

Ha már előre ugrottam az időben, egy füst alatt azt is elmondom, hogy miniszteri tárcámról történt lemondásom után is kénytelen voltam támadni a kormányt több égető szociális kérdés elhanyagolása vagy elodázása miatt. Valamikor az 1920-as évek közepén történhetett – a pontos időpontra már nem emlékszem –, hogy a Parlamentben ismét valamilyen politikai szópárbajt vívtam Bethlennel. Másnap egy ellenzéki lap két újságírója keresett fel irodámban, és nyilatkozatot kért tőlem a Bethlennel folytatott politikai harcban. A beszélgetés folyamán megszólalt a telefon, és arról értesültünk, hogy A. B. miniszteri tanácsos, Bethlen sajtófőnök-féléje (egyébként szürke, jelentéktelen személy) nyilatkozat formájában beleszólt a mi vitánkba, és természetesen Bethlen mellett

81 történet

foglalt állást, nyilvánvalóan azért, hogy érdemeket szerezzen a miniszterelnöknél. Ekkor zajlott le köztem és a két újságíró között az alábbi párbeszéd:

– Mit válaszol kegyelmes úr A. B. nyilatkozatára? – kérdezte az egyik újságíró.

– Semmit – feleltem röviden.

– De mégis..., A. B. nyilatkozata elhangzott...

– Füttyülök rá.

– Hogyan?

– Értsék meg az urak: ha oroszlánal viaskodom, nem lövök görényre!!!

A két szenzációéhes újságírónak több se kellett. Másnap óriási betűkkel jelent meg az ellenzéki lapban, hogy Nagy Emil azt válaszolja A. B.-nek: „Ha oroszlánal viaskodik, nem lő görényre.” Állítólag maga Bethlen is jóízűen nevetett „nyilatkozatomon”, amelyet szélteben-hosszában emlegettek az országban.

Ez az írásom bizonyára csak halálom után kerül nyilvánosságra, ezért teszek egy vallomást: abba az elhatározásomba, hogy lemondtam a miniszterségről, belejátszott az az érzés, ami ámbár sokszor gyerekes, mégis igen hatalmas is lehet, s a lélekben nagy pusztítást is okozhat, s ez a *Verschmähte Liebe*⁸² Mert attól kezdve, hogy én Bethlen Istvánt először megláttam az Országos Kaszinóban, valami megnevezhetetlen nagy szeretettel viseltettem személye iránt, s ez az érzés van meg bennem ma is. Akkor úgy képzeltem, hogy Bethlen engem megtisztelt teljes bizalmával, és együtt irányítjuk majd az ország sorsát. Ehe-

82 „epekedő szerelem”

lyett azt kellett látnom, hogy én Bethlen szemében csak egy igazságügyi referens lettem, de semmi fontos országos politikai ügyben meg se kérdezett, mindent egyedül a maga feje szerint intézett, sőt, amikor előálltam ideáimmal, azok elől megtárgyalás nélkül mereven elzárkózott. Pedig mind neki, mind az országnak jobb lett volna, ha megtisztel bizalmával. Sok értékes reform születhetett volna egyetértő munkánkból, és sok minden nem történt volna meg, amiről később bebizonyosodott, hogy mélységes károkat okozott.

Kölcsönös elidegenkedésünkbe az is belejátszott, hogy W. S. és mások elhitették vele, hogy én Nagyatádi segítségével az ő helyére pályázom, ez aztán még ridegebbé és zárkózottabbá tette őt velem szemben, ami végül is szakadásra vezetett. Visszagondolva minderre, fáj, hogy ez mind nem másképp történt.

Bethlen István emlékét melegen őrzöm a szívemben és éppen olyan szeretettel gondolok rá, mint amikor először megláttam.

Rendhagyó barátságunk az éles viták ellenére mégsem zárult le disszonánsan, mert mikor Gömbös alatt a fasizmus felütötte a fejét, s ellentét robbant ki Bethlen és Gömbös között, én Bethlen oldalára álltam, és kibékültünk. Bethlen nemes gondolkodására jellemző, hogy egyetlen szóval sem említette régebbi politikai harcainkat, sőt, néhány megjegyzéséből úgy tűnt, mintha utólag elismerte volna egykori igazságügyminisztere egyik-másik vádjának jogosultságát. Mindent összevetve, ma, 75 éves koromban, a második világháború befejezése után őszintén megvallom, hogy a közöttünk lezajlott politikai harcok

ellenére: Bethlen István emlékét melegen megőrzöm a szívemben, és éppen olyan szeretettel gondolok rá, mint amikor először megláttam.

Fentebb azt mondtam, hogy miniszterségemre rossz szájjal gondolok vissza, de ezt a kijelentést megszorítólag akarom magyarázni, aminek az a lényege, hogy Bethlen Istvánnal való elvi ellentéteink azok a momentumok, amikre fájó érzéssel gondolok, ellenben arra az időre, amit magában az Igazságügyi Minisztériumban töltöttem, igen kellemesen emlékszem vissza. Csak azt tartom életem nagy csapásának, hogy Anglia jogi életét nem miniszterségem előtt ismertem meg, hanem csak azután. Ha a sorrend megfordított lett volna, úgy beértem volna igazságügyi reformok keresztülvitele irányában való törekvéssel, s nem érdekelték volna gazdasági és pénzügyi kérdések, amelyek miatt Kállay Tiborral annyi súrlódásunk volt, ami végre odavezetett, hogy úgyszólván egymást buktattuk meg.

Gaal László volt a titkárom, akire mindenben szeretettel és elismeréssel gondolok. Miután ügyvédkedésem és képviselőségem alatt természetesen mindig magam diktáltam a válaszokat a hozzám intézett levelekre, ezt előszeretettel folytattam miniszter koromban is. A válaszokat a szokástól eltérően nem bíztam az ügyosztályokra, hanem amikor módom volt rá, magam diktáltam olyan két kisasszonynak, akik a diktálások gyorsírásba foglalása és gépbe áttétele során egyetlen hibát se csináltak. Mint afféle temperamentumos emberrel, velem is többször megesett, hogy szigorú, sőt, talán gorbomba válaszokat diktáltam olyan levelekre, amelyek momentán

érzésem szerint ilyen választ érdemeltek meg. A szépen legépelt levelekkel bejött hozzám Gaál Laci, s ilyen formában szólt:

– Kegyelmes uram, ez egy pompás levél, de talán ehelyett a kifejezés helyett lehetne használni azt a másikat..., tulajdonképpen egyértelmű, de ehelyett pedig...

Leveleimet megszelídítette, anélkül, hogy az általam diktált levelek felett a kritika árnyékát is gyakorolta volna, s anélkül, hogy tudatára jutottam volna annak, hogy ő lényegileg egész levelezésemet tapintatosan *revidiálta*⁸³, nehogy goromba levelek lássanak napvilágot. Olyan tapintatos, ügyes titkár volt, amilyen kevés termett a földön.

Mint több uradalom volt igazgatóját, nagyon érdekeltek a gazdasági kérdések. Az igazságügyi tárcának van egy nagy gazdasága Hartán, az *agrikulturális*⁸⁴ fegyházzal egybekapcsolva, s érdekelt, van-e a gazdaságnak iparvasútja a távol fekvő állomáshoz, miután, ha ilyen nincs, annak építését célszerűnek tartottam volna, s azt is tudtam régi gyakorlatomból, hogy a hozzávaló síneket hogyan lehet jól és olcsón beszerezni. Szóltam tehát Gaál Lacinak hogy küldjön be hozzám valakit, akivel a kérdést megbeszélhetném. Kisvártatva rá íróasztalom előtt meghajolt egy elegáns, magas úr: Záborszky, miniszteri tanácsos, azzal a kérdéssel, hogy mit parancsolok tudni Hartáról.

– Foglalj helyet, kérlek – mondtam neki. – Az iránt érdeklődöm, van-e a gazdaságnak iparvasútja, s a gazdaság hány kilométerre fekszik az állomástól?

83 felülvizsgál

84 földművelési

A miniszteri tanácsos azt felelte, hogy ő a kérdésre nem tud válaszolni, miután ő még sohasem volt Hartán, hanem gazdasági ügyekben Stockinger osztálytanácsos szokott lejárni, majd ő tőle beszerzi az általam kívánt információt, s annak eredményét jelezni fogja.

– Dehogy jelented – feleltem –, nekem nem kell közvetítő, hanem ha valami helyszíni dolgot akarok tudni, azzal óhajtok beszélni, aki a helyszínt ismeri. Küldd be kérlek hozzám Stockingert, te pedig – fordultam Gaál Lacihoz –, a jövőre nézve közöld az ügyosztályokkal ezt az elvem, tekintet nélkül a ranglétrára.

Ma már senki sem tudja elképzelni, hogy a hivatali ranglétra egy fokkal történő átugrása milyen forradalmi újtácsszámba ment a minisztériumban. Utódom, Pesthy Pál azonnal megszüntette ezt a forradalmi jellegű újtást.

Egy ízben lementem Szekszárdra, miután ott a Válaszalap Ellenőrző Bizottsága részéről a helyszínen meg akartam nézni egy nagy telket, s egy füst alatt természetesen bementem a Törvényszékre is. Ott egy Fekete nevű kitűnő jogász volt az elnök, s estefelé, amikor a Törvényszékre értem, látom ám, hogy az egyik bíró egy homályos szobában, rossz petróleumlámpásnál ír.

– Hogyan? – kérdeztem az elnököt. – Hát nincs a bíróságra bevezetve a villany?

– Sokszor kérelmeztem a minisztériumban – felelte az elnök –, egyszer le is jött onnan egy építész, de aztán máig sem történt a dologban semmi.

– Ez abszurdum! – mondtam –, vezettesd be a villanyt olyan jól és olcsón, ahogy tudod, s a számlát küldd fel nekem, majd én kiegyenlítettetem.

Amikor a számla megérkezett a minisztériumba, s elrendeltem, hogy egyenlítsék ki, újabb óriási *konsternáció*[®] támadt. Ezt még forradalmibb újításnak vették, mint a kebelbeli ranglétra mellőzését.

– Mi lesz a világból – gondolták és sugdosták maradi tisztviselők –, ha az ügyosztályok és a számvevőség előző és utólagos ellenőrzése és hozzászólása nélkül egy vidéki törvényszéki elnök közvetlenül maga bevezetteti a villanyt a bíróság épületébe?! Micsoda visszaélések támadhatnak ebből!

– De a kutyafáját! – válaszoltam. – Ha az állam rábízza egy törvényszéki elnökre, hogy erkölcsi magaslaton vezessen egy bírói testületet, s ilyen nagy kérdésben megbízik benne, akkor ne merje feltételezni róla, hogy csalni fog, amikor arról van szó, hogy be kell vezetni a villanyt a törvényszékre, ami voltaképpen magától értetődő dolog?! Ha különleges szakértelem kellene hozzá, akkor érteném a nagy felháborodást, de az ügyosztály se tehetett volna mást, minthogy szekszárdi iparosra bízta a villany bevezetését, vagy pedig ezért Pestről akartatott volna leküldeni Szekszárdra egy szerelőt, ami sokkal többbe került volna? Hogy egy elnök ne bízhasson meg a villany bevezetésével egy helybeli iparost, ezt nem tudom felfogni.

De minden magyarázatom ellenére mégis forradalmi jellegűnek tekintették azt az intézkedésemet, hogy egy törvényszéki elnök helybeli iparossal bevezettesse a villanyvilágítást a Törvényszék épületébe anélkül, hogy az átmenjen ügyosztályokon, a számvevőség munkálatain, s anélkül, hogy az ügyszóhoz hozzászóljanak a minisztérium építészeti szakértői is.

Titkárom is, altisztem is minduntalan jelentette, hogy itt van egy úr, itt van egy hölgy, s kérnek soronkívüli be-bocsátást, mert azt mondják, hogy a kegyelmes úr rokonai. Bejött egy ismeretlen férfi vagy egy nő, akit soha életben nem láttam, akiről sohase hallottam. Azt mindig tudtam, hogy minden plébánosnak, minden püspöknek sok rokon lóg a nyakán, de hogy egy miniszternek is ennyi rokona legyen, azt nem gondoltam. Végre meguntam a sok ismeretlen rokon felbukkanását, kezembe vettem tollat és egy ív papírt, s titkárom szobájában a felém vezető ajtóra kitettem ezt a saját kezűleg megírt hirdetményt:

FÖLDBŐL ELŐBÚJT ROKONOKAT SORONKÍVÜL NEM FOGADOK

Úgy tudom, titkárom megőrizte ezt az okmányt.

Egy általános audiencia-nap előtt kitűnő altisztem zavartan jött be hozzám:

– Kegyelmes úr, kérem, egy hölgy akar beiratkozni audienciára, s azt mondja, hogy rokon. Beírhatom azért a névsorba?

– Persze hogy beírhatja. A földből előbújt rokonoktól csak azt a kiváltságot vontam meg, hogy rokoni jogcímen akkor zavarjanak, amikor akarnak, de az általános kihallgatásról a földből előbújt rokonokat se zárom ki.

Hogy egy miniszter mi mindennek van kitéve, arra nézve elmondom a következő esetet.

Egy ízben titkárom azzal jött be hozzám, hogy igen előkelő hölgy – ezredes özvegye – nagyon szép lányával akarna kérni tőlem valamit, s azt mondják, hogy a ke-

gyelmes úr boldogult édesatyjának voltak nagyon jó ismerősei. Édesapám miniszterségem előtt pár hónappal halt meg. Nagy bánatom, hogy miniszterségem nem érte már őt életben, mert mint nyugalmazott kúriai bíró nagyon büszke lett volna arra, hogy Emil fia neki, mint az igazságügy hű emberének quasi főnöke. Még igen frissen élt bennem a bánat apám halála miatt, iránta való kegyeletből azonnal fogadtam az ő „jó ismerőseit”. Belépett két előkelően öltözött hölgy, előadták rendkívül nagy kérésüket, s közben sűrűn emlegették „a jó Sándor bácsit”. Nekem a dolog gyanús lett, mert apám igen szeretett elbeszélni ezt is, azt is, tudtam kikkel érintkezik, de ilyen úrhölgyről és leányáról sohasem tett említést. „Ezek alighanem *svindler*ek⁸⁵”, gondoltam, és próbára tettem őket. Megemlítettem, hogy édesapám nálam fél fejjel magasabb volt, szélesvállú, testes, imponáló természetű ember. Amikor már ötödször említették a „a jó Sándor bácsit”, én szomorúan megjegyeztem, hogy ámbár apám szép kort ért meg – 85 évet –, mégis azt hittem tovább fog élni, mert „az ilyen kistermetű vékony emberkéék, amilyen apám is volt, rendesen szívósak és igen hosszú életűek. A „méltóságos asszony” bekapta a ravaszul feléje dobott horgot:

– Bizony, aranyos kis ember volt az a jó Sándor bácsi, olyan, mint egy drága, finom kis porcelánfigura.

Tehát valóban szélhámosok! Nemcsak hogy nem voltak apám jó ismerősei, de még csak nem is látták soha az életben. Ahhoz már mégiscsak nagy szemtelenség kell, hogy amikor apámat még csak nem is látták soha, *per*

„kedves jó Sándor bácsi” emlegessék, s így akarjanak engem becsapni.

Két másodperc után már az előszobában volt a két szép hölgy... Ilyen dolgok történnek egy miniszterrel.

Édesapámtól hallottam több ízben olyan keserű panaszt, hogy a Kúrián sok baja volt Csemegivel, az 1878-as magyar büntető törvénykönyv nagy kodifikátorával aki azt követően a Kúrián tanácselnöki székben, mint gyakorlati bíró alkalmazta a saját maga által létesített törvényt, s akinek tanácsában apám is egy ideig működött. Apám amiatt panaszkodott, hogy amíg Csemegi nagy tekintélyével egyrészt túl enyhén bírálta el a csalási eseteket és a hasonló intellektuális bűncselekményeket, addig másrészt, pusztán magyar paraszti virtusból fakadó bicskázások megtorlásánál rettenetes szigorú és hosszú fegyházbüntetéseket szabott ki a Kúrián. Olyankor is, amikor maguk a „sértettek” nem is panaszoltak semmit. Egy ízben apám különösen felindulva jött haza a Kúriáról, s ebéd közben elmondta a következő, aznap történt esetet: egy faluban valami becsületbeli lányügy miatt összevesztek a felvégi és alvégi legények. Nagy verekedés támadt, s a falusi háborúnak halottja is lett, s igen súlyos testi sértés is származott abból. Természetesen a csendőrség megindította a nyomozást, s a vizsgálóbíró is kiszállt a helyszínre a törvényszéki orvossal. Végigvizsgálták az összes súlyos testi sértési eseteket, és felvették a látleteket, s szinte a falu minden legénye ellen megindult a bűnvádi eljárás. A súlyos testi sértések legtöbbje olyan volt, hogy azoktól a legények már másnap kinn kapáltak a mezőn. Summa summarum, azért az alvégi-felvégi verekedésért összesen

85 csaló, szélhámos

néhány száz évi fegyház- és börtönbüntetést szabott ki a Kúria Csemegi-tanácsa apám egyedülálló ellenvéleményének leszavazásával. A rettenetesen súlyos ítélet következtében csaknem legények nélkül maradt az egész falu. Csemegi azon az állásponton volt, hogy drákói szigorral le kell szoktatni a falusi népet a virtusból fakadó verekedésről. Elvben igaza volt, de gyakorlati ítéletei messze túllóttak a célon.

Apám azt is nehezményezte, hogy a bíróságok 10–15 esztendei fegyházat szabtak ki úgynevezett parasztpárbajokért, amelyek leginkább lány-ügy miatt történtek a faluban. Az esélyek egyenlők voltak, mind a két fél egyaránt akarta a párbajt, úgy, mint az urak a párbajoknál, és a különbség csak az volt, hogy a párbajok nem vívóteremben, kardokkal, hanem bicskával és kocsmában zajlottak le, de az indító ok mindkét esetben ugyanaz volt: sértett önérzet, hiúság, szerelem, becsület, stb. Mégis: ha valaminő párbaj súlyosan végződött, az urak enyhe államfogház büntetéseket kaptak, a parasztok ellenben 10–20 évre fegyházba kerültek. Akkor még nem használták a ma divatos „demokrácia” elnevezést, de apám az egyszerű osztóigazság szempontjából nem tartotta helyesnek, hogy ilyen eltérően kezeljék az úri párbajokat és a parasztpárbajokat. Viszont – Csemegivel szemben – rettenetesen szigorú volt minden olyan esetben, ahol komizás, vagyoni haszonvágy volt az indítók. Végül is úgy összeeszeszték Csemegivel, hogy apám kérelmezte más tanácsba való áthelyezését, mert a nagy tekintélyű Csemegivel szembeni ellenvéleménye mindig hatástalannul hangzott el.

Apám elbeszélései fiatal lelkekre nagy hatást tettek, s ez irányította miniszteri cselekedeteimet is. A kitűnő Timkó Zoltán hétről-hétre a kegyelmi kérvények óriási tömegét hozta be szobámba, s egész délutánokon át hallgattam az ő referálásait a kegyelmi kérvényekről. Mindig, ha azt láttam, hogy a bűncselekmény indítóoka csak a paraszti virtus, vagy pláne, ha azt láttam, hogy szorosan véve tipikus parasztpárbajról volt szó, az illetőket mindig felterjesztettem kegyelemre, miután már eleget ültek a fegyházban.

Timkó Zoltán kitűnő büntetőjogász, de rettenetesen szigorú felfogású ügyési lélek volt, eleinte próbált *oppo-nálni*⁸⁶, de erélyemmel szemben letört, s később már az ilyen esetek referálásánál így kezdte:

– Kegyelmes uram, parasztpárbaj, s az elítélt már ült félévet...

Ilyenkor ki se nyitotta az aktát, úgy kapta meg az elítélt a kegyelmet.

Elmondok ebből a gondolatkörből egy érdekes esetet. Timkó Zoltán referálta a következő kegyelmi kérelmi ügyet.

Egy gazdaember azt észlelte, hogy éjjelenként a kerítésen átmászva tolvajok dézsmálják gyümölcsét, s ez folyton ismétlődött. Végül megsokallta, egy furkósbotot vett a kezébe, elbújt a gyümölcsösben egy bokor mögé. Kisvártatva hallja ám, hogy másznak át a kerítésen, s lopni kezdik a gyümölcsöt. A gazda kiugrott a bokor mögül, az egyik suhancot fejbekölöntötte a furkósbottal, s az hol-

tan terült el a földön. Már nem emlékszem, hogy hány esztendei fegyházat kapott, de azt tudom, hogy súlyosan elítélték a gazdát. Timkó azt javasolta, hogy a kegyelmi érvényt utasítsuk el, mert a gazda túl brutálisan járt el. Nekem egy közbevető kérdésem volt:

– Nem egészen értem, kedves Zoltán, mert ha egy falusi suhancot furkósbottal fejbevágnak, az attól nem szokott meghalni.

– Ja, pardon – mondta Timkó –, elfelejtettem megemlíteni, hogy a bűncselekmény áldozatát felboncolták, s megállapítást nyert, hogy abnormálisan vékony, úgynevezett „papíros-koponyája” volt, s ezért lett az ütés halálos, s éppen ebből az okból a bíróság nem emberölést állapított meg, hanem csak halált okozó súlyos testi sértést.

– Kedves Zoltán, nem osztozom felfogásodban – mondtam Timkónak. – Én is észleltem, hogy kissvábhegyi kertemből most, a Karácsony közeledtekor fenyőfát lopnak a kerítésen átmászva, s én is kimentem éjjel őrizni fenyőfáimat, s én is vittem magammal furkósbotot, mert *só stanglival* éjjeli tolvajok ellen nehéz küzdeni, s én is fejbevágtam volna a tolvajt, s ha a tolvajnak netalán papíros-koponyája van, te most engem elítélnél súlyos fegyházbüntetésre? Azt gondolod, hogy nekem először be kellett volna szereznem egy orvosi bizonyítványt, hogy a tolvajnak nincs-e papíros-koponyája? Aki papíros-koponyával lopni megy, az magára veszi azt a kockázatot, hogy fejbekólintván, ott marad a helyszínen. Nemcsak hogy kegyelemre terjesztem fel a gazdát, de kérek, azonnal sürgönyözz az ügyészségnek, hogy addig is, amíg a

kegyelmi kérvény elintéződik – ami több hétig is eltarthat –, az elítéltet azonnal helyezték szabadlábra.

Volt még egy kegyelmi ügy, amit el akarok mondani.

Egyik Szolnok megyei községben egy ember arzénal megmérgezte negyedik feleségét. Ez megállapítást nyert. A tettes konokul tagadott. Az ügyészség exhumáltatta a három előzően meghalt feleséget, s mindháromról megállapítást nyert, hogy ugyancsak arzénmérgezésben haltak meg. De a tettes ezután is megmaradt a konok tagadás mellett. Miután az lehetetlen, hogy négy feleség egymás után arzénal öngyilkosságot kövessen el, a tettes bűnössége nyilvánvaló volt, s őt konok tagadása ellenére is mind a három bírói fórum halálra ítélte, de az elítélt a szokásos kegyelmi kérvénnyel élt. Én kötelességszerűen felterjesztettem a kérvényt, de nem javasoltam a kegyelmet. Nem-sokára rá megszólalt a kormányzói külön telefon.

– Mit parancsol méltóságod?

– Kedves Emil, te felterjesztettél egy négyszeres feleséggyilkostól származó kegyelmi kérvényt, elutasító indítvánnyal. Elöttem se kétséges, hogy az a gazember elkövette a négyszeres feleséggyilkosságot, de én mégis meg szeretném adni neki a kegyelmet, mert nem ismerte be a bűn elkövetését s ilyen esetben azt hiszem helyesebb, ha megkegyelmezek. de nem akarom ezt megtenni a te beleegezésed nélkül. Kérlek, légy szíves járulj tehát hozzá ahhoz te is, hogy megadjam a kegyelmet.

Én azonnal tisztában voltam a helyzettel. A régi katonai büntetőtörvénykönyv szerint, amit Horthy a kadétskolában tanult, csakugyan az volt a szabály, hogy olyan vádlottat, aki nem volt beismerésben, nem lehetett

halálra ítélni. Persze, gondoskodtak arról különböző módon, hogy a tettes ismerje be bűnösségét. Viszont a modern felfogás szerint a beismerés nem fontos, hanem attól eltekintve kell begyűjteni a bűnösség melletti bizonyítékokat. De én természetesen csak azt feleltem a kormányzónak:

– Távol legyen tőlem, hogy bárkinek a kivégzését követeljem, ha ez ellen főméltóságodnak a legkisebb aggálya is felmerül.

Így kapott kegyelmet a négyszeres feleséggyilkos.

Miután éppen Horthynál tartok, sok esztendővel előre ugorva – egy percre elhagyom miniszteri emlékeimet –, s elbeszélék vele kapcsolatban egy élményt, ami 1939. május 2-án történt, a második világháború őszi kitérése előtti tavaszon. A fent mondott napon megszólal a telefon a kormányzói kabinetirodából.

– Itt Keresztes-Fischer Lajos beszél – szólta a hang. – Kérlek, kedves Emil, a főméltóságú úr egy igen kényes és fontos ügyben a te tanácsodat szeretné kikérni. Arra kér, hogy holnap délután 6-kor látogasd meg, de a látogatásról senkinek se szólj, mert annak tárgya nagyon bizalmas. A sikló melletti várkapunál fog várni egy testőrtiszt, aki majd elkalauzol a kormányzó úrhoz. Ha a főkapun jönél, meglátnának.

Csakugyan, másnap délután a siklóból kilépve már ott láttam a reám várakozó testőrtisztet, aki mindenféle zeg-zugos folyosón át elvezetett a kormányzóhoz.

Belépve a dolgozószobába, Horthy azzal fogadott, hogy egy igen bizalmas ügyben kéri a tanácsomat, s azért fordul hozzám, mert attól tart, ha mást kérdez meg, az

illető azt a választ fogja adni, ami neki, Horthynak kelleme, márpedig ő nem biztos benne, hogy igaza van.

– Téged úgy ismerlek – tette hozzá –, hogy akkor is megmondod nézetedet, ha az nekem nem tetszik...

– Efelől nyugodt lehet főméltóságod – válaszoltam.

Csakugyan kényes kérdésről volt szó.⁸⁷

Legalább fél óráig tartott, amíg elmondta az egész esetet. Kifejtette saját meggyőződését, s végül azt kérdezte tőlem, szűrös, határozott tekintetét rám szegezve, hogy igaza van-e?

En figyelmesen végighallgattam a hosszú előadást, alaposan végigmértem minden szempontot, s azonnal, határozott hangon válaszoltam:

– Tiszteletteljes véleményem szerint főméltóságodnak nincs igaza a kérdésben.

Ő egy pillanatra meghökkenve rám meresztette tekintetét, de aztán felszólított, hogy szabadon mondjam el összes érveimet, annak bizonyítására, hogy nincs igaza. Ezt meg is tettem. Ő feszülten figyelt, s amikor befejeztem

87 Vámosi Nagy István jegyzete:

Nagy Emil családi körben elmesélte, hogy mi történt. Apponyi György, Albert fia egy parlamenti felszólalás közben azt a kitélt használta, hogy: „Magyarország parvenüország.” Horthy attól tartott, hogy ezt a gróf órá értette polgári származása miatt, s elégtételt akart kérni. Nagy Emil viszont azt a véleményt képviselte, hogy a kormányzó ezt a kijelentést nem veheti magára. De ha mégis megtenné, oktalan vihart kavarná, s ő maga fújni fel a kijelentést, amelynek egyébként senki sem tulajdonított jelentőséget. Horthyt végül meggyőzték Nagy Emil érvei.

mondókámat, szokott módján az asztalra ütött ezekkel a szavakkal:

– Igazad van, kedves Emil, meggyőztél!

Körülbelül másfél órát töltöttem nála.

Erre a látogatásra azért gondolok vissza különleges melankóliával, mert soha többé aztán közelebb nem láttam az életben Horthy Miklóst. A háború alatt nem kérdezte tőlem többé, hogy kinek van igaza, neki-e vagy másvalakinek, pedig de jó lett volna, ha ezt megteszi. Családom, rokonaim, barátaim egyhangúlag tanúsíthatják, hogy kezdve a világháború elejétől, a legszédítőbb kezdeti sikerek idején én soha egy percre sem tántorodtam meg abban a szilárd meggyőződésemben, hogy Hitlernek el kell veszítenie a háborút. Ezt meg is mondtam volna a kormányzónak, ha kérdez, s esedeztem volna neki, hogy az Isten szerelmére, ne kösse hazánk kocsiját a német szerkez.

De véleményemre nem volt többé kíváncsi, teljesen a később esküszegő katonák befolyása alá került, s mikor végre feleszmélt, hogy nagy baj van, már késő volt.

ANGLIAI ÚTJAIM

Amikor lemondtam a miniszterségről, 1924 nyarán, egyetlen gondolat fészkelte bele magát egész szellemi és érzelmi világomba: mielőbb kimenni Angliába, megtanulni angolul, s közelebb megismerni az angol jogi, politikai és társadalmi életet, valamint az angol szociális viszonyokat. Fogytékossnak éreztem szellemi életemet emiatt, hogy nem tudtam olvasni az angol lapokat, nem tudtam eredetiben olvasni Shakespeare-t, Walter Scottot, Dickenst, stb., s mint egy soha be nem teljesülő vágy élt bennem az a gondolat, hogy életem csak úgy lehetne tökéletesen megelégedett, ha valamiképpen módját ejteném annak, hogy kimenjek Angliába, és megtanuljak angolul. De ez persze sokoldalú elfoglaltságom mellett csak álmoknak tetszett.

A miniszterségről lemondva egyszerre megcsapott az az érzés, hogy íme, most végre itt van az alkalom, és régi vágyam beteljesülhet. Ügyvédi irodámat átadtam Aladár bátyámnak, aki addig a szegedi törvényszék elnöke volt, s hatalmas ügyvédi irodám átvétele végett nyugdíjaztatta magát. A képviselőházban semmi kedvem se volt Bethlennel szemben ellenzéki működést kifejezni. Ha nem tudtam őt erősebb ütemű reformokra rávenni mint miniszter, s ha nem tudtam eszméimmel sikert elérni a minisztertanácson, most álljak ki az ellenzéki porondra vele szemben szónokolni? Ebből érzésem szerint az országra nem származhat semmi olyan előny, amiért érdemes lenne elmulasztani ezt a végre elért egyetlen

időpontot, amikor hosszabb időre kimehetek Angliába. Távozási szabadságot kértem tehát a Háztól, amit Bethlen többségi pártja felette szívesen megadott nekem, a párton kívüli „ellenzéki” képviselőnek. Csak egy ember volt, aki nagyon kérlelt, hogy ne hagyjam itt a politikát: Nagyatádi Szabó István, földművelésügyi miniszter, akivel miniszterségem alatt magas közérdekű baráti viszonyba kerültem, s akivel voltak közös, népies ideáljaink, amiket együtt szerettünk volna megvalósítani, de Bethlen erős egyéniségével szemben sikertelenül. Őt azzal vigasztaltam, hogyha fél év múlva angol tudással és szélesebb világlátókörrrel újból hazajövök, még csinálhatunk együtt valami okosat az ország érdekében. Ebbe belenyugodott, de sajnos rövidesen meghalt, többé már nem láttam, s jövőre szóló politikai ábrándom, mint annyi más, ez is kútba esett.

Hogy egy angliai tartózkodásra radikálisan el tudtam magam határozni, abban nagy része volt feleségemnek, a végtelenül okos, előrelátó, széles látókörű, óriási műveltségű, és engem önzetlenül szerető kedves Göllner Máriának, aki házasságunk óta életem további alakulására mindig nagy és jótékony befolyást tudott gyakorolni. Az ő rábeszélései alapján mentem ki ismételten vele együtt abba a gyönyörű szép Karlsbadba, hogy gyomorbántalmaimból kigyógyuljak, ami teljesen sikerült. Feleségem a legerőteljesebben kapacitált, hogy ne késlekedjem, hanem gyors elhatározással csomagoljak, s mielőbb menjek ki Angliába.

Amikor Doverben kiléptem Anglia földjére, egészen új korszak kezdődött életemben, ami még mindig tart,

ebben az órában is, teljes erkölcsi jogfolytonossággal, s ami tartani fog halálom napjáig...

Az előző fejezetekben kimerítően vázoltam, hogy mennyire fájt nekem, hogy 1867 után olyan törvényalkotási mód kapott nálunk lábra, ami idegenből, főleg németből vakon lemásolt törvényeiből semmit se számolt a magyar viszonyokkal, s a legkevésbé a magyar néplélekkel, s ami megmérgezte a magyar belvilágot 1867-től ötven éven át. Ezeket, az idegenből, főleg Németországból átplántált törvényeket népgyilkos törvényeknek neveztem, s politikai törekvéseim fő iránya az lett, hogy ezeknek megváltoztatása végett mélyreható népies reformáramlatot kell megindítanunk. S íme, mit találtam Angliában? Sárga irigységgel győződtem meg arról, hogy ott minden törvény angol földből, angol levegőből született. Emellett kétségtelenül vettek ők át római jogszabályokat, és később normann jogelveket és intézményeket is, de semmi se került addig náluk törvénykönyvbe, amíg hosszú időn át kipróbálva teljesen át nem idomult az angol néplélekhez. Ebben rejlett az akkori Anglia kitűnő belviszonyainak a kulcsa.

Ez volt az az első mozzanat, ami lelkemben mélységes vonzalmat ébresztett Anglia irányába.

Ehhez kapcsolódóan angliai tartózkodásom nagy élmenye az volt, hogy tanulmányaim, s nagy jogászokkal való érintkezéseim során hamar elérkeztem annak a megismeréséhez, hogy Angliában a törvényalkotás súlypontja nem a való élettől legtöbbször távolálló, s miniszterialis irodákban folyó zöld asztal mellett kifejlődő kodifikáción nyugodott, hanem az angol jogot századról-századra

voltaképpen a király által kinevezett független nagy bírák a népből kikerült esküdtsékekkel együtt működve alkották meg, nemcsak a büntetőjog mezején, hanem a magánjog területén is. Ez a *judge-made law* (bíró-csinálta jog), más elnevezés szerint *Common Law*, az egész angol jogi élet alapja, s nem tudom leírni azt a lelkesítő, s a legmagasabb régiókba szárnyaló örömet, amikor a *Common Law* mibenlétét alaposan megismertem.

A *Common Law* a Bibliából kiindulva, s az angol néplelekből úgy támadt, s századokon át úgy fejlődött ki hatalmas, az egész nemzeti életet átfogó intézménnyé, hogy kezdetben az angolszász törzsélet primitív korszakában maga a király, mint legfőbb bíró, később az ő megbízottjai kiszálltak a helyszínre, s a néppel együttesen a két tényező: a király és a nép teljes harmóniában ítélkezett a fellemerült polgári és bűnügyekben egyaránt. Így századról századra fokozatosan kialakult egy nemzeti szokásjog. Ennek addig kifejlődött jogszabályait már Nagy Alfréd király összegyűjtette, s erre épült egyik századról a másikkra tovább fejlődve a *Common Law*. Ha aztán valaminő jogi gondolatkör vagy jogszabály annyira bevált a gyakorlatban, hogy célszerűnek mutatkozott részletesebben is rögzíteni, akkor annak alapján a törvényhozó testület, a Parlament hozott egy törvényt, amit *Statute Law*-nak neveztek. Akkor is létesült ilyen *Statute Law*, ha a modern idők olyan természetű dolgokat produkáltak amelyekre a *Common Law*-ban nem volt, vagy nem is lehetett jogszabály. Ezt az utóbbi esetet egy példával világítom meg.

A *Common Law* szabályozta századokon át, hogy az országutakon (*Highroad*) és a tengeren hogyan kell le-

bonyolítani a közlekedést, s ott milyen szabályokra kell ügyelni. Mikor aztán feltalálták a gőzmozdonyt, természetesen ez a technikai fejlődés olyan szabályozásokat tett szükségessé, amelyek a *Common Law*-ban nem foglaltathattak, ekkor a Parlament hozott egy törvényt, de az nem úgy készült, hogy egyszerűen félrelökték volna a régi törvényt, hanem úgy, hogy az új törvény csak ráépült a régi *Highroad* szokásjogára. Egy másik példa.

A *Common Law* még a régi törzsi életben kifejlesztette azt a jogszabályt, hogyha egyik törzsnek (*tribe*) valamelyik tagja átlépett egy másik törzsnek a területére, ezt a lépését kürtszóval kellett jeleznie, s ha ezt elmulasztotta, bármelyik törzstag megölhette. Ebből a gondolatkörből épült ki később a törvény, amelyik tiltotta a magánlaksértést. Jelen voltam a *Lord Chief Justice*⁸⁸ egyik fellebbezési tárgyalásán, ahol a következő jogesetet bírálták el.

Egy angol ember betolakodott egy néger házába, s a ház urát bántalmakkal illette. Ez felszólította, hogy távozzék házából, de a betolakodó a felszólításnak nem tett eleget. Erre a ház ura lelőtte. A *Lord Chief Justice* bírósága a négert felmentette, hivatkozva a *Common Law*-ban ősidők óta kifejlődött jogszabályra, amely szerint mindenkinek joga van megölni a más otthonába betolakodót.

Milyen könnyű lett volna Timkó Zoltánnal vitatkoznom abban a papíros-koponyás esetben – amiről már szoltam –, ha akkor már ismerem az angol *Common Law*-t.

Mindezeket a nagyszerű tapasztalatokat évek során át megírtam Angliából hazaküldött temérdek cikkemben,

88 Anglia legfelsőbb bírója

amelyek egy részét *Londoni levelek* címmel könyvalakban adott ki a Singer és Wolfner cég.

Nagy hatást tett rám annak a megismerése is, amit Angliában általában *Tory Democratia* néven ismernek. A Tory a konzervatív párt neve. Elbámultam annak látván, hogy konzervatív alapon is micsoda nagyszabású szociális és népies politikát tudtak kifejteni és kifejleszteni az angolok, ami öntudatlanul nekem is ideálom volt, amikor koalíciós képviselői, és később miniszteri koromban hagyományokra támaszkodva akartam széleskörű népies politikát keresztülvinni. Természetesen ugyanez a dicséret illeti meg a konzervatívokat az uradalomban századokon át minduntalan felváltott liberálisokat is, akiknek helyére újabban a Munkáspárt lépett a váltógazdasági politikai arénában.

Csodálkozó ihletettséggel vettem tudomásul azt a tényt is, hogy temérdek a közös vonás a régi magyar jog és a régi angol jog között. Ezt a kérdést később bőven taglalta a mi nagy Grosschmid-Zsögöd Benőnk kitűnő könyvében, amelyben többször megemlékezik az én angliai cikkeimben elmondottakról is. Az angolok továbbra is megmaradtak azon a régi talajon, ami akkor egyezett a magyarral, s onnan fejlődött tovább, mi ellenben 1867-ben letértünk arról a régi talajról, s ha jól idézem itteni magányomban, minden forrásmunka nélkül: Zsögöd megállapította, hogy a régi magyar jog jobban hasonlít a modern angol joghoz, mint a régi magyar jog az új magyar joghoz.

Abban is csodálkozó örömmel ismertem fel igénytelen bensőmben az angol lelkületet, hogy az angol szellem

semmit se néz egyoldalú *doktrínér*⁸⁹ szemmel, hanem mindig a gyakorlati kompromisszumokra törekszik. Az egész angol jogi és társadalmi fejlődés csupa kompromisszum volt a népies angolszász és az úri normann felfogás között, s ma is egy csodálatosan szép kompromisszum uralkodik Angliában az arisztokratikus és a demokratikus világnézet között. Ma már az egyetlen ország Anglia, ahol a felsőház még mindig a Lordok Háza, tehát abban a születési jogon ülnek a *peer*-ek⁹⁰, ellenben a Lordok Házának hatáskörét úgy megnyirbálták, hogy a főrendek az alsóház radikális kilengéseit ideig-óráig letompíthatják ugyan, de népies nagy irányzatok meggondolt, s a nemzet által szilárdan követelt előretörését hosszú időn át nem gátolhatják meg. Ma a *Labour Party*⁹¹ van uralmon, de még egy komoly hangot se hallottam abban az irányban, hogy el kellene törölni a Lordok Házát. Belebuknék a Labour Party egy új választáson, ha ezt keresztül akarná vinni, mert az angol nép nem tűr meg ugyan oligarchiát, de nem haragszik a mágnásokra se, csak azért mert mágnások, sőt, szereti a parádés Lordok Házát, de azért a vezetés döntő jogát elvette tőle. Minden csupa kompromisszum – természetesen a szó legnemesebb értelmében –, s én is mindig ennek hódoltam öntudatlan angol szellemmel, amikor kompromisszumot akartam kötni képviselői agitációim körében arisztokratikus és demokratikus

89 elvonatkoztatott

90 a Lordok Házának tagja

91 Munkáspárt

felfogás, valamint 67 és 48, Széchenyi István és Kossuth Lajos, s Tisza István és Kossuth Ferenc között.

Nagy hatást tett rám, hogy milyen korlátlan függetlenségnek örvend az angol bíró. Ahhoz, hogy nyugdíjba lehessen küldeni, az alsóház és a Lordok Házának együttes határozata szükséges, amihez hozzá kell járulnia a királynak is, azaz lényegileg törvény kell ahhoz, hogy egy angol nagy bírót (High Justice) nyugalomba lehessen küldeni. Láttam kitűnően bíraskodni bűnügyekben a nagy író, Dickens legkisebb fiát, 91 éves korában. Mi pedig ostobán elküldtük a legnagyobb bírókat is nyugdíjba testi és szellemi erejük teljes birtokában, egyedül csak azért, mert elérték a 70. életévet, ámbár a bírói bölcsesség teljesen kifejlődve virult még bennük.

Bámulattal töltött el annak a látása is, hogy az angolok egyrészt mennyire görcsösen ragaszkodnak mindenhez, ami régi, de másrészt a régít a kor kíváncsiságai szerint milyen szépen tudják betölteni modern tartalommal. A Lordok Háza még ma is rendes második fellebbezési bírói fórum, ami volt sok száz évvel ezelőtt, ma is oda lehet fordulni a Lord Chief Justice elsőfokú fellebbezési döntése után. Ellenben, miután a jogesetek ma már bonyolultabbak mint régebben, a fellebbezések felett nem plénumban ítéleznek többé a Lordok Háza, mint bírói testület, hanem kompromisszumos szellemben a király bárói rangra emel saját személyükre nézve 9 nagy bírót, közöttük gyakran nyugdíjba lépett bírókat is, s miután ezek, mint bárók a Lordok Házának tagjaivá válnak, ők alkotják ott a bírói testületet a plénum helyett. De azért semmiféle szabály se mondja ki, hogy a született főrendek, vagy a Lordok

Házában ülő anglikán egyházi püspökök ki vannak zárva ebből a szűkebb bírói testületből. Természetesen tiltaná azt a Gentleman-kódex tisztessége, hogy ők oda dugják orrukát a jogi bárók (Law Lord) közé, s elképzelhetetlen, hogy ezt bárki megcselekedné a Lordok Házának tagjai közül. A Lordok Házának nagy üléstermében ítéleznek ez a kilenc jogi bíró, s ezzel is meg van mentve az a látszat, hogy a Lordok Házától nem vették el a legfőbb bíraskodás jogát, hanem azt csak módosításnak vetették alá.

Részvettem több angliai képviselő-választáson. Ezek közül két alkalommal győzött a konzervatív párt, egyszer a Labour párt, s az utóbbinak számos választási gyűlésén is jelen voltam, s hallottam egy sereg választási beszédet, de soha, egyetlen egyszer se hangzott el egyetlen mondat sem, amelyben akárcsak közvetve szerepelt volna az elenség becsmérlése.

Tapasztaltam még egy s más olyan jelentéktelennek látszó dolgot is, ami szintén azt az örömdetes érzést keltette fel bennem, hogy mielőtt még Angliában jártam volna, észjárásom már akkor is megegyezett az angol észjárással, szemben a konvencionális hazai gondolkodással.

Mint miniszter igen szigorúan üldöztem az árdrágítókat, mert az infláció világában nagy kárt okoztak a társadalomnak. De sajnos azt tapasztaltam, hogy csak a „kis halak” kerültek horogra, ellenben a nagyban árdrágítók nem. Leírtam tehát az ügyészséghez, hogy külön jutalomban részesítem azt az ügyészt, akinek sikerül nagy árdrágítót elféltetnie. Az ügyész urak ezen megbotránkoztak, és tisztelettel tiltakoztak az ellen, hogy a közbiztonság képviselőjét jutalomban lehessen részesíteni olyan érdemért, ami

kötelességének teljesítéséből származik. Azt állították, hogy rendeletem ellenezik a vádhatóság méltóságával.

Angliában egyáltalában nincs ügyészi kar. Van ugyan egy országos főügyész, a Director of Public Prosecution, de ennek saját közvetlen csekély számú irodai személyzetén kívül vádhatósági kar nem áll rendelkezésére, ilyen bürokratikus testület Angliában ismeretlen. Ellenben a büntető tárgyalásokon a vád képviselésével az országos főügyész ügyvédek (Barrister) bíz meg, azokat érdekeik szerint honorálja, amit senki sem tart a vádhatóság méltóságával ellenkezőnek.

Egyik előző fejezetben leírtam, hogy én úttörőnek éreztem magam abban, hogy mind bűnügyekben, mind polgári perekben kutattam, hogy a nálam jelentkező félnek igaza van-e? Angliában tapasztaltam, hogy ott ez az ügyvédi morál általános, s szinte magától értetődik.

Van Angliában egy sajátos hivatali méltóság: az *Attorney General*⁹² aki nem tagja ugyan magának a kabinetnek, de azért mégis miniszteri jelleget visel, s mint ilyen, tagja a minisztériumnak, mert a kettő Angliában két külön fogalom, s nem minden miniszter tagja egyúttal a szűkebb körnek, a kabinetnek. Az *Attorney General* hivatalának egyik ágazata, hogy jogi szakértője a kabinetnek, de ezen kívül a *Lord Chancellor*⁹³ mellett a legfelső jogi méltóság. A személyi ügyekben nem szólhat bele, mert az részben a Lord Chancellor hatásköré-

be tartozik, részben a *Home Secretary*⁹⁴ dolga, aki nagy részben végzi azokat a teendőket is, amelyeket nálunk az igazságügyminiszter lát el, mert az utóbbi állás Angliában ismeretlen. De az *Attorney General* a legfőbb ura a közvádnak, s az ő engedélyétől függ az is, hogy egy peres fél élhet-e akár bűnügyben, akár polgári perben fellebbezéssel a Lordok Házához. Ha a kérdést nem találja elég komolynak, nem ad erre engedélyt. Ő teljesen tárgyilagos jogi szellemben, politikától mentesen a közvád feltétlen ura, s ebben a minőségében független a kormánytól. Amikor egy ízben kint voltam, kiderült, hogy egy bűnügybe politikai okokból beleszólt MacDonald miniszterelnök is, s felszólította az *Attorney General*-t, hogy már a bíróság előtt fekvő ügyben egy Campbell nevű vádlott javára politikai okokból ejtse el a vádat. De a miniszterelnöknek ez a lépése akkora felháborodást keltett a képviselőházban, hogy fel kellett oszlatni a Házat, s MacDonald a választásokon megbukott. Egyedüli bűne az volt, hogy bele akart szólni egy bűnügy sorsába, mint miniszterelnök, amikor az egyedül az *Attorney General* dolga. Ha ilyen független lehettem volna én is, mint a közvád fő hatósága, s az én dolgaimba a miniszterelnök se szólhatott volna bele, nem mondtam volna le miniszterségemről, mert jogilag független állásban több örömöm lett volna, de nem tellett, mert hazai felfogás szerint az igazságügyminiszter bűnügyekben csak jogi szolgálólánya a politikának.

Angliában fogalmilag lehetetlen dolog, hogy háború idejétől eltekintve a kormány a szabad sajtó ügyeibe bár-

92 igazságügy-miniszter

93 a Lordok Házának az elnöke

94 belügyminiszter

miképpen is beleszólhasson. Ez egyedül a High Justice és az esküdszék együttes hatáskörébe tartozik. Az pedig, hogy a kormány egy lapot betilthasson, olyan képtelenségszámba megy, mintha valaki azt állítaná, hogy Szent Pál temploma reggelenként belesétál a Themzébe fűrödni. Ha ez nálunk így lenne, nem hidegültem volna el Bethlentől azért, mert önhatalmúlag betiltotta Az Újság című napilapot.

Mindezek, és sok más dolog elementáris hatást gyakorolt rám, mert mindezekből azt éreztem, hogy én Angliába kimenetelem előtt is sokban osztoztam az angol lélekkel, s főleg ezért lettem Angliának szubjektív alapon is olyan nagy híve, hogy az ott tapasztaltak örökre odaköötték egész érzelmi világomat. Ez a rokonlelkűség annyira megkapó, hogy feleségem, aki hisz a reinkarnációban, erősen állítja, hogy én egy előző életemben angol voltam. Hogy igaz-e, nem tudom, de az bizonyos, hogy ha én is hinnék a reinkarnációban, azt kívánnám, hogy jövő életemben angol bíró (High Justice) legyek.

Ha már feleségemet említettem, egy rövid kitérő erejéig megszakítom angliai élményeim felelevenítését, és beszámolok arról, hogy közben családomban döntő változások történtek.

Az 1920-as évek közepén járunk. Első házasságomból született felnőtt lányaim sorra férjhez mentek: Adél, a legidősebb Hárs Györgyné lett, és Sopronba költözött. Ugyanebbe a városba ment férjhez Erzsi lányom, és Dr. Khoór Ödön, kiváló nőgyógyász felesége lett. Ikertestvérét, Évát Emődy József földbirtokos vette feleségül, és a felvidéki Suránkára költöztek. Ádámot, legidősebb fia-

mat tanulmányai és későbbi gazdálkodása szintén elszakították a családi háztól. Margitkát, első házasságomból született legfiatalabb lányomat sógorom, Kenessey Pongrácz nevelte. Margitka, családi néven Pipsi, később Szüllő Árpádné lett, s az ő vendégszeretétét élvezem most itt Rostáson, amikor ezeket a sorokat írom. Lehet, hogy majdani olvasóim megzavarodnak a sok névtől, de minthogy minden vejemet őszinte szívből szerettem, nem akartam őket kihagyni visszaemlékezéseimből.

A hatalmas sok-sok szobás kissvábhegyi családi házban tehát mindössze két gyerek maradt: második házasságomból született Kató – Emil bátyja Gödöllőn, a premontrai gimnáziumban tanult –, és István, harmadik házasságom elsőszülött fia. Én csak ritkán élvezhettem a Kis-Sváb-hegy szépségeit, mert vagy Angliában tartózkodtam, vagy két utazás között pesti irodámban végeztem a reám szakadt sürgős ügyvédi munkákat.

*

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

1923 első napjaiban a budapesti újságokban kimerítő beszámolók jelentek meg egy hatalmas tűzkatasztrófáról Svájcban:

A Goetheanum Dornachban, Basel mellett, 1922 szilveszter éjszakáján a lángok áldozata lett. A faépületből semmi sem maradt meg.

Férjem, aki egyébként rendkívüli lelki- és idegerővel rendelkező férfi, nála szokatlan megrendüléssel fogadta a hírt. Talán ez a megrendülés volt az, ami később meglepő tettekre sarkallta.

Ekkor született meg feleségemben a terv: alapítsunk egy iskolát és egy internátust, hiszen a ház és a 3 és fél holdas kert szinte üres. Milyen örömet okoznánk ezzel a városi gyerekeknek!

Feleségem nemes és humánus tervének azonban voltak előzményei. Őt kimagasló intellektuális képességei és írói talentuma mellett mindig foglalkoztatták szociális kérdések is. Már az első világháború alatt önként jelentkezett a Vöröskeresztnél ápolónőként, és miniszterségem utolsó szakaszában megalapította a Magyar Fogházmissziót. Erről egy kicsit részletesebben szeretnék szólni – mielőtt még az iskolára rátérnék –, mert feleségem azt valósította meg, amit magam is terveztem, de rövid miniszterségem alatt nem kerülhetett rá sor.

Az 1920-as években még nem működött olyan hivatalos szerv, amely az elítéltekkel foglalkozott volna. Senki sem viselte a szívén a foglyok gondjait, bajait. Könyvekhez, szellemi táplálékhoz pedig nehezen jutottak. Feleségem tehát azzal kezdte fogházmissziós tevékenységét, hogy saját költségén megalapította a *Bizalom* című rabújságot, és 15 éven át szerkesztette. Ezt a havonként megjelenő folyóiratot⁹⁵ minden elítélt olvashatta, sőt, ha íráskészséggel rendelkezett, írhatott is bele. A rabújság tökéletesen apolitikus volt. Ámbár objektíven tájékoztatta olvasóit a világpolitika legfontosabb eseményeiről, de

nem foglalt állást, s a szépirodalmi rovatra, novellákra, versekre, tárcákra helyezte a súlyt, burkolt nevelői szándékkal.

Feleségem fogházmissziós tevékenysége azonban nem merült ki a *Bizalom* szerkesztésével. Saját maga, édesanyjával és néhány áldozatkész munkatársával rendszeresen látogatta a börtönöket, segített az elítéltek ügyes-bajos dolgaiban, és szívós harcot folytatott azért, hogy a büntetés-végrehajtó intézetekben könyvtárakat létesítsenek.

Ilyen előzmények után vetette fel feleségem a Kis-Svábhegyi Iskola és Internátus gondolatát. Kezdetben lelkesedéssel fogadtam szép tervét. Két saját gyermekemen kívül miért ne élvezzék idegen gyerekek is a hatalmas kertet, fürdőmedencét, a fenyvest, a szépen kiépített lugasokat, a rejtékhelyeket, ahol pompásan lehet bújócskát és minden egyebet játszani?!

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

Így került sor egy iskola és internátus alapítására, 7–14 éves gyermekek számára. A megvalósítást férjem tette lehetővé. Hajlandó volt arra, hogy a Kis-Sváb-hegy oldalában, gyönyörű, uszodás park közepén álló hatalmas villáját a tervezett iskola és internátus rendelkezésére bocsássa, minden bérleti díj nélkül, míg az adóterheket továbbra is ő viselte.

Férjemet az egész országban jól ismerték, azon kevesek közé tartozott, akit a nép minden rétege őszintén szeretett. A hatósági szerveknél élvezett tekintélye felbecsülhetetlen segítség volt az iskola és az antropozófia

⁹⁵ A *Bizalom* valójában kéthetente jelent meg, 1929 Karácsonyától 1944 karácsonyáig.

számára. A házért és a parkért – amit az iskola rendelkezésére bocsátott – magas adót fizetett. Eladni soha nem akarta, öregkorára tartogatta, hogy megélhetését ebből biztosítsa majd.

Nem tartozott a vagyonosok közé, családja fenntartását intenzív, mindennapi jogi munkával kellett biztosítani. Minthogy akkoriban nekem sem volt semmim, férjemről elmondhatom, hogy igazi áldozatot hozott.

*

Nem tagadom, hogy később némileg megbántam nagylelkűségemet. Angliai útjaimról hazatérve szerettem volna egy kis nyugalmat élvezni gyönyörű kissvábhegyi kertemben, de nyugalom helyett üvöltő gyereksereget találtam.

Teltek-múltak az évek, s én megbarátkoztam az iskolával. Különös intézmény volt! Feleségem külföldi útjai során megismerkedett a stuttgarti Waldorf–Astoria cigarettagyár munkásiskolájával, amelyet a gyár tulajdonosa eredetileg alkalmazottjainak gyermekei számára létesített Rudolf Steiner pedagógiai elvei nyomán, hamarosan azonban előzőnlötték más tanulók is. Ennek a stuttgarti iskolának István fiam is a növendéke volt néhány hónapig, hat éves korában.

*

Vámosi Nagy István emlékirataiból:

Egyik nap Frau von May azzal az örömhírral fogadott, hogy másnap érkezik édesapám. Londonból jövet egy kis kitérőt tett, elhalmozott ajándékokkal, és másnap utazott haza. Akkor már csak törve beszéltem magyarul.

Amíg Stuttgartban jártam, édesanyám megszerezte az iskola indulásához szükséges végső engedélyeket. Gróf Klebenschberg Kúnó volt a vallás – és közoktatásügyi miniszter, aki két évvel előbb még apámmal, mint igazságügyminiszterrel közös kormányban tevékenykedett, és kölcsönösen nagyra becsülték egymást.

Apám azután is képviselő maradt, hogy leköszönt miniszteri tárcájáról. Rendszeresen Londonba látogatott, elmélyülten tanulmányozta az ottani viszonyokat, és valósággal zúdíttotta Magyarországra cikkeinek özönét, melyek zömmel a Pesti Hírlap hasábjain jelentek meg. Az akkori Anglia jogi, társadalmi és kulturális életéről rajzolt tárcáival hatványozott népszerűsége tett szert. Ezek később Londoni levelek címen könyv alakban is megjelentek.

Nevét országszerte ismerték, és a legbefolyásosabb közéleti személyiségek közé tartozott. Édesanyám előtt tehát ebben a politikai légkörben minden ajtó megnyílt. Néhány évvel később, Gömbös miniszterelnöksége alatt már számos nehézséggel kellett volna szembenéznie.

*

Nem tartozik életrajzomba, hogy feleségem egykori iskolájának különös tantervét részletezzem – nem is tudnám hitelesen –, de annyit el kell mondanom, hogy a tanítás zömmel németül folyt, német tanerőkkel. És örömmel tapasztaltam, hogy a 6 és 14 év közötti tanulók gyönyörű német kiejtéssel beszéltek. A tantervben akadtak forradalmi újítások is. Így például már a legelső osztályban a hat éves gyerekek a német mellett angolul és franciául is

tanultak, természetesen játékos szinten. De az a néhány közhasználatú szó, vagy angol és francia vers, amelyet a tanárok a gyermekek emlékezetébe véstek, kiváló alapját szolgáltatotta a későbbi elmélyült nyelvtanulásnak. Persze, magyar beszéd- és értelemgyakorlat is folyt. A stuttgarti iskola tanterve nyomán a fiúk számára is kötelező volt a kötés, horgolás, a lányok pedig a fiúkkal közösen faragtak, kertet ástak, ültettek.

Tárgyi tudás tekintetében sok hiányosságot mutatott ez a rendhagyó tanterv, de azt elfogulatlanul megállapítottam, hogy itt valóban érvényesült az az egészséges elv: *non scolae, sed vitae discimus*, tehát a gyerekek nem az iskolának, hanem az életnek tanultak, amit bizonyított az a lelkes elismerés, amely az egykori növendékek részéről mind a mai napig eljutott hozzám.

*

Vámosi Nagy István emlékirataiból:

Édesapám... bár nem volt antropozófus, tekintélyével maradandó szolgálatot tett a mozgalomnak. ...A szülők közül kevesen ismerték az antropozófiát, de ösztönösen érezték, hogy gyermekük életre szóló erkölcsi szellemi kincseket gyűjt a sziklák alatt lüktető iskolai életből, és hamarosan meggyőződtek róla, hogy a tanárok általános emberi csúcsok felé vezetik a csírázó egyéniségeket.

*

Az iskola hét évig működött, 1926-tól 1933-ig. Feleségem a szegényeknek teljes tandíjmentességet biztosított. A környék proletárgyermekei a többnyelvű oktatáson

kívül ingyen élvezhették a szikla alatt elterülő gyönyörű kertet, a fürdőmedencét... A módosabb szülők természetesen tandíjat fizettek.

1933-ban, Hitler uralomra jutásakor az iskolát feleségemmel egyetértésben bezártuk, mert nem tudtuk volna elkerülni, hogy a német iskolának valamilyen formában előbb vagy utóbb ne legyen egyfajta náci színezete. Ennek akartunk elébe vágni. Feleségemnek bármennyire fájt is az iskola megszűnése, a későbbi évek tökéletesen igazolták közös elhatározásunk helyességét.

*

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

Az iskola feloszlata mindannyiunk számára súlyos megrázkódtatást jelentett. Számomra ehhez még komoly anyagi és gazdasági problémák is járultak az internátus-épület leromlott állapota miatt....

Nem tudom mi ment végbe a lelkében, de harminc évvel később – közvetlenül a halála előtt – legidősebb fiának, Istvánnak ezt mondta:

– Mégiscsak szép iskola volt!

*

Időközben még két fiam született, Sándor és Kristóf, amint erről harmadik házasságom kapcsán már szóltam.

Ezután a közbeszúrás után visszatérek angliai élményeimre.

Tizenegyszer voltam Angliában, s ha mindezeket összeadom, kiderül, hogy összesen három esztendőt töltöttem ott. El sem tudom képzelni, hogy milyen lenne az én

mai egész belvilágom ezek nélkül az angliai tartózkodások nélkül.

Amellett, hogy az angol viszonyokat minden irányban megismerni óhajtottam, nagyon nekiláttam az angol nyelv tanulmányozásának is, s ezt még ma is folytatom, mert az angol nyelv olyan gazdag, hogy azt külföldi ember egész életében se tanulhatja meg.

Találtam a British Museum közelében egy derék angol nyelvtanárnőt, Mrs. Maclure-t, akitől szinte minden nap vettem kétórás leckét. Természetesen azalatt a napi délutáni két óra alatt temérdek jegyzetet készítettem társalgásaink folyamán, amelyeket a következő órára meg kellett tanulnom, másképpen az angol nyelvben való előrehaladásom igen lassan ment volna. Így a délelőtti megosztottam a szép és gazdag múzeumok és képtárak, valamint a bírósági tárgyalások látogatása, és a pompás, nagy nyilvános parkokban tartózkodás között. Utóbbi helyeken előző délután készített jegyzeteim alapján magoltam az angol szavakat. Csakhogy az utóbbi nemes szellemi művelet minduntalan zavaró akadályokba ütközött. Kezdő tanulónak ugyanis csak úgy lehet angol szavakat könyv nélkül tanulnia, ha a szavakat hangosan mondogatja, mert hiszen az angol nyelv megtanulásának fő nehézsége a kiejtés, és főleg a hangsúly. Egyébként az angol nyelvben annyi a latin, görög, francia és német szó, hogy olyannak, aki ezeket a nyelveket ismeri, angolul megtanulni pusztán olvasás számára könnyű dolog. De iszonyú nehéz azt megtanulni, hogy minden egyes szóban melyik magánhangzóra kell tenni a hangsúlyt, pedig ezen fordul meg az angol beszéd, mert az angol ember

csak a hangsúlyos szótagot ejti ki igazán, míg az összes többi szótagot valami furcsa módon elnyeli, s valóságos kiejtés helyett inkább csak érezteti, odacsapva a hangsúlyos szótaghoz. Tehát kezdőnek egyszerűen be kell magolnia néhány ezer szó hangsúlyozását, mert ott nincs szabály. Persze, aki az angol nyelvet gyermekkorában tanulja, arra a hangsúly is magától ráragad, de miután én már 52 éves „gyermek” voltam, amikor elkezdtem angolul tanulni, nálam a gyerekagy enyvszerű fogékonyságát szorgalommal kellett pótolni. Tehát a nagy parkokban a szép fűben leültem egy-egy székre, s úgy mondtam hangosan a szavakat. Csakhogy ezek a parkok mind tele vannak édes kis játszó gyerekekkel. Amint meglátták, hogy egy idős úr hangosan tanul, ez nekik annyira groteszk látvány volt, hogy az ilyen furcsaságot közelről akarták megnézni. Mert azt még elképzelni is képtelenség, hogy felnőtt angol ember, amikor már kijárta az iskoláit egyáltalán bármit is hangosan tanuljon. Dolgozik, ha kell, szorgalmasan, lelkiismeretesen, de amint csak egy óra szabad ideje van, már szalad, legalább teniszezni... De hogy a Kensington Gardens-ben leüljön egy székre, s valamit hangosan tanuljon, ez annyira ellenkezik Anglia szellemi tradíciójával, hogy az ilyen csodabogarat az angol gyerekek közelről óhajtották megcsodálni. Alig kezdtem tehát hangosan tanulni, máris körülvelt egy kis vihogó, bájos gyermekcsoport, amely élvezettel figyelte, hogy én mit művelek. De az ilyen kedves nézőközönség nekem mégsem volt ínyemre tanulás közben. Elzavarni nem lehetett őket, mert az még rosszabb lett volna. Végre kifogtam a kis angolokon: Londonban mindenfelé szer-

te-széjjel, bent a városban ősi temetők területnek el, szép fákkal, bokrokkal. Kiválasztottam tehát egy tágas, szép temetőt, a High Gate Cemetery-t, ott leültem egy padra, szemben egy szépen karbantartott sírral, s tanultam hangosan a kifejezéseket és mondatokat. Ott is jártak gyerekek, de az aztán megint az angol erkölcsi tradícióból fakad, hogy ahány gyerek vagy felnőtt arra vetődött, valamennyien tapintatosan messziről elkerültek azt vélvén, hogy valami szeretett lény sírjánál imádkozom. Egyszer történt, hogy egy kisfiú közel akart jönni hozzám, de anyja azonnal szemrehányóan rászólt:

– *Don't be naughty Johnny, don't you see the gentleman is praying!* (Ne légy illetlen Johnny, nem látod, hogy az úr imádkozik!) – Aztán már mindig a temetőbe jártam megtanulni az angol leckét.

Abból a körülményből eredően, hogy London annyi apró helyből épült össze, az a furcsa helyzet adódott, hogy van ott 15–20 ugyanolyan nevű utca, tér és köz a különböző városrészekben. Például: King street van vagy 15, Charles street még több, a két „Károly király” neve után, akik közül az egyiket lefejezték. Az illető bekebelezett falu lakóinak szerzett jogát sértette volna az angol felfogás szerint, ha utcájuk nevét megváltoztatják, s így, ha egy utcát megnevezünk Londonban, annak csak úgy van értelme, ha hozzátesszük az illető postakerület körülírását, például N.C., C.W., W.C., stb. alszámokkal, ami a világtájakhoz igazodik, mert természetesen egy és ugyanazon postakerületen belül nincs két azonos nevű utca. A józan angol észjárás szerint az utcanevek nem arra valók, hogy azokon át a város mindenkori vezetése saját maga politi-

kai érzésvilágát nyilvánítsa meg, hanem arra valók, hogy jól elősegítsék az utcák neveivel összefüggő gyakorlati szempontokat. Tudomásom szerint Londonban másfélezer év óta még soha utcanevet meg nem változtattak, legkevésbé politikai széljárás szerint.

Sir Alfred Hopkinson képviselő, kedves barátom beszélt el, hogy az ő apja jelen volt, amikor Kossuth Lajos először partra lépett Anglia földjére. Egy árva szót sem értett senki abból, amit Kossuth mondott, ami érthető, hiszen ő a börtönben Shakespeare-ből és szótárból tanult angolul, mester nélkül, s ez mindent megmagyaráz a szavak kiejtése irányában, de miután tudták róla, hogy szabadsághős, pompás alakjában gyönyörködtek, élvezték zengzetes, messze szárnyaló hangját, bámulták szónoki temperamentumát, extázisba estek a szónoklás hatására. de aztán azt is elbeszélte Sir Alfred, hogy ezt követően Kossuth Angliában rohamos ütemben tanult meg jól beszélni, úgy, hogy mire kiment Amerikába, már perfekt angol nyelven tudott szónokolni.

Az imént említettem, hogy én egy kedves mesternőt találtam, aki csodálatos tökélyvel ismerte anyanyelvének minden leghalványabb árnyalatát is, s nem volt olyan szó, amit ne ismert volna. Első kint-tartózkodásom elején Szász Zsombor és felesége magyar vendégeket hívott meg. Ott találkoztam Zilahy Lajossal is. Társalgás közben valahogy szóba került az antiszemizmus is, persze abban a formában, hogy ez mennyire ismeretlen Angliában. Ebben mindnyájan egyetértettünk, de abban eltérők voltak a vélemények, hogy az antiszemita szót angolul hogyan kell helyesen kiejteni: egyszerűen úgy-e, hogy

„antiszemit” vagy pedig úgy, hogy „antiszimait”. Másnap megkérdeztem Mrs. Maclure-t, kiváló tanárnőmet, de ő értelmetlenül nézett rám, s azt kérdezte:

– *What is that?*⁹⁶

Ő, aki mindent tudott, ezt a szót sohase hallotta.

Ilyen viszonyok uralkodtak az akkori Angliában!

De újra visszatérve egy percre Kossuth Lajoshoz, elmondok vele kapcsolatban egy érdekes élményt: Anglia a zárt klubok hazája, s ott nem jutna eszébe senkinek, hogy társas köröket bezárhat a kormány, mert Angliában más az állam és más a társadalom. Az államot a mindenkori kormány igazgatja, de nem a társadalmat. Többek között működik egy klub, amely a Lovagok Kerekasztalának (Knights of the Round Table) nevezi saját klubját. Az alapszabályok szerint a klubnak csak 101 tagja lehet, több semmi szín alatt se, de ezrek várokoznak már a belépésre jelentkezők listáján. A klub tagjai Arthur királynak, a legendás költői hősnek és Kerekasztalának tradícióit akarják folytatni, s erre a célra alakult a kör. Ehhez hozzátartozik az is, hogy Arthur király nyomdokain járva a klub tagjai minden évben egy-egy óriási méretű díszebéded rendeznek Winchesterben, Anglia egyik legrégebbi városában. Ezekre a díszebédekre minden alkalommal meghívnak hozzávetőleg ötszáz vendéget is, s az egész társaság úgy megy ki együtt Londonból Winchesterbe, hogy különvonatot rendel. Az a kitüntetés ért, hogy én is meghívást kaptam egyik ilyen kirándulásukra. Rajtam kívül még két más külföldi ült a díszasztalnál: a francia és a japán nagy-

követ, s mindkettőnek osztályrészül jutott egy-egy udvari hivatalos felköszöntő. Ezt követőleg az egyik városi tanácsos hozzám lépett, s közölte, hogy miután engem, mint szintén külföldi előkelőséget fel kellene köszöntenie – többször hallotta, hogy *His Excellency*-nek⁹⁷ szólítanak –, de nem tudja, hogy milyen országhoz tartozom, ennek ismerete nélkül pedig nem köszönhet fel, ami igazán természetes. Erre kifejlődött köztünk az alábbi párbeszéd:

– *I am a Hungarian.* (Magyar vagyok.)

– *Ah, yes, I see, a German.* (Értem, német.)

– *Not a German, I am a Hungarian!* (Nem vagyok német, magyar vagyok!)

– *I see, then you are an Austrian, aren't you?* (Értem, akkor osztrák, ugyebár?)

– *For Goodness sake, how could I be an Austrian, when my ancestors had fought our war for national liberty against the Austrians under the flag of Kossuth!?* (Az Isten szerelmére, hogyan lehetnék én osztrák, amikor az én őseim szabadságharcot vívtak Ausztria ellen Kossuth zászlaja alatt!?)

– *Oh my dear, you are a compatriot of the great Kossuth!* (Óh, hát akkor Ön Kossuth honfitársa!) –, persze Kossuthot „Kaszut”-nak mondvá.

Arca felderült, egyszerre mindent megértett, s kaptam a tanácsos úrtól egy szép felköszöntőt, mint a szabadság-szerető magyar nemzet egyik fia és volt minisztere.

A bécsi diplomáciának tehát sikerült századokon át úgy homályban tartani a magyar nevet, hogy a legelső an-

gol városok egyikének tanácsosa soha hírét se hallotta a magyar névnek, s ezen a nemzetközi ködfátylon egyedül Kossuth neve tudott áttörni.

Legelső londoni tartózkodásom elején egy alkalommal meghívást kaptam *dinner-re*⁹⁸, ami mindig fél 8-ra szokott szólni. Nem többet, mint 8 (mondd: nyolc) percet késtem. Mikor becsengettem, a főkomornyik már haragos, ijedt arccal várt, s idegesen mondta:

– *You are late.* (Ön elkésett.)

Felrohanva a fogadószobába, láttam, hogy cirka harmincfőnyi, rettenetesen díszes társaság áll ott, készen az ebédlőbe vonulásra, s éppen csak énreám vártak. Amikor a főlakáj bekialtotta a terembe a szokásos módon:

– *His Excellency Mister de Nadzsi.* (Nagy Kegyelmes úr.)

Mindenki tisztában volt azzal, hogy ilyen udvariatságot, aki ebédre történő meghívásnál későn érkezik, csak valami egzotikus külföldi cselekedhetett meg, a kedves háziasszony pedig felém közeledve így üdvözölt:

– Már féltem, hogy megbetegedett

S mindez nyolc percnyi késésért. Az angolok azt a két ruhadarabot, amit mi frakknak és szmokingnak nevezünk, ilyen név alatt nem ismerik, helyesebben mondván a frakk szót egyáltalán nem használják, szmoking alatt pedig mást értenek, mint mi. Ők *smoking coat*-nak az egyszerű zsinóros házikabátot nevezik, amelyet az angol otthon, saját dohányzószobájában kényelemből felhúz, azt pedig, amit hibásan, német *gouvernante*-ok⁹⁹ nyomán

98 vacsora

99 nevelőnő

mi nevezünk szmokingnak, Angliában *dinnerjacket*-nek (estebéd-kabátnak) hívják. Mind a kettőhöz fehér mellényt kell felvenni, de a dinnerjacket-hez csak fekete nyakkendőt, a frakkhoz pedig csak fehér nyakkendőt lehet felvenni. Ha valaki mindenáron a mi frakk-fogalmunkkal akar élni, elvégre mondhatja ugyan, hogy *full dress* vagy *tail coat*, de angol ember így nem beszél, hanem lehetőleg mindent leegyszerűsít, azaz a nyakkendő színére helyezi a gyökeres megkülönböztetést, amivel megmondott mindent, amit akart. Ha azt kívánja mondani, hogy: „Húzzon fel kérem frakkot!”, csak ennyit mond: *White tie* (fehér nyakkendő), ha pedig dinnerjacket-et akar jelezni azt mondja: *Black tie* (fekete nyakkendő). Így nem történhetik félreértés, az intenció világos.

Első londoni tartózkodásom második felében, amikor a nyelvben kezdtem haladást tenni, s a bírósági tárgyalások menetét is jól tudtam már követni, a Lord of Chief Justice tárgyalótermében összebarátkoztam egy előkelő bírósági hivatalnokkal (chief clerk), Mr. Lawrence-al, s a tárgyalás után bevezetett a bírósági épületben lévő dolgozószobájába is, s ott jóízűen, sokáig elbeszélgettünk. Általában elmondhatom, hogy az angolok között és köztem kell lenni valami belső közösségi *fluidum*nak¹⁰⁰, ami feleségem szerint az én reinkarnációs előző angol lényemből fakad, mert lépten-nyomon kellemesen éreztem magam angol hölgyek és urak társaságában, de ők is őszinte rokonszenvet éreztek irányomban, s ezt nem is titkolták. Mr. Lawrence is elkérte a címetem, s néhány napra rá fe-

100 szellemi áram (áramlás)

leségétől meghívást kaptam vacsorára. Meg kell jegyez-
nem, hogy Angliában a férfi sohase hív meg vendéget,
ez mindig a ház úrnőjének a joga és kötelessége. Én jól
ismertem öltözködés dolgában az illendőségi szabályo-
kat, s tudtam, hogyha a társaságban nők is jelen vannak,
feltétlenül frakkot kell felhúzni, s a mi szmokingunkban
csak akkor lehet megjelenni, ha vagy az összejövetel csu-
pán egészen családias jellegű, vagy pedig az összejöve-
telen csakis férfiak lesznek jelen. Miután a meghívást a
ház úrnője küldte, a kitűzött órában egész természetesen
megjelentem teljes fehér nyakkendőes estélyi díszben. De
belépve öröm helyett megdöbbenést tapasztaltam mind
a háziasszony, mind a már összegyűlt öt-hat úr részéről,
akik dinnerjacket-et viseltek, természetesen fekete nyak-
kendővel és gombokkal. Ha valaki az alkalomhoz nem
illően túl díszes (overdressed) toalettben jelenik meg, az
éppen olyan vétség Angliában, mintha valaki az alkalom-
hoz nem eléggé illendően (underdressed) öltözködik fel.
Kétségtelen, hogy valaki hibát követett el, vagy a háziga-
zda és a többi úr vagy én. De hát ki követte el a hibát? A há-
zigazda nem győzött mentegetőzni, amiért ő és a többi úr
underdressed jelentek meg az én tiszteletemre rendezett
vacsorán, s kiderült, hogy én korrektül öltözködtem fel,
mert a háziasszony bűnbánólag ismerte el, hogy elfelejtet-
te beírni a meghívólevélbe, hogy „Black tie, please”, s így
én a meghívást nőtől kapván, egészen korrektül jelentem
meg teljes estélyi díszben. Kisült a következő: amikor Mr.
Lawrence hazament, s feleségének és két szép lányának
elbeszélte, hogy egy érdekes volt magyar miniszterrel is-
merkedett meg, mindjárt elhatározták, hogy velem az ő

kedves közeli rokonaiknak is találkozniuk kell. Közbeve-
tőleg meg kell jegyeznem, hogy Angliában a magyar ér-
telemben vett vizitelés ismeretlen fogalom. Ott nem lehet
egyszerűen minden előzmény nélkül becsengetni valami
jobb házhoz. A bizalmas magánéletnek ilyen durva meg-
sértését Angliában nem követik le. Ott bármelyik család-
hoz csak úgy lehet elmenni, ha az embert oda meghívják.
És az ilyen meghívás mindig csak *lunch-el*¹⁰¹, *tee-vel*¹⁰²
vagy dinner-el van összekötve, s a leggyakoribb az utób-
bi, amit mi vacsorameghívásnak nevezünk. Az angol csa-
lád ritkán vacsorázik egyedül, hanem vagy ők vendégek,
vagy náluk vannak vendégek, s a társadalmi együttlétek a
dinner-el egybekötve bonyolódnak le, viszont napközben
az angol férfi s az angol nő dolgozik, s nem ér rá arra,
hogy a drága időt üres vizitelléssel töltsse el. Az adott alka-
lommal is közölték tehát öt-hat rokoni házaspárral, hogy
egy családi összejövetelt rendeznek, amikor a rokonok azt
az „érdekes” magyar urat szintén megismerhetik, mi ter-
mészetesen azt vonta maga után, hogy a férfiak valameny-
nyien dinnerjacket-et húztak fel – de mint említettem –,
a ház úrnője a nekem írt levélben elfelejtette jelteni,
hogy: „Black tie, please”, s így én hibátlanul öltöztem az
alkalomra.

Különben végtelenül kedves estét töltöttem a vendég-
szerető házban.

Rá néhány napra újabb meghívást kaptam az egyik ott
megjelent rokon házához. A feleség nem volt ott az előző va-

101 ebéd

102 ötórai tea

csorán, hanem csak az ura, aki elmondta feleségének, hogy milyen kellemetlen volt, hogy a magyar úr estélyi öltözetben jelent meg Lawrence-éknál, a többi vendég pedig csak dinnerjacket-ben. Hogy ilyen félreértés meg ne ismétlődjék, a háziasszony a rokonokhoz intézett meghívásokban külön hangsúlyozta, hogy az urak teljes estélyi öltözködésekben jöjjenek, mert a magyar vendég így ment Lawrence-ékhoz. De miután nekem a férfi már jelezte Lawrence-éknál, hogy feleségétől meghívást kapok rokon vacsorára, én is bölcsen le akartam vonni a tanulságot az előző esetből, s én – rokon vacsora kilátásában – csak dinnerjacket-et húztam fel. Amikor beléptem a *drawing room*-ba (szalonba), ahol a társaság már összegyűlt – nagyjából ugyanazok, akik a Lawrence-vacsorán voltak –, óriási hahotában tört ki az egész társaság, mert az urak mind frakkban voltak, egyedül csak én szmokingban. Az angoloknak nagy érzéke van az aprólékos humor iránt is, s azonnal világos volt, hogy mindkét oldalról előzékenyen igazodni akartunk a másikhoz, s ez okozta az újabb *diszparitást*¹⁰³ az öltözködésben. Ezen aztán nagyszerűen mulattunk.

Egy ízben, amikor a társaságban már emelkedett volt a hangulat, s vagy harmincan lehettünk, vegyesen férfiak és nők, a háziasszony tréfás, enyelgő hangon így szólt hozzám:

– Mr. de Nadzsi, mondja meg őszintén, hogy mit tart az angol nőkről?

A kérdés igen népszerű lehetett, mert az egész társaság, különösen a nők, sürgősen csatlakoztak a felszólí-

103 különbség

táshoz. Én mély lélegzetet vettem, s a teljes meggyőződés hangján így válaszoltam:

– Énszerintem igazán szép nő csak angol nő lehet...

– Bravo, bravo! –, pattant fel a nagy tetszés zaja, de én tréfásan feleltem a kezemet annak jeléül, hogy a mondatot még nem fejeztem be, s így folytattam:

– ... de igazán csúnya is csak angol nő lehet!

Erre kitört a valódi elementáris tetszés zaja, s mondásomnak széles körben híre ment. A tiszta igazat mondtam, mert egyrészt minduntalan találkoztam mesébe illő szépségű angol nőkkel, akikhez foghatót más országokban ritkán láttam, de találkoztam ismételten társaságokban olyanokkal is, akiknek csúnyaságához foghatót semmiféle más nép női világa nem tud produkálni...

Az angolok óriási teázók, de nincs semmi érzékük a jó feketekávé iránt. Nem tudják, mit jelent egy jól elkészített feketekávé a kiadós ebéd után. Ők ezt nem értik. Egy szép *Lady*, nagy politikai szerepet játszó lord felesége, fényes lunch után megkérdezett, hogy parancsolok-e tejet a feketekávémba, amire én azt feleltem:

– Ha a kávé jó, nem kérek tejet –, amivel a tejkérdés egyelőre függőben maradt...

Megkóstoltam a kávé, s erre kétségbeesést színlelő komikus hanglejtéssel így kiáltottam fel:

– Nagyon sok tejet kérek! (A great deal of milk!) –, ami viharos tetszést váltott ki az egzotikus humoros fordulatok iránt fogékony angolokban.

Ennek a jelenetnek egyik tanúja, egy másik hölgy elkérte a kártyámat, s pár napra rá szintén meghívott lunch-re. Amikor a feketekávéhoz érkeztünk, szintén megkér-

dezte, akarok-e tejet? Ő már tudta mit válaszolok, és várt. Megkóstolva a kávé, cézári hangsúllyal kijelenttem:

– Nem kérek tejet! – s meg se mondhatom, milyen büszkévé tettem a ház úrnőjét.

Élt Budán egy özvegy német bárónő, akinek gazdag angol úr volt a férje. A manchesteri angol rokonság valami egészen csekély összeggel akarta kiszúrni az özvegy szemét. Részben itthoni ügyvédi hírnevem után, részben, miután hallotta a bárónő, hogy én évenként kijárok Londonba, ügyvédi megbízatást adott, hogy perrel lépjek fel elhalt férjének manchesteri rokonai ellen, de megmondta, hogy magas kora miatt hosszú pereskedés nem intenciója, inkább akar sovány egyezséget, mint gazdag pert. Volt Londonban egy kedves *solicitor*¹⁰⁴ barátom, Mr. Sterling, őt magam mellé véve megkezdtük a pert, s közben én kétszer is kint jártam Angliában, kitapasztalni, hogy puhul-e már az ellenfél?

Ekkor már annyira elsajátítottam az angol nyelvet, hogy magam készítettem a bárónő ügyében előkészítő periratokat, s azokat Sterling *solicitor* csak átfésülte, le-másoltatta, és szignálta. Közben többször tárgyalunk az ellenfelek ügyvédjével egy esetleges békés kiegyezésről a bírói tárgyalás bevárása helyett. Már veszedelmesen közeledett a döntő tárgyalás napja, amikor megeshetett az is, hogy az én felemnek sokkal többet ítél meg a bíróság, mint amit egyezségi úton fizetni kellene. Ekkor értesített Sterling, hogy az ellenfelek ügyvédje felkereste, s közöl-

¹⁰⁴ adminisztratív, előkészítő ügyvéd (a törvényszéki ügyvéd angolul *barrister*)

te vele, hogy a család hajlandó újra felvenni az egyezségi tárgyalások fonalát, ami azt jelentette, hogy végül is megpuhultak.

A pert tehát megnyertem, bírói tárgyalás nélkül. És ezzel eljutottam életem egyik fő büszkeségének csúcspontjához, ami abból állt, hogy 1924-ben még semmit se tudtam angolul, és hozzávetőleg hét év múlva már én készítettem az angol periratokat.

Harmadszori vagy negyedszeri londoni tartózkodásom során felkértek, hogy tartsak egy előadást hazámról. Angliában ugyanis az a szokás, hogy olyan házaknál, ahol több tágas helyiség van, estélyeket szoktak rendezni olyan módon, hogy azok szellemi központja egy-egy előadás a legkülönbözőbb, de mindenkor közérdekű témák köréből. A jelenlévők hozzászólnak az előadáshoz, s kötetlen beszélgetések és viták alakulnak ki.

Első előadásomat nagy és fényes közönség jelenlétében tartottam meg. Természetesen miről beszélgethettem volna az 1920-as években, mint a trianoni, úgynevezett békeszerződésről. Ismertettem annak területi pusztítását, hazám csúfos megcsonkítását. Miután az angol közönségnek nem volt tiszta képe Magyarországról, s hazánkat csak mint osztrák tartományt ismerte Habsburg-jogar alatt, meglepő hatást értem el annak elmondásával, hogy hazám milyen régen, már ezer év előtt tekintélyes nemzeti állam volt. Ennek illusztrálásául elmondtam, hogy amikor ezer év előtt Canute dán király betört Angliába mint hódító, Edmond Ironside angol-szász fejedelmi herceget megölette, s hasonló sors várt volna a herceg kiskorú fiaira is. Hogy ilyen sorsot elke-

rüljenek, a két fiatal herceg megfelelő kísérettel elmene-
kül Angliából, s az egyetlen rendezett viszonyok között
élő ország, ahol biztos menedéket találhattak, Magyar-
ország volt, Szent István királyunk fényes udvara, ahol a
menekülő angol hercegek csakugyan szíves vendéglátás-
ra találtak. Magyarországon éltek majd fél évszázadon át,
ahol a nagy királytól birtokot is kaptak. Az egyik herceg
fia: Harold, visszatérve hazájába, a Hódító Vilmos elleni
csatában esett el.

– Ilyen régi történelmi államot tett tönkre a trianoni
szerződés – folytattam emelt hangon –, amelyet hatalmi
erővel rákényszerítettek Magyarországra.

Előadásom elhangzása után a szokásos módon a hoz-
zászólások következtek.

Egy tekintélyes megjelenésű úr felállt, és körülbelül
ezeket mondta:

– Az előadó úr értékes és szép ismertetése mindnyá-
junkra nagy hatást tett, de én mégis kénytelen vagyok azt
válaszolni, hogy szép beszédjének a költői hatásán kívül
egyéb reális eredménye nem lehet. Mert bármennyire re-
mek és régi történelmi állam is volt Magyarország, őszin-
tén meg kell mondanunk, hogy újabban a nemzetiségi
kérdések előtérbe nyomulása döntően megváltoztatta a
helyzetet. Magyarországot azzal csonkították meg, hogy
elvtették onnan azokat a területeket, amelyeken horvát,
szerb, román, rutén és szlovák nemzetiségű lakosok él-
tek. Ezeknek joguk volt a nemzetiségi önrendelkezési elv
(selfdetermination) értelmében, ami újabban döntő nem-
zetközi jogelvvé vált, azt követelni, hogy az osztrák biro-
dalom széthullása után a saját fajrokonai által alkotott

szomszédos államokhoz csatlakozzanak. Ennek semmi-
féle magyar történelmi szempont útját nem állhatja.

A higgadt, szép felszólalás látható hatást tett a jelenlé-
vőkre. Erre én viszontválaszra jelentkeztem, s emelkedett
hangnemben hozzátettem a következőket mondtam:

– Az előttem felszólaló álláspontját teljesen osztom,
de ténybeli állításait mégis annyiban ki kell igazítanom,
hogy Trianonban nemcsak olyan területeket vettek el
Magyarországtól, ahol a szomszédos nemzetiségi álla-
mok lakóinak fajrokonai élnek, hanem az új határokat té-
vesen tájékoztatott bizottságok olyan módon vonták meg,
hogy a néprajzi elvek durva megsértésével, teljesen feles-
legesen, és éppen az önrendelkezési elv lábbal tiprásával
hárommillió magyart szakítottak el a hazájától.

Az előttem szólott úr újra felállt, s a következőket
mondta:

– *For Goodness sake* (Az Isten szerelmére), tisztelt
uram, ne beszéljen ön nekünk angoloknak Magyarország
történelmi területéről, történelmi határaitól, Szent István biro-
dalmának történelmi jogairól, hanem mutassa ki, hogy az új
határokat tévesen a néprajzi elvek és az önrendelkezési jog
megsértésével vonták meg, s biztosítom arról, hogyha ezt a
felvilágosító munkát önök, magyarok kitartóan keresztül-
viszik, nemcsak bennünket angolokat, de Genfét is olda-
lukon fogják találni egy békés területi revízió érdekében.

Zúgó éljenzés és taps kísérte ezeket a szavakat.

Abban az évben is, a rákövetkező esztendőben is több
beszédet mondtam Angliában, több meghívást kaptam
vidékről is, s 1926-ban egész agitációs turnét rendeztem
Yorktól Farnhamig, s mindenütt abban a szellemben be-

széltem, ahogy azt számomra annak az estnek a tapasztalatai előírták, amikor eljegyeztem magamat a békés revízió gondolatával.

[...]

Elhoztam Pestről egy nagy Teleki Pál-féle térképet, ahol különböző színekkel szerepelnek a különböző nemzetiségi területek, s amely térkép világosan feltüntette, hogy melyek azok a tőlünk tévesen elvett területek, amelyeken tömören magyarok laknak, összefüggésben az anyaországgal.

Londonban azonnal nekiláttam a munkának, s jogilag kidolgoztam a néprajzi békés revízió egész elméletét, aminek alapvonásai a következők voltak.

A trianoni békeszerződés tulajdonképpen nem is békeszerződés, hanem egy nemzetközi büntető-ítélet. Ezt világosan megmondja a hírhedt Millerand-féle levél, amelynek egész eszme-menete kifejezi azt a jogi jelleget, hogy abban a levélben foglaltakat úgy kell tekinteni, mint a trianoni büntetőítélet indokait. Még a gyilkosnak is megengedik, hogy téves ítélet ellen perújítással éljen, meg kell tehát adni ezt a jogot egy tévesen elítélt nemzetnek is. Minden perújítás csak a téves ítélet indokaiból indulhat ki, tehát nekünk is nemzetközi perújítási kérelmüket a Millerand-levéltre, mint büntető-ítélet nyilvánvaló indokaira kell alapítanunk. Ezek a Millerand-levélbeli indokok világosan megmutatják, hogy a nemzetközi büntető-ítélet bírát: Wilsont, Lloyd George-ot, Clemenceau-t és Orlandot (*Big Four*¹⁰⁵) három pontban tévesen tájékoztatták.

105 A „négy nagy”: az amerikai, az angol, a francia és az olasz miniszterelnök.

1. Kifejezetten és világosan megmondja a Millerand-levél, hogy azért kellett Magyarországot súlyos büntető-ítélettel sújtani, mert Magyarország a háború egyik előidézője volt. Ezzel szemben a büntető-ítélet meghozatala, illetve a Millerand-levél kibocsátása után napnál fényesebben kiderült, hogy Magyarország nemcsak hogy nem akarta a háborút, de éppen ellenkezőleg: azon az ominózus Koronatanácson, ahol a szerbeknek küldendő szerencsétlen ultimátumot, a háború közvetlen okozóját tárgyalták, a magyar miniszterelnök, Tisza István erélyesen felszólalt a szigorú ultimátumok ellen, s rámutatott arra, hogy azt nem szabad elküldeni, mert az háborút idézhet elő, háborút pedig nem akarunk. Azonban a Koronatanácson Tiszát leszavazták.

Ezzel az újabban kiderült ténnyel, mint perújítási új bizonyítékkal megdőlt a büntető-ítélet egész alapja, s következképpen a perújításnak nemzetközi bírói fórum előtt helyt kell adni.

2. A Millerand-féle levél világosan előadja, hogy a békeszerződés készítői nem akartak elvenni más területeket, mint csak olyanokat, ahol nemzetiségi lakosok élnek túlnyomó többségben. Ez a *contrario*¹⁰⁶ kitűnik abból is, hogy Millerand levele erősen mentegetődzik azért, hogy egyes magyar néprajzi „szigetcskéket” (isles) is el kellett venni, mert sajnós „akármennyire akarták is helyesen megvonni a néprajzi határt, ez a tényleges viszonyok folytán nem volt lehetséges, s kikerülhetetlenné vált, hogy elvegyenek egyes magyar néprajzi szigetcskéket”. Napnál

106 ellentét

világosabban kitűnik a büntető-ítélet indokainak ezekből a mondataiból, hogy az ítélet meghozói nem is sejtették, hogy nemcsak magyar néprajzi szigetcskéket szakítottak el az anyaországtól, hanem olyan magyarlakta területeket is, amelyek nemhogy nem szigetcskék, hanem ellenkezőleg, földrajzilag szorosan és közvetlenül összefüggenek az anyaország visszamaradt területével. Az elszakított területeket a magyarlakta néprajzi tömbből erőszakkal tépték ki.

3. Kimutattam, hogy a trianoni határokat megállapító helyi bizottságok mindegyike önállóan járt el, egyik se tudta, hogy mit vesz el a másik, s világosan kitetszik a bizottságok munkájából, hogy egyoldalú, hamis bemondások alapján azért adták meg a nemzetiségeknek maximális kívánságaikat, mert abban a hitben éltek, hogy a plenáris tárgyaláson munkájukat még felülvizsgálják, illetve a nemzetiségek képviselői azért adták elő mindhárom helyi bizottságnál maximális igényeiket, mert azt hitték, hogy Párizsban úgyis kell majd még alkudozni a magyarokkal, s legyen miből engedniük. Ők maguk csodálkoztak a legjobban, amikor minden felülvizsgálás elmaradt, s ehelyett a négy nagy tanács vakon elfogadta a helyi bizottságok által vont határokat abban a téves hitben, hogy csak magyar néprajzi szigetcskéket vettek el.

Egész ügyvédi pályafutásom során nem készítettem olyan alapos perújítási keresetet, mint amilyen volt ez az én trianoni perújítási keresetem. Megmutattam képviselőknak, lordoknak, tekintélyes politikusoknak, újságíróknak, s mindenki elismeréssel nyilatkozott róla, s az volt az általános angol vélemény, hogyha a magyar nemzet igazát

békés úton a diplomácia eszközével keresi, ezen a vonalon elindulva, idővel a siker nem marad el.

Az angol alsóház megalakult magyar csoportjának a tagjai is ezen a nézeten voltak. Ugyanezt, amit az imént kifejtettem, folytatólag előadtam sokfelé Angliában, beszédeimmal mindenfelé fényes sikert arattam.

Működésemnek annyira híre ment, hogy a St. James's Square-en lévő Chatam-palotában székelő Királyi Külügyi Társaságtól is meghívást kaptam, hogy eszméimet ott is fejtsem ki. Ez 1927 júniusában meg is történt, művelt, előkelő angol hallgatóság előtt. Közel két órán át beszéltem, s komoly megértésre találtam. Az elnöki székben Sir Williams Good ült, hazánk jeles barátja. Az ülést bezáró beszédjében megemléltette, mint érdekes körülményt, hogy körülbelül ugyanazon a néprajzi vonalon, amelyen az én revíziós tervem mozog, Lord Rothermere-től fog megjelenni holnap reggel egy cikk a *Daily Mail*-ben, ahol ő lándzsát tör Magyarország igazsága mellett.

Így is történt. Nemsokára rá a lord telefonon arra kért, hogy látogassam meg a Hotel Savoy-ban lévő szállásán. Elmentem, ott találtam a london kívül fiát, Esmond Harmsworth-t, s Ward Price-t, a *Daily Mail* szerkesztőjét. Hosszan értekeztünk a lorddal, amelynek folyománya-képpen számos cikket küldtem a *Budapesti Hírlap*nak.

Életem következő esztendői abban a munkában teltek el, hogy meg akartam nyerni a békés kiegyezés gondolatának a magyar kormányt és a magyar társadalmat. Egyik se látszott könnyűnek, de Lord Rothermere nagy tekintélye segítségemre volt. Sok újságcikket írtam ebben a szellemben, s legalább negyven hazai városban, illetve

egyesületben adtam elő a perújítási békés revízió gondolatát.

Legtöbb bajom a hevesvérű magyarokkal volt. Őnekik bizony nem kell a néprajzi vonal, nekik *integer*¹⁰⁷ Magyarország kell. Úgy álltak ők velem szemben, mint hajdan Deák kiegyezésével szemben Madarász József, és a többi kuruc. De világos volt, hogy az „integritás” tisztára háborús gondolat, az egész Szent István birodalmát csak egy nyertes háború révén kaphatjuk vissza, de ki garantálja, hogy egy háborúban – amitől Isten ments! – nyertesek leszünk, s éppen a szomszédos államok a vesztesek. Angliában alaposan kitapasztaltam, sőt, tájékozódás végett átmentem Párizsba is, s mindenfelé azt a meggyőződést merítettem, hogy az integritás eszméje egy „ne nyúlj hozzám!” háborús gondolat, s szó se lehet arról, hogy azt valaha is bárminő békés nemzetközi fórum tárgyalás alá vegye, ellenben az én perújítási elméletemet szerencsés nemzetközi légkörben siker koronázhatja.

Szeretném nyomatékkaal kiemelni, hogy sem perújítási írásomban, sem egyéb idevágó cikkeimben, előadásaimban egyetlen sértő jelzőt nem használtam a szomszéd népekről, sem a románokról, sem a csehekről, szlovákokról, horvátokról, szerbekről, ruténekről... Mindig azt hangsúlyoztam, hogy ezekkel a kis népekkel nekünk nemcsak békében, hanem barátságban is kell élnünk. Rendszeresen megfordultam Csehszlovákiában, hogy ezzel is kimutassam: én nem ellenük agítálok, hanem bizonyos határmódosítások céljából jogos perújítást kérek.

107 ép, csorbítatlan

Angliában éppen ezzel a tárgyilagos és békés felvilágosító munkával arattam sikereimet, idehaza viszont az üres frázisokat puffogató sovinszta urak éppen ezért fordultak szembe törekvéseimmel.

[...]

Egész lényemmel borzadtam a sovinizmustól, amit az olvasó számára már az is bizonyít, hogy fiatal korom óta éppen olyan rajongással írtam a kis népekről, hollandokról, belgákról, mint később a nagy népekről, angolokról, franciákról... Azok a sovinszta urak, akik keresztezték törekvéseimet, tudatlanságukban és elvakultságukban az integritás elvét hirdették, amit úgy fogalmaztak meg: „Mindent vagy semmit!”. Egyik parlamenti beszédemben kötelességemnek tartottam felvilágosítani a közvéleményt arról, hogy szóba se jöhet az ezeréves Magyarország határainak visszaállítása. Senki se kergessen olyan hiú ábrándot, hogy például a Tátrát vagy egész Erdélyt Magyarországhoz csatolják. És szomorúan kellett tapasztalnom, hogy a melldöngető sovinszták a hátam mögött „hazafiatlansággal” vádoltak, azért, mert fel akartam rázni a magyarságot ezekből az ostoba illúziókból.

Egyszer csillant meg számomra némi reménysugár, hogy magas hivatalos körök magukévá teszik perújítási elméletemet. A *Pester Lloyd*-ban Vészi József felkérésére írtam egy nagy cikket, amelyben részletesen kifejtettem ezt az egyedüli plauzibilis békés revíziós tervet, amit leszűrt angliai tapasztalataim alapján építettem fel, s amit fentebb részletesen elmondtam. Másnap Vértessy Sándor, a kabinetiroda főnöke telefonált, s nagyjából a következőket mondta:

– A kormányzó úrnak nagyon tetszik gondolatod, ő szintén csak ezt tartja járható békés útnak, s ki fogja adni az utasítást, hogy a külügyi kormányzat is álljon erre a békés revíziós alapra, amit a *Pester Lloyd*-ban olyan világosan kifejtettél, s ilyen értelemben lépjen akcióba. A kormányzó úr arra kéri, hogy szóbeli megbeszélés végett mielőbb keressem fel, s majd én (Vértessy) megtelefonozom, hogy e célból mikor fogadhat a kormányzó.

Ez az értesítés azonban sohasem érkezett meg. Később megtudtam, hogy a Dísz téri palotából elgáncsolták a kormányzónál az én békés perújítási revíziós elméletemet.

A kormányznak az én akcióm azért se volt rokonszenves, mert ismételten hangsúlyoztam, hogy az én békés revíziós kiegyezési gondolatomat feltétlenül össze kell kötni a magyar belviszonyok gyökeres átorganizálásával, mert engem Londonban úgy informáltak mérvadó egyének, hogy nemzetközi békés fórumokon csak egy népies hírű Magyarország revíziós akcióját nem kísérheti siker. Erősen kifogásolták hazai kormánykörökben, hogy a revízió külügyi kérdését összekötöm a demokratikus átalakulás belügyi gondolatával, ami szerintünk csak arra lehet alkalmas, hogy lovat adjon a radikalizmus alá.

Közben éveken át folytattam mindenfelé az országban előadásaimat, amelyekben ismertettem a békés revíziós politikát, s nagy öröömre mindenfelé nagy megértésre találtam. Persze, sok bajom volt az integritásos szólamokkal, s lépten-nyomon találkoztam azzal a kifogással, hogy az én taktikám nem helyes, mert mi magyarok csak azt hangsúlyozhatjuk, hogy nekünk *integritás* kell, mi kevessebbel nem érhetjük be. Természetesen ilyen hangokat el-

lenfeleink fogadtak legszívesebben, mert ez csak arra volt alkalmas, hogy megölje a békés revízió gondolatát.

Közben egyik angol úr a másik után jött hozzánk, hogy megvizsgálja a trianoni határt, mert Angliában nagy lett az érdeklődés a trianoni határok iránt, s mióta Lord Rothermere belefűjt nagy harsonájába, mindenki tudta, hogy a trianoni határok kérdését békés módon meg kell oldani az igazság szellemében.

Jöttek nagyszámú angol képviselői csoportok is. Ezen a területen hervadhatatlan érdemei vannak Légrády Ottónak, aki igazán nem sajnált semmi költséget se, hogy a nagyvilág minél jobban megismerje a békés magyar revízió gondolatát.

Így ment ez éveken át, de a békés revízió irányában nem történt semmi. Voltak, akik abban bíztak, hogy talán Mussolini teszi majd meg az első lépést a revízió érdekében, de ez is késett... Aztán feltűnt a látóhatáron Adolf Hitler. A magyar politikusok egy része e felé az új „csillag” felé fordította tekintetét, s hirdetni kezdték, hogy onnan érkezik majd a revíziós üdvösség. El is érkezett. A kassai ünnepi bevonuláson részt vett Lord Rothermere is. Sokan kérdezték, hol van Nagy Emil, de Nagy Emil bizony „sürgös ügyben” elutazott Svájcba a kassai bevonulás előtt. Nem akartam részt venni olyan revíziós ünnepen, amelynek atyja Hitler. „*Timeo Danaos et dona ferentes.*”¹⁰⁸ Félttem én az olyan ajándéktól, amelyet Hitler kezéből kaptunk. Nem bíztam annak tartósságában. Az én lelki szemeim előtt tartósabb békés revízió eszmé-

108 „Félek a görögöktől, mégha ajándékot hoznak is.”

je lebegett... Én igazságos perújítást kértem, mint ahogy ezt többször leírtam, de mi nem perújítás révén kaptunk vissza bizonyos területeket, hanem egy diktátor parancsára. Ezért soha többé nem mentem a Felvidékre, s még az úgynevezett visszacsatolt területeket se néztem meg. A történelem igazolta magatartásomat.

Mint párton kívüli képviselő életem eme periódusának hosszú ideje alatt az ügyvédkedés mellett csak publicista voltam. Egyre-másra írtam vezércikkeimet, de amellet az államélet minden ágazatával is alaposan foglalkoztam. Bejártam ugyan a képviselőházba, itt-ott fel is szólaltam, de fő örömet a vezércikkek írásában leltem. Ezen a téren szintén Légrády Ottóhoz fűznek legkedvesebb emlékeim, miután 1927 őszétől kezdve teljesen az ő lapjához, a *Pesti Hírlaphoz* szegődtem. Minduntalan felkerestem őt főszerkesztői szobájában, hogy vele harmóniában beszéljünk meg a vezércikkeket a kitűnő Lenkey Gusztáv szerkesztővel együtt. Légrády Ottóban kiváló magyart, jeles újságíró, széles látókörű elmét ismertem meg, s egyúttal kedves jó barátot. Százakra rúg életem eme korszakában megírt vezércikkeim száma.

Közben-közben azonban – mint fentebb írtam – tizenegyszer kiruccantam az én kedves Angliámba, s akkor onnan küldözgettem haza újságcikkeimet, s csak most, utólag észlelem lépten-nyomon, hogy azokkal a nagyközönség körében milyen népszerűsége tettem szert.

Egyik londoni tartózkodásom alatt Pekár Gyula és Eöttevényi Olivér felkeresett azzal a kíváncsággal, hogy a Népszövetséget Támogató Ligák Nemzetközi Uniójának londoni konferenciáján én is vegyek részt. Örültem, hogy

még egy nagy értékű nemzetközi testület békemunkájában részt vehettem.

Egy másik évben ugyanez az Unió Aberiswith-ben, Wales tartomány egyetemi városában tartott értékes konferenciát. Lord Davis, az Unió békeeszméjének oszlopos híve, egy dúsgazdag ember, saját vendégeiként tekintette a konferencián résztvevő egész nagy társaságot. Ez a konferencia – fő eszmei iránya mellett – egy igen érdekes, másféle tapasztalatot is nyújtott nekem, amiről eddig nem tudtam. Egyik délután *charabant*-okon¹⁰⁹ kirándultunk egy walesi városkába. Ott arra a váratlan felfedezésre bukkantam, hogy egy árva lélekkel sem tudtam angolul beszélni. Se pap, se polgármester, senki, de senki se tudott angolul, mindenki csak az ősi kelta nyelven beszélt, amihez viszont én nem is konyítottam. Ez az ősi kelta nyelv keményen hangsúlyozott „ch” mássalhangzóival úgy hatott rám, mint otthon zsidó temetéseken a rabbi prédikációja. Ott láttam, hogy milyen helytelen úton jártunk mi, magyarok, amikor azt hittük, hogy lázas magyarosítással szolgáljuk elsősorban a magyar nemzeti állam érdekeit. Az angolok jogi, erkölcsi és gazdasági szálakkal igyekeztek mindig magukhoz fűzni a másnyelvű népeket, de arra nem helyeztek súlyt, hogy iskolai *dresszúrával*¹¹⁰ erőltessék saját nyelvüket, ahogy azt sajnos mi tettük. Csak így történhetett, hogy a kis walesi városkában még az intelligencia is az ősi kelta nyelven beszélt, s nem tudtak angolul, de mégis hű polgárai a Brit birodalomnak.

109 szekér-féleség

110 lélektelen fegyelmezés, nevelés

Ennek a népszövetségi Uniónak még egy másik érdekes ülésén vettem részt Szófiában is. Ott volt Lord Gladstone, a nagy Gladstone fia is. Annak idején Gladstone, mint miniszterelnök a törökök kegyetlenkedéseivel szemben a nemzetközi igazságtétel terén a diplomácia munkájával a bolgárok pártját fogta, s erre hálával visszaemlékezve a bolgárok a nagy politikus fiának a tiszteletére nagyszabású díszes felvonulást rendeztek.

Ha nem is ilyen fényes, de talán még lelkesebb volt az a felvonulás, amit Szegeden rendeztek Harmsworth-nak, Lord Rothermere fiának ünneplésére. Még Hódmezővásárhelyről is sok ezren jöttek át, hogy a díszmenetben részt vegyenek. Az a szegedi felvonulás is órákon át tartott, s a fiatal daliás angol az egész hosszú idő alatt a forró napon hajadonfővel nézte a páratlanul lelkes menet elvonulását. Ebéd közben Harmsworth a becsületes reálpolitikus angol elméjével így szólt hozzám:

– Az Istenért kérem, magyarázza meg ezeknek, hogy atyám soha egy szóval se ígérte, hogy visszaszerzi Magyarországnak a területi integritást, ilyen örökségre a én atyám nem vállalkozott. Ő csakis egy józan és igazságos néprajzi revízió szükségessége mellett tört lándzsát, s én őszintén mondván szégyellem magam, hogy olyan valamiért ünnepelnek engem a magyar tömegek, amire se atyám, se én nem szolgáltunk rá, de nem is akarunk rászolgálni, mert mi szivárvány kergetésére nem vagyunk hajlandók.

– Hagyja el kérem, nyugodjék bele sorsába – feleltem én –, ennek a derék népnek nincs reális külpolitikai érzéke. Mikor is szerezte volna meg? Talán a több százados

osztrák elnyomatás alatt? Ezek nem tudnak reálpolitikailag gondolkodni. Ezek nem éltek 1500 éven át független nemzeti életet, mint az angolok, amelynek keretei között maguk intézték saját sorsukat, s megtanultak reálpolitikailag gondolkodni. Ezek a maga atyjában most félistent látnak, ebbe nyugodjék bele. Ha majd az államfő, a kormány és a vezető osztályok magukévá teszik a mi igazságos néprajzi revíziós elgondolásunkat, s azzal a döntő nemzetközi fórumok előtt sikert tudunk elérni, ez a tömeg a sovinsztákkal az élen mindenképpen zúgolódni fog, hogy elárultuk az ország integritását... De az sem baj, árulással vádolták a vérmes kurucok Deák Ferencet is a kiegyezésért 1867-ben.

Harmsworth figyelmesen hallgatta magyarázatomat, de azért mégis ezzel a pár szóval zárta le a témát:

– *I am ashamed.* (Szégyellem magam.)

Londoni tartózkodásaim során egy másik nemzetközi szervezettel kerültem szoros kapcsolatba. Ez volt az International Law Association (Nemzetközi Jogász Egylet), amelynek konferenciáján Bécsben vettem részt első ízben. A bécsi konferencia után hatvan angol jogászt lehoztunk Pestre a Külügyminisztérium anyagi támogatásával, s quasi én voltam a házigazda. Ez a tömeges angol látogatás nyitánya volt Pesten a későbbi sűrű angol idegenforgalomnak. A békés revízió terén semmit se tudtam megvalósítani, de azt elértem, hogy Európa különböző rangos politikusai felfigyeltek Magyarországra, amelyről régebben szinte nem is tudták, hogy létezik. Alig múlt el úgy egy hét, hogy ismerős angolok, vagy angol barátaim ismerősei ne jöttek volna hozzánk, akiknek megmutat-

tam hazánk szépségeit. A *Pesti Hírlap* utazási csereakciója is sok angolt hozott hozzánk, velük eljártam vidékre is. Egyik ilyen alkalommal kedves eset történt meg velem.

Egy szép angol hölgy azt állította, hogy ő velem valamikor és valahol már találkozott, de nem emlékezett rá, hogy hol és mikor. Az arcomat biztosan látta már azelőtt. Másnap azzal a közléssel toppant elélem, hogy most már tudja, mi a kapocs közöttünk: egy ízben a Hyde Parkban üldögéltem szép nyári napon, az ismeretes vas karosszékek egyikén, feltűnt neki az arcom, s azonnal lefényképezett. Már sürgönyözött is Londonba titkárnőjének, hogy keresse meg fiókjában azt a fényképet, és küldje el. Negyednapra rá, éppen visszautazása előtt örömmel adta át a fényképet, amely csakugyan igénytelenségemet ábrázolta, amint a Hyde Parkban üldögéltem. Öröm a kedves emléket. Szép idő volt az, amikor Londonból négy nap alatt lehetett hozatni egy fényképet...

A gyönyörűen megindult angol idegenforgalmat később agyonvágta a német világ beköszöntése Magyarországon. De még mielőtt ez megtörtént, az International Law Association nálunk is tartott egy szépen sikerült konferenciát. Az egyesület egy későbbi ülésén Oxfordban is részt vettem, a világ egyik leggyönyörűbb városában. Azok az oxfordi napok szintén életem legszebb emlékei közé tartoznak. Ott, a Magdalena College-ban rendezett díszvacsorán felkértek, hogy én köszöntsem fel a nőket, ami Angliában szokásos minden olyan konferencián, ahol nők is jelen vannak. Beszédemben abból a tételből indultam ki, hogy általában a nők *are superior to men*, azaz, értékesebb elemet képviselne, mint általában a fér-

fiak. Mindjárt első mondatommal nagy sikert arattam, mondván:

– A nők csinálnak minden bajt a világon, de csak a nőkért érdemes elviselni minden bajt a világon.

Alapvető tételemet, a nők szuperioritását a férfiak felett, több tréfás, úgynevezett „bizonyítékkal” támasztottam alá. Az angoloknak igen nagy érzékük van a humor iránt, s még a legkomolyabb pohárköszöntőbe is kell humort keverni, hogy tesszen. Egyebek közt ezt mondtam:

– A legbutább nő is képes arra, hogy sikerrel kezelje a legokosabb férfit, de nagyon okos nő kell ahhoz, hogy sikerrel tudjon kezelni (to manage) egy buta férfit.

Már ez a tréfás axióma is nagyon tetszett az egész közönségnek, de aztán így folytattam:

– Most nézzük ezt a tételt fordítva: vajon tudna egy buta férfi kezelni egy okos nőt? Nem! Mert egy okos nő egyszerűen lenézne egy buta férfit, s nem hagyná magát általa irányítani. De tovább menve: vajon tudna egy okos férfi jól kezelni egy buta nőt? Soha! Mert a buta nőt egyszerűen nem lehet kezelni!

Ez a váratlan fordulat újra viharos tetszést váltott ki. Végül így fejeztem be a felszólalást:

– Éppen most folyik Genfben a lefegyverzési konferencia. Ha tőlem függene, én ezt a feladatot csakis és kizárólagosan nőkre bíznam.

Nagy helyeslés a nők ajkáról... Aztán így folytattam tréfás pátozzsal:

– Mégpedig azért, mert ez esetben a világban senki se beszélne többet puskaporról (gun powder), hanem csakis rizsponrról (face powder).

Erre aztán már kitör az elementáris tetszés a hálás angol hallgatóságból. Utána még tíz napig voltunk Oxfordban, s az utcán többen megszólítottak, kedvesen emlegetve a pohárköszöntőmben foglalt tréfás fordulatokat...

Egyik vacsorán a velem szemben ülő egyetemi Vice Chancellor kedves történetet beszélt el.

Egy amerikai milliárdos elhozta két fiát Oxfordba, s azt kérte a Vice Chancellor-tól, hogy fiait a Lincoln College-ban helyezhesse el, miután ez a College¹¹¹ nevét bizonyára a nagy amerikai államférfiú, Abraham Lincoln után kapta. A Vice Chancellor mosolyogva így válaszolt:

– Felhívom nagybecsű figyelmét arra a körülményre, hogy amikor a College épült, s a Lincoln nevet kapta, Amerikát még nem fedezték fel.

Kedves emlékem fűződik az International Law Association 1928. évi varsói konferenciájához is, ahol már mint a magyar jogászcsoporthoz vezetője vettem részt. A lengyelek nagyszerű vendéglátásban részesítettek bennünket az érdekes, szép történelmi városban. Varsóban összebarátkoztam a danzigi főtörvényszék elnökével, ki vendégül hívott meg házához, s kért, hogy az angoloknál közismert békés revíziós működéseembe vegyem fel Danzig sorsát is. Ekkor kezdtem tanulmányozni az ominózus *corridor*¹¹² kérdését. Két hetet töltöttem Danzigban, és a corridor területén. Akkor még Hitlernek, s a később kibontakozó undok német belpolitikának, s az örületes méreteken

¹¹¹ főiskola

¹¹² a versailles-i tárgyalásokon a kettéosztott két Németország közötti „folyosó”

kifejlődő német világimperialista vágynak híre se volt. A varsói és danzigi napokról hat cikket küldtem haza a *Pesti Hírlap*nak, s azokban pontosan előre megmondtam – ma is bárki elolvashatja, ellenőrizheti –, hogy Danzig miatt fog kipattanni a jövő háború első szikrája, ha a kérdést nem rendezik idejében.

Akkor még nem sejtettük, hogy jön majd egy szörnyű emlékü német „vezér”, aki zabolázatlan világalpolmi álmaival szétzúzza mind a trianoni, mind a danzigi igazságos revízió irányában megindított békés munkánk minden józan kilátását.

*

Vámosi Nagy István emlékirataiból:

Térjünk most vissza a harmincas évek közepének vendéglátásához, melyet néhány különös epizód fűszerezett. Több mint fél évszázad távolából is felvillan emlékezetemben, amikor a harmincas évek derekán éppen fürdőruhában sakkoztam édesapámmal a kertben, és megjelent egy 40 év körüli, gyámoltalannak látszó férfi. Illemtudóan köszönt, majd ezt mondta:

– Nagy Mária úrhölgyet keresem.

Apám ugyan megvetett minden formaságot, de ez a bejelentés mégis meglepte, mert az akkori társadalmi szokásoknak megfelelően mindenki azt mondta volna, hogy a kegyelmes asszonnyal szeretne beszélni. Néhány perccel később kiderült, a külön vendég Blau Jenő, aki azért tűnt gyámoltalannak, mert tíz évig Afrikában élt, és elszokott Európától. Afrikában lett antropozófus egy magyar barátja révén. Hazajövet Dornachot is útba ejtette,

ahol megkapta a budapesti antropozófiai társaság vezetőjének nevét és címét – Frau dr. Maria von Nagy –, többet nem tudott róla, és ezért kereste Nagy Mária úrhölgyet.

...

Alfred Meebold¹¹³ a „szellemi nagykövet” szerepét töltötte be Ausztrália és Európa között. Ahol csak megfordult, szóban terjesztette az antropozófiát. Az első világháború utáni években úgy utazott Új Zélandból Dornachba, ahogyan mi Budapestről Bécsbe. Magyarországi tartózkodásai során, mint a legtöbb külföldi antropozófus, nálunk szállt meg a Kis-Sváb-hegyen, ahol az iskola bezárása után bőven akadt vendégszoba. Egyik alkalommal a délelőtti órákban érkezett, és apám némi humorral, ezekkel a szavakkal üdvözölte:

– Isten hozta kedves Meebold úr, úgy hallottam, hogy tegnap este még Honoluluban vacsorázott.

113 Alfred Karl Meebold (1863–1952) német botanikus, költő, író, antropozófus

UTOLSÓ UTAZÁSAIM

Még mielőtt utolsó, már öregkori utazási emlékeimet elbeszelném, hadd kanyarodjak vissza néhány fiatalkori tátrai kalandomra. Fennjártam az összes hírneves csúcsokon és tavaknál, bejártam annak a felséges vidéknek minden érdekes pontját. Életem jelentékeny részét foglalta el a turisztika. Ezt a szenvedélyemet elsősorban a pompás budai hegyvidékeken elégítettem ki. De számomra a turisztika nemcsak áldásos testi mozgást jelentett, hanem mindig volt annak szellemi oldala is. A hosszú kirándulások alatt korlátlanul átadhattam magamat a magános elmélkedés szívét-lelket üdítő szellemi funkciójának. Ilyenkor az egész világot, az egész életet szebbnek, nemesebbnek éreztem, mint lent a városban az emberek sürgő-forgó tülekedései közepette. Nagyon szerettem a magányosságot, s az Isten megáldott azzal az igénytelenséggel, hogy általában beértem saját szerény társaságommal. Nem mondom, hogy nem szerettem az embereket is, különösen közülük néhányat, de csak úgy, ha társaságukat időről-időre felcserélhettem a teljes magányossággal, amikor senki se zavart abban az élvezetben, hogy átadhattam magamat az elmélkedésnek, szép vidékekben való gyönyörködésnek.

A Tátrát azért ismerhettem meg ilyen tüzetesen, mert fiatal képviselő koromban ügyvédje voltam id. dr. Szontagh övegyének, Magyar Ilonkának, aki özvegyi jogon sokáig haszonélvezte a Szontagh család tulajdonában lévő Új-Tátrafüredet. Sokszor fel kellett hozzá mennem

ügyvédi ügyekben, ami akkor nagyon kényelmes utazást jelentett. Egyetlen ügyfelemhez se mentem olyan szívesen, mint Szontaghnéhoz, mert ahányszor náluk fent jártam, az ügyvédi munkát mindig összekötöttem azzal, hogy egy-egy hétig még ottmaradtam a Tátrában, s azon az egy-egy héten mindig megmásztam a Tátra különböző csúcsait.

Ebből az időből egy szép nyári nap emléke maradt a lelkemben. Az újfüredi társaság elhatározta – nők és férfiak vegyesen –, közöttük két képviselőtársam, Zlinszky Pista és Kuszka Pista, hogy kirándulást tesz a Csorba-tó felett lévő Poprádi tóhoz, a tátrai vidék egyik legszebb pontjához, ahol a menházban finom ebédet is lehet kapni. Akkor még csak kezdték építeni a Lomnicz-Csorba-tavi villamosvasutat. Én a magam részéről kijelentettem, hogy turistalelkem nem tudná elviselni azt a gondolatot, hogy kocsin menjek a Poprádi tóhoz. Hajnalban nekiindultam a gyönyörű kirándulásnak, de úgy, hogy csak az Oszterva-hegyre vezető ösvényig mentem kocsúton, ott rátértem a hegymászásra, azzal a tervvel, hogy a Poprádi tó felett rideg merevséggel emelkedő Oszterva csúcsán át ereszkedem le a Poprádi tóhoz. Felfelé kapaszkodásom során elért egy rettenetes, hosszú ideig tartó záporosó, amely csak nem akart megszűnni. Ha azt mondom, hogy bőrig áztam, ezzel nem mondtam semmit. „Csontvázig” áztam, ez lehet csak a megfelelően jellemző kifejezés. De azért csak tovább haladtam felfelé. Íme, mi történt? Az, hogy szüntelen felfelé törtetés közben egyszerre csak a felhők fölé kerültem. Felettem ragyogott a nap, alattam pedig villámlott. De még sok órán át tartó hegymászás volt

előttem. Amikor a csúcsra felértem, lent megpillantottam a Poprádi tó tükrét. Csak akkorának látszott, mint egy kis miniatűr uszoda vize. S akkor még hátra volt a csúcsról való leereszkedés, ami az omladékos hegyoldalon szintén még órákig tartott. Közben ruhám, fehérneműm teljesen megszáradt testemen, ami irtózatosságot jelentett.

Amikor végre délután leereszkedtem a Poprádi tó menházához, s a társaság üdvriadalommal fogadott, az volt az érzésem, hogy most ütött az utolsó óráim. Úgy éreztem, hogy ereimben nincs már egy csepp vér sem, s azonnal megszűnik bennem az élet. Csak annyit tudtam kinyögni, hogy adjanak vörösbort. Azt már nem bírta volna el az idegrendszerem, hogy megvárjam, amíg pohárba öntik az italt, hanem két marékra fogtam a literes üveget, s a finom erős vörösbort csaknem egy hajtásra megittam. Ma is él még bennem az a pompás érzés, mint fut át ereimen a kiszáradt vér helyébe a finom erős vörösbort. Szaladt rajtam végig, áldásos intenzív erővel, s éreztem, hogy megmenekültem. Csak aztán gondolhattam az evésre, további vörös borokkal kapcsolatban. De abban az állapotban – az előző hosszú strapa ellenére – se mertem visszafelé kocsira ülni. Meg voltam győződve, hogy végleg csak további testi mozgás ment meg. Nekiindultam tehát vissza Új-Tátrafürednek, de persze többé nem az Oszterván át, hanem a kocsúton, ami a hegyek és erdők között szintén gyönyörű járást jelentett. Útközben szép, hosszú kedvenc turistabotomat a hídról beleejtettem a Poprád folyóba. Ez is csak azért történhetett meg, mert a sok életmentő áldásos vörösbortól kicsit be voltam csípve. Ugyi neki, botom után ugrottam az övig érő és sebesen

folyó vízbe, s diadalmasan kihoztam. A hideg vízben végzett botkergetés végleg kijózanított.

Amikor este 8 óra felé megérkeztem Űj-Tátrafüredre, Kuszka Pista azzal fogadott, hogy öltözzem át szmokingba, mert Szontaghnénak születésnapja van, s azt dísvacsorával és bállal ünneplik meg a vendégek. Az elemi józanság azt követelte volna, hogy azután a rettenetes megerőltető nap után azonnal bújjak ágyba, de én természetesen ehelyett átöltöztem, s pezsgőzéssel összekötve reggelig táncoltam. Ez a nap és éjjel volt talán egész életem legnagyobb testi *Leistung*-ja¹¹⁴, s ma már, öregkoromban is úgy tekintek rá vissza, mint egy virágos ábrándra.

A Poprádi tó melletti menházban átélt tudat, hogy „no, most pedig tüstént meghalok”, még egyszer megisméltódott Ostendében. Én nem tudtam, hogy a tenger öles, hidegen habzó hullámai olyan hatással zúgnak rá az ember hátára, fejére, mellére, hogy csak üres gyomorral szabad fürdeni a tengerben. Teli gyomorral, pláne még alkohol élvezése után a tengerbe menés biztos gutaütést jelent. Az Interparlamentáris Unió brüsszeli konferenciája után – amelyről már írtam az egyik fejezetben – a vendéglátó belgák elvittek bennünket Ostendébe, s ott a Palace-szállóban fényesen megvendégeltek, sok kitűnő étellel, finom borokkal, pezsgővel. Brüsszelbe történő visszaindulásig már csak kevés idő volt hátra, s én elhatároztam, hogy nem hagyom el Ostendét anélkül, hogy meg ne fürödjem a tengerben. Mindig szerettem a fürdés minden fajtáját, s pompás feketekává és szivar után titok-

ban lelopódtam a tengerhez, ahol egy lelket se találtam. Amikor az első emeletes hullám alaposan hátbavágott, világosan éreztem, hogy no, most – a kifejezés szó szerinti értelmében – megállt a szívverésem. Mindig azt hittem, hogy azt a kitételt, hogy „megállt a szívverése”, csak metaforikus értelemben használják a költők, s virágos stílusú emberek, de hogy a szívverés valódi, tényleges értelemben meg tudjon állni, sohase képzeltem. Az enyém azonban ilyen értelemben állott meg. Már búcsút intettem a szép életnek abban a szent tudatban, hogy, no, most azonnal holtan dőlök be a habokba, amikor az a jó szív meglepetésemre egyszerre csak mégis újra megkezdte kötelességszerű dobogását. Én pedig ész nélkül igyekeztem ki a tengerből, mert mint „visszaeső bűnös”, biztos ott maradtam volna. Még együtt volt a társaság a szálloda halljában, és én elbeszéltem élményemet. A belga urak elszörnyülködtek. Gazdag ebéd és pezsgő után Ostendében a tengerbe menni, ez – állapította meg az öreg Houzeau, belga szenátor – millió ember számára biztos halált jelent...

– Maga, *cher Mr. le Débuté*¹¹⁵, a millió-egyedik, jó szíve lehet, jobban megbecsülhetné!

A Tátrának idősebb koromban győztes versenytársa támadt Svájc képében. Sokszor kimentem oda. Amennyire a Tátra zordonan fenséges, Svájc ugyanannyira fenségesen bájos, s a polgári szabadság ottani tiszta levegője is mindig igen nagy hatást gyakorolt rám. Utoljára 1942-ben töltöttem ott néhány hetet, de akkor benn a városokban már nem az én régi kedves Svájcomat láttam viszont,

114 teljesítmény

115 kedves képviselő úr

mert minden tele volt katonával, ahol azelőtt sose láttam katonát. Zürichben hallottam akkor Hitler rádióbeszédét, amelyben szóról-szóra ezt ordította: „Die russische Armée ist vernichtet, sie existiert nicht mehr.” (Az orosz hadsereg megsemmisült, már nem létezik.)

Aki nem tett meg életében egy 10–12 órás kirándulást a svájci hegyekben, nem tudja, hogy mi a fenségesen bájos. Merész hegyi patakok sorozatos zúgó rohanása, festői sziklák, remek zöld erdők, legelők és tömérdek alpesi rózsza között több órán át felfelé menni, s utána fent a magasban kiéhezve egy bájos vendéglő teraszán isteni kilátásra letekintve megkosztolni, ha akár csak kecsketejet is túróval, ez az emberi boldogság egyik csimborasszója.

A Schulz felett közel 3000 méteres Motta Naluns-hegy tetején, néhány száz lépésre az örök hómezőtől, olyan kis forrást találtam, amelynek partjait dúsán borította üde nefelegcs. Feleségemmel a Rigi-szálló felhők felé nyúló magaslatáról láttunk egy napnyugtát. Beláthatatlan hómezők és fehér csúcsok sziporkáztak a nap utolsó sugarainak csókjai alatt, s a nagy naptányér úgy mosolygott alá arra a zordon havas világra, utolsó búcsúzó tekintetével. Az ilyen látvány egészen a koporsóig béleli ki a lelket.

A Motta Naluns oldalán 1937-ben, 66 éves koromban együtt sétáltunk feleségemmel. Az a gazdag temérdek tarka-barka színű úszó világ minden képzeletet felülmúlt. Gyűjtöttem egy olyan csokorra való virágot, amelybe mindenféle virágfajtából, ismétlés kizárásával csak egyet-egyét tettem bele. Így is felvittem hosszú virágszedés után nyolcvan különböző fajtájú virágra. Ekkor tréfásan oda-
szóltam feleségemnek:

– Ez azt jelenti, hogy 80 évig fogok élni.

– Igazán? – mondta kedves feleségem. – Ha annyi évig él, ahány fajta virág kerül a csokorba, úgy én is segíték felemelni a nyolcvanas számot...

És csakugyan, még ő is talált további hét fajta olyan virágot, amilyen még nem volt az én csokromban. Így tehát feltétlenül meg kell élnem 87. életévemet...

A második világháború előtt a *Pesti Hírlap* csereutasításokat rendezett Olaszországba. Egy ilyen cserekirándulásra én is beiratkoztam. Három nappal az indulás előtt Légrády Ottó felhívott telefonon, megtudta részvételemet az olasz utazásban, s arra kért, hogy én legyek a társaság vezetője, aztán hozzáfűzte:

– Kell tartanod négy pályaudvari beszédet, lesz két bankett is, ezek közül az egyik sajtó-bankett, s természetesen azokon is kegyeskedel majd beszélni.

– De az Istenért, Ottó – válaszoltam megrökönyödve –, én nem tudok úgy olaszul, hogy mint szónok szerepelhessek. Franciául, angolul, németül mindent vállallok különös készülés nélkül, de olasz tudásom igen fogyatékos.

– Nem baj – felelte Légrády tréfásan –, van még három napod.

Mit tehettem? Valamikor jogász koromban tanultam ugyan olaszul, de az egyrészt igen régen volt, másrészt nem vittem sokra, viszont Légrády kérését se akartam visszautasítani. Azonkívül motoszkált is bennem valami kalandvágy, kíváncsi voltam, vajon a 70-ik évem küszöbén képes vagyok-e még ilyen szellemi teljesítményre.

Feleségemnek volt egy olasz tanárnő ismerőse, akitől előzőleg, amikor az útra feliratkoztam, már vettem

néhány órát. Készítettem tehát hat beszédet, minden alkalomra másikat, azokat a tanárnő, Egererné lefordította olaszra, s én a hátralévő pár nap alatt és útközben hibátlanul megtanultam kívülről mind a hat beszédet. A római pályaudvaron hangzott el az első, ahol egy fiatal miniszter üdvözölt bennünket, és gratulált kitűnő olasz kiejtésemhez. Ugyanez a lelkes éljenzés – az olaszok hamar tűzbe jönnek – megismétlődött Nápolyban, Capri-ban és Firenzében is, de mindenütt más és más beszédet tartottam, igazodva az illető helyek lokális speciális jelentőségéhez, úgy, hogy a magyarok közül még olyanok se tudhatták, hogy nem vagyok prima olasz, akik maguk jól tudtak olaszul.

A szilveszter estét Capriban töltöttük. A nagy díszvaszorára átjöttek a Hotel Central-ba sokan Nápolyból is. Engem meghívtak az olasz asztalhoz, és Capri polgármesterének szép felesége mellé ültettek. Akkor már egyheti ott-tartózkodás után nyögtem valamit olaszul, de azért szép asztalszomszédommal eleinte nem sokat beszélünk. Később annál többet, mert egy szerencsés sugallatra megkérdeztem tőle, hogy Itália melyik részén született.

– Nevetni fog – felelte –, én amerikai vagyok.

– A kutyafáját, akkor mit vesződöm én az olasz nyelvvel!

Aztán már könnyebben ment a társalgás.

Capriban az a szokás, hogyha egy idegent megszeretnek, azt vacsora közben Capri díszpolgárává avatják, s az avatási ceremóniához tartozik az is, hogy aki a javaslatot tette, homlokon csókolja a kitüntetettet, az új Capri-i polgárt. Az én kitüntetésemet szép szomszédném indítvá-

nyozta, s kedves rövid beszéde után, amit állva mondott el, fölém hajolt, hogy egy „pillangószerű csókot” leheljen homlokomra. De én már addigra elég sok pezsgőt is ittam, a szépasszony is fenemód közel volt, elkiáltottam tehát, hogy az ilyen csók csak „Capri-szós”, nekem nem ilyen kell, hanem jó „szaftos” magyar csók: *baccio Ungherese*, s derekán kapva a szépasszonyt, jól összecsókoltam. Az olaszok is, magyarok is kitűnően mulattak ezen a jelene-ten, s különösen az indoklason. A szépasszony se haragudott meg rám, mert másnap arra kért, hogy a nagy újesztendei énekverseny után én osszam szét, mint előkelő Capri-i polgár a győztesek között a díjakat. Olaszországi utunkról írtam néhány tárcát a *Pesti Hírlap*ba, s egyik tréfás cikkemben egyebek mellett ezeket mondtam.

Ez alatt a pár nap alatt egészen beleláttam ebbe a néplélekbe, s minden dolgukat más szemmel néztem, mint idáig. Az üzleti élet minden ágában megbízhatatlanok. Furcsa ez nekem, aki sok időt töltöttem Angliában. Ha a boltban valamit hajlandók odaadni 8 líráért, biztosan először 20 lírát kérnek. Okos embereket kérdeztem, hogy miért van ez így? Azt felelték, hogy szabott ár és olasz jellem együtt elképzelhetetlen. Ez az üzleti irrealitás olyan mélyen bent rejlik az olasz természetben, akárcsak páratlanul víg és kedves vérmérsékletük. Egy kocssal kialakultunk egy fuvar 6 líráért. Amikor kiszállásnál megkapta a kialakult díjat, nem volt megelégedve, s nagy karhadonásások közben hangos szóval többet kért. Hiányos olasz tudásommal magyarázni iparkodtam, hogy hiszen 6 lírában előre megállapodtunk. Nem használt. Végül is azzal állt elő, hogy ő útközben énekelt is, s ez nem volt

benne az alkuban. Erre elnevettem magam, s megadtam neki, amit kért. Egy angol kocsis inkább kerékbe töretné magát, de a kialakult összegnél többet nem kérne.

APÁM SZÜLETÉSÉNEK CENTENÁRIUMA

Az évfordulót a tabáni templomban és Aladár bátyám közeli lakásán ünnepeltük meg, családilag. Apám 85 éves korában, vérmérgezésben halt meg. Ha ez a váratlan baleset nem következik be, bizonyára megélte volna születésének 100 éves évfordulóját, mert egész szervezete tökéletesen erős és egészséges volt halálakor is. Többször dicsekedett, hogy nem tudja mi a fejfájás, amit kevesen mondhatnak el magukról.

Apám nagy kaliberű, széles látókörű ember volt, és kitűnő büntető bíró. Kaposvári vizsgálóbíró korában a somogyi nép „Erős törvénynek” hívta, amely címre egész életében büszke volt. Hogy milyen fából faragták, arra nézve két dolgot mondok el róla. Egy ízben vizsgálóbíró korában vacsorát rendezett kaposvári házában, amelyen jelen volt sógora is, abban az időben újdonsült fiatal ügyvéd. Az éjjeli mulatozás közben kicsit becsípett állapotban, s így túl őszinte hangulatban, könnyelműen elmondta, hogy neki korábban kell távoznia, mert hajnalban dolga van egy közeli községben, ahol egy vétkes bukást elkövetni készülő zsidó kereskedő fel akarja osztani minden ingó vagyonát rokonai között, hogy elvonja azt a hitelezők elől, s ehhez kell neki ügyvédi segítség. Nagybátyám, apám sógora korábban el is távozott. Amikor a többi vendég is mind elment, apám reggel 4 órakor szintén befogatott, s rajtaütött, mint vizsgálóbíró a halálra rémült, törvénytelenül osztozkodó társaságon. Saját sógorát létartóztatta,

de *in flagranti*¹¹⁶ letartóztatott egy ellenzéki antiszemita képviselőt is, Szalay Károlyt, aki az osztozkodásnál a rokonokat képviselte. Ez az eset úgy látszik előfutára volt annak a sokkal későbbi szokásnak, amikor a zsidók ügyekben nyilas érzelmű képviselő-ügyvédek támogatását vették igénybe, ekkor azonban már kényszerhelyzetben. Egy képviselő letartóztatása abban az időben országszerte óriási feltűnést keltett, de apám álláspontja az volt: ha a képviselőt tetten érik, nem védi őt a mentelmi jog, ami- ben igaza is volt. De hogy milyen más érzületvilág uralkodott abban az időben, mutatja az a körülmény, hogy Szalay Károly, aki természetesen hamarosan kiszabadult, nem neheztelt apámra, sőt, amikor nemsokára tűz ütött ki nálunk a szomszédban, ő sietett elsőnek házunkhoz, hogy a sok gyerek biztonságba helyezésében segítkezzen. Még ma is emlékszem, hogy mint ijedt kisfiúnak ő segített felhúzni a cipőmet. A későbbi „pajtáskodó” világban furcsán hangzik, hogy a házigazda-sógor, mint vizsgálóbíró kihasználja azt a körülményt, hogy saját sógora az ő házánál rendezett mulatságon túl őszinte közlést tett. De azok más idők voltak! Akkor a közérdek eszméjének mindenkinek felett való puritán imádása erősebb érzés volt minden rokoni kapcsolatnál.

A másik jellemző történet. Apám rajongó tisztelője volt Kossuth Lajosnak. A 67-es kiegyezés után tartott kaposvári választáson a 48-as ellenzék magát Kossuth Lajost léptette fel jelöltül. Apám, mint akkor még megyei törvényszéki bíró elhatározta, hogy egyszerűen nem sza-

116 tetten érve

vaz. Kelemennek hívták az ő szigorú törvényszéki elnökét, aki kapacitálta, hogy neki, mint hivatalos embernek a kormánypárt jelöltjére kell szavaznia, de apám hajthatatlanul ragaszkodott ahhoz az elhatározásához, hogy nem szavaz. Éjfél táján rosszul állt a kormánypárt szénája, s a kortesek szétszáguldtak a városba, hogy összeszedjenek minden lehetséges kormánypárti szavazatot. Kelemen elnök is ott tartózkodott egyéb urak társaságában a szavazási helyiségben. Egy cédulát írt apámnak, parancsolóan kérve őt, hogy azonnal jöjjön el szavazni, mert szükség van minden szavazatra. A kortesek éjjel költötték fel apámat álmából, az elnök úr cédulájával. Apám felöltözött, s elment szavazni. Amikor belépett a választási helyiségbe, elégült morajlás futott végig a jelenlevő urak soraiban. Kelemen elnök elégületen mosolygott: „No, mégis csak eljött a híres, kemény Nagy Sándor!” De meghűlt a vér mindenkiben, amikor az elnök kérdésére:

– Kire szavaz?

Apám kivágta:

– Kossuth Lajosra!

Pedig akkor már, mint családos ember ezzel a tettevel állását veszélyeztette, mert küszöbön volt a megyei törvényszék államosítása, s valószínűnek látszott, hogy ezek után apámat nem veszi át az igazságügyi kormány az állami bírák sorába. De dicséretére legyen mondván annak a kornak, amelyben még Deák Ferenc szelleme uralkodott, hogy Pauler igazságügyminiszter mégis átvette apámat állami törvényszéki bírónak, mint közismert, kitűnő bírót. Ehhez hasonló az azóta bekövetkezett világban már bajosan történhetnék meg.

Apám legjobb barátja Ádám András volt, a felejtethetlen Bandi bácsi, aki élete végén a Kúrián volt tanácselnök. Az én emlékezési körömön belül ő volt az ország legmélyebb eszű gyakorlati magánjogásza. Ezért apám születésének centenáriuma kapcsán róla is szeretnék néhány mondat erejéig megemlékezni.

Egy alkalommal apám meghívta őt egy rokonlátogató Somogy megyei körútra. Az első állomás Kaposvár volt, ahol egyik nagybátyám, Csorba Ede, jeles ügyvéd lakott. Felesége, Gizella néni abban az időben egészen ritkaságszámba menő irodalmi kultúrával rendelkezett, s igen finom lelkű és modorú asszony volt. Közvetlenül vacsora előtt érkezett apám és Bandi bácsi. Hamarosan asztalhoz ültek. Az étkezés befejezésével Gizella néni ezekkel a szavakkal fordult Bandi bácsihoz:

– Holnap délben a maga kedvenc eledelét szeretném adni ebédre, mondja meg, hogy mit szeret legjobban.

– Kérem, nagyságos asszonyom – felelte Bandi bácsi –, nekem nincs különös kedvenc étel... ez ne okozzon gondot magának...

– De mégis – erősködött Gizella néni –, meg kell mondania, hogy mit szeret, mert okvetlenül azt főzetek holnap ebédre.

Bandi bácsi megmaradt előbbi konok válaszánál.

Amikor nagynéném látta, hogy ezen a módon semmi-re se megy, így fordította meg a kérdést:

– Akkor legalább azt mondja meg, kedves Ádám, hogy mit nem szeret?

– Azon ma este már túlestünk – felelte Bandi bácsi az ő nagyszerű humorával. Az az étel dunántúli németes tájszólással „káposztás czvekli” volt.

HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPOM

Egy ízben, már a második világháború alatt, amikor reggeli után, mint rendesen, kezembe vettem a *Pesti Hírlapot*, egy szörnyű közleményen akadt meg a szemem, mindjárt a leginkább szembeötlő harmadik oldalon, aminek a címe ez volt: „Nagy Emil 70 éves”. A cikket Balla Antal, a kitűnő történettudós és jelenleg miniszter írta. Nem tartanám illendőnek a rólam szóló írást emlékirataimba iktatni, ha tudnám, hogy a közeljövőben megjelennek. De minthogy emberi számítás szerint évtizedek telnek el, amíg életrajzom napvilágot lát, s addigra nevem már többé-kevésbé feledésbe merül, idezárom, mert az akkori emberek már nem születésnapj felköszöntőt olvasnak ki belőle, hanem történelmünk egyik korszaka elevenedik fel előttük:

Nagy Emil, a kiváló politikus és közíró vasárnap tölti be 70. életévét.

Nagy Emil egész közéleti pályafutását elsősorban az jellemzi, hogy ötleteket, gondolatokat vetett el, amelyeket sokszor nem is ő valósított meg, és így azok mások nevéhez kapcsolódnak. Minden sablont, minden megszokottságot gyűlölt. A kérdések lényegét villámgyorsan felismerte, és helyesen látta a megoldási módokat. Nagy Emil tipikusan magvető egyéniség, aki azonban, amikor az általa elvetett mag kikelt, már nem volt ott az aratók között, hanem más téren folytatta kezdeményezését.

Pályáját mint közíró három évvel képviselővé választása előtt, 1902-ben kezdte meg. Első munkája egy feltűnést keltő cikk volt, amelyben éles hangon támadta az akkori 48-as politikusokat, azzal vádolva őket, hogy csak élősdiei a Kossuth-kultusznak, és nem törődnek Kossuth eszméinek továbbfejlesztésével. Ő vetette fel először ebben a cikkben az „agrárpolitika” gondolatát. Kevesen tudják, hogy ezt az elnevezést ő használta először a magyar politikában. Azóta is többször hangoztatta, hogy a 48-as törvényalkotás nem csupán közjogi természetű volt, hanem egyúttal a jelentette jobbágyság felszabadítását. Az akkor Kossuth-párt tagjai a kossuthi gondolatot tisztán közjogi harcok szítására használták, szociális programot azonban nem adtak, sőt arra nem is gondoltak olyan időben, amikor a szociális kérdést megoldották minden nyugat-európai országban.

Nagy Emilt 1905-ben, mint egészen fiatal ügyvédet Kossuth-párti programmal országgyűlési képviselővé választották. Az egy évre rá megalakult koalíciós pártban már jelentékeny szerepet játszott. Keményen ostromozta saját pártját, amiért választóinak, a 48-as parasztságnak érdekében semmit se tesz. Nagy feltűnést keltett egy cikksorozata, amelyben az követelte, hogy a külföldi minták után lemásolt és túlságosan liberális igazságügyi törvényeket mélyreható reformoknak kell alávetni. Gondolatai nagy visszhangra találtak az országban és nagyban fokozták népszerűségét.

1906-ban, mint a koalíciós párt egyik vezető egyénisége bekerült a delegációba, ahol mint előadó, szintén tekintélyes szerepet játszott. Azzal a tervvel foglalkozott, hogy az addig 48-as szélső liberális szellemű pártot átszervezi agrár párttá. Ugyanekkor azt is hirdette, hogy Apponyi, Andrassy és Tisza egyezzenek meg, és vigyék nyugvópontra a meddő közjogi vitákat, amelyek teljesen felemészítik a nemzet erejét. Ellenfelei 67-es 48-asnak csúfolták.

Nagy Emil vetette fel a koalíciós időszakban a kisbérletek rendszerének mielőbbi megvalósítását. Itt a világot látott Nagy Emil előtt valószínűleg a nagyszerű angol minta lebegett. 1910-ben a koalíció bukása után nyíltan hangoztatta azt a meggyőződését, hogy az obstrukciónak nincs értelme. Minthogy azonban a párt másképp döntött, lemondott mandátumáról. Mint nagy uradalmak igazgatója, most igyekezett gyakorlatilag megvalósítani azt a paraszt-barát politikát, amiért mint képviselő, állandóan harcolt újságcikkeiben és beszédeiben. Esterházy Miklós herceg, akinek jogtanácsosa volt, az ő rábeszélésére birtokaiból 40.000 holdat alakított át kisbérletekké. Ezt a példát a többi nagy uradalom nem követte. Nagyatádi Szabó István, amikor Nagy Emilt igazságügyminiszterré kinevezésekor felköszöntötte, többek között ezeket mondta: „Ha akkor (1910-ben) a többi főúr is Nagy Emilre hallgatott volna, én politikailag meg se születtem volna.”

Sokat járt külföldön: Franciaországban, Angliában, és legelső harcosa volt a magyar-finn testvériségnek. A demokratikus érzületű és nagy kultúrájú finn testvérm nemzet iránt mindig csodálatot érzett, és ezért vállalta a Magyar-Finn Társaság elnökségét, melyet ma is ő tölt be. Apponyi Alberttel, a magyar csoport elnökével együtt buzgó tevékenységet fejtett ki a Interparlamentáris Unió keretében is.

35 esztendeje volt csaknem egyfolytában képviselő. Az ország egyik legkiválóbb ügyvédje. Mint ügyvédet az jellemzi, hogy mindig bírói szigorral megvizsgálja azt a tényállást, melyet az ügyfél előad, és mindig csak igaz ügy védelmét vállalja. Ügyvédi működését az a bírói puritanizmus jellemzi, melyet édesapjától, a nagy tekintélyű kuriai bírótól, Nagy Sándortól örökölt.

Sok jót elmondottunk a friss, fiatalos és kiegyensúlyozott lelkületű Nagy Emilről 70. születésnapja alkalmából. A többi szépet és jót elteesszük 80. születésnapjára...¹¹⁷

*

Nagyon megtisztelő, kedves volt ez a cikk a *Pesti Hírlap* részéről, de rám mégis rettenetes hatást tett, mert addig a nők sokszor tíz évvel is fiatalabbnak tartottak, s most íme, kiderült a turpisság, mindenki megtudta, hogy Nagy

¹¹⁷ Vámosi Nagy István jegyzete:

Nagy Emil 80. születésnapját már kitelepítésben töltötte...

Emil 70 éves. Senki se tudja kiveni a fejemből, hogy drága jó feleségem csak azért súgta meg Légrády Ottónak ezt az ominózus évfordulót, hogy kompromittáljon női nemének többi társai előtt...?

MIÉRT VONULTAM VISSZA A POLITIKÁTÓL?

Amikor a náciizmus lábrakapott Magyarországon, azzal szemben vezércikk-írói működésem során merészen és élesen foglaltam állást, s ennek következtében alaposan kiérdemeltem az akkor nálunk is mindinkább előretörő nácibarátok gyűlöletét.

A Gömbös által rendezett választáson már nem vállaltam mandátumot, hanem publicisztikai tollammal küzdöttem Gömbös német-barát politikája ellen. Több vezércikket írtam ebben a szellemben, s amikor Bethlen és Gömbös keményen összetűzött, én Bethlen mellett szólaltam fel, annak ellenére, hogy kabinetjéből nem váltam ki barátságban.

De azért még egyszer beletévedtem az aktív politika általam immár örökké elhagyottnak vélt berkeibe: Darányi Kálmán 1937-ben felszólított, hogy a főpolgármesterré kinevezett Karafiáth Jenő helyén pályázzam meg a szob-nagymarosi mandátumot. Meg is választottak. Száz és száz üdvözlő sürgönyt kaptam, mert Darányi törzskarába belépésemet mindenki úgy tekintette, mint az előretörő jobboldali túlzók liberális ellensúlyát. Ez azonban – mint később kitűnt – hiú reménykedés volt. A pártba belépésem megijesztette a jobboldali elemeket, s erősen összefogtak ellenem, félve, hogy befolyásomat a mérsékelt és liberális irányba érvényesítem.

Imrédy minisztersége alatt már úgyszólván tájára se jártam a pártkörnek, s a képviselőházban is minden idő-

met a könyvtárban töltöttem. Én is az Imrédy ellen fordult úgynevezett „disszidensek” között voltam ugyan, azonban tőlük távol is maradtam, mert akkor már olyan német szelek fújtak, hogy semmi célját se láttam többé az én képviselőségemnek. Utáltam a hitlerizmust, s azt a gonosz és buta faji antiszemitizmust, amit a közéletben növekedni láttam, de ami ellen küzdeni túlment erőimen.

Hosszú képviselői működésemnek erre a harmadik periódusára olyan rossz szájjal gondolok vissza, hogy nem is foglalkozom vele bővebben.

Ellenben kétszeres öröömöm tellett a publicisztikában. Nemcsak Hitler irányzatával szemben foglaltam állást igen keményen és merészen, de az olaszok abesszíniai kalandjai során vezércikkeimben a genfi szankciókat illetőleg is inkább az angol álláspont felé hajlottam. Emiatt az olasz követség túlbuzgó ifjú sajtófőnöke valóságos *demarche*-t¹¹⁸ intézett ellenem mind a külügyminisztériumban, mind a *Pesti Hírlap*nál. De mindkét helyen azt felelték, hogy én független publicista vagyok, s nekem nem lehet előírni, hogy milyen szempontokat kövessek. A szerkesztőségben egyébként kimutatták a buzgó sajtófőnök úrnak, hogy cikkeim tárgyilagosságok. Erre a sajtófőnök úr azt a klasszikus választ adta, hogy Mussolini a magyaroktól méltán nem tárgyilagosságot kíván, hanem bálványozást.

Az úgynevezett zsidótörvények még képviselői állásomban találtak. Utáltam az azokban foglalt kegyetlen, embertelen dolgokat. Arra gondolni sem lehetett abban a

118 támadás

politikai légkörben, hogy a javaslatok törvényerőre emelkedését megakadályozzuk, s minden igyekezetemet én is arra fordítottam, hogy legalább a bizottsági tárgyalások során a részletek terén enyhítsünk a javaslatokon, amennyit tudunk. Én egyébként a magam részéről még az első zsidótörvényt sem szavaztam meg. A második idejében pedig már ívben elkerültem a Házat. Aztán folyton csúszunk lefelé egészen a Sztójay-kormány alatt bekövetkezett részeg örületig, amiről nem írok, hiszen azt mindenki ismeri, s ezeknek a kegyetlenkedéseknek a megírása nem is tartoznék az én egyéni életrajzom keretei közé.

Az a rettenetes esemény, hogy 1944 tavaszán a Gestapo tette rá a kezét Magyarországra, iszonyattal töltött el. De amint az imént mondtam, ezekről az időkről már nem írok, mert túllépnének az én írásom egyéni alapvonásain. A ránk nehezedett kegyetlen idők nem az én igénytelen Életrajzomba tartoznak többé, hanem szerencsétlen hazánknak, illetve minden magyarnak Életrajzába egyaránt, annak is a legsötétebb lapjaira.

A nyilas korszakról se írok más egyebet, mint egyedül arról az egy eseményről emlékezem meg, ami engem legközvetlenebbül, saját személyemben érintett.

November 14-én este 10 óra tájban egy detektív keregett fel kissvábhegyi csendes magányunkban, s felszólított, hogy azonnal kövessem a főkapitányságra. Tudtam, hogy ez letartóztatást jelent, s azt is tudtam, hogy a nyilas kormány és a Gestapo áll mögötte. Beszélgetés közben megemlítettem a detektívnek:

– Két nap múlva leszek 73 éves, és nem azt vártam ettől az országtól, hogy öregkoromban, mint valami bűnözőt elhurcoljanak!

Ekkor a detektív felpattant székéről, és ezt mondta:

– Én olvastam a kegyelmes úr cikkeit, nagy tisztelője vagyok, s én nem találtam itthon a kegyelmes urat, de azt tanácsolom, hogy azonnal jól bújjék el, mert azt kaptam utasításba, hogy Nagy Emilt a föld alól is elő kell keríteni. Holnap reggel újra jönnek, s a kegyelmes úr csak akkor menekülhet meg, ha minél előbb nyomtalanul eltűnik.

Szó nélkül eltávozott, s még azt is megtagadta, hogy a nevét elárulja. Ma sem tudom, hogyan hívták jótevőmet.

*

Török Sándor könyvéből:

Teljes bizonyossággal tudta a halálos német veszedelmet, és – közismert képlet – félt a Szovjetuniótól. Pontosabban: tartott a kommunizmustól. Végül, mikor már egyenesbe menően választani kellett – s csak kettőből! –, látta, hogy Hitlert nem, akkor már inkább a szovjeteket. Szálasiek rendszete számon tartotta őt, mint ellenséget, egyszer el is vitték, de sikerült elmenekülnie, átverte az érte küldött detektíveket; nemcsak művelt és eszes volt, de nagystílusú en dörzsölt is.

*

Hárs Ernő könyvéből:

Három hetet töltöttem katonaszökevényként Budapesten. Ezalatt laktam ..., Nagy Emiléknél, ... egyszer éppen akkor érkeztem, amikor a háznak a Revíziós Ligában tevékenykedő közismerten angolbarát urát le akarták tartóztatni. Mivel a kiküldött detektívet véletlenül ismerték, Nagy Emilnek sikerült szerencsésen elmenekülnie, de a helyzet azért egyáltalán nem volt megnyugtató.

Feleségemmel és fiammal megbeszéltem, hogy még azon az éjjelen Markóékhoz menekülök. Markó Ernő hírneves festő volt, s angol nőt vett feleségül, aki öt év előtt – sajnos mielőtt én megismertem volna a családot – meghalt. Markó Ernő két lányával a IV. Béla utcában lakott, közvetlenül az alagút mellett. Sokat jártam hozzájuk. Az egyik nővér, a hat hét előtt meghalt kedves Gina olyan jól ismerte az angol nyelvet, hogy az egyszerűen csodaszám-ba ment. A fiatalabbik lányt, Erzsébetet, édesanyja még kislánykorában „Puck”-nak nevezte el a *Szentivánéji álom* jól ismert kis ördögös alakja után, s ez a név rajta is maradt. Az volt tehát az elhatározásom, hogy hozzájuk menekülök, s az ő vendéglátásukat fogom kérni. A detektív eltávozása után nyomban elindultam, hogy még elérjem a villamost. A Szent János kórház mellett át kell menni a Fogaskerekű vasút sínjein. Koromsötét volt az éjszaka. Közel, s távol semmi fény. Hallottam, hogy szuszog felfelé haladásában a mozdony, de az irgalmatlan sötétben – és némileg felzaklatott lelkiállapotban – azt képzeltem, hogy még előtte át tudok menni a sínen. Amikor a pályatestre léptem, jobbfelől oldalra nézve látom ám, hogy nem több, mint egy méternyire van tőlem a mozdony. Hála Isten, a legnehezebb percekben sem szoktam elveszíteni lélekjelenlétemet, s egy nagyot ugrottam, de a mozdony a jobb combomat mégis elkapta. Szerencsére már nem befelé lódított a pályatestre, hanem kifelé, le a pályatestről a jóval mélyebben fekvő területre. Azon a helyen, a pályatest melletti terület tele volt szórva apró bazalt kockákkal, amelyek a pályatestből potyogtak ki. Azokra a bazalt kockákra

zuhanam rá, teljes testhosszal oldalvást, a magasból le a mélységbe, úgy ahogy a mozdony a pályatestről sebesen lepöndörített. A zuhanás zajára a Fogas megállt, a kalauzok leugráltak a kocsiról, s felsegítettek. Én felálltam, megtapogattam magam, egyet-kettőt lépkedtem, és úgy éreztem, hogy kutya bajom. Nem volt semmiféle fájdalom se. Csak másnap reggel, amikor fel akartam kelni, láttam óriási meglepetésemre, hogy testem egész baloldala az alsó lábszártól egyéb testrészeimen és hátamon át, teljességgel szerecsen-fekete. Úgy festettem, mint a cirkuszi bohóc, akinek a ruhája egyik oldalon más színű, mint a másikon. Sohasem képzeltem, hogy ilyesmi létezzék. Aztán heteken át fél testem a szivárvány minden színében játszadozott. Ámbár jelentős fájdalmat nem éreztem, az irtózatot zuhanás következtében pár hétig nyomtam az ágyat. Egy éjszaka két veszedelem is szakadt rám: a Gestapo és a Fogas, de mind a kettőt szerencsésen megúsztam. Markóék olyan jól elrejtettek, hogy még a ház lakói közül sem tudott senki se a házban lappangásomról. Ezalatt a detektívek mindenfelé kerestek, még Szentendrére is kimentek, ahol feleségemnek kis nyaralója volt, sőt, még a házi fűszeresünk magánlakásán is kerestek.

Vámosi Nagy István jegyzete:

Ezt a tragikus éjszakát Török Sándor is leírja az Egy kis keret szerettem volna című önéletrajzában. A kissvábhegyi háznak ugyanis volt egy általunk „luknak” nevezett rejtékhelye, ahová szűk nyíláson át csak hason csúszva lehetett bejutni. Odabent azonban már tágasabb volt, és

szükség esetén, összezsúfolva, akár 8–10 ember is elfért benne. Több olyan személy bújt el itt a nyilasok elől, akik máshol nem találtak menedéket. A „luknak” voltak állandó „lakói”, mint Török Sándor és a felesége, Bächer Mihály zongoraművész, apjával és nagybátyjával együtt, Huppert Iván vegytisztító, és voltak átmeneti vendégei, akiket zömmel Tury Lajos újságíró kísért ide az éjszaka leple alatt arra az időre, amíg nem találhatnak más, emberhez méltóbb búvóhelyet. Azon az éjszakán, amelyen a detektív el akarta hurcolni a ház urát, éppen kilenc ember lapított a „lukban”. Nagy Emil elmenekülése után azonnal értesítettük a bujkálókat a történetekről, figyelmeztetjük az újabb veszélyre, s az elkövetkezendő napokban, hetekben Tury Lajos segítségével igyekeztünk őket más búvóhelyekre segíteni, ami nem volt könnyű feladat, de végül mégis sikerült. Hála a Sorsnak, a kissvábhegyi ház rejtékhelyének minden lakója élve maradt.

*

Török Sándor könyvéből:

A Kissvábhegyi út 21., úgy, ahogy 1940-től 1944-ig – tehát a dolgokat és embereket jól leleplező időkben – megismerhettem. A családfő, a „világi uralom”: Nagy Emil; a „papi ág”: Mária, a felesége. Más-más természetű humorral, de jól eltűrték egymás világismeretét, szemléletét és életpraxisát. Nagy Emil – *Kisapa*, ahogyan a gyermekek szólították – szarkasztikus, ironikus kedvességgel tolerálta azt, amit a volt vöröskeresztes Mária nővér spirituális realizmusnak nevezett. Mária meg líraibb, puhább humorral fogadta férje csúfondáros, eszes, pozitivistá ma-

terializmusát. A „kegyelmes úr” – Mária nővér közelebbi hívei számára patriarkálisan Emil bácsi – annak idején a Bethlen-kormányban egy ideig igazságügyminiszter volt, s részt vett – hogy szívéből, eszéből-e vagy beugrottan, ezt nem tudom – a gyanús önzetlenségű Lord Rothermere-féle irredenta vonulatban, elég korán nyugdíjba ment, mikor én megismertem, már nem volt politikus, de angol szimpátiáit őrizte. A finn-ugor rokonságot tartották mind a ketten, s a magyar után a finn népet tisztelték a legjobban. Aztán jött az angol. Emil bácsi ebben látta a megmenekülés lehetőségét: az angolszászok! (Tehát lehet, hogy a Rothermere–Harmsworth-érdekeltség őszinte volt.) Megmenekülés, mondtam; hát mitől való menekülés?

S kertje fáinak évtizedekkel előbb maga csákányozott fészket a sziklába, hordta bele a földet, a füves lejtőn egy szem tehenét legeltette a húszas évek elején – kezében Byronnal. Öles természetével, egész arcberendezésével, hajlott orra alatt nagy bajuszával elmehegett volna „felfelé” mágánsnak, „lefelé” parasztgazdának. És csak az értelmében bízott. Ezzel szemben Mária néni tudott arról, hogy van tudat az értelem alatt, és van tudat az értelem fölött. ... Nos: Nagy Mária mindezt tudta és tanította. Férje mindezt, a legenyhébben is szólva, csacsakaságnak tartotta. Jóindulatú, zűrzavaros banda voltunk az ő számára, ő a maga külön útját járta, elnézte ezt, hogy hát sokfélék az emberek.

Egy kedves közibénk toppanására emlékszem, ez a találkozása „velünk” jellemző a ház vegyületére. A már ősziessé kertben, a tágas lugasban Mária körül ültünk néhányan, ökörnyal úszott a levegőben, olyan mézízű

vénasszonyok nyara volt, haloványuló virágokkal, színesedő fákkal, s előadást hallgattunk a Faust második részéről, és a goethei természettudományosságról. Odafönt, emeleti szobájában, az ablakban Emil bácsi, derékig neki-vetközve, írógépel, szaporán dolgozik, ki tudja, mit, talán az emlékiratait írja, kattog az írógép; idelent a lugasban meg a Faust gazdagsága. A veszélyérzetben az összetartozás, a védettség jó hőfokú, nem érzelmes szeretethullámai öntöttek el bennünket, ez a háború harmadik évében lehetett, magam újabb bevonulás előtt álltam. Emil bácsi egyszer csak lejött közénk, ismerkedett, parolázott, szembenézett – mesebeli óriás, hatalmas felsőtestével lengő bajusz –, s Máriát átölelve azt mondta:

– Csak hallgatom odafönt, hallgatom, hogy azon az angyalhangján mondja, mondja ezt a sok aranyos marhaságot.

A család többi tagja, három fiú, így: a kis Kristóf, ő még kisfiú, okos és érzelmes, anyukás, mindenben anyja követője, az is maradt korai haláláig; a kamasz Sándor, afféle „apja fia”, lovagló, flóbertpuskás; István, a nagyfiú volt az összekötő Kisapa és az anyja között.

Mármost: amint a pokol fokozatosan, majd végképp elszabadult 1944 elején, nyarán, őszén, ... úgy alakult át a család intézményes mentőalakulattá, s lett a villaház a hegyen, a nagy kerttel, a bonyolult épület számos szobájával, folyosóival, mögötte úszómedence, a ház és a medence között egy barlangszerű alagútját – a házat védte ez a szerkezet, a medence vízének netáni szivárgásától –, úgy lett ez mind fellegvárrá. Kommunisták, katonaszökevények, zsidók váltakoztak, a Volksbundba való beléptetés elől meg-

húzódó sváb-magyarok, sokfélék. Ha kavics zörrent a kerti utakon éjszaka, sose lehetett tudni, Szálasi karszalagosai, a Gestapo emberei leselkednek-e, vagy megugrott munkaszolgálatos, bujdosó honvéd igyekszik lapulva a család valamelyik tagja által számára kijelölt búvóhely felé.

E munkában mind részt vettek, külön-külön és szeszehangoltan; Emil bácsi ebben is más utakon járt, itt-ott Mária is külön, biztonsági okokból. A ház gazdája nem tudta, hogy az említett medence előtti kis alagútban hetek alatt hány lakó hogyan változik, jönnek papír nélkül, elmennek papírral, lebuknak, megszöknek, visszatérnek, s titkos jelek a fákon, rejtett kopogások, szisszenések? Ez lett a baráti kert a nagy sziklafal alatt, és a ház. ...

Barátaink előérzete mentett át akkor, úgy október közepén-végén, a Nagy-házba, valósággal ránk törtek szeretésükben: most innen el kell menni! És aztán jöttek értünk a nyilasok, mint utólag megtudtuk, a házfelügyelőektől immár visszaverhetetlenül és pontos utasítással – de mi akkor már hol voltunk... odafönt a lukban. Itt akkor egy pillanatra összeért a megmentők két főáramlata. ...

A lukba lent a fal tövében levő akkora nyíláson préseltük be magunkat, alig valamivel nagyobb egy ív papírnál. De ment a dolog, azon az alapon, hogy ahol az ember feje átfér, ott valahogyan csak keresztül tud vergődni. S feküdtünk és guggoltunk, suttogtunk és hallgattunk. Mária odakibált reggel az ablakból a kertbe a legkisebb fiának „azon az angyalhangján”:

– Kristófkám, mit is mondott a rádió, hol vertük vissza az oroszokat? – ez volt a híradás a lukba és a szanaszét fülelő bújócskázók számára.

A háziak nappalra egy vizeshordót állítottak a barlangba vezető nyílás elé, köréje törmeléket szórtak, este szabaddá tették a nyílást az éjszakai forgalom számára. ...

Markóéknál elbújva ért az ostrom, amitől sokat szenvedtem kilenc héten át, mert az ő lakásuk az ágyútűz középpontjába került az alagút budai nyílásánál. Az ostrom után már nem tudtam hazamenni, mert gyönyörű kissvábhegyi házamat az ágyúgolyók tönkretették.

*

Nagy Sándor kéziratából:

Pár nap múlva Kristóf öcsém jött haza, aki apámmal volt az Attila utcában a Horváth Kertnél, a Vár alatt, az Alagút és a Werbőczy Gimnázium között egy bérházban. ... Hogy Kristóf öcsém hogy jutott hozzá, arra már nem emlékszem, de a Kissvábhegyre érkezése után együtt voltunk még vagy 2 hétig. A bérház a Vár alatt volt, és szinte szétlőtték a sok bombázással. A pincében bújtak meg, de ott sem volt már biztos, nem tudom apám hova ment a lövések alatt.

*

Minden közéleti működéstől visszavonultam, ügyvédségről, újságírásról lemondtam, „pályát változtattam”, s angoltanár lettem. Amióta tanítok, igyekszem továbbadni azt a nyelvszeretetet, amelyet angliai útjaim során szereztem. Most már csak az a sors vár rám, hogy a magánéletben keressek és találjak annyi szépet és kedveset, amennyit a Sors mindezekből még kegyesen engedélyezni fog számomra. Valamikor olvastam egy angol mondást,

hogy: „miután a világon lehetetlen a boldogság, legyünk boldogak anélkül”, amíg majd egy szép napon el nem jön értem a „nagy Kaszás”, hogy végleg befejezzem a sok közéleti csalódás ellenére is szép életemet, amiért hálás vagyok a jó Istennek.

Rostás-pusztá,
1946. július vége

A KITELEPÍTÉS

Öt évvel később, 1951 nyarán Nagy Emil a Szolnok melletti Kőtelek nevű falu egyik parasztházában folytatta emlékiratait. Sanyarú idők szakadtak az egykor olyan fényes sikereket megélt ügyvédre, politikusra, tárcaíróra. Önéletrajzának ezt a szomorú záró részét különböző okok miatt azonban már nem lehet szóról-szóra közölni, mert felzaklatott idegállapotban, megaláztatások közepette és állandó rendőri felügyelet mellett vetette papírra. Ámbár Nagy Emil stílusa helytel-közettel megőrizte régi zamatát, s életének egyes epizódjait még ebben a válságos helyzetében is színesen ecseteli, a tartalom felépítésére, a szöveg kimunkálására már nincs türelme. A Kőteleken írt folytatás hol aforisztikus, hol naplószerű, és ráadásul zömmel elkallódott, amikor Nagy Emilt Kőtelekről a tanára hurcolták. De erről később.

Emlékiratainak töredékekben fennmaradt folytatását – minden egyéb szempontot félretéve – azért sem lehet eredeti szövegében közzétenni, mert nem fedti a valóságot. Nem írhatta meg a tiszta igazságot, hanem perdöntő eredményeket el kellett hallgatnia. Az ottani rendőri szervek állandóan figyelték, zaklatták. S ha egy házkutatás során kompromittáló feljegyzéseket találának nála, súlyosan meggyűlnék a baja. Ezért elsősorban „ártatlan” eseményeket rögzít. Beszámol olvasmányairól, tiszai úszásairól, s csak a sorok között utal nehéz sorsára, gondosan

ügyelve arra, hogy a rendszerről semmi rosszat ne írjon. Azt azonban nem tiltották meg a helyi szervek, hogy széleskörű levelezést ne folytasson gyermekeivel, rokonaival, barátaival, akik több alkalommal meglátogathatták.

Mindezeket a körülményeket mérlegelve úgy döntöttem, hogy egyrészt a töredékeiben fennmaradt emlékiratok folytatásából, másrészt a levelekből és a szóban elmondott élményeiből tömören rekonstruálom Nagy Emil életének utolsó tíz évét, 1946-tól haláláig, 1956-ig.

A Rostáson írt emlékiratainak záró soraiban még megpendíti, hogy 75 éves korában „foglalkozást változtatott”, és ügyvéd, tárcaíró, politikus helyett angol nyelvtanár lett. Öt éven át tanította azt a nyelvet, amelyet anynyira szeretett, és 53 éves korában magas színvonalon sajátított el. S bár nem tartozott a türelmes pedagógusok közé, növendékeinek a száma mégis egyre szaporodott, mert meghatotta őket az a lelkesedés, amellyel az idős úr a nyelv szépségeit feltárta és magyarázta.

Ezekben az években annál a Markó Erzsébetnél lakott, akinél a nyilas időkben is bujkált. A kissvábhegyi háza a háború következtében lakhatatlanná vált. Felesége és legkisebb fia, Kristóf a kétszobás Aulich utcai irodájában húzódott meg, két Budapesten élő fia, István és Sándor albérletbe költözött.

Nagy Emilné Göllner Mária már az első világháború alatt önkéntes ápolónőnek jelentkezett a Magyar Vöröskeresztnél, s azóta hol szorosabb, hol lazább kapcsolat fűzte ehhez az intézményhez. A második világháború befejezése után ismét a Vöröskereszt aktív munkatársa lett, s 1946 novemberében – elsősorban német és francia

nyelvtudása miatt – azt a megbízatást kapta, kísérlen el egy gyermekvonatot Svájcba, ahová a Svájci Vöröskereszt leromlott egészségi állapotú gyermekeket hívott meg, üdülés, megerősödés céljából. Nagy Emilné 16 éves Krisztof fiát is magával vitte, akit súlyosan megviselt az ostrom: tüdő- és szívbántalmai voltak, s édesanyánk abban bízott, hogy Svájcban felépül.

A családi megbeszélések során az a terv született meg, hogy Nagy Emilné több hónapig, szükség esetén egy évig Svájcban marad, ahol több hűséges és áldozatkész barátja élt. Az ő segítségükkel kísérel meg egzisztenciát teremteni, s férje vagy utána megy, vagy pedig – ha idehaza javulnak a viszonyok – ő jön haza. A sors azonban másképp döntött.

*

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

Svájcban maradásunk nemcsak férjem beleegyezésével, hanem határozott kérésére is történt. Az volt a szándéka, hogy amint lehet, kiutazási engedélyt kér és utánunk jön. Nem sejtette, hogy az új magyar kormánytól ezt soha nem fogja megkapni. Legidősebb fiunk, István vele maradt. ... Gondoskodott első házasságából származó öt gyermekéről. A hatodik gyermeknek, Katinak, a teljes államosítás előtti utolsó pillanatban még adhatott valamit vagyonunk morzsáiból. Éva leányának és az én három fiamnak semmi sem maradt, a két fiatalabbnak, Sándornak és Krisztofnak még a taníttatására sem jutott.

*

Nagy Emil nem kapott útlevelet, s ezért diplomatikusan fogalmazott levélben meggyőzte édesanyámat arról, hogy egyelőre semmilyen körülmények között se térjen haza, hiszen még lakása se lenne, mert az Aulich utcai irodahelyiséget időközben bérbe kellett adni, nehogy idegeneknek utalják ki. (Abban az időben minden lakható lyukért élet-halál harc folyt.) Arról pedig ne is álmodjék – intettük, fiai és férje –, hogy mint volt Horthy-miniszter felesége idehaza szellemi pályán el tud helyezkedni. Már a Magyar Vöröskeresztnél is más töltötte be munkakörét.

Nagy Emil maga írta le, hogy felesége alapította 1924-ben a Magyar Fogházmissziót, és húsz éven át látogatta a börtönöket, hogy az elítélteknek ügyes-bajos dolgaikban segítségükre legyen. Húsz éven át saját költségén szerkesztette a *Bizalom* című rab-újságot, az elítéltek egyetlen szellemi táplálékát, mert az akkori börtönökben még nem működtek könyvtárak. Csakhogy ezeket a morális tetteket az 1940-es évek végén semmibe se vették. A hivatalos szervek közömbösen siklottak el mellett, hogy Nagy Emil és családja hány embernek mentette meg az életét, felesége milyen szociális munkásságot fejtett ki. Ezek az „apró erények” eltörpültek mellett a „bűncselekmény” mellett, hogy Nagy Emil a Bethlen-kormányban néhány hónapon át miniszteri tárcát viselt. Ma már minderről gyökeresen másképp vélekednek a történészek.

A felsorolt körülmények mind közrejátszottak abban, hogy Nagy Emilné egyelőre Svájcban maradt, s úgy vélte, szükség esetén onnan segíti itthon élő férjét és fiait. Az úgynevezett „fordulat éve” után pedig már nem is térhetett haza, noha időközben meghosszabbították útlevelét,

s így még legálisan tartózkodott Svájcban. Nem volt sem disszidens, sem menekült. De az ilyen finom jogi megkülönböztetésekre csak legyintettek az akkori hivatalos szervek. És fokozatosan leereszkedett a vasfüggöny. Édesanyám külföldön rekedt. Tíz év után megkapta a svájci állampolgárságot, és élete végéig könyveiből, előadásából tartotta fenn magát.

Így történt, hogy férj és feleség 1946-ban, 28 évi házasság után elszakadtak egymástól. A következő tíz évben csak leveleztek, de Nagy Emil sem Kristóf fiát, sem feleségét többé nem látta viszont.

Nagy Emil ezidőtájt Markó Erzsébetnél, „Puck”-nál lakott, akinek édesapja röviddel a háború befejezése után, nővére pedig egy évvel később halt meg. Az események megértéséhez még tudni kell: Nagy Emil és Puck barátsága onnan ered, hogy utóbbi édesanyja angol nő volt; huszú éveken át súlyos betegségben szenvedett, Puck önzetlen szeretettel ápolta, s gyakran felolvasta neki Nagy Emil Angliáról írt cikkeit, melyek a beteg asszony gyermekkori élményeit támasztották fel, és lelkesedést váltottak ki belőle. Puck nem járt társaságba, nem ment férjhez, minden szórakozásról lemondott, hogy minél nagyobb odaadással ápolja édesanyját. Amikor fokozatosan minden közeli családtagja meghalt, gondoskodó lényének egész önzetlen szeretetét nyolcvanadik évéhez közeledő Nagy Emil felé sugározta. És ezzel a cselekedetével édesanyja emlékének is áldozott.

Nagy Emil tehát Markó Erzsébet Móríc Zsigmond körtéri lakásában élt. Vajon milyen minőségben? Szobájának nem volt külön bejárata. Az ebédlőből nyílt, és

ezért, s még egyéb megfontolások alapján – nem volt sem albérlő, sem társbérlő –, a háziasszony nyomós okok miatt „ágyrajáróként” jelentette be. Nagy Emilben szerencsére élete végéig a humor kincse lakott, s derűsen mesélte, hogy harminc éves képviselőség, viruló ügyvédi iroda, delegációs tagság, miniszterség után, nyolcvanadik éve felé közeledve ágyrajáróvá lett.

Ebben a minőségében lakott és tanított a Móríc Zsigmond körtéren. A politika iránt közönyös lett. Keveset törődött a körülötte zajló társadalmi viharokkal. Nem dohogott a világra, nem kesergett azon, hogy vagyont elvesztette; számot vetett a körülményekkel, tanított, olvasott, és nem nélkülözött, mert Puck olyan szeretettel gondoskodott róla, mint régebben beteg édesanyjáról. A gondoskodás egyéniségének éltető eleme közé tartozott.

1951. május második felében, mint derült égből a vilám csapott le a hivatalos értesítés, hogy el kell hagynia a fővárost, és Kőteleket jelölték ki tartózkodási helyéül. Két nappal később, a hajnali órákban rendőrök jöttek érte, s fellökték egy teherautóra. Ekkor 79 és fél éves volt. A nyolcvanadik születésnapját már egy kőteleki parasztházban „ünnepelte”. Ő volt az első, akit a fővárosból elhurcoltak, mert a sorozatos kitelepítések csak 1951 júniusában kezdődtek.

*

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

Férjemet, 1951. május 21-én, 80 éves korában kitelepítették. Ez annál furcsább volt, mert 1939 óta a politikától visszavonult, és egyszer már a németek is elhurcolták.

A tragikus esemény futótűzként terjedt az országban, a külföldi rádióállomások is beszámoltak róla. Az angol rádió valamilyen téves értesülés alapján úgy kommentálta az eseményt, hogy „Nagy Emil elhurcolás közben meghalt”. Szerencsére nem ez történt, de országszerte zúgott a felháborodás. A teherautó egykori választókerületébe vitte, ahol Kőteleken, Lovász nevű volt kortesének a házában szállásolták el.

Nem kell bővebben ecsetelnem a parasztok megrökönyödését, amikor egykori szeretett képviselőjüket ilyen megalázó körülmények között látták viszont. Természetesen azoknak a szerveknek, amelyek Szolnok környékére történő kitelepítését elrendelték, sejtelmük sem volt arról, hogy Nagy Emilt egykori választókerületébe deportálják. Az idősebb parasztok alig hittek a szemüknek. Szinte forgott velük a világ, amikor megpillantották hajdani Kossuth-párti képviselőjüket. Ők még emlékeztek a választásokra, amelyeken a fiatal képviselőjelölt ellenzéki programmal lépett fel, minden befolyását latba vetve, hogy a falusi emberek nehéz életét megkönnyítse... Harminc éven át azért választották meg elsőprő többséggel – bármilyen programmal indult is –, mert megbizonyosodtak róla, hogy mélyen a szíven viseli kerületének a sorsát. Most pedig osztályidegennek, népnúzóknak bélyegzik... A *Nagyon szerettem a kerületemet* című fejezetben Nagy Emil leírta, hogy nyomban megválasztása után bejárta egész kerületét, s a későbbi évek folyamán csaknem minden esküvőn részt vett, a többholdas gaz-

dák házában éppen úgy megfordult, mint a nincstelen parasztokéban...

Pohárköszöntőket mondott, ropta a csárdást, s amikor sorra születtek a gyerekek – némi turpissággal – mandzsettájára jegyezte fel a nevüket, hogy látogatásai során név szerint tudjon érdeklődni sorsuk, fejlődésük után... Választóival éppen úgy megvitatta a közügyeket, idősebb politikai kérdéseket, mint ahogy egyéni gondjaikban is elmélyedt, és ahol csak tehetett, orvosolta a bajokat. Ezeknek a zöme még élt, amikor Kőtelekre vitték, és emlékeztek rá, hogy politikai és emberi súlyával mennyit tett a közügyekért. Harminc éven át azért választották meg elsőprő többséggel – bármilyen programmal is indult –, mert megbizonyosodtak róla, hogy mélyen a szíven viseli kerületének a sorsát. Most pedig osztályidegennek, népnúzóknak bélyegzik... Őt, aki Nagyatádi Szabó Istvánnal és Károlyi Mihállyal együtt elsőként szorgalmazta a földreformot, s egész képviselőisége alatt a nincstelen földmunkások anyagi és szellemi felemelkedéséért harcolt...

Amikor Nagy Emil 1946-ban visszaemlékezik a kerületében eltöltött évtizedekre, és őszinte szeretettel beszél választóiról – a szegény parasztokról éppen úgy, mint a módos gazdákról, akiket később kulákoknak minősítettek –, legmerészebb álmaiban sem gondolhatott arra, hogy hat év múlva megszegyenített aggastyánként rendőrautón hurcolják egykori kerületébe.

[...]

Ilyen előzmények után kitelepítésének első szakasza nem volt olyan tragikus, mint ahogy kezdetben gondolta. Mindenki udvariasan köszönt neki, az utcán körülállták,

részvétüket fejezték ki, meghívták, megvendégelték... Igaz, a megszólítás terén némi zavar uralkodott, mert akadtak idősebbek, akik a régi idők emléke nyomán ösztönösen képviselő úrnak szólították, mások a szokás hatalma révén kegyelmes úrnak, de a legtöbben elkerülték a megszólítást, míg végre kialakult a szokás, hogy az egész falu számára Emil bácsi lett.

[1951.] decz. 22.

Édes kis Adélkám!

... Milyen bölcs volt Mária hogy már négy évvel ezelőtt kiment Tuttival, s ezzel lehetővé tette Sándi meglépését is, akinek nagyon jó vegyész állása van Sidneyben. ...¹¹⁹

Ebben az időben fogott bele emlékiratainak a folytatásába. Előbb leírta angoltanári működését, melyet mint „ágyrajáró” fejtett ki, aztán óvatosan érintette saját tragédiáját, de ezt is a napos oldalról világította meg, s azt domborította ki: mennyire megindítja őt, hogy egykori kerületében még ma is őszintén szeretik. Mind lányai, mind Markó Erzsébet rendszeresen küldtek neki csomagokat, olvasmányokkal látták el, s ha tehették, meglátogatták. Többször lement a Tiszára, nagyokat fürdött, úszott, s mindent összevetve viszonylag szerencsés módon folyt az élete.

119 Tutti: Kristóf beceneve volt. Sándi: Sándor, aki 1948-ban követte őket Svájcba. Két kisebbik fia közül Ádám már előzőleg öngyilkos lett, Emil baleset következtében halt meg.

1952. május 7.

Kedves jó Adélkám!

...A Rádó már háromszor elparentált, amikor kutya bajom se volt. A napokban valóban beteg voltam s nincs kizárva, hogy megint holtta nyilvánítanak...

1952. Junius 18.

Édes kis Adélkám!

...Az én napjaim folynak, folydogálnak s abból a szempontból egész kellemesen folydogálnak, hogy már 6-szor fürödtem és nagyokat usztam a mostanában erősen folydogáló Tiszában, amiben örült örömöm van, amiért érdemes elviselni azokat az apró szuró kellemetlenségeket amikben részünk van...

A köteleki rendőri szervezetnek természetesen már az első napokban szemet szúrt, hogy az egykori „népnyúzó urat” a parasztok valósággal ajnározzák. Ezért minden lépését figyelték. Egy alkalommal megbetegedett, s Markó Erzsébet, a „gondoskodó Puck” – ahogy őt nevezte – tüstént leutazott hozzá, hogy ápolja. Amikor Nagy Emil felgyógyult, Puck arra kérte meg, menjenek el együtt a vasárnapi misére. A templom zsúfolásig megtelt. Az első padsorban ült a 80 éves Nagy Emil, fehér hajjal, fehér szakállal, s amikor a mise végén a hívők ajkán megcsendült a Himnusz, a szolnoki Kossuth-párt képviselőjének könnyek szöktek a szemébe, s hatalmas hangján énekelte: „Megbűnhődte már e nép a múltat s jövődöt.” A szavak mélyről szakadtak fel, és áhítattal szálltak a magasba. A parasztoknak is könnybe lábadt a szemük, hiszen

egymás után zúdultak rájuk a tragédiák; kuláklista, be-szolgáltatás, letartóztatások... Ezekben a megindító percekben végleg leomlottak a társadalmi korlátok a hajdani képviselő és választói között. A Himnusz hangjai mellett sorstársakká, testvérekké forrtak.

Ez a megrázó esemény bizonyára közrejátszott abban, hogy Kőtelek hivatalos szervei megelégtették Nagy Emil tömjénezését. Hiszen az egész deportálás célt tévesztett. Ahelyett, hogy sikerült volna a „népnyúzó” ellen osztálygyűlöletet szítani, mindenkit részvéttel töltött el a tekintélyt árasztó aggastyán sorsa. Időközben más kitelepíteteket is hurcoltak a faluba. Ők is döbbenetben szemlélték Nagy Emil megaláztatását... Kőtelek rendőri szervei úgy ítélték meg, hogy betelt a pohár, Nagy Emilt el kell tüntetni a faluból, mert pusztja jelenléte is zűrzavart támaszt.

Egyik este rendőrök jelentek meg nála, és erőszakkal a tanyára hurcolták¹²⁰, ahol olyan kis helyiséget jelöltek ki a számára, hogy szobatársával – egy volt rendőrkapitány-nal – csak úgy fértek el, ha az egyik az ágyra ült. A szoba akkora lehetett, mint egy kisebb zárka, de minthogy összes holmijaikat ide zsúfolták, alig tudtak lépni benne.

Kitelepítésének ez a második szakasza – emlékezetem szerint 1952 őszétől – már katasztrófába torkollott. Újra beköszöntött a tél, aztán jöttek a tavaszi esők, s Nagy Emil ki se lépett a havas, jeges, majd sáros útra, mert attól tartott, hogy megcsúszik, elesik, ami végzetes csapást mért volna rá a magányos tanyán, ahol orvosnak híre-hamva sem volt. Hónapokon át nyomta az ágyat, s csak a leg-

120 Fülöptanya, Hunyadfalván, Kőtelek közelében

szükségesebb teendők elvégzésére lépett ki belőle. Valami segítség mégis akadt. Szobatársának hűséges házvezető-nője önként követte gazdáját a kitelepítésben. Minthogy munkát vállalt valahol, szabadon mozoghatott, ő vásárolt be mindkettőjüknek, és ünnepnapokon valami meleg étellel is megvendégelte a két magatehetetlen idős férfit. Egyébként hideg kosztoson éltek. Kőteleken Nagy Emil még hősieken vállalta a rá mért nehéz sorsot, de a tanyán megtört, s szívét összefacsarta a megalázó keserűség. Természetesen nem folytatta emlékiratait. Leveleit ágyban ülve körmölte, és olvasott. Puck megajándékozta egy angol nyelvű Bibliával, s így 81–82 éves korában angolul elolvasta a teljes Ótestamentumot és az Evangéliumokat. De sok egyebet is, különösen az olyan magyar szépirodalmi munkákat, amelyekhez széles körű elfoglaltsága miatt az elmúlt évtizedek folyamán nem jutott ideje.

1953. jan. 16.

Kedves jó Adélkám,

...Tegnap és ma Lear királyt olvastam öt leányai gonoszsága tette bolonddá engem pedig lányaim jósága tart vissza attól hogy meg ne bolonduljak. Rettenetes dolog cultur embernek így távol élni minden civilizációtól. Csak intenzív szellemi életem tartja bennem a lelket, úgy ahogy...

Amikor kitavaszkodott, felszáradt a sár, kibújt a nap, megkísérelte, hogy kibicegjen a szabad levegőre, de rémülten eszmélt rá, hogy ő, aki valamikor felkapaszkodott a Tátra magas csúcsaira, s közvetlenül kitelepítése előtt még kiadós sétákat tett a budai hegyekben, „elfelejtett”

járni. A bot segítségével is csak tántorgott, s néhány lépés után már le kellett ülnie.

1953. Julius 6

Édes jó Adélkám!

... Nagyon fontos dolgokról értesültünk tegnap, amikből az is folyik, hogy emberi számítással pár héten belül elmehetek innen. Most már nem megyek Akarattyára, hanem Pestre megyek, mert ezt a lehetőséget is nyújtja a kormány bejelentése...

1953. szept 5.

Édes jó Adélkám jelentem hogy a jövő héten megkapom a feloldást, s most már végleges, hogy ne küldjetez többé semmit, s hálás szívvel köszönöm hosszú időn át élvezett jószágodat...

Elérkezett 1953 nyara, és hazamehetett¹²¹. Felesleges részletezni, hogy milyen ügyel-bajjal került vissza Mar-kó Erzsébet körtéri lakásába. Szívfacsaró látvány volt! 1951-ben délceg aggastyánként hurcolták el, s 1953-ban tántorgó, botladozó vénemberként tért haza.

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

Ugyanebben az időben István fiamtól is megvontak minden munkalehetőséget, úgyhogy reménytelen helyzet-be került. Sok antropozófusra is kitelepítés várt. Férjem a

121 1953 júniusában hirdették ki az amnesztiát, Nagy Emil szeptemberben szabadulhatott.

kitelepítést hőiesen viselte, de egészségileg megtörve tért vissza.

Csak napokig maradhatott jótevőjének otthonában, mert az akkori rendelkezés értelmében a volt kitelepítettek évenként csak egy rövidre szabott időt tölthettek a fővárosban, egyébként csak vidéken tartózkodhattak, annál a személynél, aki befogadta őket. Ilyen formában Nagy Emil Balatonakarattyán élő Éva lányához, Emődy Józsefnéhez költözött, de a karácsonyt pesti rokonainál ünnepelhette; hol Margit lányánál (dr. Keszthelyi Nándorné), hol sógoránál, Dr. Enyingi Göllner Lajos orvosnál.

[Sándor fiához]

1953. október 18.

...1 hónapja értem ide Akarattyára 28 hónapos alföldi tartózkodásom után, előzőleg Pesten orvosilag megvizsgáltattam magam, minden remek, szívem kitűnő. ... Éva kitűnően gondoskodik rólam. ...

1953. dec 16.

Édes jó Adélkám!

...Köszönöm a csomagot. Hétfőn (21) tíz napra felmegyek Puckhoz Budára, s fő mulatság lesz Istvánnal hármasban kártyázni.

Kedves karácsonyt s kevésbbé boldogtalan új évet kívánva, az egész családot melegen üdvözölve, ölel, csókol K...

Kiváló biológiai adottságai révén fokozatosan megtanult járni, s annyira megerősödött, hogy Éva lánya kísére-

tében még Sopronba is elutazott. Két lánya élt Sopronban: elsőszülött gyermeke, Adél, Hárs Györgyné, és Erzsi, Dr. Khoór Ödönné. Így Sopronban¹²² töltötte életének utolsó derűs heteit. Két lánya szeretettel halmozta el, mindennel ellátta, mindenben a kedvében járt, de több régi tisztelője is felkereste.

[Sándor fiához]

1956. április 3.

...rám nézve az 1955-ös év eléggé rossz volt. Január elején meghalt drága Puck-om. ... a tragikus eset nagyon megrendített, annyira, hogy belebetegedtem. Utána elmentem Sopronba, s ott súlyos máj- és epevezeték gyulladást kaptam, s 41 fokos lázzal a mentők kórházba vittek, ahol 7 hétig feküdtem. S amikor hónapok után ebből a bajból Akarattyán végleg kiláboltam, súlyos, gennyes hólyaggyulladást kaptam. ... Engem itt Pesten időben kezelt egy igen jeles orvos tanár, 102 napot töltöttem a kórházban, és akkor egészen meggyógyulva néhány hétre idejöttem Margitkához, aki aranyosan kedves hozzám, mert Akarattya igen hideg még, sőt a hó se tűnt még el, s átmenetileg jobb itt Margitkánál, ahol egész meggyógyulva pihenek...

Talán szerencsésebb lett volna, ha a soproni vidám hetek után szakad meg életfonala. De nem így történt. Kideríthetetlen módon súlyos hepatitiszt kapott, kórházba kellett szállítani, majd Balatonakarattyára visszatérve nap mint nap gyengült, lassan már jártányi ereje sem

122 A Vörösmarty u. 10. sz. alatt, 1954 végétől 1955. július 1-ig.

maradt; s amikor állapota súlyossá vált, két gyermeke¹²³ autón hozta fel egy fővárosi kórházba...

1956. augusztus 20-án reggel, 10 óra tájban halt meg. Három hónap választotta el 85. születésnapjától.

*

Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékirataiból:

A hemiszférák párbeszéde c. könyvem Alfred Meebold és szülővárosa, Heidenheim emlékének szenteltem. ... Még ezen a könyvemen dolgoztam, amikor férjem haláláról értesültem. 1956. augusztus 20-án, Szent István napján, délelőtt 10 órakor halt meg, abban az órában, amikor korábban mindig a Szent István-napi ünnepségre indult. Nem érte meg a forradalmat és a magyarországi helyzet javulását.

*

A Magyar Nemzetben 1956. augusztus 22-én szép nekrológ jelent meg róla.

Dr. Nagy Emil volt igazság-miniszter egykori kossuth-párti képviselő, a magyar jogi élet évtizedeken át kiemelkedő alakja aug. 20-án nyolcvanötéves korában elhunyt. Temetése pénteken, aug. 24-én délután 3 órakor lesz a farkasréti temetőben.

Színes, érdekes és markáns egyéniség távozott Nagy Emillel az utóbbi évtizedek magyar közéletéből. Már fiatalon csatlakozott a Kossuth-párthoz

123 István és Éva

és a Tisza István bukását követő 1905-ös választásokon mint Kossuth Ferenc híve került be a parlamentbe. Ettől kezdve hét cikluson keresztül képviselte Szolnok megyét az országgyűlésen.

Fiatalon tett nyugat-európai tanulmányútajáról azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy a monarchia egyoldalú német orientációjú külpolitikája katasztrófához vezet. E véleményének határozottan hangot adott a parlamentben és a közös delegációk ülésein is. Az első világháborút követően, egy esztendő kivételével, mindvégig ellenzékben volt. Nagy Emil átfogó tervezetet dolgozott ki a magyar törvénykezésnek a német jog befolyása alól való felszabadítására. A második világháború közeldtével mind élesebben fordult szembe a Horthy-korszak külpolitikájával és jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki a magyar függetlenség védelme érdekében.

A felszabadulás után hajlott korára való tekintettel visszavonult a politikai élettől, de – bár világnezetében távol állt a szocializmustól – mindvégig nagy rokonszenvvel figyelte az új Magyarország felépítésének heroikus munkáját.

(p.t.)

Az Újságíró Szövetség dísztemetést rendezett neki, ami némi rehabilitációt jelentett.

A Farkasréti temetőben pihen, s Arany János verssorai ékesítik sírját. Ezt Arany eredetileg tulajdon sírversének szánta, de azután mégis másképp döntött. E négy sor

elevenen jellemzi Nagy Emil sugárzó optimizmusát és a publicisztika iránti kitartó lelkesedését, mely négy évtizeden át szüntelenül írásra serkentette:

*Nincs végezve itt még a cikk,
folytatása következik.
Én Uram, légy én szerkesztőm,
új folyamban újrakezdőm.*

A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA

Az ezredfordulón, Nagy Emilné dr. Göllner Mária emlékiratainak gondozása közben már foglalkoztatott „Kisapa”, Nagy Emil sorsa is: milyen ember volt, hogyan élehetett mint családfő, mennyire hatott egymásra e nem mindennapi férj és feleség?

El kellett telnie még négy esztendőnek, hogy fiuk, Nagy István kéziratának talán egyetlen megmaradt példánya e sorok írójának kezébe kerülhessen. A hosszúra nyúlt feldolgozás alatt Nagy István özvegye is elhalálozott.

Karmikus kötelességemnek éreztem, hogy ezt az életrajzot is napvilágra hozzam, ugyanúgy, ahogy a család többi tagja esetében megtettem, először csak részletekben, virtuális formában. A könyv fizikai megjelenéséhez az Ausztráliában élő Nagy Sándor hozzájárulása, és természetesen a Fapadoskönyv közreműködése is szükséges volt.

Nagy Emilnek a mottóban idézett gondolatai prófétikussá váltak. '45 után házukat államosították, felesége és Kristóf fia Svájcba menekültek, őt magát kitelepítették. István fiukat kémkedés vádjával 15 évre ítélték, ebből 4 évet ténylegesen börtönben is töltött.

Az általa gondozott kézirat több oldalán áthúzott, ám többnyire még olvasható szöveg volt, amiket akkor még nem, ma már nyilvánosságra lehet és kell is hozni. A Trianonról szóló részek, a revízió, az angolbarátság olyan témák, amik érthető, hogy kihúzásra jelöltettek. Ez akkor történhetett, amikor Nagy István tett egy kísérletet a kézirat kiadására, ám a Szépirodalmi elfektette azt...

A kézirat régies nyelvezetét meghagytam. A felismerhetetlen, illetve hiányzó részeket szögletes zárójelben lévő három ponttal jelöltem. A szerző korában még általános műveltséggel megérthető idegen szavak, kifejezések magyar megfelelőjét lábjegyzetekben igyekeztem érthetőbbé tenni a XXI. századi olvasónak. Nagy Emil levelezésének nemrég előkerült néhány részletét (betűhíven) az életrajz megfelelő helyeire illesztettem.

Nagy Emil egyéb munkáinak feldolgozása további kutatómunkát kíván, aminek eredményei egy gazdagabb, fényképekkel illusztrált kötetben találnának méltó helyet – a jövőben.

Köszönet Adél lányomnak lelkes diktálásáért, a szöveg egy részének beviteléért.

Buda, 2004–2011.

Juhász József

BIBLIOGRÁFIA

NAGY EMIL MŰVEI

Rendszeres írásai a következő lapokban:

1904-től 1944-ig *Budapesti Hírlap*

1927-től 1944-ig *Pesti Hírlap*

1930-tól 1941-ig *Bizalom*

Egyéb írások:

1916. *A kisbérletek általánosítása*. Budapest, 1916, Országos Központi Hitelszövetkezet

1928. *Az út az orvoslás felé*. In: *Igazságot Magyarországnak*. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság¹; Szekszárd, 2003, Babits Kiadó²

1929. *Jogos-e az a követelésem, hogy Bethlen István gróf nekem teljes elégtételt adjon az írói becsületem ellen elkövetett súlyos sértésért?* Budapest, é.n. [1929], magánkiadás

1939. *A magyar–finn kultúregyezmény megkötésének ünnepe*. In: *Északi Rokonaink* 1. 1939.

1940. *Finn–magyar párhuzamok*. In: *Északi Rokonaink* 2. 1940.

Könyv:

1936. *Londoni levelek*. Budapest, 1936, Singer és Wolfner

Társszerzőkkel:

1927. Emile de Nagy–Maximilien Fenyő [Fenyő Miksa]: *Le Traité de Trianon et ses Conséquences*. Budapest, 1927, Athenaeum

FELHASZNÁLT IRODALOM

Nagy Emilné dr. Göllner Mária és Vámosi Nagy István emlékiratai. In: *Michaeliták. A magyar népszellem és az antropológia kapcsolata*. Ispánk, 2000, Arkánus Szellemi Iskola

Nagy Sándor: *A pokol ajtaja*. Sydney, 2009, kézirat
Hárs Ernő: *Kereszt és koszorú. Búcsú a XX. századtól*. Budapest, 2006, Orpheusz

Hárs József: *Deportált levelei a Rákosi-korszakból*. Sopron, 2002, pályamunka

Török Sándor: *Egy kis kert szerettem volna*. Budapest, 1979, Magvető

A NAGY CSALÁD ÉLETRAJZI ADATAI

AZ EMLÉKIRATBAN SZEREPLŐ CSALÁDTAGOK

CSORBA EDE (1847. április 16., Szakácsi – 1911. február 20.) Ügyvéd, főbíró, a Somogy Vármegyei Takarékpénztár vezérigazgatója, királyi tanácsos. **Nagy Emil nagybátyja.**

CSORBA JÓZSEF, szakácsi (1789. január 9., Nagyszöllös – 1858. november 23., Pest) Orvos, a kaposvári kórház alapítója, fizikus, szakíró. **Nagy Emil anyai dédapja.**

CSORBA HERMINA, szakácsi (1848–1926) Nagy Sándor férje, **Nagy Emil édesanyja.**

EMŐDY ILONA (????–1917) **Nagy Emil második felesége.**

EMŐDY JÓZSEF, id. (n.a.) Emődy Ilona apja. Képviselő.

EMŐDY JÓZSEF, ifj. (n.a.) Emődy Ilona testvére. Földbirtokos. Nagy Éva férje volt.

GÖLLNER LAJOS/Enyingi-Göllner Lajos (1898. szeptember 24., Bp. – 1982. augusztus 1., Bp.) Göllner Mária öccse. Orvos.

GÖLLNER MÁRIA/Nagy Emilné dr. Göllner Mária/Maria von Nagy (1894. november 13., Bp. – 1982. január 19., Basel) Bölcsész, lapalapító, író, a magyar antropológia alapítója. **Nagy Emil harmadik felesége.**

KENESSEY ADÉL (1880 – 1910. július 10.) **Nagy Emil első felesége.**

KENESSEY PONGRÁCZ, id. (n.a.) Kenessey Adél apja. Nagybirtokos.

KENESSEY PONGRÁCZ, ifj. (n.a.) Kenessey Adél testvére.

KENESSEY PONGRÁCZNÉ, felsőbükki Nagy Mária (cc. 1850 – cc. 1940) Kenessey Adél édesanyja.

KENESSEY PONGRÁCZNÉ UGRON SÁRIKA (n.a.) ifj. Kenessey Pongrácz felesége.

NAGY ADÉL (1900. december – 1986) **Nagy Emil első gyermeke.** Férje Hárs György (1898–1971) volt.

NAGY ALADÁR (1869–1940) **Nagy Emil bátyja.** Ügyvéd, kúriai bíró, törvényszéki elnök.

NAGY ÁDÁM (cc1901/1908 – 1935) **Nagy Emil negyedik gyermeke.**

NAGY EMIL (1871. november 16., Kaposvár – 1956. augusztus 20., Bp.)

NAGY EMIL, ifj. (1914. október 17. – 1943, Bukarest) **Nagy Emil hatodik gyermeke.** Jogász, diplomata.

NAGY EMILNÉ KENESSEY ADÉL. **Nagy Emil első felesége;** lásd Kenessey Adél.

NAGY EMILNÉ EMŐDY ILONA. **Nagy Emil második felesége;** lásd Emődy Ilona.

NAGY EMILNÉ GÖLLNER MÁRIA. **Nagy Emil harmadik felesége;** lásd Göllner Mária.

NAGY ERZSÉBET (1901. november – ????) **Nagy Emil második/harmadik gyermeke.** Férje Khoór Ödön volt.

NAGY ÉVA (1901. november – 2002. január 17., USA) **Nagy Emil második/harmadik gyermeke.** Férje ifj. Emődy József volt.

NAGY ILONKA, 1. (cc. 1870 – 1871. január 14.) **Nagy Emil nővére.**

NAGY ILONKA, 2. (1878. után – ????) **Nagy Emil húga.**

NAGY IMRE (1871. után – 1887. június 5.) **Nagy Emil öccse.**

NAGY ISTVÁN (1805–1872) **Nagy Emil nagyapja.**

NAGY ISTVÁN/VÁMOSI NAGY ISTVÁN (1919. október 23., Bp. – 1992. október 23., Bp.) **Nagy Emil nyolcadik gyermeke.** Bölcsész, zenetörténész, író. Felesége Tibay Krisztina (1934–2006) operaénekesnő volt.

NAGY KATALIN (1916. augusztus 11. – ????) **Nagy Emil hetedik gyermeke.**

NAGY MARGIT (1908–???) **Nagy Emil ötödik gyermeke.** Első férje Szüllő Árpád (cc1904–???), második férje Keszthelyi Nándor (1908–1976) volt.

NAGY MIKLÓS KRISTÓF/N. Christoph de Nagy (1930. május 6., Bp. – 1973. július 26., Funchal) **Nagy Emil tizedik gyermeke.** Bölcsész, író.

NAGY ORBÁN (1877. után – ????) **Nagy Emil öccse.**

NAGY OTTÓ (cc1876 – 1876. július 9.) **Nagy Emil öccse.**

NAGY SÁNDOR (1839–1922) **Nagy Emil édesapja.** Kúriai büntetőbíró.

NAGY SÁNDOR REZSŐ JÁNOS (1926. június 24., Bp.). **Nagy Emil kilencedik gyermeke.** Vegyész.

NAGY SÁNDORNÉ CSORBA HERMINA. **Nagy Emil édesanyja;** lásd Csorba Hermina.

NAGY UZOR (1879. után – 1916. február 16.) **Nagy Emil öccse.** Ügyvéd, főiskolai teniszbajnok.

NAGY VILMA (1876. után – 1905. június 25.) **Nagy Emil húga.**

A VÁMOSI NAGY CSALÁD LESZÁRMAZÁSA

I. Nagy János / a. l. / Szentistván

W. l. / a. l. / Szentistván
+ 1853
megy: Szentistván / Szentistván
+ 1851. I. 15.

I. Károly

lakók: Károly, Péter, Miklós, János
I. meg: Szentistván 1858. II. 20. - 1882. E. 21.
II. meg: Péter Csabai

I. meg: Szentistván / Szentistván

I. Miklós

1866. II. 24. - 1893
I. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1893. I. 15.

József

Sándor / a. l. / Csabai

+ 1884

II. István

1865. II. 23. - 1892
I. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1892

II. Miklós

+ 1884

II. János / a. l. / Károly

+ 1884

Rózsa

1856 - 1890

II. Sándor

1858 - 1892

Julia

1849 - 1892

I. meg: Szentistván / Szentistván
II. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1865 - 1890

I. István

I. meg: Szentistván / Szentistván

II. Sándor

+ 1884

I. József

I. meg: Szentistván / Szentistván
II. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1884

I. István
+ 1884

II. Sándor

III. József

IV. Miklós

V. János

VI. Károly

VII. Péter

II. István

1865. II. 23. - 1892
I. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1892

Josetia

Rózsa / Szentistván

I. meg: Szentistván / Szentistván

II. János / a. l. / Károly

1865. II. 23. - 1892
I. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1892

II. István

Katalin

János

József

1865. II. 23. - 1892

II. István

1865. II. 23. - 1892

Károly

1865. II. 23. - 1892

I. István

1865. II. 23. - 1892

Csaba

1865. II. 23. - 1892

Mária

1842 - 1883

I. meg: Szentistván / Szentistván
II. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1884

Elisabetta

1842 - 1883

I. meg: Szentistván / Szentistván
II. meg: Szentistván / Szentistván
+ 1884

Rózsa

1842 - 1883

István

1842 - 1883

Otto

1842 - 1883

Károly

1842 - 1883

Debora

1842 - 1883

Therese

1842 - 1883

Anna

1842 - 1883

I. István
+ 1884

II. Sándor

III. József

IV. Miklós

V. János

VI. Károly

VII. Péter

VIII. István

IX. János

Nagy Sándor VII. 24. 6. 26

TARTALOM

<i>Bevezetés</i>	5
<i>Gyermekkorom</i>	11
<i>Ott álltam a kölni dóm előtt. Aztán bevonultam</i>	29
<i>Csatangolásaim Párizsban</i>	43
<i>Első házasságom története</i>	64
<i>Hogyan lettem politikus?</i>	82
<i>A „Királysürgöny”. Első választási győzelmem Szolnokon</i>	94
<i>A Delegáció</i>	108
<i>Agrárpolitika és földreform</i>	140
<i>Az Interparlamentáris Unió</i>	169
<i>Nagyon szerettem a kerületemet</i>	190
<i>A közélet tisztaságáért. „Kliens és protekciós”</i>	207
<i>Ügyvédi munkám és tapasztalataim</i>	217
<i>Az Esterházy–hitbizomány jogigazgatója</i>	255
<i>Publicisztika és magánélet</i>	269
<i>„Méltóságos elvtárs”</i>	274
<i>Viharos miniszterségem</i>	282
<i>Angliai útjaim</i>	311
<i>Utolsó utazásaim</i>	363
<i>Apám születésének centenáriuma</i>	373
<i>Hetvenedik születésnapom</i>	377
<i>Miért vonultam vissza a politikától?</i>	382
<i>A kitelepítés</i>	394
<i>A szerkesztő utószava</i>	412
<i>Bibliográfia</i>	414
<i>A Nagy család életrajzi adatai</i>	416

X 154 897

TÖRTÉNELEM – IGAZSÁGÜGY – KULTÚRTÖRTÉNET

140 éve született Nagy Emil, ügyvéd, tárcáíró, képviselő, igazságügy-miniszter. Császárok, királyok, hercegek köreiben forgott, sőt, tevékenykedett, mindig az igaz ügy érdekében. Élete teljes a maga természetes tragédiáival és örömeivel: kétszer megözvegyült, harmadik házassága után már 10 gyermeke viselhette nevét, unokái több ország polgárai lettek legalább három kontinensen. Kissvábhegyi házának egy részét az első magyarországi Waldorf-elmű iskola nebulóinak fejlődése számára biztosította. Élete tipikus magyar sors. A boldog békeidők után megszenvedte a náci, a nyilas, a bolsevik diktatúrát, végül 80 éves korában kitelepítették. Szabadulása után még három évet kapott a Sorstól.

„Kisapa” – ahogy a család szólította – memoárja rendkívül jól megírt, élvezetes olvasmány, érdekes kortörténeti dokumentum, melyet a szerkesztő kiegészített Nagy Emilné dr. Göllner Mária, Vámosi Nagy István, Nagy Sándor és néhány sorstársa gondolataival.

DR. NAGY EMIL (1871–1956) titkos tanácsos, a Monarchia Delegációjának előadója, a Magyar Külügyi Társaság egyik társelnöke, a Magyar-Finn Társaság, a Magyarországi Testedző Egyesületek Szövetsége elnöke, az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatósági tagja, a Magyar Olimpiai Bizottság tiszteletbeli tagja, a Magyar Jogász Egylet, a Nemzetközi Jogász Szövetség (ILA), az Interparlamentáris Unió (UIP), a Rotary Club tagja is volt.

ISBN 978-963-329-454-3

9 789633 294543

Nagy Emil

EGY POLITIKUS ÉLETE
A Kossuth-parttól a kitelepítésig

fapadoskönyv